# Ahmet Hamdi Tanpınar

## EBEDİYETİN HUZURUNDA

Hazırlayan
ÜMİT MERİÇ
SELMA ÜMİT KARIŞMAN



ETKİLEŞİM

BİYOGRAFİ

Etkileşim Yayınları : 14
Biyografi : 3

Ahmet Hamdi Tanpınar / Ümit Meriç - Selma Ümit Karışman
Editör : Mustafa Uluçay
Kapak : Sefer Koçan
İç Düzen : Basri Yaşar
Baskı ve Cilt : Mega Basım
Çobançeşme Mh.
Kalender Sk. No: 9
Yenibosna / İstanbul
Tel: (0212) 551 11 19 pbx

© Etkileşim Yayınları 2006
Bu kitabın Türkiye'de yayım hakları
Nesil Basım Yayın Gıda San. ve Tic. A.Ş. adına
Etkileşim Yayınları'na aittir.
İzinsiz, kısmen ya da tamamen çoğaltılıp yayınlanamaz.

ISBN: 975-269-172-2

1. Baskı: Mayıs 2006



Etkileşim Yayınları

Sanayi Cad. Bilge Sok. No: 2, 34196 Yenibosna/İstanbul
Tel: (0212) 551 32 25 Fax: (0212) 551 26 59

# Ahmet Hamdi Tanpınar

## Ebediyetin Huzurunda

Ümit Meriç
Selma Ümit Karışman

ETKİLEŞİM



# Ümit Meriç

16 Aralık 1946'da İstanbul Üsküdar'da doğdu. Çamlıca Kız Lisesi'nin ardından İstanbul Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nü bitirerek aynı bölümde profesörlüğe kadar yükseldi. Kurumlar Sosyolojisi Anabilim Dalı Başkanlığı ve Sosyoloji Bölüm Başkanlığı görevinde bulunan Meriç, Ekim 1999'dan itibaren kitap çalışmalarına ağırlık vermek üzere üniversitedeki görevini noktaladı.
Yazar "*Dünden Yarına Sosyoloji*" ve "*Sosyolojik Düşünce Atlası*" isimli iki önemli çalışmasını yayına hazırlamaktadır. Yayınlanan eserleri ise şunlardır:

- *Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü* (4. baskı)
- *Babam Cemil Meriç* (4. baskı)
- *21. Yüzyılın Eşiğinde Sosyoloji Konuşmaları* (1. baskı)
- *Türkiye Kanatlarınızın Altında* (2. baskı)

# Selma Ümit Karışman

13 Eylül 1956'da Bursa'da doğdu. Bursa Kız Lisesinden mezun olduktan sonra eğitim hayatına bir süre ara verdi. 1988'de girdiği Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden 1993'de mezun oldu. Aynı yıl "Din Sosyolojisi Yüksek Lisans Programı"na girdi. *"Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Eserlerinde Dinî Temalar"* isimli teziyle, yüksek lisans eğitimi'ni tamamladıktan sonra 1997'de aynı dalda doktora çalışmalarına başladı. Uzun yıllar edebiyat ile de yakinen ilgilenen Karışman şiirlerini 2001'de "Çifte Vav" adlı kitabında topladı. 2005 Yılında "18. Yüzyıl Din-Ahlak-Ekonomi ilişkilerinin Sosyolojik Analizi ve Kapitalist Zihniyetin Değerlendirilmesi (Adam Smith-İbrahim Hakkı Örneği)" konulu tezle doktor unvanını aldı. Halen Hanımlar Kültür ve Dayanışma Derneğinin başkanlığını da yürüten Karışman akademik sahadaki çalışmalarına devam etmektedir.

# İÇİNDEKİLER

AÇILIŞ ŞİİRLERİ ..... 9
GİRİŞ ..... 11
Tanpınar'la Bir Tan Vakti ..... 11
HAYATI YERİNE ..... 17
Antalyalı Gence Mektup ..... 17

I TANPINAR'DA AŞK VE ÖLÜM

Âdem'le Havva ..... 25
"Mümtaz'la Nuran" ..... 34
Aşk ve Ölüm ..... 52
"Ne Ölüm Var Ne de Hayat" ..... 56
Aşk'a Dair ..... 59

II TANPINAR'IN SAN'AT DÜNYASI

MUSİKÎ ..... 66
"Dua ve Musıkî" ..... 67
İstanbul Konservatuarı ve Musıkîmiz ..... 69
Musıkî Hülyaları ..... 74
ŞİİR ..... 78
Şiir ve Dünya Ölçüsü ..... 79

Bursa'da Zaman ..... 85

EDEBİYAT VE ROMAN ..... 87
XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi'ne Giriş ..... 88
Millî Bir Edebiyata Doğru ..... 103
Halk Destanlarından Millî Edebiyata ..... 112
Tercüme Meselesi ..... 117
Bizde Roman ..... 121

MİMARÎ VE ŞEHİRLERİN RUHU ..... 126
"Nesilleri Terbiye Eden Mimarî" ..... 127
Konya ..... 129
Bursa'da Zaman ..... 131
İstanbul'un Mevsimleri ve San'atlarımız ..... 139
Ankara ..... 154
"Avrupa" ..... 156
"Sainte-Chapelle ve Notre-Dame" ..... 157
"Floransa" ..... 159

## III TANPINAR'DA İNSAN VE İNSANIMIZ

İNSAN VE CEMİYET ..... 163

TASAVVUFÎ PORTRELER ..... 166
"Yunus Emre" ..... 167
"Yunus Emre ile Mevlâna" ..... 171
"Merkez Efendi" ..... 174

TARİHÎ PORTRELER ..... 176
"Mimar Sinan ile Bakî" ..... 177
"Evliyâ Çelebi" ..... 180
"III. Selim" ..... 182

GÜNDELİK HAYATTAN İNSAN MANZARALARI ..... 184
İnsan ve Ötesi ..... 185
"İhtiyar Kadın" ..... 190
"Muvakkit Nuri Efendi" ..... 192

## IV TANPINAR'DA TARİH MİRASIMIZ VE YARINKİ TÜRKİYE

TANPINAR'DA MEDENİYETİMİZ ..... 196
Medeniyet Değiştirmesi ve İç İnsan ..... 197
"İstanbul ve Türk Medeniyeti" ..... 200
"Bir Terkibin Mucizesi" ..... 203
"Cami İçtimaî Jeolojimizin Merkezidir" ..... 205
"İnsanı Yeni Baştan Kurmak" ..... 207

TANPINAR'DA TÜRKİYE ..... 214
Kendi Kendimize Doğru ..... 215
"Türkiye Yalnız Bir Şey Olmalıdır: Türkiye" ..... 217
A.H. Tanpınar Diyor ki ..... 221
Asıl Kaynak ..... 227

## V SİMYA FORMÜLLERİ

## VI TANPINAR İÇİN NELER YAZDILAR? NE SÖYLEDİLER?

SON BİR SÖZ ..... 293

DOĞUMUNUN 75. (VEYA 100.) YILINDA TANPINAR'A SEVGİLERLE ..... 293

BİR VEDA GİBİ HER NEFES ..... 299

ALLAHA ISMARLADIK TANPINAR ..... 307
"Ne İçindeyim Zamanın" ..... 307
"Aşkın Sehiv Secdesi" ..... 308
SEÇME KAYNAKÇA ..... 311

# Açılış Şiirleri

SELÂM OLSUN!
Selâm olsun bizden güzel dünyaya
Bahçelerde halâ güller açar mı?
Selâm olsun sonsuz güneşe, aya
Işıklar gölgeler, suda oynar mı?

Hepsi güzeldi kar-tipi-fırtına
Günlerin geçişi, ardı ardına
Hasretiz bir kanat şakırtısına
Mavi gökte kuşlar, yine uçar mı?

Uzak, çok uzağız şimdi ışıktan
Çocuk sesinden, gül ve sarmaşıktan
Dönmeyen gemiler olduk açıktan
Adımızı soran, arayan var mı?

**Ahmet Hamdi** Tanpınar

"Anlat bana dostum
Bir tadımlık dünyayı nasıl geçtin
Nasıl içtin ağusunu
Kıl gibi ince, kılıçtan keskin
Sıratından nasıl geçtin
Nasıl açtın defterini
Anlat bana dostum
"BANA MAHŞERİ ANLAT"

**Selma Ümit Karışman**

# Giriş

## TANPINAR'LA BİR TAN VAKTİ
*(19 Haziran 1901 – 24 Ocak 1962)*

*"Bu çağın bütün hastalığı iki nedenden kaynaklanıyor. Olmuş olan artık yok; olacak olan da henüz ortada yok."*
A. de Musset

Tanpınar'la nasıl tanıştık, onun ismini ilk defa nerede ve kimden duydum, hatırlamıyorum. Ama bugün çok yakın bir dostum gibi hayatıma karışan o "mahcub ve müteredditt" insan, ömrümü kendisi ile paylaştığım üç-beş çehreden biridir.

"XIX. asır Türk Edebiyatı Tarihi" başlığını taşıyan muhalled eseri bir yana, kendi dünyasını okuyucusuyla nakış nakış paylaştığı roman ve hikâyelerini, bir solukta okuyuşumun ve hakkında "Doğumunun 75. yılında Tanpınar'a Sevgilerle" başlıklı bir yazıyı kaleme alışımın üzerinden (Hisar Dergisi, Aralık 1977) 22 yıl geçti. Doktorayı yeni vermiştim. Aklım cilâlanmış ama ruhum kurumuştu. Hep "büyülü bir eşiğin önünde, adımlarını tecrübe eden, fakat her defasında, içinde vaktinden evvel uyanan bir tarafın, onu bu eşiği atlamaktan, ileriye geçmekten men ettiği" Tanpınar'ı okumağa o sırada başladım. Şiirlerinde söyleyemediklerini söylettiği roman kahramanlarının arkasına, "Atina Okulu" tablosundaki Rafael gibi saklanmağa çalışan Tanpınar'ı, kahramanlarının elbisesi içinde yakaladıkça seviniyor, ama bir o kadar da hüzünleniyordum. O sahiden de "Beraber ölelim!" denecek insan mıydı? Sevdiği kadının ruhaniyetindeki nura kanat açan Tanpınar, yakmaktan

çok yanmak için mi yaratılmıştı acaba? O'nun için "Hoşça bak zatına kim..." diye başlayan yazı, okuyucuları "baştan ayağa yâre" bir Tanpınar'la tanışmağa dâvet ediyordu.

22 yıl sonra Tanpınar'la yeniden karşılaştık. Yılların boşluğuna, tecrübelerin balı dolmuştu. Onunla bir ömür boyu aynı mekânı paylaşmıştık. İstanbul Edebiyat Fakültesi'nin koca sütunlu, pembe binası 1955'den sonra, âma babamı maaş almak için götürdüğüm bir hâtıralar cangılıydı. Kimbilir o sırada Tanpınar, mahzun bakışlarında gülücükler, maaş sırasının arkalarında bir yerlerde, boğuk sesi ile bir sohbeti ayak üstü tellendiriyordu, belki de. Ömür boyu kurtulamadığı zil sesinin ihtarıyla, bir anfide, "derinliklerinde kırk kandil" yanan genç bir bakıştan ya da akıllı bir sorudan ilham alarak şiirlerini ve eserlerini bu kozanın içinde örüp duruyordu. 1953 Paris dönüşü taşındığı Gümüşsuyu Bağ Odaları sokağındaki apartmanda aynı yıllarda dayım da oturuyordu. Park Otel'de taht kuran Yahya Kemâl'e son şiirini okumak için, başında fötr şapkası, üstünde balık-sırtı paltosuyla Zeynel apartmanının beyaz mermer merdivenlerinden indiği sırada, annesinin elinden tutmuş, siyah demir kapıyı iterken karşılaştığı kırmızı şapkalı küçük kızın başını okşayan el, neden onun olmasındı?

Geçmiş zamanın masalları ya da hakikatları ne olursa olsun, beni Tanpınar'a yakınlaştıran, bizi nerdeyse aynîleştiren ortaklığın "tek ve gerçek güzel"e, bir hadis-i kudsîde ifade edilen "Sen olmasan, Sen olmasan, yerleri ve gökleri yaratmazdım" hitabının mazharına olan mecburiyetimizin, üftâdeliğimizin olduğunu, çok sonraları anladım. Gerçi Tanpınar, Sultanahmet Camii'nin iç avlusunun soğuk parmaklıklarına elleriyle sıkı sıkıya tutunmuş, bir akşam namazı vakti, minarelerin çevresinde martılar, günün solan minesinde son tavaflarını yaparken, yaşla dolan gözlerini yere indirip "Ah, ben de girebilse idim" diye inlemiştir. Ama Tanpınar'ın, kendi kendisiyle, onda "O'ndan içeri" olan'la kurduğu dialog, secdede fenâfillah'a erip, cübbesinin içinde kaybolduğu rivâyet edilen Ramazan Mahfî Efendi'nin gönül gök kubbesindeki aydınlıktan, ya da gözünün önüne Kâbe gelmeden Ayasofya'da ilk

Cuma namazını başlatmayan Akşemseddin'in idrâk hassasiyetinden çok mu uzaktır acaba?

*İçimizde sonsuz çalkanan deniz*
*Gülümseyen yüzü kaderin bize*
*Yıldızların altın bahçesindeyiz,*
*Ebediyetinle geldik diz dize*

mısraları ancak XX. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da, İstanbul'u yaşayan bir Anadolu bilgesinin dudaklarından dökülebilirdi.

İşte, bu kitap "Yaşamak, etrafımızdaki şeylerin şuuruna erdikçe bir dua olur" diyen Tanpınar'ın san'at, fikir ve ruh dünyamızda kurduğu Süleymaniye'den, o mimarî şâheseri zedelemeden, ama onunla aynı malzemeyi kullanarak, Tanpınar'a bir türbe inşa etmek amacı ile hazırlandı. Belli bir plân ve zevk çerçevesinde Tanpınar'ın makrokozmosundan bir mikrokozmos inşa etmeye gayret ettik. Çalışmamız ruh ve fikir dünyamızın o mazlum ve mağrur mimarına, sizleri doyurmak değil, susatmak amacında idi. Okuyucu, bu eserle Tanpınar'a bir "Fatiha" okuyacak, ama asıl bu türbeden o muhteşem külliyeyi ziyârete koşacaktı.

*

15 Ağustos 1999 gecesi bizi Armutlu'ya götüren deniz otobüsünün içinden, Colomb'un Amerika'ya ikinci gidişindeki duygularla karaya atladım. Eseri birlikte hazırlayacağımız Selma Ümit Karışman'ın Yılandar mevkiindeki yalısı, Tanpınar'ın kan damarları ve sinir hücreleriyle yazdığı eserlerle yıllar önce başlattığımız dialogu, bir triloga dönüştürmek için çalışacağımız mekândı.

Mudanya'ya "Merhaba" dercesine el uzatan ince, uzun bir iskelenin etrafında gümüş renkli balık sürüleri, uçuşuyordu. Sedefi çıkmış midyelere, çıtır çıtır ezilen iri kumlara basarak, bir kaç merdiven çıkıyor, alçak demir parmaklıklı kıyı kapısını açıp, serinliği ile "Hoş Geldin" diye fısıldayan iri-kıyım çamların, yeşil çimlerin ortasında daha da kızaran güllerin arasından geçip, iki katlı, geniş verandalı eve doğru ilerliyorduk. İmralı'dan Gemlik'e kadar uzanan göl benzeri manzaranın bir kenarında kalan kame-

riye Tanpınar'a bizi mahcub etmeyecek kadar cazib bir çerçevenin son çizgilerini noktalıyordu.

Ne acıdır ki, bu cennet mekânda bizi alışılmadık, ürkütücü bir sürpriz bekliyordu. Gittiğimizin ikinci gecesi, zelzele devi başını kaldırdı ve birden bütün renkler soldu. Kıyameti Tanpınar'la beraber mi yaşayacaktık? O'nun deyimiyle "Toprak, o insanlığın en güvendiği unsur; saadetimizi, refahımızı kendisine bağladığımız, her zaman itaatli, müşfik veyahut hiç olmazsa lakâyt ve sakin görmeğe alıştığımız toprak sarsılmış, emniyetimiz yıkılmıştı... Depremin bir dost tarafından hançerlenmeğe benzer vahim bir hali vardı." İlk anların; ölümü, yanımızdaki yavrularımızla beraber, kabule hazır dikkati, birkaç gün sonra yerini teslimiyete ve ardından da sorumluluğun ağırbaşlılığına bıraktı. Tanpınar bizimle idi ve onun ömür boyu yaşadığı "hayat ile ölümün biraradalığı" tecrübesini, bu defa biz de onunla paylaşıyorduk.

Madem ki "insan, bütün kâinattan mes'uldü", o hâlde biz de "zekânın, tebessümü olan dua" ile kaderi, bilmediğimiz kaderi değiştiremezmiydik? Bütün Türkiye'nin için için ağladığı o günlerde, bu maddî harabelerden, yarının Türkiye'sinin mamûrelerine Tanpınar gibi bir rehber bizi taşıyacaktı. Görevimiz ülkenin kültür enkazının altından, onun eserini kurtarmaktı. Öyle de yaptık. Garib olan şu idi ki, onu yeni kuşaklara tanıtmak ve sevdirmek teşebbüsümüz, tam da beklenmedik ıstırabımızı, Tanpınar'la paylaşacağımız ve teselli bulacağımız bir mekânda gerçekleşiyordu. Enis Batur'un dediği gibi, "Enstitü, saatleri böyle ayarlamış olsa" gerekti.

Bahçeye taşıdığımız masanın üzerinden bazen rüzgâr, notlarımızı en uzak köşelere kaçırdı. Kitapları yığdığımız masadan bir eseri almak için eve girdiğimiz an, döşemenin altımızdan kayarcasına çekildiğini hissettik. Tüpraş yangını önce batan güneşi, sonra doğan ayı mora boyadı. Yıldızlar ilk defa bilmediğimiz bir silâhtan üzerimize açılan bir yaylım ateşi gibi, yakın ve tehditkârdılar. Bahçeye kurulan karyolalarımızı sallayan Azrail'in eli, az sonra sahile vuran deprem dalgalarıyla ruhumuzu tokatlamakla yetiniyordu. Önce, "ölmeden evvel ölümü tatmak", sonra, dağın öte yama-

cındaki insanımızla beraber mahşeri yaşamak, artçı şoklarla Sırat'ın üzerinden geçmek ve sonunda Cennet'e varmak.

"Dünya cennetimdir; ahiret cennetimin cenneti" neşesi içinde, bir ayımızı Tanpınar'la paylaştık. Deprem telâşı ile kaçan komşu evin radyosundan bir gece sabaha kadar gelen eski şarkılar, "Nereden sevdim o zalim kadını", ya da "Yalancıdır hep aynalar, gir kalbime gör kendini" Tanpınar'ın etrafımızda ördüğü ipekten kozayı perdahlıyor; zaman zaman "Sofraya bir tabak da Tanpınar için koysak mı?" dedirtecek kadar bizi ona, onu bize yakınlaştırıyordu.

Evet biz depremi Tanpınar'la birlikte yaşadık ve ülkemizin o harab günlerinden bir kültür mamuresi oluşturacak kadar malzemeyi gün ışığına çıkarmaya çalıştık. Binlerce sayfa tutan o şâheserler yığınının altından bir türbe kuracak kadar malzemeyi seçmek kolay olmadı. Sonuçta bazen rengârenk bir vitray, bazen bir Mimar Sinan kavsi, bazen bir Yesarî levhası bulduk. Ama hepsi de Tanpınar imzalı idi.

Şimdi, Türkiye içi ve dışındaki okullarda, yeni kuşakları Tanpınar'la tanıştıracak olan bu eseri, yeni Tanpınar'lara sunmanın heyecanı ve sevinci içindeyiz.*

Ümit Meriç

---

* Önsözü bitirirken son bir söz: Bu kitabın hazırlanma sürecinde bizlerin dışında iki insanın gayretleri belirleyici oldu. Turgay Anar (İstanbul Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü) eksik kaynakların derlenmesinde, ya da hiç bilinmeyen makalelere erişilmesinde, fotokopilerin çekiminde ve bibliyografyanın hazırlanmasında bütün gönlü ile koştu ve çalıştı. Yasin Altuncu ise (İstanbul Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü) plânı ve seçilen metinleri defaatle gözden geçirerek, isabetli teklif ve tesbitleriyle, kitabın ilk okuyucusu oldu. Bizim için olduğu kadar, siz kitabın okuyucuları için de dikkatlerini ve zamanlarını esirgemeyen genç arkadaşlarımıza, Tanpınar adına teşekkür ediyoruz.

# Hayatı Yerine

## ANTALYALI GENCE MEKTUP*

Mektubunuza vaktinde cevap veremedim. Maalesef kâtibim yok. Halbuki şâir, muharrir ve üniversite hocası olarak işim epeyce fazla.

Edebiyatı gerçekten seviyor musunuz? Eserimle temasınız var mı? Buralarını bilmiyorum. Mektubunuzda beni okuduğunuzu gösteren hiç bir emâreye rastlamadım. Yalnız, lise talebesisiniz ve Antalya'dasınız. Yani, 1916-1918 yılları arasında benim yaşadığım hayatı yaşıyorsunuz. İşte size bunun için yazıyorum. Bulunduğunuz memleketin, belki de orada doğdunuz, hayatımda mühim bir yeri vardır. Sizin sâhillerinizde, o denize bakarak, o lodos dalgalarını seyrederek, benim gençliğimde şimdikinden çok az verimli olan meyva bahçelerinde dolaşırken yavaş yavaş bir hülyâ adamı oldum.

Hayatımı herhangi bir antolojide bulabilirsiniz. 1901'de doğdum. Babam kadı idi; bu yüzden çocukluğum daha ziyade, Anadolu'da tayin olunduğu yerlerde geçti. İstanbul'da iki memuriyet arası kalıyorduk. Ergani-madeni'nde üç yaşında iken bir gün kendime rastladım. Çok karlı bir gündü. Ben sıcak ve buğulu bir camdan, karla örtülü bir bayıra bakıyordum. Sonra birdenbire kar tek-

---

* Mehmet Kaplan, *Tanpınar'ın Şiir Dünyası*, İstanbul, 1963, 174-179. Başlıkta yapılan değişiklik için Bk. *Kitap-lık* Dergisi, A. Tunç'un T. Alptekin ve B. Emil ile yaptığı söyleşi; "Tanpınar'ın Bir Kelimesini Bile Feda Etmemek Lâzım", sayı 40, Mart-Nisan 2000, s. 125.

rar yağınağa başladı. Bir çeşit çok lezzetli hayranlık içinde kalmıştım. Bu ânı her karlı günde hatırlar ve yağışı beklerim. Ergani'den sonra Sinop'a gittik (1908-1910). Orada denizle dost oldum. Çocukluğumun en büyük zevki, bir berzahta kurulu şehrin iki yanındaki deniz kıyısında oynamaktı. Tophane tarafında (asıl ticaret limanı) bir yerde Delibaş diye bir ustanın gemi imalâthanesi vardı. Ben yedi sekiz yaşlarımda bu geminin gönüllü işçileri içindeydim. Fakat asıl, arka taraftaki büyük kumlukta dalgaların gelişini seyretmekten hoşlanırdım. Buraya Yazı derlerdi galiba ve kumlara gömülü iki kale harabesi vardı ki, Sinop kalesinden ziyade muhayyilemi gıcıklardı. Sonradan buranın Şile ve Kilyos'a benzediğini öğrendim. Hiçbir şey, büyük bir kumluk sâhilde dalgaların birbiri ardınca saflar hâlinde gelişi kadar güzel olamaz.

Siirt'te uzak dağlara akşam saatlerinde çöken yalnızlığı ve yıldızlı geceleri tanıdım. Yazları çok sıcak olan bu memlekette damlarda yatardık. Yıldızlı gece beni büyülerdi sanki. Sonsuzluk dalga dalga vücudumu ve ruhumu doldururdu. Bir Sumer rahibi gibi muhayyilem hep yıldızlarla meşguldü. Sırrın içinde yüzüyordum. Buna akşam saatlerinde uzak dağların aldığı o korkunç yalnızlığı, o ezici morluğu ilâve edin.

Kerkük'te yine damda yatardık. (1914-1916). Yine gece ve yıldızlar... Şimdi kaybettiğimiz bu şehre onüç yaşımda iken gelmiştik. Üç evde oturduk; üçünün de geniş bahçeleri vardı.

Antalya'ya 1916 sonbaharında geldim. Epeyce büyümüştüm. Tek başıma geceleri deniz kıyısında ve kayalıklarda (Hastahanebaşı'nda) gezmek hakkım vardı. Karanlık epeyce inip de kayaların gölgesi beni korkutana kadar orada kalırdım. Denizin iki manzarası beni çıldırtırdı. Biri bu kayalıkların sahile bakan bir yerinde sabah ve akşam saatlerinde durgun denizin ışıkla ve dipteki taş ve yosunlarla aldığı manzaradır. Bu kayalarda beni mesut eden şeylerden biri de yine sakin saatlerde kovuklara suyun dolup boşalmasıydı. Bir de öğle saatlerinde güneş vuran suyun elmas bir havuz gibi genişlemesi. Bunlar benim muhayyilem için büyük manâları olan şeylerdi.

Bu ancak büyülenme kelimesiyle anlatılabilecek bir haddir. Fakat galiba bu da yetmez; hakikat şu ki, üzerimde bir türlü çözemediğim bir sır, gelecek zamana ait bir ders tesiri yapıyorlardı.

1921 yılında tekrar Antalya'ya tatil için döndüğüm zaman bir gün yine hastahane yolunda iki evin arasından tekrar güneşle birleşmiş, güneşin sarayı ve havuzu olmuş bu su ile karşılaştım. Manzara sadece muhteşemdi. Fakat bu güzellik bana acayip bir ölüm düşüncesi arasından geldi. Hiç bir şey bu kadar insana yakın, buna rağmen bu kadar ezici, ondan ayrı olamazdı. Bu, şiire kendimi verdiğim seneydi. Bir çok şâir okumuştum. Yahya Kemâl'i, Haşim'i tanıyordum. Zannederim ki o gün kendi şiirimin benim dışımda örneğini gördüm. Bunu gerçekten anladım mı? Bir insan kendisini ancak hayatının küçük meselelerinden sıyrıldığı, yahut da onları zihnî bir şekle soktuğu zaman bulabilir. Talihimiz içimizde çok gizli bir yerdedir. Fakat ona erişebilmemiz için bir çok şeylerden kurtulmamız lâzımdır. Bu bende çok geç oldu. 1921 yılında ise ben henüz bu çağda değildim. Dilin dışında hiçbir şeyin üzerinde duramıyordum. Ayni günlerde yine, bulunduğunuz memlekette denizin bir başka manzarasıyla karşılaştım. Güvercinlik denen deniz mağarasını gördüm. Bu mağara suyun hücumuyla açılıp kapanan aydınlığıyla benim için mühim bir şey oldu. Dediğim gibi gördüklerini henüz gerçek bir keşif hâline getirecek seviyede değildim. Fakat estetiğimin temeli olan rüyâ fikri biraz da bu mağaraya bağlıdır.

"Huzur" romanımda Antalya'dan bahis vardır. Hastahanebaşı'ndaki kayalar, Güvercinlik ve deniz, Mümtaz'ın iç hayatının adeta örgüsünü yaparlar. Fakat dikkatli okumak, gizli bağları bulmak lâzımdır. İstanbul denizi ve Boğaziçi geceleri yine bu senelerde gelir. Fakat aslî hayâller dünyamın bir tarafını, çocukluğumun yıldızlı geceleri ve insan yalnızlığının ve aczinin sembolü dağlar bir tarafa, deniz üzerine anlattıklarım teşkil eder. Bunlar benim şiirlerimin algèbre tarafıdır, diyebilirim. Yıldızlı gece ve denize, dağın içimizde uyandırdığı yalnızlık duygusundan gittim. Deniz, insanla durmadan konuşur. Bununla beraber yalnızlık duygusu benden gitmiş değildir. Bittabi bu manzaraları bu şekilde görebilmem için

hayata İstanbul gibi bir deniz şehrinde başlamam gerekirdi. Şiirde ve fikirde ilk ve galiba yüzünü gördüğüm son hocam Yahya Kemâl oldu. Haşim'i daha evvel okumuş ve sevmiştim. Bu iki şâir bana kendilerinden evvelkileri unutturdular. Yahya Kemâl'in derslerinden –fakültede hocamdı– ayrıca eski şiirin lezzetini tattım. Galib'i, Nedim'i, Baki'yi, Nailî'yi ondan öğrendim ve sevdim.

Yahya Kemâl'in üzerimdeki asıl tesiri şiirlerindeki mükemmeliyet fikri ile dil güzelliğidir. Dilin kapısını bize o açtı. Bazıları bu tesiri başka türlü görüyorlar. Hakikatta estetiğimiz ayrıdır. Aşağıda anlatacağım. Yalnız millet ve tarih hakkındaki fikirlerimde bu büyük adamın mutlak denecek tesiri vardır. "Beş Şehir" adlı kitabım, onun açtığı düşünce yolundadır. Hattâ ona ithaf edilmişti. İki defasında da bu kitap bulunduğum yerde basılınadı ve ben bu ithafı koyamadım.

Bende asıl büyük tesir Fransız şiirinden ve bu tesirin Baudelaire - Mallarmé - Valéry kolundan gelir. Fakat bu çizgi de tam değildir. Gérard de Nerval diye çok mühim bir Fransız şâirini, Hoffman ve Edgar Allen Poe'yu, Faust'uyla Goethe'yi, Dede Efendi'yi, Mozart ve Beethoven'ı, Bach'ı, sevdiğim Fransız, İtalyan ressamlarının, bazı modernlerin payını da ayırmak lâzımdır. Nihayet bütün bunlara en sevdiğim romancı olan Marcel Proust'u da ilâve gerekir.

Asıl estetiğim Valéry'yi tanıdıktan sonra teşekkül etti. (1928-1930 yıllarında). Bu estetiği veya şiir anlayışını rüyâ kelimesi ve şuurlu çalışma fikirleri etrafında toplamak mümkündür. Yahut da musikî ve rüyâ. Valéry'nin "Velev ki rüyâlarını yazmak istiyen adam bile azamî şekilde uyanık olmalıdır" cümlesini "en uyanık bir gayret ve çalışma ile dilde rüyâ hâlini kurmak" şeklinde değiştirin, benim şiir anlayışım çıkar.

Bu şiir anlayışını "Şiirler"in birinci ve son manzumelerinde bulabilirsiniz.

"Ne içindeyim zamanın" şiiri, şiir hâlini, kozmosla insanın birleşmesini nakleder ki bir çeşit murakabe (içine dalına) ve rüyâ halidir. Görüyorsunuz ki, hakikî romanın tesadüfleri ve tuhaflık-

ları ile alâkası yoktur. Zaten rüyânın kendisinden ziyade, benim şiir anlayışımda, bazı rüyâlara içimizde refakat eden duygu mühimdir. Asıl olan bu duygudur. Musikî burada işe girer. Çünkü bu duygu musikîşinas olmamak şartıyla musikî sevenlerde bu san'atın uyandırdığı hisse benzer. Bunu, yaşadığımızdan başka bir zamana gitmek diye tarif edebilirim. Başka türlü ritmi olan ve mekânla, eşya ile içten kaynaşan bir zaman.

İkinci şiir "Boğazda akşam", şiirin örgüsünü anlatır. Bu şiirde realite olarak tek bir bulut vardır. Akşamla bu bulut değişir, bir kavis olur ve ölür. Attığı çığlıklar camlarda tutuşur, fakat biraz sonra tekrar bir yıldız olarak gelir, Boğaz sularında yüzer. Böylece bir bulut, bir obje etrafında bir atmosferin kurulması hikâyesi. Burada da musikî ile bir benzerlik vardır. Musikî durmadan değişir. Değişerek âlemini içimizde kurar.

Bunların dışında şiirin yapısı, yahut bu neticeye bizi vardıracak çalışmanın kendisi gelir. Bence şiir bir şekil meselesidir. Şekil her şeyden evvel dilin vezin ve kafiye ile yoğrulmasıdır. Vezin ve kafiye ve şiire ait diğer kaideler yavaş yavaş bizde şahsî bir teknik hâline gelirler. Ve dile bu sayede, evvelâ kendi sesimiz, ve biraz da o yolla ve onunla beraber benliğimiz, iç hayatımız, tecrübelerimiz girer. Sesten çok bahsettim, çünkü insan biraz da sesidir. Bütün mesele dili bir sesin kendisi, yahut kendi sesi yapmaktır. Buna muvaffak olursak mısra dediğimiz şey teşekkül eder. Bazan, dar vezinlerde, mısraın kendisi değil, kıta veya beyit bu vazifeyi görür. Çok sevdiğim Mallarmé, mısraı "bir çok kelimelerden teşekkül etmiş, büyük ve hususî bir dalgalanma olan tek bir kelime" diye tarif ederdi. Valéry ise şâirde kulağın daima uyanık bulunmasını tavsiye eder ki başka yollardan ayni şeydir. Bence şiir meselelerinde en mühimi, hattâ en gücü şâirin kulağıyla tam bir iş birliği yapmasıdır. Kulağınız, sizi, sizin dışınızdan idare etmelidir, diyebilirim. Ancak bu sayede mısra nağme olur. Şiirle hissî dünyamızın arasına girerek bizi onların esiri olmaktan kurtarır ve eseri elimizin işi yapar. Dilin hamuruna gerektiği gibi şekil vermemizi mümkün kılar. Şiir yazıyorsanız, bir heykel gibi dili ve iç âleminizi dışardan görmeğe çalışın.

Şiir ve san'at anlayışımda Bergson'un zaman telâkkisinin mühim bir yeri vardır. Pek az okumakla beraber, o da borçlu olduğum insanlardandır. Fakat 1912 yıllarında Schopenhauer ve Nietzsche'yi çok okuduğumu da hatırlatayım. Rüyâ meseleleri beni Freud'a ve psikanalistlere de götürdü.

Şiir hakkında bu tarzda düşünen, onu sonunda insandan ayıran bir adamın, niçin roman yazdığını şimdi bana sorabilirsiniz. O zaman size derim ki, şiir, söylemekten ziyade bir susma işidir. İşte o sustuğum şeyleri hikâye ve romanlarımda anlatırım. Onun için mümkün olduğu kadar kapalı âlemler olmasını istediğim şiirlerimin ana hatlarını roman ve hikâyelerim verir. Mamafih roman anlayışım da şiir anlayışımdan fazla ayrılmaz. Orada da rüyâ kelimesi için söylediğim şeyler, hattâ rüyânın nizamı hâkimdir. Şu farkla ki, şiirde dolayısiyle kendimin, hikâye ve romanlarımda kendimle beraber mümkün olduğu kadar hayatın ve insanların –benden başkalarının– peşindeyim. Yahut başkalarına ait zamanın peşinde. "Abdullah Efendinin Rüyâları"nda, "Huzur" da san'atımın –eğer üzerinde duracak böyle bir şey varsa– iki kolumun birleştiği yerler vardır.

İşte san'atım hakkındaki fikirlerimi öğrendiniz. Ne kazandınız? Orasını bilmem.

Kendime gelince... İnsan o kadar mühim değildir. Ben de herkes gibiyim.

Bu mektubu biraz da çocukluğuma göndermiş gibiyim. Bilmem liseniz hâlâ eski yerinde, yani Anbarlı'da mı? Sizinle konuşurken, sizi hep orada tasavvur ettim. Bana vaktiyle olduğum genç adamı hatırlattınız. Onun heyecan ve şaşkınlığını yaşadım. Size teşekkür ederim. Arkadaşlarınıza ve hocalarınıza selâm ve dostluklarımı, başarı dileklerimi söyleyin. Alâkanıza minnetdârım. Mesut ve çalışkan olun aziz yavrum.

Ahmet Hamdi TANPINAR

# I



# TANPINAR'DA AŞK VE ÖLÜM



*"Madem ki O, benim için artık herşeydir, o hâlde bütün kâinatımla ona taşınacağım"*

A.H. Tanpınar

*"Bendedir korkusu biten şeylerin..."*

A.H. Tanpınar

*"Sen unsurlarını veren şeylere dağılmak, ben nizamını ve gayesini sende bulduğum bir vahdette ebediyet boyunca toplu kalmak istiyorum; onun için şefkatim mahbesindir."*

A.H. Tanpınar

# Âdem'le Havva*

*Sizi kendi suretimce yarattım. Size arzı bahşettim. Sizi hayatın ve ölümün efendisi yaptım. "Hayrın ve Şerrin, Hazzın ve Istırabın, Aşkın ve Ölümün bahçeleri sizindir. Rahmet ve Selâmetimiz Toprağa ve İnsan Oğluna olsun."*

Büyük hurma yapraklarının, acayip bambuların, tepesi nemli duran okaliptüslerin, akşam güneşi meyvalı narların, incirlerin, ağır akışlı berrak suların arasında kendisini, hâlâ eskisi gibi sanmak istiyordu. Fakat bir çok şey değişmişti. Uykusunda Rabbı görmüştü. Rab üstüne doğru eğilmişti. O zaman vücudu her zamankinden başka türlü kımıldamış, meleklerin kendisine öğrettiklerinden gayri dualar mırıldanmıştı. O zaman Rab ona gülmüş ve geniş, yaratıcı eli sol böğrüne kapanmıştı ve o henüz kıvamını bulmamış muhayyilesinin etrafındaki şeylere bulanık bir ayna olan yarım uykusu içinde birdenbire bir tarafının boşaldığını, sonra yanıbaşında küçük, beyaz bir şeyin kımıldadığını, kendisine üşür gibi, korkar gibi sokulduğunu duymuş ve bu duygu ile kendisini tekrar uzandığı su başında, büyük geniş yapraklı otlar üstünde bulmuştu.

Etrafında bir yığın hayvan vardı. Hepsi uzaktan hiç görmedikleri bir şey gibi ona bakıyorlardı. Başının üstünde bir sürü kuş uçuyor, gidiyor, geliyorlardı. Fakat o bunların farkında değildi. Arka-

---

* *Yaz Yağmuru*, 138-148.

sına yapışan, yumuşak varlığı düşünüyordu. İlk defa içinde bir telaş vardı. Önce gözlerini yummuş, kendi kendine "Acaba nedir?.." diye düşünmüştü. Sonra dayanamadı, döndü ve kendi böğründen çıkan bu sıcak, yumuşak varlığı, benliğine doğru bir düşünce, bir vehim, bir azap, bir haz gibi sokulan varlığı gördü. Bilmeden onu kendisine doğru çekti. Ve bir eli, az evvel eşyanın tembelliğinden başka bir şey olmayan uykusu içinde böğrüne kapanan Rabbın eli gibi, onun beyaz vücudu üzerine kapandı. Sıcak, yumuşak bir şey avucunun şeklini aldı. Fakat o bu sıcaklığı, yumuşaklığı düşünmüyordu bile. Kendi içinden yanı başına geçen, avucunun içine hapsolan, parmaklarının arasında ezilen bu aydınlık tenden ziyade kendi elini seyrediyordu. Sert, toprak renkli eli bu yumuşak aydınlığın üzerine şaşırtıcı bir kudretle kapanmıştı.

Âdem kendi eline bakıyordu. Avucunun açılışı, bir şeyin üstüne böyle kapanışı onu şaşırtmıştı. Sonra yerinden doğruldu. Artık aydınlığın malı olan rüyâsının üstüne eğildi. Saçlarının arasına gömülü yüzüne baktı.

Hayır bu bir melek değildi. Yıldızlardan biri de olamazdı. Onların köpüğüyle yıkanmış, onların parıltılarını almıştı. Fakat kendisi yıldız değildi. Hiçbir yıldıza, hiçbir meleğe bu kadar yakınlık duymamıştı. Burada bütün yakınlıklar Rabba giderdi. Onlardan gayrısına kimse kendini yakın bulmaz, hiçbir şey ondan gayrısına bağlanmazdı. Halbuki şimdi bu küçük mahlûka kendisini çok yakın buluyordu. İçinde Rabdan ayrı, onun iradelerini kabule hazır, fakat ondan uzak, bu küçük ve canlı aydınlık parçasının etrafında yeni bir âlem kurulmuştu. Sanki Kadim Nizam'dan kopmuştu.

Kendi kendine "Acaba nedir?" diye sorup gökyüzüne baktı. Bir şimşek çaktı. Büyük billûr menşurlar bir saniye için tutuştu. Fakat hiçbir cevap gelmedi. O zaman etrafına baktı. Her zaman yanıbaşında dolaşan, ayaklarının dibinde otlayan, koynunda çöreklenip uyuyan hayvaların kendisinden uzaklaştıklarını gördü.

– Ne olabilir? diye tekrar sordu. Ve rüyâsını olduğu gibi hatırladı; Rab üstüne eğilmiş, ona gülüyordu. Büyük yaratıcı eli böğrüne kapanmıştı. Sonra yanı başında bu küçük, kımıldanan, saç-

larıyla örtünen, uzun kirpikleriyle düşünen mahlûku bulmuştu. Eliyle saçlarını ayırdı, yüzüne baktı; kollarını, göğsünü, küçük bir güneş kursuna benzeyen karnını, kalçalarını, pembe topuklarını uzun uzun seyretti. O seyrettikçe kadın sanki çok derin bir uykudan uyanıyor, kat kat perdelerden sıyrılıyordu. Tekrar gözlerini göğe çevirdi. Tekrar aydınlığın kaynağına sordu. Tekrar Büyük Tavus, içinde yüzdüğü mücevher tasta kımıldandı. Tekrar büyük ağaçların tepeleri dehşetle tutuştu. Her tarafta görünmez avizeler yandı. Yine cevap gelmedi.

Fakat bu sefer aydınlığın bu dehşet tecellisinde ikisi birbirine sarılmıştılar. Kadının beyaz gül yaprağı yüzü erkeğin göğsüne gömüldü ve erkeğin elleri onun kalçasına kapandı. Adem tekrar eline ve elinin altında kımıldayan, ürperen bu şeye baktı.

O zaman ona sordu:

– Kimsin?... Dedi.

– Benim, senden bir parçayım, dedi.

– Evet, ama nesin?

Kadın cevap vermeden ona sokuldu. Fazla bilmek için büyük bir iştihası yoktu. Ondan bir parça idi.

Başlarının ucunda bir yığın kanat hışırtısı, aydınlığı üstlerine eleyen uçuş gördüler. Bunlar meleklerdi. Her türlü mücevher parıltısı içinde her an değişerek onları seyrediyorlardı. Hayretten hepsi Rabbi tesbih ve tahmid etmeği unutmuştular. Âdem onlara sordu:

– Yalnızlığının aynası, dediler.

Âdem, içinde hiçbir şey değişmemiş gibi onlara:

– Ben yalnız değilim ki. Sizlerle beraberim... dedi.

– Şimdiden sonra bizden ayrısın... Yalnızsın, diye cevap verdiler. Ve bu, yalnızlığının aynasıdır. Ve hepsi, Rabbın bir tasavvuru olmaktan çıkan bu son gelenlere hasedle güldüler.

O zaman Âdem yalnızlığının aynasına yeni baştan döndü. Onu kollarının arasına aldı. Uzun uzun baktı. Daha sonra Serendip'te o kadar yorgunluktan sonra ilk rast geldiği kaynaktan nasıl

içmişse, şimdi de Havva'ya öyle doyamadan bakıyordu. Ne kadar güzel, ne kadar sıcak, ne kadar her şeyin yerine geçebilecek gibiydi. Yarı göğsüne gömülmüş yüzüyle, kendisini seyreden kısık gözleriyle, utanan nefsiyle kendisine her şeyin üstünde göründü. Küçük elleri vücudunu yokluyor, onlar vücudunda acemi ve ürkek gezindikçe Âdem kendi vücudunu başka türlü tanıyordu. Sanki vücudu bu küçük dokunmalarla yer yer, ayrı ayrı haz ve ıstırapla ayrılıyor, büyük bir saz gibi ayrı seslerle uğulduyordu. Kısık ve yeşil gözlerinde sonsuzluk yıkanıyordu. Yüzü, büyük ve ezelî Tavusun içinde yıkandığı mücevher tas kadar güzeldi.

Bu düşünce kafasından geçer geçmez, bir daha Arşın bu ilk merhalesini göremeyeceğini anladı. Başını kaldırdı. Gökyüzünde sadece güneş, ay ve yıldızlar vardı. Kimi renkli mahreklerinde nur saçarak gidip geliyordu; kimi oldukları yerde Havva'nın gözü gibi menevişli ışıklarla parlıyordu. Âdem onların halka halka etrafa genişleyen parıltılarını görüyordu.

Fakat ezelî Tavusun içinde yüzdüğü mücevher tas, arşın ilk kademesi, ezeli nurun ilk damlası, ilk tasavvur yoktu. Onu göremiyordu. Halbuki ötekiler, hayret ve ilahî hazları içinde Rabbi tesbih ve tahmid ederek uçan melekler onu görüyorlardı. Hep ona doğru hızlanıyorlar, kanatları tutuşacak kadar yaklaşınca bir kül parçası gibi renksiz dönüyorlar, tekrar mücevher libaslarını giyiyor, tekrar ona uçuyorlardı. Çünkü o, nurun ilk aksi, tasavvuru zorlayan ilk damlasıydı.

Âdem onu bir daha göremeyecekti. O zaman içini büyük bir hüzün kapladı. Başını eğdi, göz yaşlarını meleklere göstermek istemiyordu. Havva bu hüznü sezdi. Onun başını kendi göğsüne çekti ve Âdem Aden bahçelerinin geniş otları, büyük erguvan çiçekleri, mor gülleri arasında kendisini olduğundan büsbütün başka duydu. Havva'nın göğsünde her şey unutuluyordu. Bu yumuşak ve kokulu yastıkta her azap dinebilirdi. Her acı burada serinliyebilirdi.

Fakat içinde korku vardı. Bilinmezin korkusu içine çöreklenmişti. O, kendi vücudundan yeni doğan bu yastıkta uyuyordu.

Dişleri birbirine vura vura:

– Belki de Rabbı artık eski yüzüyle göremem diyordu.

Ve bel kemiğine doğru sert bir rüzgârın estiğini duyuyor, acayip bir sıtma içinde üşüyordu. Ayıbı çok büyüktü, meleklerin en üstünü, şimdi onu kaybetmişti. Onlar bunu biliyor, bulundukları yükseklikten onu belki de seyrediyor, ona acıyor, yahut çamurun çocuğu diye küçümsüyorlardı.

Ve Âdem bunu görmemek, bunu düşünmemek için Havva'nın vücuduna doğru gittikçe daha fazla gömülüyordu. Ona:

– Sakla beni... Sakla beni, diyordu. Ve istiyordu ki başı ve bütün vücudu Havva'nın gecesine her an daha fazla gömülsün. Ve Havva ona kaybettiklerinin karşılığı olarak bütün vücudunda üst üste geceler buluyor, onu en kuytu gecesinde avutmağa çalışıyordu.

Bir uğultu ikisini birden uyandırdı. Başları birbirinden ayrıldı. Dudaklarında hiç tanımadıkları lezzetlerin hâtırasıyla etrafa bakındılar. Artık tek başlarına değildiler; hiç bir şeyi yalnız başlarına yapmıyorlardı. Her hareketleri birbirlerinde cevap buluyordu.

Gökyüzünde siyah bir nokta vardı ve genişleye genişleye ilerliyordu. Âdem'le Havva, gözleri bu siyah çemberde, bunun ne olabileceğini düşünüyorlardı.

Etraflarında melekler telâşla kaçışıyorlardı; tüyleri solmuş, eski parlaklığını kaybetmişti. Hepsinin yüzünde bir uykudan uyanmış, çok derinlerden gelmiş olmanın hali vardı. Hepsi kâinatlarını yadırgıyor, eşiğinden atlayamayacaklarını bildikleri bir haddin ötesinde duruyor gibiydiler. Sanki oradan bu gittikçe yaklaşan yuvarlağa, bu siyah dumana bakıyorlardı.

Âdem, utanmasını unutarak onlara sordu:

– N'oldu, bu nedir?...

Birisi yanlarından geçerken hırsla ona bağırdı:

– Kader uykusundan uyandı.

Bir başkası hasedle güldü:

– Toprağın çocukları mes'ut olun! Artık sizin devriniz başlıyor.

Değişmez şevkler bahçesinin bütün hayvanları bir tarafa sinmiş, ebediyetin neşesini teganni eden kuşlar susmuş, adların tecellisi remizler ferlerini kaybetmişti. Büyük ağaçlar boyunlarını bükmüşler, renkli çiçekler ışıklarını kısmış, bu yuvarlana yuvarlana yaklaşan kalabalığı görmemek için kendi üstlerine kapanıyorlardı.

Yalnız Havva ve Âdem ona büyülenmiş gibi bakıyorlardı. Bu siyah çığı, gittikçe büyüyen karanlığı, nerede ise çarparak her şeyi kül edecek ayrı ve bilinmez varlığı, onun döne döne yaklaşışını seyrediyorlardı. O, kendileriyle başlayan bir şeydi. O, mânasını henüz bilmedikleri, fakat adını tanıdıkları Kaderdi. Aden bahçelerinin çok uzağında, büyük karanlıklarda mahpus imkânlar silsilesi idi.

O, Rabbin tasavvuru olan bu ebedî şevkler diyarının biricik sırrı ve masalı idi.

Nihayet büyük yuvarlak geldi ve Âdem'le Havva'nın önünde durdu. İkisi birden korka korka ona baktılar. Âdem, Aden bahçesinin birdenbire sararmış otları üstünde diz çökmüş, korkudan büyümüş gözlerle bir taraftan ona bakıyor, öbür taraftan korumak istermişçesine Havva'yı kollarıyla tutuyordu.

Önce bir şey görmediler. Sanki iç ve dış gözleri beraberce sönmüştü. Sonra siyah yuvarlak, cilâlanmış bir abanoz sathı gibi parladı; orada ilk önce kendilerini, demin beraber oldukları zamanki halleriyle gördüler. Sonra yer yüzünü gördüler. Aden bahçesinin, büyük her şeyin ilk kaynağı ve aynı ebediyet remizlerinden, mücevher parıltılı çiçeklerinden, acayip ve rüzgârsız ağaçlarından başka remizler, başka türlü çiçekler, başka türlü ağaçlar gördüler.

Ve otların arasından kıvranan, atılan, bükülen, avlanan, yavrularını emziren hayvanları ve cins cins kuşları gördüler. Coşkun dereleri, ağır başlı büyük nehirleri, köpüre köpüre akan selleri, dumanlı dağ başlarını, yeşil ovaları, sararmış tarlaları gördüler. Sonra denizi gördüler. Fırtınalı havalarında büyük dalgaların göğe doğru kalkışını, küçük çırpıntıların her türlü hayâl oyununa elverişli köpüklerini, dalgaların sedef rengi kumsallarda ilerleyip

gerileyişini, denizi ve onun değişik yüzlerini gördüler. Kulübeden başlayıp şehirlere doğru genişleyen mahşer yığınını, büyük ve aydınlık sarayların yoksulluğunu ve can sıkıntısını, fakir evlerinin kanaatlı sabrını ve sükûnunu tattılar. Akşamın altın tozları arasında sürülerin dönüşünü, arslanların sabah saatlerinde derelerden su içişlerini, boğa yılanlarının büyük ağaç gövdelerine sarılmış halkalarını, arıların kaya oyuklarında bal yapmalarını gördüler. Çeşitli meyvaları seyrettiler.

Sonra gece ile gündüz önlerine geldi. Birinin başı ucunda beyaz güvercinler uçuyordu. Öbürünün gözlerinde bilmedikleri kuşlar tünemişti, belinde yıldızlarla süslü siyah bir atlas vardı ve vücudu dinlenmenin hazları içinde gevşemişti. Arkasından dinç ve kaygısız Gençlikle, muztarip ve biçare İhtiyarlık ve daha sonra siyah Ölüm geldi. Onları mevsimlerin geçidi takip etti. Hepsi önlerinde kuşaklarını çözdüler ve onlara sepetlerindeki hediyeleri uzattılar. Böylece her şey, bütün hayat teker teker gözlerinin önünden geçti. Onlar geçtikçe Âdem'in alnı üzüntüden kırışıyor, acayip bir korku içini sarıyordu. Fakat Havva'nın içi gururla dolu idi. Karnı sevinçten ve gururdan bir güneş gibi parlıyordu. Âdem bunu görünce üzüntülerini ve korkusunu unuttu. Oluşlar âleminin düğümünü, bu güneş parıltısı imkânlar peteğini öptü ve onu öptükçe Kaderin aynasına daha emniyetle baktı.

Sonra ikisi birden Rabbin sesini duydular. Bu ses Âdem'in kalbinde büyük bir çınar gibi yeşerdi ve Havva'nın yüzünde gül, karnında su çiçeği gibi parıldadı. Rab onlara:

– Yolunuz açık olsun, diyordu. İnsan Oğluna ve Toprağa bizden rahmet ve selâmet...

Ve ses devam etti.

– Hayrın ve Şerrin, Hazzın ve Istırabın. Aşkın ve Ölümün bahçeleri sizindir. Rahmet ve Selâmetimiz Toprağa ve İnsan Oğluna olsun.

Ve ses devam etti:

– Sizi kendi suretimce yarattım. Size Arzı bahşettim... Ayı ve Yıldızları ve Güneşi bahşettim. Sizi Hayatın ve Ölümün efendisi

yaptım. Rahmet ve Selâmetimiz Toprağın ve İnsan Oğlunun üzerine olsun.

Ve Rab onların içinde böyle üç defa bağırdı. Birincisinde Aden bahçeleri Âdem'le Havva'nın etrafından ve başları üstünden, yorgun uyuyan çöl yolcusunun başı üstünden fırtınanın birdenbire aldığı bir çadır gibi, kalktı. Ve onlar boşlukta hayretten titreşip kaldılar.

İkincisinde siyah yuvarlak çok kalın bulutlar gibi etraflarını aldı. Onlar kendilerini Kaderin mahpusu bildiler.

Üçüncüsünde Rabdan sonra melekler hep birden çığrıştılar:

– Arza ve Melekûta rahmet, dediler, Rabbin Rahmeti ve Selâmeti Toprağın ve İnsan Oğlunun üzerindedir. Arza ve Melekûta rahmet, dediler. Ve hepsi birden secde ettiler.

Ve Melekût İnsan Oğlunu böyle uğurladı. Ve böylece siyah yuvarlak, bir gemi gibi yerinden kımıldadı, henüz yolunu arayan yıldızların yer yer parçaladığı karanlıklar içinden inmeğe başladı. Büyük rüzgârların, yıldız kasırgalarının arasından geçtiler. Korkunç derinliklerden atladılar. Âdem bu karanlığın içinde Havva'nın vücuduna sığınıyordu. Nergis gibi bir aydınlık görüyor, Havva onun kolları arasına gömülüyordu. Rabbin takdis ettiği aşklarını toprağa götürdükleri için ikisi de mesuttu.

Sonra birbirlerini görmemeğe başladılar. Âdem'le Havva'ya birbirinden ayrılmanın hüznü çöktü. Âdem Havva'nın inci dişlerine, gül yaprağı yüzüne, çizgisiz alnının bilmecesine, sıcak nefesine, beyaz kollarına hasret duydu. Havva onun kollarının kuvvetini, kendisine hüviyet veren korku ve azaplarını özledi. Bu yakıcı azabı içlerinde duyar uymaz, o kadar uzaktan görmeğe alışmadıkları yıldız parıltılarının kimsesizliği arttırdığı bir gece saatinde kendilerini yer yüzünde buldular. Havva Yemen'de bir kuyu başında idi. Âdem Serendib'te bir dağ tepesinde idi. Havva Âdem'i nasıl arayacağını, Âdem Havva'yı nerede bulacağını düşünüyordu.

O zaman ikisi birden birbirlerini çağırmağa başladılar. Yıldızlara doğru iki feryat birbirini karşılıyordu:

– Havva Havva...

– Âdem Âdem...

Ve yeryüzünü dolduran çeşit çeşit hayvanlar oldukları yerde bu hiç duymadıkları sesi işittikçe ürküyor, büyük kartallar avlarını bırakıp kaçıyor, yırtıcı hayvanlar otlar ortasına başlarını sokup saklanıyor, ilk yaradılış çağlarının tecrübesi canavarlar toprağın efendiliğini kaybettiklerinden küskün, ölmek için kendilerine köşe arıyorlardı.

Ve karşılıklı çığlık devam ediyor, Havva çağırıyor, Âdem yürüyor, Âdem sesleniyor, Havva kuyusunun başında onu bekliyordu. Ve insan sesine susamış toprak bu sesleri dinledikçe ısınıyor, değişiyordu.

# "Mümtaz'la Nuran"*

*"Belki de Eflâtun'un dediği doğruydu ve oluşun çemberinde tesadüf, ikiye bölünmüş tek varlığın parçalarını, onların aşkında yeni baştan karşılaştırmıştı. Hulâsa ömrün ve eşyanın miracında yaşadığını sanıyordu".*

Mümtaz için kadın güzelliğinin iki büyük şartı vardı. Biri, İstanbul'lu olmak, öbürü de Boğazda yetişmek. Üçüncü ve belki en büyük şartının tıpkı tıpkısına Nuran'a benzemek, Türkçe'yi onun gibi teganni edercesine konuşmak, karşısındakine onun gözlerinin ısrarıyla bakmak, kendisine hitab edildiği zaman kumral başını onun gibi sallayarak konuşana dönmek, elleriyle aynı jestleri yapmak, konuşurken bir müddet sonra kendi cesaretine şaşırarak öyle kızarma, hiçbir özentisiz, telaşsız, büyük ve geniş, suları dibi görünecek kadar berrak bir nehir gibi hayatın ortasında hep kendi kendisi olarak sakin, besleyici akmak olduğunu o gün değilse bile, o haftalar içinde öğrendi.

Bu olgun, zarif, güzel kadında, güneşin öz bahçesi imiş gibi baştanbaşa aydınlık ve füsun olan bir taraf vardı, o zamana kadar tanımadığı, kendisinde eksik sandığı bir taraf, sadece meşguldü, onun varlığı ile dolup boşalınağa hazırlanıyordu. Her düşünce serin bir uyanış duyumunda değişiyor, uzviyetin derinliklerinden gelen küçük ve esrarlı dalgalar, unutulmuş hayat şarkılarını tek-

---

* *Huzur*'dan..

rarlıyordu. Bu sessiz musikî ikisinde de vardı, ikisinin de içinden yüzlerine doğru yükseliyor, Nuran bunu göstermemek telaşıyla, olduğundan çok mahzun görünüyor ve Mümtaz ise aksine, tabiatındaki mahcupluğu da gizlemek telâşıyla, zorla cesur ve kayıtsız olmağa çalışıyordu.

O zamana kadar Mümtaz'ın aşk tecrübesi, başıboş birkaç çapkınlıkla, kendini dörtyol ağzında rüzgâra dağıtmaya benzeyen bazı arkadaşlıklardan ileriye geçmemişti. Bunlar bir erkeğin hayatına kadın varlığının getirebileceği şeylerden ziyade, küçük kaçışlar, ufak arzular, kendi can sıkıntısının ve küçük iştahlarının değişik yüzleri idiler. Hatta yalnız kendi etrafında dolaşan muhayyelesinde böyle bir ihtiyacı henüz duymamıştı bile. Kadın, onun için Macide'nin dostluğu, büyük yengenin şefkati, annesinin ölümü ile İhsan'ın evine alıştığı zamana kadar hayatında eksik bulduğu ve bu ikisiyle tamamlanan şeylerdi.

Hakikatte iki Nuran vardı. Biri kendisinden uzakta olandı ki, her attığı adımda maddî hüviyeti biraz daha değişir, arzunun, hasretin kimyasıyla adeta ruha ait bir varlık olur ve dokunduğu her şeye kendisinden bir yığın şeyler kata kata, bütün uzaklıkları, geçtiği her yeri yaşanan hayatın üstünde bir âlem yapar ve kendi akislerinden başka bir şey olmayan bu âlemin ortasında yine kendisi olarak yaşardı.

İşte Kandilli'deki ev, bu mucizenin en fazla değiştirdiği sofasının, aralarına çıtalar konmuş tahtalarına bile mücerret bir hakikat gibi Nuran'ın sindiği bu âlemlerin en değişiği, en harikalısıydı. Ve bu değiştirici füsun, oradan başlayarak kademe kademe bütün hayata yayılırdı.

Bir de yanıbaşında olan Nuran vardı. Bütün bu hayâlleri kendi maddî varlığıyla çocukça bir şey yapan, uzaktan telkin ettiklerini bir kalemde silen genç kadın. O, kapıdan içeriye girer girmez veya beklenilen yerde, mesela bir iskelede veya herhangi bir sokağın ucunda görünür görünmez, Mümtaz'ın muhayyilesi birdenbire dururdu.

Mümtaz, çok defa onun uzaktan gelişinin kendisinde bıraktığı hissi tahlile çalıştı. Ve neticede bunun bir nevi zihnî kamaşma olduğuna karar verdi. Sanki o, yolun başında görünür görünmez, herşey silinirdi. Bütün endişeler görünmez olur, heyecanlar diner, sevinç bile eski parlaklığını kaybederdi. Çünkü yakındaki Nuran, varlığından taşan büyüyü yalnız bir tek şey, bir tek insanda kullanırdı; alıp avuçları içinde aydınlık bir hamur hâline getirdiği Mümtaz'da.

Daha evvelki münasebetlerinde kadına karşı daima yukarıdan, adeta şüphe ile bakan, kendi coşkunluklarını gülünç bulan, hatta en keskin zevkin arasında bile insanda hayvanın bu azışını, kafasının uyanık duran bir tarafıyla, kendi kurduğu bir makinenin işleyişini seyreder gibi adım adım takip eden, kadın vücudunda göze ait olanlarından gayrisini saf bir zevk olarak almayan genç adam, Nuran'la karşılaşınca basit realite şuurunu bile kaybederdi.

Bu elbette yalnız muhayyilenin oyunu değildi. Yalnız evin delisi azdığı için böyle düşünmüyordu. Hatta böyle olsa bile bu azışta sırrına güç erilir bir şey vardı. Onun için Nuran'dan uzakta veya onun yanında genç adama hiçbir hikmet, hiçbir denenmiş hakikat yardım edemezdi. Ne bir zamanlar elden düşürmediği Ahd-i Atik'te, ne sevdiği filozoflarda, velilerde kendi coşkunluğunu karşılayacak bir şey vardı. Onlar, kadından, nefisten, şehvetten ve onun tehlikelerinden bahsederlerdi. Halbuki Mümtaz'a göre, Nuran'la olan macerası büsbütün ayrı bir şeydi. Ona göre Nuran, hayatın öz kaynağı, bütün gerçeklerin annesiydi. Onun için sevgilisine en fazla doyduğu zamanlarda bile yine ona aç görünür, düşüncesi ondan bir lâhza ayrılmaz, ona gömüldükçe tamamlığına ererdi.

Mümtaz bazan Nuran'a karşı olan sevgisini mutlak bir hücre yakınlığıyla izaha kalkışır ve aralarındaki ten anlaşmasında yaradılışın kendilerinde tecelli etmiş büyük sırlarından birini görürdü. Belki de Eflâtun'un dediği doğruydu ve oluşun çemberinde tesadüf, ikiye bölünmüş tek varlığın parçalarını onların aşkında yeni baştan karşılaştırmıştı. Hulâsa ömrün ve eşyanın miracında yaşadığını sanıyordu...

Boğaz vapuruna epeyce vakit vardı. Kitapçı Kemâl'in önünde durdular. Nuran, bir iki gazete, roman aldı. Mümtaz onun çantasını açmasını, para çıkarmasını seyrediyordu. Her gün tekrarlanan bu hareketler, ona harikulâde şeyler gibi geliyordu. Zaten köprü değişmiş, kitapçı değişmiş, kitap alma, okuma denen şey değişmişti. Sanki bir masal dünyasında, canlı çizgilerin ve parlak renklerin her şeyi dirilttiği, her şeye en geniş rahmaniyete kadar giden bir manâ verdikleri, her kımıldanışın geniş ve durgun bir suda uzanan ışıklar gibi bir sonsuzluğa doğru ürperdiği, çalkandığı bir dünyada yaşıyordu. Kitapçı paranın üstünü verdi.

Sonra kendi hediyesi, onun aldığı şeyler, hepsi elinde ve o yanında, Boğaz iskelesine doğru yürüdüler. Onunla beraber yürüyordu. Daha dün sabah vapurda uzaktan gördüğü, sonra bir tesadüfle tanıdığı kadınla şimdi İstanbul'a çıkmış, bir başka vapurla Boğaz'a gideceklerdi. Bu kendisi için inanılmayacak işti. Varsın, her gün tekrarlanan şeylerden olsun, varsın yüzbinlerce kişi bu hisleri hayatında bir defa, yüz defa tatmış olsun; bundan hiçbir şey çıkmazdı. O da biliyordu ki, sevmek, mes'ut olmak, sevmeden evvel tanışmak, sevdikten sonra unutmak, hatta düşman olmak olağan şeylerdi. Fakat denizde yıkanmak da öyleydi; uyumak da öyleydi. Herşey, herkeste olduğu gibiydi. Tecrübenin yeni ve ilk olmaması onun ruhundaki şevki eksiltmiyordu. Kendisinde madem ki ilk defa oluyordu; madem ki teni ve ruhu beraberce harekete gelmişler, tam bir terkip, bir anlaşma içinde mesuttular. O halde yeniydi.

* * *

Bugün Nuran gelecekti. Garip birşeydi bu. Düşüncesini ancak buraya kadar götürebiliyordu. Fakat oraya gelir gelmez, ayağının dibinde bir uçurum açılmış gibi birdenbire irkiliyordu.

Ondan ötesini bilmiyordu. Ondan ötesi çok parlak, adeta renklerin kaynaştığı bir uçurumdu ki, orada Nuran'la beraber kayboluyorlardı.

Mümtaz bu kadar hususî bir şekilde kendisine ait bir anda etrafıyla hergün olduğu gibi konuşmasına şaşıyordu. Daha garibi hiç

kimsenin bu fevkalâdeliği onda sezmemesiydi. Bütün çehreler aynı idi. Hepsi kendisine sual soruyor, verdiği cevabı dinliyordu. Fakat hiç birisi içinden geçeni bilmiyordu. Belki de farkındaydılar da ehemmiyet vermiyorlardı. Bir kadını olmak, bir kadın tarafından sevilmek, o kadar tabiî bir şeydi. Kendisinden yüz binlerce sene evvel başlayan bir tecrübe idi. Fakat ölüm gibi, hastalık gibi, ancak şahsımızda duyduğumuz zaman tamamlanan bir tecrübe. Belki de böyle olduğu için bizi kendi içimizde, etrafımızdan ayırıyordu...

Hakikatte Nuran'ın aşkı Mümtaz için bir nevi dindi. Mümtaz, bu dinin tek abidi, mabedin en mukaddes yerini bekleyen ve ocağı daima uyanık tutan baş rahibi, büyük mâbûde'nin sırrın yerini bulması için, insanlar içinden seçtiği fani idi. Bu biraz da doğruydu. Güneş hergün onlar için yenibaştan doğuyordu. Bütün mazi üst üste zamanlarını onlar için tekrarlıyordu.

Mümtaz, Nuran'ın aşkına bir tecrübe gibi bakmıyordu. O hayatının bir parçasıydı, hem büyük bir parçasıydı. Onunla pek az insana nasip olan şeyi aşkı ve uzviyeti ilahîleştiren bir anlaşmayı tatmıştı...

* * *

– Dünyanın her tarafında aşk aynı değil midir?

– Hayır ve evet... Yani fizyolojik iş olarak pek değil! Böceklerle memeli hayvanlar arasındaki farkı düşün. Deniz hayvanlarının biçare üreyişlerini düşün, insanlarla öbür memeliler arasındaki farklar, sonra kavim, kabile, cemaat, medeniyetler arasındaki farklar...

Herşey, moda mağazalarından, muaşeret güçlüklerinden, cinsî terbiyeden, utanma duygusundan, günâh korkusundan edebiyat ve san'at'a kadar herşey bu işe müdahale ediyor.

– Ama alt tarafı?

– Kimbilir belki de birdir. Çünkü hayatta bir bakıma göre herşey birbirinin aynıdır. Dişi kanguru yavrusunu karnındaki torbada gezdirir, diyorlar. Anadolu kadınları ise giderken yeni doğmuş çocuklarını arkalarına sararlar.

Bu ne yaparsa yapsın, hangi mutlak veya erişilmez iklimlerde dolaşırsa dolaşsın, insanoğlunun hayatın kanunları içinde yaşamasıydı. İşte bir adam ki Tab'î Mustafa Efendi veya Dede'yi tanımadan, Baudelaire'e ve Yahya Kemâl'e hayran olmadan sevebiliyordu.

Aralarındaki fark, Mümtaz'ın sevgilisini bir yığın tecridin arasından görmesiydi. Kanlıca'daki yalının rıhtımında şortla veya mayo ile gezinen, kayıkta rüzgâr ve yelkenle didişen, yahut kirpikleri kapalı, yüzü derinliklerinde diriltici ve kokulu usarelerin dolaştığı bir meyva gibi sertleşmiş, güneşte uyuyan, sırtüstü denizde yüzen, sandala tırmanan, konuşan, gülen, ağaçların tırtılını ayıklıyan birçok Nuran'lar vardır ki, bir yığın benzetişle asırlar tecrübeleri arasından, eşlerini beraberlerinde Mümtaz'ın muhayyilesine getirirlerdi.

Bu benzetişlerin bazıları, duruş ve geçici yüz ifadeleri gibi, genç kadının o ana ait hallerinden gelirdi. Bazıları ise, Nuran'ın yaşayan varlıkta bir yığın ecdad mirası uyanıyormuş gibi üstüste hüviyetlerine aitti. Mümtaz, İclâl'in kendisine vaktiyle gösterdiği Mevlevî kıyafetiyle çekilmiş o fotoğrafı olmasa bile gene iki dizini altına alıp sandalyesinde öylece plâk dinleyen Nuran'ı, uzak şarkın minyatürlerine benzetecekti.

Sevgilisinin, gündelik hayatın her safhasında, duruşu, kıyafeti, aşkta değişen çehresi ile san'atın ölmez aynasına kendinden evvel geçenleri ona –adeta hayranlığını ve sahip olma lezzetlerini bir kat daha ve belki de ıstırablı bir şekilde– hatırlatan bir yığın çehresi vardı. Renoir'in 'Okuyan Kadın'ı bunlardan biriydi. Tepeden gelen ve saçları bir altın filizi gibi tutuşturan ışığın altında, koyu neftî zeminle, elbisesinin siyahı ve boynu örten pembe tül arasından bir gül topluluğu ile fışkıran bu sarışın rüyâ, çehrenin tatlı süküneti, gözlerin kapalı çizgisi, çenenin küçük bir toplulukta birden bitişi, dudakların tatlı, adeta besleyici tebessümü gibi bir yığın benzerlikle genç adam için, sevgilisinin bazı saatlerine san'atın en sadık aynalarından birini tutuyordu. Muhayyilesi, Nuran'a olan hayranlığında Renoir'la olan benzerliği bazan daha ile-

rilere götürür, onun vücudunda eski Venedik ressamlarının ten cümbüşü ile akrabalık bulurdu.

Fakat bu gece açık pencereden gelen yaldızlı karanlığın üzerinde, entarinin geniş dekoltesi içinde, çıplak kolların güneş hummasi ve deniz hamamından çıkar çıkmaz alelacele iki yana bölünmüş saçlarıyla genç kadın, bin sekiz yüz doksan senelerinden beri o kadar şair ve ressamın peşinden koştuğu ve Renoir'ın birçok deneyişten sonra birdenbire yakaladığı o mahrem saatlerin kadını, perdeleri inik odada her akşamki ışığın peteğinden sızan balı değildi. Bir tarafı yarı karanlık içinde kalan yüz ve başın kendi kendisini sert idraki, bütün canlılığı, ve gözlerindeki bütün çehreyi yemeğe hazır dikkatiyle şimdi Nuran daha ziyade Girlandajio'nun 'Mabed'e Takdimi'ndeki Floransalı kadını, sol eli kalçasında, başı, şakak kemiğinin küçük çıkıntısını ve çenenin çukurunu daha ziyade belirten latif bir yana eğişte âdeta omuzla birleşmiş, biraz ilerisinde geçen manzaraya bütün hüviyetiyle akan o yarı kadim dünya ihtişamını hatırlatıyordu.

Bu, ândan âna değişen Nuranlar, genç adamın hem lezzeti, hem de azabı oluyordu. Her an içinde düşüncenin, hazzın, âni duyuların ve hareketin ayrı ayrı hâkkettikleri bu madalyonlar, yalnız zamanlarında da onu bırakmazlar, hatırlanan bir cümlenin, bir kitapta okunan sahifenin, bir düşüncenin arasından çıkarlardı. Fakat hazzın en keskini, tabiî azabın da, insanı gafil avlıyan bir musikî parçasının içinde uyanan Nuranlarda idi. Nağmenin arabeskinde veya musikî cümlesinin altın yağmuru içinde, bir oluşla geldikleri, onun arasında görünüp kayboldukları, yaşadığımızın üstünde bir zamanın fasılasından ona baktıkları ve güldükleri için hatırlamanın şekli değişir, adeta daha evvelki varlıklarımızın bizde uyanan akisleri olurdu.

Onun için bütün etrafında ve kendi mazisinde Nuran'ı aramak, her şeyde ondan bir tad bulmak, onu asırların boyunca efsanede, dinde, san'atta, az çok ayrı çehrelerle, fakat daima kendisi olarak karşısında görmek, yaşama dediğimiz macerayı birkaç misline çoğaltan bir büyü idi.

Nuran onun elinde bütün geçmiş zamanları açan altın anahtar ve her san'at ve düşünce için ilk şart gibi gördüğü şahsî masalın çekirdeği idi...

Bazan etraf, iri bir firuze içinde yaşıyorlarmış gibi yalnız sakin parıltı olurdu. Karanlık su, yıldızların uzattığı büyük mücevher salkımlarıyla dolar, kıyıdaki gölgeler, öbür kıyıdaki sandalları kovalar gibi adeta yanıbaşlarında yürürdü.

Gündüzleri o kadar vazıh, her kenarı, her kıvrımı ayrı ayrı işlenmiş gibi meydanda ve berrak güneş altında yalnız kendisi olan koyların, tepelerin, koruların, birdenbire kendilerinin de içinde bir vehim, bir hayâl oldukları bu rüyâ hali Mümtaz için sade o ana ait bir lezzet değildi; belki o anda san'atın büyüye yakın sırrını bulurdu. Nuran'a sık sık:

"Bu senin ruhunun içinden geçmeğe benziyor" dediği zaman, ayrı ayrı nizamlarda üç güzelliğin, san'atın, sevilen tabiatın ve hiç bir cazibesi kaybedilmeyen kadının birbiriyle kendi ruhunda nasıl karıştığını, ne acayip, büyüye ve rüyâya yakın bir kıyaslar âlemini bir tek realite gibi yaşadığını kendi de farkederdi.

Onun için arasıra kendisine sorardı: "Birbirimizi mi, yoksa Boğaz'ı mı seviyoruz?" Bazan çılgınlıklarını ve saadetlerini eski musikînin getirdiği coşkunluğa yorar, "Bu eski sihirbazlar bizi ellerinde oynatıyorlar..." diye düşünür ve Nuran'ı onlardan ayrı düşünmeğe, yalnız kendi başına ve kendi güzellikleri içinde aramağa çalışırdı. Fakat halita onun zannettiği kadar sathî olmadığı, Nuran, hayatına birdenbire gelişiyle kendisinde öteden beri mevcut olan, ruhunun büyük bir tarafını yapan şeyleri aydınlattığı, adeta kendisini kabule hazır şeylerin arasında saltanatını kurduğu için, artık ne İstanbul'u, ne Boğaz'ı, ne eski musıkîyi, ne de sevdiği kadını birbirinden ayırmağa imkân bulurdu. Çünkü Boğaz onlara mazisiyle, hiç olmazsa bazı mevsimlerde kendiliğinden ayarladığı günün saatleriyle, o kadar canlı hâtıranın konuştuğu değişik güzelliğiyle, hazır bir hayat çerçevesi getiriyordu. Eski musikîye gelince, o kadar sıkı nizamlar içinde kıvranan, fırtına ve gül yağmurlarını boşaltan diyonizyak cümbüşiyle, insana telkin ettiği bütün ömrünce tek düşüncenin, tek ihtirasın avı ve nezri

olmak, onun ocağında yanıp kül olduktan sonra, tekrar yanıp tekrar kül olmak için dirilmek fikri ve birbirlerini çok eski ve adeta unutulmuş güzelliklerin içinden arayıp bulmak zevkiyle bu hazır ve türlü ihtimali karşılayacak derecede zengin hayat çerçevesini doldurmağa teşvik ediyor, bunu yapabilmenin yolunu gösteriyor, onu yaşamağa içten onları hazırlıyordu.

Böylece Nuran, Mümtaz için, benliğine sımsıkı bağlanan bu iki yardımcının sayesinde bütün eski, güzel ve asıl şeylerin fani varlığında hayata döndüğü, yaşadığı esrarlı mahlûk, zamanı kendi nefsinde ve güzelliğinde yenmiş mucizeli mevcut oluyor, onda san'atının ve iç âleminin nizamlarını buluyordu. Onun yanıbaşında bulunması, onu kucaklaması, sevmesi, genç kadının varlığını aşan kudret hâline gelmişti.

İşte bu gece dönüşlerinde Mümtaz'ı o kadar çıldırtan şey, genç kadının kendi muhayyilesinde aldığı bu masal ve din çehresiydi.

Mümtaz, Nuran'ın aşkıyla bir kültürün miracını yaşadığını, Nevakârın nakış ve çizgisi daima değişen arabeskinde, Hafız Postun rast semai ve bestelerinde, Dede'nin uğultusu ömründen hiç eksilmeyecek büyük rüzgârında onun ayrı ayrı çehrelerini, aynı Tanrı düşüncesinin büründüğü değişiklikler gibi gördüğünü söylediği zaman, hakikaten bu toprağın ve kültürün asıl yapıcılarına bir bakımdan yaklaşıyor ve Nuran'ın fâni varlığı gerçekten, bir yeniden doğuşun mucizesi oluyordu. Çünkü bize mahsus, ta cedlerimizden beri gelen sevme tarzı, sevgilide bütün kâinatın toplanmasını isterdi...

*

İstanbul'un, Konya'nın, Bursa'nın, Kırşehir'in evliyâlarıyla halk türkülerinin anlattığı efe, dadaş aşkları, çocukluğuna kulak verdiği zamanlar unutulmuş senelerin içinden gelen bütün o gür, hasretle, arzuyla, kendisini tüketmek ihtiyacıyla dolu nağmelerin, Bingöl ve Urfa ağızlarının, Trabzon ve Rumeli türkülerinin kanlı ve bıçaklı maceraları bu sevme tarzında birleşiyorlardı.

Onun için Mümtaz bu kâinatın kanlı bıçaklı devrinde tek bir aşka ve Fransızlardan bize geçen tabiriyle "küçük bir kadın" vü-

cudunun güzelliğinde kendisini hapsetmekten müteessir olmuyor, kendi iç âleminin bu aşkla taş taş kurulmasını seyrediyordu.

Mümtaz mesut olduklarını biliyor ve onun için bu saadetin birgün kaybolmasından korkuyordu. Evlenmelerinin gecikmesi, genç kadının bu kadar beraber yaşamak arzusuna rağmen bir türlü evlenememeleri, onu içten içe kederlendiriyordu. Ayrı evi olmanın hakikî manâsı, ayrı vazifelerin, ayrı hazların, ayrı ıstırapların da bulunması demekti. Nuran iki hayatı birden yaşıyordu. Bu demektir ki, çok tehlikeli bir muvazene içindeydi. Bu muvazene birdenbire herhangi bir ağırlıkla kendi aleyhine dönebilirdi.

Daha o zamanlardan genç kadının bu yazı bir istisna gibi kabul ettiğine inanmıştı. Ondan sonrası için, yalnız zamandan birşeyler ümit eden bir hal seziyordu. Kendisine birgün, "Bu yaz, bizimdir Mümtaz, her deliliği yaparız" demişti. Mümtazın kafasında bu cümle Nuran'ı kaybetmek korkusu ile binbir kılığa girmişti.

Bununla beraber bu zalim düşünceler uzun sürmez, her fikir zıddıyla beraber geldiği için, Mümtaz onlardan çabuk kurtulurdu. Hayatına iyice girdikten sonra Nuran Mümtaz'ın muhayyilesinde birçok kıyafet değiştirmişti. Daha doğrusu, korkutan ve hayran eden Nuranların yanıbaşında sırf kendisi için yaptığı fedakârlıklarla, hiçbir serzeniş ve şikâyette bulunmadan hayatını onun için ikiye bölüşüyle bir üçüncü Nuran daha peyda olmuştu. Bu arzudan, aşktan, hayranlıktan daha yüksek, daha derin, şahsına ait her türlü kaygıdan uzak, içinde sonsuz bir med gibi yükselen şefkat duygusunun Nuran'ı idi. Mümtaz onu kendisinden uzak da olsa, daima mesut, daima yekpâre bir ruh ahengi içinde görmek isterdi.

Bu duyguyu kendisinde bulması Mümtaz için hakikî bir selâmet, hatta bir nevi olgunluk oldu. O zaman içinde yaşadığı saadeti kendisine, sadece şahsına ait birşey gibi görmemeğe başladı ve ruhu insan talihine başka türlü açıldı...

* * *

Hatta Mümtaz, daha başka bir şeyi, bu tarzda düşünmek ve duymak itiyadını ta çocukluğundan beri biraz da kendisinin ha-

zırladığını biliyordu. Çocukluğunun hazin tesadüfleri ona her sevdiği şeyi kendisinden çok uzakta, erişilmez bir âlemde düşünmek itiyadını vermişti; nasıl aşkı keskin günâh ve ölüm fikriyle beraber, yani bir nevi telâfisi kabil olmayan'ın mükâfat ve azabı olarak tanımışsa, bu uzaklık düşüncesi de onda o yıllarda kök salmış bir düşünce idi. Kaldı ki, Mümtaz çocukluğunun bu miraslarını, çok zihnî, şartlarına göre az çok marazî ve şiirin terbiyesine erken açılmış bir ergenlik çağında ve bütün gençliği boyunca, ta Nuran'ı tanıdığı aylara kadar kendi isteğiyle derinleştirmişti. Ona göre şiirin asıl kaderi, her şeyin ve her ümidin ötesindeydi. Şiir, bütün bir hayat, kuru bir yaprak yığını gibi yakıldığı zaman seyredilen parıltıya benzerdi. Okuduğu ve beğendiği şairler, başta Poe ve Baudelaire olmak üzere hepsi "asla..."nın prensi değil miydiler? Onların beşikleri hep "olamaz..." burçlarında sallanmış, ömürleri "imkânsız..."ın ülkesinde geçmişti. Hayatımızı geriye dönemeyecek bir uca taşımazsak, şiirin peteğini nasıl doldururduk? Onun için gürültülü neşesine, riyazî denebilecek bir tahlil kabiliyetine, geniş hayat iştihasına rağmen Mümtaz, o zamana kadar ömrünün ve gençliğinin kendisine üstüste açtığı sofraları reddetmekle kalmamış, hayatının acı taraflarını ancak yaşanacak iklim gibi kabul etmişti. Her düşünce, her ihsas, onda ağustos mehtabını seyrettikleri gece Nuran'a söylediği gibi, zalim bir işkence, bir azap hâline geldiği zaman tam şeklini almış olurdu. Bunu yapamadığı takdirde şiirinin hayatla birleşmeyeceğini biliyordu. O erime ve kaynaşma ancak tahammülü güç hararetlerde olabilirdi. Aksi takdirde kapının önünde kalır, ödünç alınmış bir dili kullanırdı.

Belki Nuran'a karşı olan aşkında da bunlar vardı. Genç kadının arkasında Mahur bestenin çok yüklü irsiyeti bulunmasa, kendisinden evvelki aşk ve evlenme tecrübesinin verdiği üstünlükle hayatına girmiş olmasa Mümtaz o kadar kendisine bağlanmayacaktı. Nuran'ın hayata ve duygularımıza karşı güvensizliği, ve onun yüzünden her şeyi olduğu gibi kabul ediş tarzı, günlerin getirdiği ile mesut oluşu, hülâsa sadece kabul etmekle kalışı onu yarı tanrılaşmış bir çehre yapmıştı. Bütün bunları yaşarken genç

adam, bu duyguların arkasında işleyen zenbereği gayet iyi tanıyordu. Hakikatte o, kendisine bir iç nizamı arıyordu. Kelimeleri, hayâlleri canlandıracak bir ateşin peşindeydi. Fakat oyun daha başında değişmiş, bilerek girdiği imtihanda Mümtaz mağlup olmuştu. Bu gayet garip bir düşünceydi. Zaman zaman Mümtaz saadet duygusundan uyanıyor, "Acaba lüzumundan fazla mı?" diye kendine soruyordu. Sade bu sual aşklarının cennetini, yapmacık bir cennet hâline getiriyordu. O kadar mesut olduğu bütün yaz boyunca adeta çifte denecek bir hayat yaşamıştı. Garibi bu ki, kendi hislerine karşı beslediği bu şüphe, kendi kendisini bu göz altında bulunduruş ne Nuran'a karşı olan sevgisini azaltmış, ne de bu sevgi yüzünden zaman zaman çektiği ıstırapların hakikî olmasını menetmişti.

İşte şimdi de kendisiyle aynı şekilde konuşmaktaydı; "Ben budalayım... kendimi zorla telkin altına sokuyorum." Fakat gözleri Nuran'a her tesadüfünde onu eskisi gibi görmediğini, sanki bir hâtıra arasından seyrettiğini sanıyordu. Bu duygu uzun zaman kalacak, şekilden şekle girecektir. Bu yüzden yanıbaşında yaşayan ve kolları arasında gülen kadını adeta ortada olmayan bir varlık gibi sevecektir...

Kafası, üstüvanesi altından geçen her şeye kendi içindeki ufuneti basan, böylece manâsını ve şeklini örtüp kaybeden bir küçük el tezgâhına benziyordu. Mümtaz buna "soğuk baskı" derdi.

Aylardır ki Mümtazın dış âlemle teması böyle oluyordu. Ona her şey Nuran'la aralarındaki dargınlığın içinden geçerek, onun tarafından havası, rengi, mahiyeti bozularak geliyordu. Uzviyetinde bir gizli zehirlenme vardı; onun değişikliklerine göre etrafla konuşuyordu.

Bu bazan herşeyi bir kalemde silen, İstanbul'un o yağmurlu, puslu sabahları gibi her rengi söndüren bir yıkılış olurdu. Mümtaz onun kat kat yığılan perdelerini istediği kadar zorlasın; tanıdığı, bildiği hiçbir şeyi göremezdi. Kül rengi bir tıkızlık, akışı bile belli olmayan bir nehir gibi başta kendi varlığının şuuru olmak

üzere, herşeyi alıp götürürdü. Bu, ömür dediğimiz şeyle beraber yürüyen bir nevi küller altında Pompei idi.

Böyle zamanlarda Mümtaz için iyi, kötü, güzel, çirkin hiçbir şey yoktu. Tıpkı arkasındaki uzviyetten, kendisini besleyen sinir cihazından, terkip ve tahlil imkânlarından alâkası kesilmiş, adeta tekbaşına kalmış bir gözde, son ihsas anlarını tek başına yaşayan müstakil bir gözde sade sarsılıştan ibaret bir kâinatın akisleri gibi, Mümtaz bu ölüm bahçesinin canlı hayâllerine, o kül rengi tıkızlıktan kopup kendisine gelen her şeye anlamadan bakardı.

Bazan da evi sarsan, camlardan temellere kadar herşeyi çıldırtan bir korku olur ve Mümtaz melekelerinin azamî hadde varmış çılgınlığı içinde her şeyden adeta korkarak yaşardı. Hiçbir deniz kazası, batmak üzere olan bir gemiyi bu kadar her parçasıyla sarsmaz, her çivisini yerinden oynatmazdı...

Sanki genç kadın hayatından uzaklaşmakla bütün zaaflarından, paylaştıkları herşeyden yıkanmış, hayatın erişilmez tabakalarında bu elmasın parıltılı katılığını kazanmıştı. Bir kelime ile ayrılık onu Mümtaz'ın âleminin dışında, efsanevî bir mevcudiyet yapmıştı.

"Keşki hep böyle uzakta, bu kadar yalnız, kendisi olarak güzel ve herşeyden uzak bilseydim..." O zaman bütün vicdan azaplarından, içini burgu gibi delen bir yığın hâtıradan kurtulacaktı. Bu belki genç adamın hayâlinde kendisini terkeden kadının zaman zaman büründüğü çehrelerden biriydi. Fakat onun yanıbaşında, aylarca günlerin ekmeğini beraber kırıp yedikleri insan, kendisi için o kadar azaba katlanmış, bütün ümitlerini paylaşmış, bir an herşeyin dışında yalnız onunla, yalnız onun için yaşamış bir varlık, kendi kadını olan Nuran vardı. Fakat bununla da kalmıyordu. Küçük ve çoğu, asıl fon ve rengini Mümtazın ruhundaki ârızalardan alan, hadiselerin çizgi çizgi yaptığı, adeta etine yapıştırdığı bir yığın Nuran daha vardı ki, hepsi mahpus olduğu derinliklerden kurtulup suyun yüzüne çıkmaya, oradan Mümtaz'ın hayatını idare etmeye fırsat arıyorlardı. Bunların hepsinin ayrı ayrı, bir Wagner operasının şahısları gibi, hususî havalarla gelişleri, onun içinde uyanışları vardı. Hepsi uzviyetini, sinirlerini ayrı hadlerde

çıldırtarak zaptederlerdi. Bazıları günlerce onu aynı haleti ruhiye içinde bunaltır, hiddetten kine, en siyah ölüme kadar götürüp getirir, sonra bir küçük çağrı, basit bir vesile ile yerini bir başkasına terk eder, o zaman kıskançlıktan kısılmış yüz, hiddetten bozulmuş nabız birdenbire değişir; dayanılmaz bir merhamet içini parçalar, omuzları genç kadına karşı işlediğini sandığı günâhların ağırlığıyla çöker, kendini zalim, anlayışsız, hodbin bulur, kendinden ve hayatından utanırdı.

Kıskançlığın, sevginin, pişmanlığın, arzunun, ümidsiz tapınma duygusunun bu üstüste uzattığı çehreler, kendi içinde ve teninde bir büyük fırtına gibi derinden coşup çoğalan, ona yanaşacak, hatta nefes alacak en küçük yer bırakmayan ve genç adamı doğurdukları âlemde hapsedip tüketen bu çehreler, denebilir ki, onun üstüste değişen dünyalarıydı.

Dışarıdan gelen her şey onun düzenine tabiydi. Onun renklerini benimser, onun üstüne düşer, onun ışığıyla büyür, küçülürdü. O kadar ki, Mümtaz'ın hele son günlerde "Benim" diyebileceği ve kendi başına yaşadığı bir hayatı yoktu. Hep tezat hâlinde ve birbirini kovalayan çehrelerin ikliminde yaşıyor, onlarla düşünüyor, onlarla görüp duyuyordu. Halbuki zaman bu iç fırtınasında birçok şeyleri durgunlaştırmış, kendi mantığına göre seçtiği bir yığın lüzumsuz geçiciyi atmıştı. Bir bakıma göre Mümtaz şimdi sevgilisine bu ayrılığın havasında daha başka türlü, daha kendisine benzeyen çehrelerle sahipti. Artık onu eskisi gibi kıskanmıyordu. Mücrim, zalim, insafsızca kayıtsız, sade insiyaklarının peşinde koşan varlık, bu çehrelerin en zalimi ve en yalancısı ortadan çekilmişti. Şimdi duyguları ve düşünceleri, daha ziyade durgun ve hüzünlü yüzüyle öbürünü, kendisini itham eden, ona kabahatlerini saymadan hatırlatan Nuran'ı sunuyordu.

Bu her türlü hatanın üstünde, bir yığın anlaşmazlığın zavallı kurbanı, onu her budalalığında, her deliliğinde affetmiş, sakin tebessümüyle ömrünün bütün acılarını örtmüş kadının hayâliydi. Bu tebessüm arkasında kendisine ait o kadar büyük, facialı, muzlim şeyleri gizlediği için, arkasında onun hatalarıyla delikdeşik olmuş bir kalb, insanlara itimadını kaybetmiş, bir bıkkınlık için-

de her şeyi bırakmış bir ömür bulunduğu ve bunların hiç birini göstermediği, hepsini örtüp sakladığı için, kendiliğinden en korkunç silâh oluyordu.

Bu tebessüm, içinde kendisine ait her şeyi, bütün hatalarını, mücrim hareketlerini, hele kendisinin bu anlarda hiç anlamadığı taraflarını seyretsin diye tutulmuş bir aynaya benziyordu. Sonra Mümtaz, sevdiği ve tanıdığı kadını tanınmayacak kadar güzelleştiren, taşıdığı mesafelerde onu ufkuna yabancı bir aydınlık yapan bu tebessümün, ona adeta her çizgisi asırların muhayyilesiyle bulunmuş ve yapılmış bir sanem edası veren bu sükûnetin nasıl en son ve çaresiz anlarda hazırlandığını ve genç kadının bu zoraki tebessümün ve sükûnetin arkasına nasıl parça parça sığındığını, oradan içi kanaya kanaya etrafa ve kendi hayatlarına, çok güç bir uyanışın perişanlığıyla nasıl baktığını pek iyi bilirdi.

Bu anlarda Nuran etrafındaki her şeyi tanısa bile kendisini tanıyamazdı.

Fakat dahası vardı. Ayrılığın ve azaplarının kendisine uzattığı bu son hayâl kaç tane Nuran'ın birden yerini aldı. Bu keskin, doğrudan doğruya ciğerde çalışan hançer, bu tam öldürmeden kıvrandıran kadeh, bütün sessiz kudretleriyle hazırlansın diye tanıdığı kadının hayran olduğu, tapındığı kaç hususiyeti birden kaybolmuştu. Mümtaz'ı o kadar çıldırtan o çocuk neşesi, yalnız mesut kadınların tanıdığı o feyizli bahar, kendisini bir aşkın ortasında, yarattığı bir âlemin içinde gibi idrâk etmenin şuuru, o emniyet, o daima yaratış hâlinde zekâ ve ruh taşkınlıkları, artık hiçbiri, hiçbiri kalmamıştı. O neşe bir sırça kadehti ki, kırılmıştı. O taşkın, her şeyi örtmeye hazır bahar, bu önündeki elmasın katılığında feyizlerine son vermişti. İşin en acısı Mümtaz'ın geçtiği yolların hiç biri kaybolmasın diye kendisine bir şeyler saklamasaydı, onun için bu durgun tebessümün aynasında muhayyilesi her an ona kaybettiği cennetlerin bir köşesini açardı.

Şimdi –biraz evvel olduğu gibi– bir şarkı, az sonra kaldırım taşında kımıldanan bir aydınlık, bir konuşmada geçen tek bir cümle, yolunun üstündeki bir çiçekçi dükkânı, bir başkasının gelecek

günlere dair bir tasavvuru, bir çalışma kararı, herşey geçmişe ait bir hayâlle onu bir sene evveline götürür, orada uyandırırdı.

Hakikat şuydu: Mümtaz Binbir Gece'deki eskicinin hikâyesine benzeyen ikiz bir ömrü yaşıyordu. Bir taraftan güzel günlerinin hâtırası zihninden ayrılmıyor, fakat o güneş doğar doğmaz, ayrılığın gecesi bütün azaplarıyla içinde kuruluyordu. Hulâsa hemen muhayyilesinde yaşayan genç adam cennet ve cehennemini beraberinde gezdiriyordu. Bu iki haddin arasında, uçurum kenarlarında şiddetli uyanışlarla dolu bir somnambül hayatı vardı. Bu iki zıd ruh haletinin arasından etrafla konuşur, dersini verir, talebelerini dinler, yapacaklarını tarif eder, dostlarının işleriyle uğraşır, yakalandığı zaman münakaşa eder, hulâsa kendi hayatını yaşardı...

* * *

Bu bir nisan günüydü. Mümtaz Emirgân'da kendini boğacak gibi dört tarafından kucaklayan hâtıralardan kurtulmak için İstanbul'a gelmişti. İhsan'ın çalışma odasında konuşuyorlardı. Karşıda bütün çocukluğunun şahidi olan Elâgöz Mehmet Efendi camiinin kurşunsuz kubbesi üstünde tasadüfün bir cilvesi olarak biten bir servi dalı, adeta bu müslüman mabedin mazisi üstünden ölüme ve hayata beraberce gülüyordu. Ve bahar her taraftan taarruz hâlindeydi. Her taraftan gülüyor, çağırıyor, budalalar! diyor, kendisini arzuda tüketmeyen herşeye kızıyor, göklerin geniş orkestrasiyle durmadan aşk türküleri söylüyordu.

İhsan, başının etrafında deminden beri altın kavisler çizen bir arıyı eliyle kovaladı ve pencereden sokağın kenarında biten katırtırnaklarına bakarak:

– Sen Şeyh Galib'i ne yaptın? dedi.

Genç adam ayağa kalktı:

– O da başka dert! dedi. Bütün füsun sönmüş... Üç haftadır uğraşıyorum. Bir sahife bile yazamadım! Galiba yazamayacağım....

Nuran'ın gitmesiyle zihnî hayatı durmuş gibiydi. Sanki genç kadın bu mazi rüyâsının bütün canlı ve güzel taraflarını beraberinde götürmüş, yerinde tıpkı Mümtaz'ın hayatı gibi bir kül yığı-

nı kalmıştı. O kadar dikkatle hazırladığı, beraberinde yaşadığı kahramanlar, bir daha dirilmeleri imkânı olmayan gölgeler, sıska ve cansız kuklalar olmuşlardı.

İhsan eliyle müphem bir işaret yaptı:

– Aldırma, geçer... sonra birdenbire asıl söylemek istediğini söyledi: Onları kendi duygularının aydınlığında görüyordun. Kendi hayatında vehmettiğin şeyleri onlara taşıyordun! Kendileri için değil, kendi hayatında ve kendin için seviyordun. Eğer seçtiğin devri meselelerinde arasaydın o zaman her şey değişirdi. Halbuki sen tek bir insanın etrafında dünyayı toplamağa çalıştın.

Mümtaz iskemlenin kenarını tutmuş, onu dikkatle dinliyordu.

– İyi ama ben meselelerle meşguldüm.

– Hayır, sen yalnız Nuran'la meşguldün. Sonra birden yüzü yumuşadı. Bu da gayet tabiiydi. Herkes için mukadder bir tecrübeden geçtin. Şimdi hayata açılacaksın! Hislerinin değil, düşüncenin adamı olman lâzım! Suad sizin saadetiniz üzerinde ısrar ettiği için kendini yıktı. Hiç bir şeyi kendimize kader yapmağa hakkımız yoktur. Hayat o kadar geniş ve insan o kadar büyük meseleler içinde ki... Onu kavramak için düşüncelerimizde ve hayatımızda hür olmalıyız. Sonra daha ağır bir sesle:

– Mesuliyetini taşıyacağın fikrin adamı ol! Onu kendi uzviyetinde bir ağaç gibi yetiştir. Onun etrafında bir bahçıvan gibi sabırlı ve dikkatli çalış!

– Beni itham ettiğini biliyor musun?

– Hayır, itham etmiyorum. Nuran seni birtakım mebdelere kadar getirdi. Başkaları oralara başka yollardan geçerek gelirlerdi. Burası ehemmiyetli değil. Fakat artık düşüncesi, önüne sed çekmesin! Bir insanda fazla gecikilmez. Birçok şeyler gibi insanlar da kuyuya benzer. İçlerinde boğulabiliriz. Arasından geç, git. Bir fikrin etrafında düşüncenin hür oyunlarını dene...

Fakat İhsan bir noktayı anlamıyordu. Mümtaz, Nuran'ın aşkına bir tecrübe gibi bakmıyordu. O hayatının bir parçasıydı, hem büyük bir parçasıydı. Onunla pek az insana nasip olan şeyi, aşkı

ve uzviyeti ilahîleştiren bir anlaşmayı tatmıştı. Bu kendi saadetiydi, saadetini fedaya razı değildi. Ayrılırken;

– Anlamıyorlar... diye düşündü. Bir türlü anlamıyorlar....

O gün akşama kadar surlarda dolaştı. Kendinden uzak, biçare, yorgunluktan bile habersiz, terkedilmiş olmanın azabına bürünerek yürüyordu. Bazan realiteyi görüyor:

– Beyhude yere Nuran'ı itham ediyorum... diyordu.

Bu hissîliğinden geliyordu. Bu hissîlik onda bütün binayı çürüten taraftı. "Hepimiz hissîyiz!. diyordu. Ben de, İhsan da, Suad da... Onun için hiçbir şey yapamadık! Bizde insanı çürüten bir taraf var!..." Onun yüzünden hakikaten mucizeli bir aşkın çehresini çizgi çizgi bozuyordu.

– Daha muvazeneli bir adamda bu aşk neler yapmazdı? Birdenbire durdu:

– Fakat daha muvazenelisi bu tarzda sevebilir miydi acaba?... Hatta sevilebilir miydi?.....

# Aşk ve Ölüm*

*"Ömrün büyük ve dağdağalı gecesini, bir aşkın yıldızlı uykusu yapanlar, bir ebediyet bahçesi olan bir ölümde uyanırlar."*

Sevdiğim bir muharrir "Aşk, ölümün gülümseyen yüzüdür" der; bu mes'ut cümleyi her hatırladıkça, onu kendim söylememiş olduğuma müteessir olurum. Çünkü bu iki mefhumdan birini, ötekini hatırlamadan hiçbir zaman düşünmedim; hatta onlar benim için eş doğmuş mefhumlar değil, birbirini tamamlayıcı yegâne hakikatlerdir. İnsan zekâsının bu ikiz kanadı, hayat aynasında daima yanyana çırpınırlar. Büyüğe, bütüne, kemâle ancak onlara eriştiğimiz, bu tecrübeleri nefsimize mal ettiğimiz zaman vasıl oluruz. Şiirin, san'atın tebessümü ancak bu iki müntehanın arasında doğar. Hakikî hayat, Hayyam'ın şiirlerindeki destiler gibi ölümün elinde yoğrulur, aşkın ateşinde pişer ve tam kıvamını bulduğu zaman yine ölüm onu ebediyetin kucağına atar. Eğer san'at ve hayatın gayesi, zamanı yenmekse, biz bu tecrübeyi ancak bu san'atkârın elinde ve bu ocakta yaparız. Aşk, ruhun ebediyete doğru yaptığı geniş hamlede kendi kendisini ikrarı, zamanı yenmek için insan iradesinin muhtaç olduğu teksif kudretine ve iradeye erişmesidir; ölüm bu merhalede bir kemâlin, bir tamamiyette bekçisi olur. Birincisinden yorulunca öbürüne, ikincisinden korkunca birincisine sığınanlar, bu ikiz tecrübenin verebileceği mazhariyetlerin eşiğinde kalmış olanlardır; fakat her ikisini birden kendimizde topla-

---

* *Yaşadığım Gibi*, 104-108.

dığımız gün, kâinat karşısında hakikî vaziyetimizi almış oluruz; yâni Yahya Kemâl'in dediği gibi bir ilâh oluruz.

Aşk bize münferit ve dağınık dünyayı bir bütün hâlinde verir; zekâyı ihsasların yalancı cennetinden ve dar müfredatından, aklın gülünç ve sıkışık hesaplarından kurtararak bir ebediyetin aynası yaptığı içindir ki, biz onun vasıtasıyla arızî olan her şeyi yeneriz.

Dağınık kâinat unsurları, eski zaman portrelerinin o sihirli peyzajları gibi, ancak seçilmiş bir çehrenin etrafında toplandıkları, bu saçların gecesinde veya altın şafağında, bu gözlerin tılsımlı zümrüt büyüsünde ve dudakların dargın kıvrımı veya aşina gülüşü üstünde dolaşan parıltı ile aydınlandıkları zaman hakikî manâ ve nizamını bulur, oluşun fantezisinden sıyrılır, bizde yeni bir şekilde teşekkül eder. Nasıl dış âlemin doğması için güneşin yaratıcı teması lâzımsa, bu âlemin kendimize, sathî bir temasın dışına çıkan bir zenginlikle ilâve edilmesi, bizimle kaynaşması, bizim olması için de bu derunî aydınlığa ihtiyacımız vardır. Onun sayesindedir ki, büyük hakikatleri kavrarız, mevsimler bize güler, eşyada uyuyan gurbetzede ve sakit ruh bizimle konuşur, zaman sırrını açar ve derin bir anlaşmada bütün uzaklıklar silinir; bütünün terkibi kendiliğinden kurulur. Bu ilâveyi yaptığımız zaman, biz, alelâde fâni taliinin üstüne çıkarız, mukadderatın sofrasında zarımız oynar ve ellerimize yaratıcılığın nefhası sinmiş olur. O zaman insanoğlu, biricik vasfı yaratıcılık olan zekâ hayatına hakikî manâsıyla doğar. Ötesi bulunmayan aşk, müteakip tecrübelerde gölgesini eşyanın ve maddenin tenevvüüne emanet ettiğimiz, yahut ateşini hadiselerin veya tarihin akışına geçirdiğimiz ilk ve en büyük, yegâne ibdaımızdır.

Nasıl severiz? Filozoflar ve fizyoloji âlimleri bu muammayı halletmeye istedikleri kadar çalışsınlar; bizim için esas olan, hilkatin bu mevhibesini, bu büyük ve cömert kudreti kanımızda taşımamızdır.

İhtimal ki o alelâde bir tesadüfün derinleşmesi, etrafa kök, budak salmasıdır, ihtimal ki çocukların zıpzıp oyununa benzeyen diğer tesadüflerden çok başka türlüdür. Ve arkasında irsiyetin, cinsin, bin türlü bilinmez, çetrefil muayyen yelleri saklanır, ve biz dinlerken ürperdiğimiz bir seste veya dalgın bir hayranlıkla temaşasına koyulduğumuz bir çehrede tanımadığımız bütün bir cedler

silsilesinin, asırlarca süren bir irsiyet ıstıfasının güzellik hasret ve rüyâsını tatmin ederiz. Bunun gibi o, şüphesiz tabiatta mevcut hayat ve yenileşme iradesinin gizli bir tuzağı da olabilir. Fakat herhangi şeklinde de olsa biz, istikrarı, bütün bu olan ve olurken değişen ve ademin girdabına doğru giden akıcı selden bir an dışarıya fırlamamız imkânını, zaman denen sarhoş devi saçlarından yakalayıp kendimize muti kılmamız fırsatını hep onda buluruz; ferdiyetimizi onunla idrâk eder, imkânlarını onunla yoklarız.

Günlerin çamurunu bir elmas yığını hâline koyan, tenin cifesini ilâhî bir şafağın aydınlığında yıkayan, ademin meyvası olan ruhu, bir ezeliyet şarabı hâline getiren odur.

O; ruhun muayyeniyet kazanması için biricik nizamdır. Ve bizi ömrümüzde bir defa ve bir tek insan için ziyâret eder ve bir defa koklandıktan sonra unutulmayan bir gül gibi bütün bir ömrü lezzet hâtırasıyla doldurur. Veyl o ânı kaçıranlara...

Onlar, arzunun cehenneminde, şifasız bir boşluğun kırbacı altında bütün ömürlerince sürüneceklerdir, hayat onlar için manâsız bir seyahat, ölüm sadece bir yokluk korkusudur.

Don Juan'ın bütün eksikliği buradadır. Hayat ve ihsasların kadehini birbiri ardınca boşaltan ve daha birini bitirmeden öbürüne saldıran bu kahramanın mağrur susuzluğunu, belki de bir keyfiyet yokluğunun bir kemiyetle hiç bir zaman telâfi edilmeyeceğini anladığım için olacak, hiç kıskanmadım. O, bütün ömrünce, her boşalttığı kadehin dibinde aynı gül rengi ifritin alaycı gözleriyle karşılaşmaya mahkümdu. Hakikaten, bütün kadınları, bütün içkileri ve bütün lezzetleri bir ömür boyunca ve birbiri ardınca tatmaktan ne çıkar? "Bu olsa olsa, bir ormanın bütün ağaçlarını teker teker tanımaya benzer." Bize bu sayışın ilâve edeceği hiçbir şey yoktur.

Böyle bir seyahat hiç bir susuzluğu teskin etmez, sadece hilkatin en cibillî afetini, korkunç ifrit can sıkıntısını her adımda karşımıza çıkarmış olur, her adımda bir mücevher diye koşup elimize aldığımız parıltının, omuzlarımızın üstünde esen bu siyah rüzgârla bir yığın toprak hâline geldiğini görürüz ve bu acı tecrübe ile ademin kapısından geçeriz. Ölmeyiz, can sıkıntısı bizi yutar.

Şüphesiz ki ihsaslar ve mukadder âkıbetin yanıbaşımızda her an bulunuşu, bizi zamandan istifadeye davet eder. Fakat bu davete bu tarzda icabet, bizzat zamanı muti kılacağı yerde, onun mahkûmu olmamız demektir.

Bir kere bunu anladık mı, o zaman hakikî varlığımıza ereriz.

Varsın sonunda bizzat yarattığımız bu eser bizi inkâr etsin. Yolun yarısında bırakmış olsa bile o yine bizimdir –tıpkı bizim, onun olduğumuz gibi–; üzerinde şekil verici elimizin izi, gözlerinde bizden aldığı hayat ateşinin alevi vardır. Onu, kâinatın geniş tenevvüü içinde en küçük eczasından tanırız. Bunu bildiği için, seven insan, aklın kendisine verdiği kısır nasihatlere güler. Şeniyetin ilcalarını, hattâ zaruretleri sathî bulur.

İstedikleri kadar, perestiş ettiği mahlûkun kendisi gibi aynı tesadüflerin mahsulü olduğunu söylesinler, yıpratıcı ihtiyarlıktan, korkunç ölümden bahsetsinler, tenin ve arzunun ağları içinde bu ruhun ve çehrenin alacağı korkunç manzarayı hatırlatsınlar, bütün bunlara güler, çünkü o kadim efsanenin bilmecesini çözmüştür, bütün bu hakikatlerin yanında ve hepsinin üstünde Havva'nın, Âdem'in yaratıcı rüyâsından bir altın meyva gibi fırladığını bilir.

Hiç ihtiyar kadınların, ömürlerinde bir kere sevmiş olmanın gururuyle gözlerinin nasıl parladığına dikkat ettiniz mi? Bütün bir harabî içinde gülen bu yıldızların acayip ışığını bir defa için olsun yaşayanlar, ıstırablarının tesellisini bulurlar; ve o zaman kendi içimizdeki ateşin, ruha bir kere geçtikten sonra ebediyet boyunca orada sönmeyeceğini anlarlar.

Benim için en büyük san'atkârlar, kendi mütevazı ve isimsiz ömürlerinde aşkın cennetini yaratmak suretiyle ölümü iradelerine muti edenlerdir. Biz her açılan bahar gülünde onların ruhunu koklar, her şafakta onların rüyâsının yenileştiğini seyrederiz.

*Bir uykuyu canânla beraber uyuyanlar...*

Yahya Kemâl'in hakkı var. Ömrün büyük ve dağdağalı gecesini bir aşkın yıldızlı uykusu yapanlar, bir ebediyet bahçesi olan bir ölümde uyanırlar.

# "Ne Ölüm Var Ne de Hayat"*

"Gideceğiz, hepimiz gideceğiz..." Korkuyor muydu? Kendisini iyice yokladı. Hayır, korkmuyordu.

Hiç olmazsa, bu anda duyduğu şeye korku denemezdi. Sadece rahatsız olmuştu. İçine birdenbire, renksiz, manâsız bir şey, henüz cinsini bilmediği bir hayvan çöreklenmişti. Ne olduğunu anlamak için beklemek lâzımdı. "Ölümden korkmuyorum, diyordu. Bütün ömrümce ölüme o kadar yakın yaşadım ki... Ondan korkmama sebep yok." Fakat harp, hattâ gidenler için bile sade ölüm değildi. Tek başına ölüm basit bir şeydi. Bazan insan ona en son çare diye bakabilirdi. Kaç defa Mümtaz, tıpkı, şurada sekiz, on kulaç su kaldı; ayaklarım karaya bastığı, kollarım toprağı kucakladığı zaman bütün yorgunluklarım bitecek diye düşünen bir yüzücü gibi, onu bir selâmet toprağı, geçilmesi lâzım bir karşı yaka gibi görmüştü. Bu herkes için aşağı yukarı böyle olmalıydı. Hayır, kötü olan ölüm değildi; ölümün, bu basit işin, bu peşin pazarlığın birdenbire ve herşeyle beraber son derece güçleşmesi, çözülmez yumak hâline gelmesi, beş on kulaç suyun, bin türlü engelle doluvermesiydi. "Bütün ıstıraplarım, orada o eşikte bitecek... Acaba hep böyle mi düşünürüz; ölüm muhakkak bir akibet... Fakat madem ki hayat denen piyango beni teşkil eden adem parçasına isabet etmiş. Madem ki kâinat, her zerresiyle benim için canlanmış, o halde duyguların ve duyumların cennetinde, bu acayip Walt Disney oyununda sonuna kadar payımı almalıyım!" Hayır, böyle de düşünemiyordu. Bu da çok basitti. Bu sadece dışarıda kalmak, satıhta yüzmek-

---

* *Huzur*, 60-62.

ti. "Kapının önünde kalmıyoruz ki, evin içine giriyoruz, ona sahip oluyoruz, benimsiyoruz, benimdir, diyoruz, istiyoruz, memnun oluyoruz. Gidenin arkasından ağlıyor, gitme diye eteklerine yapışıyoruz. Hiç bir şeyi kendimizden ayırmıyoruz."

"Bir sofraya davet edilmiş değiliz; belki mütemadiyen içimizden yaratıyor, doğuruyoruz... Hiçbirimiz hayatı maddenin arızî bir hali gibi kabul etmiyoruz." Hattâ bu işi anlamak isteyenler bile, sonuna kadar oyunun içinde kalıyorlardı. Herşey bizden geliyor, bizimle geliyor ve bizde oluyor.

Ne ölüm var, ne de hayat var. Biz varız. İkisi de bizde. Onlar, ötekiler sadece zaman aynasından geçen küçük, büyük arızalardı. Merihte bir dağ küçük bir patlayışla çöker. Ayda lâv dereleri kurur. Kehkeşânın ortasında güneşte parlayan büyük buğday başakları gibi, yeni güneş manzumeleri kurulur. Denizlerin dibinde mercan adaları doğar, yıldızlar aya karşı rüzgârların dağıttığı nisan çiçekleri gibi, bir renk ve ateş kıvılcımında dağılırlar. Kuş kurdu yer, bir ağacın kabuğunda yüzbin haşere tohumu birden açar, yüzbini birden toprağa karışır. Bunların hepsi kendiliğinden olan şeylerdi. Bunlar kâinat dediğimiz, büyük, tek, emsalsiz incinin, o mücerret zaman çiçeğinin, zaman nergisinin üzerinde parlayan, onu vakit vakit ve yer yer karartan akisleriydi.

Yalnız insanoğlunda idi ki yekpâre ve mutlak zaman, iki hadde ayrılıyor, içimizde bu küçük idare lâmbası, bu isli aydınlık çırpındığı çok basit şeylere kendi mudil riyaziyesini soktuğu için, süreyi toprağa düşen gölgemizle ölçtüğümüz için ölüm ve hayatı birbirinden ayırıyor ve kendi yarattığımız bu iki kutbun arasında düşüncemiz bir saat rakkası gibi gidip geliyordu. İnsanoğlu, zamanın bu mahpusu, onun dışına fırlamaya çalışan bir biçare idi. Onun içinde kaybolacağı geniş ve biteviye akan nehrinde herşeyle beraber akacağı yerde, onu dışarıdan seyre çalışıyordu. Onun için bir ıstırap makinesi olmuştu. Bir itiliş, haydi ölümün ucundayız; her şey bitti. Madem ki sıfırın bütününü kırdık, adet olmağa razı olduk, bunu kabul etmek lâzım. Fakat hız bizi kendiliğinden öbür hadde götürüyor; hayatın ortasındayız, onunla doluyuz, tekrar hızımızın oyuncağıyız; fakat bu sefer, bu sefer terazi mutlak surette ölüme doğru eğiliyordu. Bütün ıstıraplar kendi misilleriyle artacaklardı.

İnsanlığın talihi akliyle zamanın dışına fırladığı, aşkın nizamına karşı koyduğu, geniş istihalenin ortasında bir istikrar istediği için, kendiliğinden teşekkül etmiş bir şeydi. İnsanlığın hakikî talihi buydu. Küçük bir idare lâmbasının, yalnız gölge ve karanlığı görmeğe mahsus, onlardan kendisine bir zindan yapabilecek kudrette bir cihazın esiri olması, bu küçük Homunculos'un peşine takılıp koşmasıydı. Fakat asıl Homunculos bir aksülâmelden doğmuştu. Onun için daha anlayışlıydı. Kendisini yaratan tecrübe ona bütün pişmanlıklarını, etrafındaki imkânsızlıkların şuurunu da geçirmişti. Onun için Galathe'nin arabasının tekerleklerine çarpıp küçük şişesini kırmayı, geniş ve şekilsiz eterde kaybolmayı biliyordu. Fakat bu küçük idare kandilinde bu cesaret yoktu. Kendi kendine bir masal uydurmuştu; ona inanıyor, hayatın efendisi olmak istiyordu. Onun için ölümün sofrası oluyordu. Büyük nehirden ayrıldıktan sonra, ilk rast geldiği çukuru dolduran bir su gibiydi. Orada her türlü arızanın, başta kendisi olmak arzusunun kurbanı olacaktı. İnsanoğlunun ıstırabı kadar tabiî ne vardı! Şuurla var olmayı, gerçekten var olmayı ödüyordu. Fakat insanoğlu bununla kalmıyor, bu büyük, değişmez zaruretin yanında, kendi de yenibaştan talihler icat ediyordu. Yaşıyorum diye başka başka ölümler yaratıyordu. Hakikatte bunlar hep o varlık vehminin çocuklarıydı. Çünkü hakikî ölüm ıstırap değildi, kurtuluştu; hepsini hepsini bırakıyorum, sonsuzluğa karışıyorum. Aklın bittiği yerde parlayan büyük incinin kendisi oldum; ondan bir zerre değil, kendisi. Aklın serhaddinde, hiçbir aydınlığın gölgelenmediği yerde kendi içinden aydınlık, pırıl pırıl tutuşan büyük su nergisiyim. Fakat hayır, o bunu diyeceği yerde, "Madem ki düşünüyorum, o halde varım; madem ki duyuyorum, o halde varım; madem ki harp ediyorum, o halde varım; madem ki ıstırap çekiyorum, o halde varım! Sefilim varım, budalayım varım! Varım, varım!" diyordu.

# Aşka Dair*

## I

Çok ferdî vâkıalara inmeden, bütün bir taklit hissinin, heves ve oyunun, uzvî ürpermenin ve bu günkü cemiyet hayatının büyük fârikalarından biri olan can sıkıntısının aşka başlangıç verdiğini söyleyebiliriz. Güzel san'atların, bilhassa musikî, şiir ve edebiyat (bugünkü hayatta sinema da dahil)ın ruhlara getirdiği sermestî ve heyecan ile ona müsait bir zemin hazırladıkları da muhakkaktır. Yeni çağların ilk aşk hikâyesi müşterek bir müteâlaânın verdiği his iştirâkiyle başlar. Filhakika frenklerin yıldırım darbesi dedikleri nagehânî aşkın haricinde, müşterek bir psikolojik âmilin tesiri altında başlayan ilk aşkı Dante'nin cehenneminde güzel ve talihsiz Francesca bedbaht âşıkı ile beraber kendisini sürükleyip götüren kızgın alevlerin arasında, şaire kısaca, kocasının kardeşiyle bir aşk hikâyesi okurken nasıl seviştiklerini ve ikisinin birden onun tarafından nasıl öldürüldüklerini anlatırken beşeriyet yeni bir tahassüs devrine girer, aşk yeni bir gözle görülmüş olur. Beş on mısraa sığan bu küçük sergüzeşt, modern romanın başlangıcıdır. Günahkâr güzel kadın hikâyesini anlatırken, gözyaşlarının arasından, eski saadetlerinin yine kendilerine bir yıldız gibi uzaktan güldüğü hissedilir ve ilk defa olarak aşk, edebiyatta, kendi başına ve peşinden hiç ayrılmıyan ilk günâhın azabına rağmen, bir saadet kaynağı olur. Ortaçağ edebiyatı, aşk-

---

* *Yaşadığım Gibi*, 97-103.

ta, sadece nefsi terbiye için derunî bir nizam görmekte musırdı. Kadîm yunanlı ise onda, şuh ve heveskâr olduğu kadar kin güdücü olan Afrodit'in insanlara musallat ettiği bir afeti, bir nevi şeameti bulur ve muvazeneli hazperver hayatını bozmaması için dua, nezir, kurban, hiçbir şeyi esirgemezdi. Dante'nin manzumesiyle aşk, edebiyatın, şeniyyetten kazandığı en büyük sahalardan birini idrâk eder. Ondan sonra, beraberce paylaşılan asîl his ve heyecanların aşka mebde vermesi keyfiyeti, bütün modern hikâye ve tiyatronun belli başlı bir mevzuu olarak kalmaz, bu heyecanlara ve onların derûnî hayatımızda yaptığı tesirlere karşı aksülâmeller dahi uyandırır. Flaubert'e göre Emma Bovary'nin sukütunu dinî ilâhîler, tablolar, hissî romanlar daha çok evvelinden hazırlar. Tolstoi musikînin ruhlara getirdiği sermestînin meşum neticelerinden Kreuzersonat'ında şikâyet eder. Daha bir yığın emsaliyle çoğaltılması kabil olan bu şahadetler, aşk psikolojisinin bizde uyanmasında güzel san'atların tesirini ve hatta zemin hazırlamak suretiyle ona takaddüm ettiklerini açıkça gösteriyor. Bununla beraber nihayet bütün bunlar, içinde uzvî teheyyüçlerin de büyük hissesi bulunan bir başlangıcı doğurmaktan ileriye gitmezler. Kendisine mahsus lezzetleri de bulunduğu aşikâr olan bu hareket noktası, inkişâfı için zarurî olan şartları bulursa hakikî hüviyetini alır. Aksi takdirde ya unutmanın girdabında, yahut da etin bir teşennücü içinde kaybolur gider. Büyük manâsında aşkla bu sığlıklardan tevakki edenler, onların ötesinde devam edenlerdir. Ancak bu sonuncularındadır ki, muayyen benliğimizin altında bütün bir irsiyet âlemi, bütün bir ırk ve ölüler bizde sevişirler, kendi rüyâlarını, saadet iştiyâklarını tatmin ederler.

Nietzsche'nin "Sensualite'nin köpeği" adını verdiği yırtıcı, fakat haddizatında lâtif ifrit, şuur hayatımızın eşiğinde mütemadiyen şekil değiştiren o cazip Sfenks'i duyduktan sonra ruhumuzu kaplıyan atalete galebe çalabilen aşk, büyük imtihanını vermiş olan asıl aşktır.

Her gün sayısız havâ ve hevesin uzvî bir tatminde kelebekler gibi kanatlarının yanarak çöktüğü görülür, fakat bu tecrübeden

geçebilen pek nadir bir kaç tanesi kendi küllerinden tekrar doğmak sırrına mazhar olur.

Bunlar sadece zahirî ve sathî şart ve unsurların birleştirdiği mevcutlar değil, bu şartların üstünde, kanununu elde etmek mümkün olmayan, şekilsiz ve tahkiki imkânsız bir muayyeniyetin zebunu olarak sevenlerdir. Onlar, ölçüsüz zaman içinde kendilerine takaddüm eden binlerce unsurun işlediği ve iştirak ettiği zengin hüviyetleriyle severler. Büyük manâsında intihap da budur. Eskilerin "derisi derisine uymamış" diye kastettikleri mutabakatsızlık ise bu derinden gelen bağın yokluğudur. Bu tarzda karabetleri tayin eden amillerin başında, irsiyet şüphesiz ki en büyük rolü oynar. Arkasında böyle bir intihabın sırrı bulunan ihtiraslar için uzvî tesahübün kıymeti, sadece bir imtihan tecrübesinden ibarettir, denebilir.

Binaenaleyh her aşk ne şekilde başlarsa başlasın, onu devam ettiren şey, ruha bütün kıvrımlarını ve hususiyetlerini veren iç bünyedir. Tek bir spermde nakledilen bir yığın hususiyet arasında, aşk kabiliyetimiz ve mukadderimiz de vardır.

## II

Aşk psikolojisinin en dikkate değer taraflarından biri de mevzuunu tanımadan başlamasıdır; onun için her aşk, devamı boyunca bir yığın lezzetli keşifler silsilesi olur. Gülerken, konuşurken, hiddet veya hüzünde bu küçücük insan vücudu daima bizim için yenidir ve her kımıldanışında, kâinatla her temasında yepyeni hayranlık imkân ve vesileleri verir. Bu gün onun ellerinin istisnaî güzelliğini daha yeni fark ederiz, yarın boynunun muztarip melek inhinasını şimdiye kadar görmediğimize şaşarız, bir başka zaman küçük bir yolcu arabasının ayaklarımızın ucuna düşen aynadan süsünde, yalnız bir ucundan gördüğümüz dudak ve çenesinde, bütün bir san'at eseri güzelliğini ve uzaklığını bularak kendimizi körlükle itham ederiz. Bir başka vakit, gözlerinin rengi ve alnının biçimi, bakış tarzı bizi imkânsız ve sırrı meçhul hazlar içinde bırakır. Hülâsa, bir yıldız kasırgasında ve büyülü bir terkib hâ-

linde tanıdığımız ve sevdiğimiz mahlûku, yavaş yavaş çok şaşırtıcı bir coğrafya gibi keşfederiz. Kadın ruhunun methedilmekten hoşlanması ve en devamlı aşklarda bile buna kıymet vermesi ve yokluğundan şikâyet etmesi bu küçük dikkatlerde aşkın mühim bir tezahürünü sezmesinden gelir. Bu dikkat ve hayranlık sadece mükemmel ve güzel olan teferruatta duyulmaz, ahenksiz olan taraflar dahi aynı suretle taziz edilir. Hattâ Marcel Proust'un dediği gibi bazen sevdiğimiz vücutta bizi en çok bağlayan noktalar, belki de bu mükemmeliyetten uzak olan şeylerdir. Bu zaaf noktalarıdır ki mukabili olan şefkat ve merhamet duygularıyla prestij hislerimizi takviye ederler.

## III

Her aşk peşinde bir ezeliyet fikrini taşır. Büyük aşk şairlerinin çoğu, sevgili ile ta ezelden bir tanışma devresini terennüm etmişlerdir; Yahya Kemâl'in "Telâki" adlı manzumesi bu nev'in yeni şiirimizde en güzel numunesidir. Vâkıa Yahya Kemâl bir Türk şairidir, şiirimizin an'anesinde tasavvufî ilham vardır ve "Bezm-i ezel" mefhumu oradan gelmiştir denebilir; o takdirde meselâ Goethe ve Schiller gibi bu an'ane ile hiç alâkası olmayan şairleri ne yapmalı? Bence bu hal, aşkın bizatihi kendisinde vardır, her âşık bir "reminiscence" vehmi içinde yaşar; bu belki zamana üç bu'dunda tasarruf etmek imkânı olan ve kendi haletlerini ona nakletmekten hoşlanan insan kafasının bir oyunudur. İstikbal için projeler kurduğumuz gibi mazi için de vehimler icat etmiş olabiliriz. Ben, daha ziyade yukarıda söylediğim gibi aşk tecrübesinin, ölüm tecrübesi ve onunla sıkı sıkıya rabıtalı bazı rüyâlar gibi, bize cedlerin mirası olduğuna ve bu ezeliyet fikrinin de oradan geldiğine kaniim. Hattâ daha ileriye giderek, en tecrübesiz aşık bile, kendi macerasının daha eşiğindeyken ilk cedlerin cennetteki telâkilerinden kendisine kadar olan bütün bir tecrübeyi, emsalsiz hazları, acı hayâl sukutları ve zalim ayrılıklarıyla bizzat tatmış gibi kendi nefsinde hazır bulur, diyeceğim. Uzviyetimizin en karanlık tarafında, çok gizli bir yerde teninin kadınından ayrılmış olmanın azabı mevcut ve müessirdir. Onun içindir ki her âşık,

Verlaine gibi "Aziz mahlük, senin en ufak kımıldanışınla bütün ümitsizliklerim yeni baştan canlanır" diye düşünür ve yine bütün bunlar dolayısıyladır ki her âşık zaman zaman sevgilisine aşağı yukarı şöyle demek ister: "Benim için her zaman yenisin ve yenileşmenin sırrına sahipsin; bununla beraber seni teşkil eden zerre ve unsurların hiç birine yabancı değilim! Öyle ki seni ta ezelden beri tanıdığımı, güzelliğini yapan mucizeli şeylerin iştiyâkını, farkına varmadan sayısız bir zaman içinde çektiğimi sanıyorum. Onlar bütün tekevvün boyunca benim kısa lezzetlerim ve uzun hasretlerim olmuşlardı. Şimdi onların hepsini sende, senin tılsımlı terkibinde teker teker buldukça şaşırıyorum. Bana gelmeden evvel neredeydin? Bütün bu mükemmel şeyler, bu emsalsiz güzellikler ve mukavemet edilmez cazibeler parça parça hangi yıldızlarda dinleniyordu? Çünkü sende onların hepsinden ve esrarengiz hasiyetlerinden bir şeyler var, dalgın ve etrafına yabancı anlarında onlara doğru uzaklaştığını, onların hülyâsına büründüğünü o kadar çok sezdim ki... Söyle, seni ilk aramaya başladığım andan bugüne kadar eşyanın tenevvüünde geçirdiğin tecrübeleri anlat! Hangi zengin ve esrarlı madenlerde, hangi nadir hassalı ve acaip pırıltılı taşlarda uyudun? Hangi muattar, göz alıcı ve kıvrak nebatlarda büyüdün, ve hangi çevik hayvan vücudunun tehlikeli rehavetini elde ettin? Sesinin inhinalarını hangi dereler verdi? Göz yaşlarının sıcaklığını topladığın akşamlar nasıl akşamlardı? Kaç yaşayan ve şuurlu vücutta henüz tamamlanmamış hüviyetinin cazibe ve kudretlerini deneye deneye yetiştin? Teninin afif hicabını bulmak için kaç gül bahçesi, kaç şaire ilham verdi ve kaç bahar, nefesinin rayihasını vücude getirmek için iflâs etti? Mevsimlerin, aydınlığın, muzlim ve sırrına erişilmez kanunların heva ve hevesten yarattığı güzel çocuk, bana bunları anlat! Sen tabiat kadar sonsuz, mütenevvi ve tezadlarla dolusun, halbuki görünüşte saf bir düşünce kadar muayyen ve bir damla suda çınlıyan güneş damlası kadar berraksın! Seni bulmak için çok bekledim! Milyonlarca, milyarlarca terkibin içinde gittikçe zenginleşen, mudilleşen, âsilleşen bir arzu ile seni kâinatın dört köşesinden çağırdım. Onun içindir ki şimdi seni, benden evvel, ben olan binlerce, on

binlerce gölgenin göz ve kulağıyla dinliyor, seyrediyorum, ve senin her kımıldanışında, her küçük değişmende bunlardan bir tanesi doğuyor. Kendimi tabaka tabaka kesif bir uykudan uyanıyor, bin türlü halde yaşanmış bulanık ve sonsuz bir zamanın içinde belirsiz yüzlerinle perde perde canlanıyor sanıyorum. Hesapsız bir tekrar arama bulma anlarını hatırlıyorum; bu yüzdendir ki karşında dalgın ve bîçareyim, bu yüzdendir ki her visâl, seni tekrar kaybetmek korkusuyla beni zehirliyor, hoyrat ve zalim oluyorum ve sana, benim olmaktan başka bir hürriyet tanımıyorum. Seni kaybetmek korkusu, asırlar boyunca, oluşun çenberinde seni tekrar, yeni baştan parça parça aramak azabının korkusu... İşte bunlardır ki bana seninle tam, yekpâre ve imkânsız bir ölümde birleşmeyi istetiyorlar... Sen unsurlarını veren şeylere dağılmak, ben nizamını ve gayesini sende bulduğum bir vahdette ebediyet boyunca toplu kalmak istiyorum; onun için şefkatim mahbesindir!

# II



# TANPINAR'IN SAN'AT DÜNYASI



*"San'at, ölümden sonraki hayattır."*

A.H. Tanpınar

*"İnsan tecrübesi, san'atkârda şeklini bulur. San'atın başladığı yerde, herşey susar ve hürmetle el kavuşturur.*

A.H. Tanpınar

*"San'atın biricik tarifi, dikkattir."*

A.H. Tanpınar

# Musıkî

**"Musıkî"nin Şiiri**

*Bu çılgın uyanış her düşünceden*
*Üst üste ve zâlim, bir kader gibi,*
*Bir melek uzanmış siyah geceden*
*Mahur sularında tutuştu gemi.*

*Kimdir yıkananlar bu loş çeşmede*
*Tekrar doğar gibi ay ışığından?*
*Bir altın uçurum derinleşmede*
*Ve meçhule doğru süzüldü kervan.*

*Ey bitmek bilmeyen hıncı zamanın*
*Her şey bana karşı kendi içimde,*
*Renk ve büyüsüyle bakışlarının*
*Musıkî hâtıran gibi peşimde.*

A.H. Tanpınar

# "Dua ve Musıkî"*

Musıkî duaya benzer. Dua, Allah'ı, kendi çırpınışımızla içimizden bir şey gibi yaratır. Öğretilen her şey, bütün akideler, korkular, engeller, insanın kendi üstüne katlandığı, varlığındaki biçareliğin şuuruna erdiği, onu ezici kâinatla karşı karşıya gördüğü bu yalnızlık ânında hepsi unutulur. Bu biçarelik şuurunun, bu yalnızlığın arasından Allah bütün parlaklığıyla doğar. Musıkî de öyledir. Kendi üzerine döndükçe kendisini, hedefini, mevzuunu yaratır. Musıkînin maddesi yoktur. Başlangıcı vardır. Bu, hançeremizin veya asabımızın –Valéry'nin dediği gibi– bir gıcıklanışıdır. Geri taraf, asıl kumaş, kendiliğinden ve kâinatıyla beraber doğar.

Maddesi olmadığı için insanı ele alarak işe başlar, onu siler, değiştirir, ona ayrı zamanlar icat eder. Sonunda tıpkı dua gibi ortada benden başka bir şey olan bir "Ben" kalır. Ve bu benlik kâinatın bir nevi eşitidir. Tevrat'taki kelâmın hakikî manâsı musıkîde anlaşılır. Mesnevi'deki "Bişnev" de böyle değil midir? Dinle! Sen, yeni baştan bütün bir dünya ile beraber doğuyorsun. Ve sesler birbirini kovaladıkça mucize tamamlanır. Ferah-fezâ âyini, daha başladığı anda biz başka bir hüviyetiz. Varlığımız, bizden çok kuvvetli bir varlığa terk edilmiştir. Tek bir andan, onun sağılmasıyla bu yeni baştan doğuş, bu adım adım teşekkül, bu üst üste uyanışlar, her şey bitti sandığımız anda yeniden her şey oluşumuz, bizi sonunda, im-

---

* Yaşadığım Gibi, 350-359.

kânlarımızın dışında bir yere götürür. Muhayyilenin bile sustuğu bu anda, insan ruhu sonsuzluğun bir çalkanışı olur...

Ferah-fezâ, Dede'nin san'atının teknik meselelerinin olduğu kadar, iç meselelerinin de halledildiği noktadır. Dede, burada kâinat muammasını çözmüştür, diyeceğim... Sanki Dede'nin san'atı bir ba's-ü ba'de'l-mevt sırrının emrindedir... Acaba Dede, bu eserinin bir medeniyetin, bir kültürün son defa ve en gür sesiyle, bütün kudretleri, bütün mazisi beraberinde olarak konuşmasını mı istemişti? Çünkü bu eserin yalvarışında fert olarak sahip olabileceğimizden çok fazla bir şey vardır. Orada sadece Allah'ı bulmayız. Allah'ın karşısına bütün zenginliklerimizle ve cemaat olarak çıkarız.

Bugün bizim şark dediğimiz ve türlü şekilde tefsir ettiğimiz coşkun ve ıstırablı âlem, üstüste hasretlerin ve burada tahlil etmemize imkân olmayan inkârların kurduğu acayip ve şaşırtıcı dünya, bundan ikiyüz bu kadar sene evvel, İstanbul'da yaşayan bir adamın, Buhurîzâde Itrî Efendi'nin Hafız'ın bir beyti etrafında ve tıpkı geceleyin bir yıldızın ışığına takılarak yapılan bir yolculuk gibi, hangi uzak çağda ve hangi esrarlı şartlar altında bulunmuş bir ses konbinezonunun arkasından yürüyerek, vücuda getirdiği büyük eserdedir.

... Türk musıkîsi üç büyük eser etrafında gelişmesini yapar. Abdülkadir-Meragî'nin artık hiç dinleyemediğimiz Segâhkâr'ı, Itrî'nin Nevakâr'ı (yahut Mevlâna için yazdığı Nât'ı) ve Dede Efendi'nin Ferâhfezâ Ayini. Bu üç eser yumuşak çizgilerle medeniyetimizin sade üç ayrı çehresini vermezler, bütün bir tarihi de verirler. Herşeyi bulmuş gibi görünen birincisinde, garib bir tokluk ve arkaizm, sadece bir zenginliği gösterir. Belki nağmenin şalı bulunmuştur. Itrî'de eşyanın yerli yerinde oturduğu, kurulmuş ve kendisini de idrâk etmiş âlemle karşılaşırsınız. Klâsik bir san'attan beklenen her şeyle beraber. Üçüncüsünde bir inkıraz devrinin bütün acısını, bulursunuz. Batan bir güneşin son ışıklarına benzeyen Nevakâr, bu üç eserin arasında bir merkez gibidir.

# İstanbul Konservatuarı ve Musıkîmiz*

Gazeteler, İstanbul konservatuarının çok hayırlı bir teşebbüsünü haber verdiler:

Konservatuar, tarihî musıkîmizi unutulmuş vaziyetinden kurtarmak için selâhiyetdar san'atkârlardan bir heyet teşkil etmiş, hazırlıklarını bitirince halk için yerli konserler tertib edecekmiş.

Çoktan beri iştiyâkla beklediğimiz bir hareket. Aynı müessesenin, daha çok evvel, mahdut imkânlarına rağmen tarihî musıkîmizin şâheserlerini plâklara geçirmeye gayret ettiğini ve bu suretle onu mutlak bir kayıptan kurtarmaya çalıştığını biliyor ve bu münferit nüshaların bir an evvel çoğaltılıp satışa çıkartılmasını sabırsızlıkla temenni ediyorduk.

Maddî imkânsızlık ve biraz da son buhranlar yüzünden yavaşlayan bu faaliyet, şimdiye kadar mühim bir miktarda klâsik ve halk musıkî eserini zapt ve tesbit etmiştir ki, işin bu kadarı da cidden mühimdi. Yeni teşebbüs ise aynı hayırlı faaliyeti daha geniş ve lüzumlu bir sahaya nakletmesi itibariyle sevinilecek bir şeydir.

Türk musıkîsinin son zamanlardaki talii çok gariptir; bir bakıma göre, bu musıkî cemiyetimiz içinde bu derecede geniş bir yayılma devrini hiç tatmamıştır. Tanzimat'a gelinceye kadar daha ziyade hususî vasatlarda inkişâfını yapan bu musıkî, bilhassa Abdü-

---

* *Yaşadığım Gibi*, 338-343.

laziz devrinden itibaren kahvelere girerek yayılmış, daha sonraları gramofon ve radyo vasıtasıyla halk arasında mutlak bir inkişâf yapmıştır. Bu suretle hitap ettiği zümrenin genişlemesi ile kazandığı rağbete mukabil, kendisini tutan zevk seviyesinin karışık olması ve düşüklüğü dolayısıyla mahiyetini ve asaletini gitgide kaybetmiştir.

Kendisiyle meşgul olacak, san'atkârını yetiştirecek, zevk seviyesini muayyen bir hadde tutacak bir müesseseden ve himayeden mahrum olan her san'at için bu akıbet tabiîdir.

Şimdi, İstanbul bahçelerini ve bütün memleket peyzajını zaman zaman zevksiz ve seviyesiz bir neşe veya adeta mihanikî bir melâl ile dolduran ve bir kaç mevsim her zevk sahibini rahatsız ettikten sonra yerini kendinden daha korkuncuna terkedip kaybolan o tatsız, tuzsuz moda şâheserleri, onları birbiri ardınca vücuda getiren ustaları, fazla rağbet uğruna dünyanın en âsil san'at ananelerinden birini en değersiz bir seviyede devam ettiren muganni ve muganniyeleri, bestekârları ile bu san'at, ancak ârâzındaki şiddete hayret edilebilecek bir inkırazı göstermektedir.

Nâdiren yetişen bazı muvaffak eserler bu umumî manzara içinde kendilerini gösteremeden kayboluyor, üstelik imkân verilse hakikaten bir yıldız olacak saz ve ses istidatları da kendilerini feda edilmiş görüyorlar.

Halbuki Türk musıkîsi böyle bir âkıbete hiç de lâyık değildi. O, büyük bir cemiyetin, çok sıhhatli bir hayat aşkının ve derin, huzursuz, her an ebediyetin muammasını çözmek için sabırsızlanan bir ruhun mahsulüydü. Onu asırlar boyunca bütün bir zevk, hayatı bizden başka zaviyelerle gören, fakat her san'atın gayesi olan büyük zirveleri hedef olarak seçmiş, incelemiş, emsalsiz bir mücevher gibi yontulmuş, nadide bir zevk vücuda getirmişti.

Buna rağmen böyle oldu ve bizi yapan, mazideki benliğimizi vücude getiren büyük isimler, büyük eserler ya kayboldular, veyahut da çözülmez birer bilmece hâline geldiler.

Şimdi onu kendi cevherinde görmek ve tanımak isteyenler âdeta arkeolojik zahmetlerle üzerindeki tufeylî yığınını kaldırma-

ya, zaman ve ihmâl tozunu silmeye, yani, daha doğrusu bu arzudan vazgeçmeye mahkûmdur. Bu hazin vaziyet karşısında onunla alâkadar olan bazı nâdir münevverlerin, bu aziz ölünün etrafında aldıkları vaziyet ise cidden gariptir. Musıkîmizden bahsederken emsalsiz bir "İskenderiye" devrinin münakaşaları başlıyor. Kablettarihten birisine bir türlü razı olamayan bir başlangıç davası kopuyor, iddialar, vesikalar ortaya yağıyor. Fakat hakikatte eser ve şahsiyet, büyük meçhulünü muhafaza ediyor.

Alâkası içinde bu kadar kayıtsız olan bir sevginin ne hayırı olabilir? Hakikatte eski musıkîmiz belki bizim en öz olan san'atımızdır. Türk ruhu hiçbir san'atta bu kadar serbest surette kendi kendisi olmamış, bu kadar derin ve yüksek kemâle mutlak bir hamle ile erişmemiştir. O ne büyük ibdadır; o ne zenginliktir!

Bizim için meçhul bir âlem, bir müddet sonra anahtarını kaybedeceğimiz pejmürde hâtıralar arasında uyuyup duruyor. Onları güneş altına attığımız zaman kendimizi bugünkünden daha çok seveceğimiz muhakkaktır. Bu evliyâ ruhlu ve evliyâ adlı san'atkârların eserlerinde gurbetleriyle, mesafe daüssılasıyla, meçhulün kapısında büyük ürpermeleriyle bütün manevî simamız, hadiselerin efendisi olmuş ruhumuz vardır. Dedelerimiz bu musıkî ile iftihar ederler, onu tamamiyle bize ait, müşterek İslâm medeniyetine bizim ithaf ettiğimiz bir san'at sayarlardı.

Ne eserlerimiz vardı ve neleri kaybettik? Daha neleri kaybetmek üzereyiz... Eski hayat tarzımızın kötü itiyad ve ananeleri, her şeyi insan hafızasına emanet etmekteki safdilliği bizi bugün çırçıplak bıraktı. Fakat zamanla bu kötü itiyada, daha korkunç bir şey, bu san'at hakkında bizde türeyen mânâsız bir kalbî hüküm ilâve edildi. Birden bire musıkîmizi tanımadığımız halde ithama kalktık; onu bayağı, bize yabancı, zevksiz bulduk. Tabiatının zıddı olan şeyleri ondan istedik ve mahiyetini yapan meziyetlere göz yumduk. Ve nihayet zevkimizin, öz kaynaklarından birini teşkil eden bir san'at ve ananede bugünkü hale, yani mutlak bir ümitsizliğe pek yakın olan bir merhalenin hududuna geldik, dayandık...

Bugün Türk musıkîsi zevkinin memlekette yaşadığı bir hakikattir; fakat bu zevkin günden güne mahiyetini değiştirdiği de bir başka hakikattir.

Halkımız kötü esere, iyisini bulamadığı için gidiyor; son zamanlarda Ankara caddesine birdenbire gelen inkişâf da gösteriyor ki iyiye, güzele, cins olana karşı bu memleket susuzdu; kökü bizde olan ve semasındaki yıldızları kendi kanımızın cevheriyle yarattığımız musıkîmizin iyi taraflarını derhal benimsemek için de aynı susuzluk mevcuttur. Vaktiyle neşredilmiş olan eski musıkî şâheserleri plâklarının bugün tek bir nüshası bulunmayacak derecede ortadan kaybolması bunu güzelce gösterir. Binaenaleyh bu alâka ve dikkatten tam zamanında istifade etmek ve umumî zevki bugünkü dalaletten kurtarmak çarelerini düşünmeliyiz. Her san'atın cinsî tarafı birbirine benzer; Fuzulî'yi, Nef'î yi hakikaten sevip anlayan bir muasır, ondan Avrupa şiirine Goethe'ye, Shakespeare'e çok kolay geçebilir. Behzad'ı veya şâkirtlerini tanıyan elbette ki bir Watteau'ya herhangi bir resim terbiyesinden mahrum insandan daha çabuk ve zahmetsizce erişir; Dede Efendi ile beslenmiş bir ruh için ise Bach sadece bir kardeştir. Halbuki peszinde piyasa şarkısından bu köprü vazifesini hiçbir zaman bekleyemeyiz. Eski musikîmiz bir medeniyetin zinde tarafının mahsulü, bugünkü mahsulleri ise içinden sıyrıldığımız bir âlemin çürümüş taraflarının son filizleridir. Birisi öbürünün yerini elbette ki tutamaz.

Eğer hakikaten cemiyetimizde bir musıkî değişikliği yapıyorsak, muayyen bir zevk seviyesinde bulunan bir halk kitlesiyle bunu daha iyi ve daha kolay başarabiliriz. Ve nihayet bu faydayı da bir tarafa bırakalım, bu san'at, mazimizden bir taraftır, onu tanımamız, tanıtmamız lâzımdır. Bu musıkînin iyi tarafıyla temas edip de ona hayran olmayan bir ecnebîyi bize gösterebilecek var mıdır? Bizi en iyi tarafımızdan temsil eden odur ve onu takdir edenler, yağlık, peştemal gibi küçük modadaki san'atlarımız için kullandıkları lügatı derhal değiştiriyorlar ve kendi san'atkârlarından bahsederken aldıkları vaziyeti alıyorlar; küçük ve memnun

bir hayret yerine Avrupalı'nın gözünde hayranlığın şimşeğini, ancak bazı mîmarî eserlerimiz ve musıkîmiz karşısında görüyoruz.

Binaenaleyh İstanbul Konservatuarının verdiği güzel örneği, daha selâhiyetdar makamların dikkate almasını ve biraz daha zaman kaybedilirse büsbütün kaybolmak tehlikesinde olan bu âsil san'at hâtıralarını kurtarmak ve tanıtmak imkânlarını aramasını beklemek elbette ki hakkımızdır.

# Musikî Hülyaları*

Bu sükût benim dikkatimdir. O içimde, etrafımdaki her aksi kabule hazır bir vazoya benzer. Hangi matemin göz yaşlarıyla, hangi imkânsız bağ bozumunun lâl şarabıyla dolacak, bunu ikimiz de bilmiyoruz. Küçük seslerden, kısılmış ışıklardan bir yığın yosun, cilâlı sathında lâhzadan lâhzaya parlıyor, değişiyor, onu çocuk ellerinin karıştırdığı yakamozlu bir su yapıyor. Yüzlerce insan, benim gibi kendi dikkatlerinin eşiğinde, kendi sessizliklerinin vazosu olmuşlar, hep birden yaratmanın çok ciddî işini bekliyorlar. Biraz sonra bu sessizlik, her an, birden, bir şeyi altın eşiklerde bir nezir gibi boğazlayacak.

Kendi sükût ve dikkatimizin ocağında her lâhza üstüste kurban olacağız! Daha şimdiden gergin kollarıyla çok yüksek bir yerde bir güneş avcısı doğruldu ve çok beyaz bir şey göklerden yuvarlandı. Bu yuvarlanan ben miyim? Daha şimdiden bir yığın değişmeye hazırlanıyorum. Bütün arızalar içimde, uzviyetimin çatısında oluyor.

İlk notlar –hangi yıldızlardan gelirse gelsin!– bu sükût ve dikkat vazosunda bir gül dalı gibi yükselir. Fakat bu anı seçmeye iyi çalışmalı! Çünkü musikî çabuk büyür. Orada adetler birbirini doğurur. Nitekim bir lâhza evvelki gül fidanı, şimdi bir ağaçtır. Sade bu dikkat, orkestra şefini bizim için sihirle dinin birleştiği bir

---

* *Yaşadığım Gibi*, 333-337.

ayinin rahibi, vaktiyle fanilere sır perdesinin bir köşesini açan esrarengiz mahlûkların son çocuğu yapabilir.

Dikkatimin ve sessizliğimin ağacı, uzviyetimde dal dal büyüyen ağaç; ince, iyi dövülmüş madenlerden– bir akşamdan koparılmış kadar canlı ve sade renk ürperişi yapraklarla, mucizeler mucizesi! Gözlerimin önünde sanki billûr bir havuzda, yüzme ile raks arasında bir yığın hareketle –adeta çıplak, bütün oyunları meydanda ve onun için izahı imkânsız, her an biraz daha büyüyor, genişliyor, yükseliyor; altın boğumlar, mücevher çengeller, bağlar, kıl kadar ince kökler çoğalıyor, rüzgârda saçlar, durgun sularda su nergisleri ve büyük nilüferler– ve ey Ofelya senin cinnetin ve ölümün ikiz takdisini beraber almış yüzün! –Hepsi beraber, her şeyi kavrıyor, sarıyor, içine alıyor; büyük buhurdanlar bir yığın sır akşamının ve herkes için mutlu doğuş sabahlarının ağır dumanını etrafa yayıyor.

Yüzlerimiz bu ağaçta ve onun müphem şafağında –küçük, ince, içten erimiş, tıpkı bir mabed loşluğunda ilk sabah ışıklarıyla cenkleşen kandiller gibi soluk– bittiği, yetiştiği dalda ölüme hazırlanan meyvalar hâlinde!

Fakat acaba yüzlerimiz, veya kendimize ait bir şey, herhangi bir şey var mı? Bu altın kasırgada, zamanın kendi cevherine bu imkânsız ve ümitsiz dönüşünde, bu bendini yıkmış muhteşem felâketler çağlayanında en az mevcut olan şey biziz. Çünkü ruh bu anda bırakıldığı dağ başında rüzgârlara yalvaran o masal kızına benzer. Her şeyden o kadar uzak ve sade yalnızlığıyla mevcuttur. O kadar yalnız ve kendisidir ki her an yaratıyor, her an bu yarattığı şeyde yaşıyor ve ölüyor! Hiç durmadan değişen bir ışığın– iç dünyamızda üst üste doğan, batan güneşler kendi hızında tükenen uçucu yıldızlar gibi süzülen bir ışığın– mahpusuyuz. Onun gölüne dalıyor, oradan bir yığın esrarlı şeyler ve iştihalar topluyoruz: Kahramanlıklar, zaferler, bizi bir tanrı yapacak kadar büyük mağlûbiyetler, hicranlar, gurbetler, göz yaşları, vicdan azapları fakat en zalimi, iştihamızdır; çünkü maddesiz bir maddeyi yakalamağa, sadece oluş olan bir dünyayı tutmağa çabalıyoruz.

Yarın –burada zaman gece ve gündüz ile ayrılmaz!– yarın, yani bu fırtına dinip zaman kendi çehresini takınınca, ne kadar çok şeyi atmağa mecbur kalacağız. Ömrümüzün hadlerine inmek, alelâde suların çakılı olabilmek için ne kadar ödünç varlıktan, beyhude hazineden, mevcut olmayan zenginliklerden soyunacağız. Mucize geceler bizden bütün yıldız parıltılarını söküp alacak, tutulmaz hisler, uzaktan o kadar kamaştırıcı ruh zenginlikleri, bütün iksirler önümüzde boş şişeler ve kumaşsız mankenler gibi kalacaklar! Kendimizi o kadar tüketiyoruz, madde müntehalarına yakın bir yorgunluğa o kadar yaklaşıyoruz!

Fakat ne çıkar, musikînin akşamı devam ediyor. Billûrdan bir dünya bilinmez akislerle çınlıyor, gölgeler canlanıyor, karanlık geniş göğsünü açmış bütün hilkati besliyor! Bu sükûttur! Yaradılıştan evvelki yaratıcı kudretini kazanmış; istersek bize ömrümüzün her saatini altın meyvalar hâlinde geri verecek! Fakat öyle yapmıyor; bizi bir yıldız hamuru hâline sokuyor, sonra silkiniyor; bir melek kanadıyla tokatlandığımız için tekrar kendimiz oluyoruz. Her şey birbirinden ayrı, fakat yine birbirine bağlı, oraya, akşamlarımızın aktığı o büyük kızıllığa doğru gidiyor. Ey ömrümün ağacı, hepimiz oraya sürüklendik!

Piyano, siyah yıldız ağzını açmış, bütün sırlarını ezberden bildiği okyanusların diliyle konuşuyor. Dalgalar birbirinin arkasından üstüste yarattıkları âlemleri yokluyor; şimdi altın ışıklar içinde bir gemi battı! Siyah dalgaların üstünde, beyaz, çıplak –bakir zambak vücutlu kadınlar, bir saniyelik şimşeklerin parıltısında ah hiç birini kurtaramamak aczi!– yalvarıyor; bir tanesi bana elindeki çiçeği fırlattı. Ey zaman gülü, seni tanıdım! Mağaramın önünden, başucunda mavi güvercinlerin ve adımlarının peşinde otlayan arzu ceylânları, geçtiğin günü hatırlıyorum! Sana koşmayı ne kadar isterdim! Fakat sen kendi beyaz uçurumunda, bakışlarının sessiz güvercinleriyle beraber kayboldun, ben ise içimdeki değişikliğin oyuncağıyım! Zaman aldığını geri verecek misin? Yahut o geldiği zaman ben onu tanıyacak mıyım?

Başka yıldızlardan gelen ışıklar kendi sahillerimi yiyor. Sığındığım iç âlem mağarasında son kaya parçası, üstünde titreşen son

otla beraber sarsılıyor. Bin elmas uçurumun birden avıyım! Ölüm, demin kokladığım çiçek misin? Yoksa bu hengâmede bir an sarıldığım şeffaf aydınlık salkım mı? Beni şu anda beş yüz anne birden mi doğuruyor? Yoksa bütün kâinat bir billûr zerresi gibi sert bir çekirdek hâlinde bende mi toplandı?

Bir flüt sesi koyu menekşe ve fûjerlerin arasından fışkırdı. Şimdi madenî ve nebatî bir devrede kâinat kadar genişiz! Bütün kıymetli taşlar, garip cevherler, bir yığın maden bel kemiğimizde birbirini arıyor; bin vuslatın sahnesi ve aktörüyüm. Kemanlar bakir ormanların beşiğinde uyanan genç tanrılar gibi sabırsızlanıyor, bu şafak yüzlü şimşekler onların henüz kader tecrübesinden geçmemiş genç hiddetleridir.

Değişiklik, ey canlı mimarî! Kemerlerin, sütunların, aydınlık cephelerin bir lâhzalık gururu, bulutlarla yarışan çınarların içimde yıldırımlara olan aşkı ve sahilinde altın yelkenlerini açmış bekleyen gemiler, ve hepsini birden, ve yüz derin çehreli uzlet bir tek aynada kendisini bir lâhza seyretti diye beni kendimin gölgesi yapan aydınlıklar!

Viyolonselin, davulların garip sonbaharı... Her şeyin bir nefese bağlı olduğu iç dünyamızın yaralı bir kuş gibi avucumuzda ürperdiği an, büyük orman yangınlarından ancak kaçmış ceylânların pınar başlarında dinlenişi, bilinmez dâvetler... Kaç uçuruma birden asıldık? Her an muzlim bir felâketi bekliyoruz! Ölümden, yıkılıştan daha derin, çok kat'î bir şey! Çünkü hiç bir felâket, şuuru kadar büyük değildir, fakat ben ona da razıyım ey musıkî! Sadece beni kendi kutbumda, o mutlak yalnızlıkla bırakma! Beni kendi günlerime indirme, kartal pençelerinden düştüğüm zaman artık kendim olmayayım: Ve muhakkak ki her veli, her aziz Allah'la karşılaştığı, onunla dolduğu zaman, şu anda benim yaptığım gibi, yakıcı ziyâretin sonunda sadece bir kül yığını olmak istiyordu.

Onun için musıkî san'attan ziyade dine benzer.

# Şiir

*"Ey sükûtun bir nefeste*
*Yaktığı billûr avize*
*Bu esrarlı müselleste*
*Gökler yakınlaştı bize"*

A.H. Tanpınar

*"Bir mısra bütün bir kâinattır."*

A.H. Tanpınar

*"Şiir: sözümü başkalarının sözünden, ve sükutumu başkalarının sükûtundan ayıran odur."*

A.H. Tanpınar

# Şiir ve Dünya Ölçüsü*

## I

Şiirin Güzel San'atlar arasında garip bir talihi vardır. Örgüsünü veren malzeme yani lisan itibariyle hemen herkes için olan bu san'at, gene bu yüzden hudutları en dar olan san'attır.

Bir resim, bir heykel, ortadan biraz üstün bir zekâ için, ilk bakışta yakalanan, lezzetine az çok erilen bir şeydir. Mimarî eserleri de böyledir. Her cinsten, her milletten insan, yetişme şartları derecesinde onunla ilk karşılaşışında zevk alır, beğenir, sever yahut reddeder.

Anlaşılması için hususî bir bilgiye az çok muhtaç olan musikî bile, hiç olmazsa bir medeniyetin zevk çerçevesi içinde, dinleme kabiliyetinden başka bir vasıtaya muhtaç olmadan tadılır. Bu san'atların her biri, milliyetlerin, hudutların üstünde, bütün insanlık için müsavi olan hususî dilleri kullanan san'atlardır. Hatta işi bu kadar karıştırmadan söyliyebiliriz; görmek ve duymak onları tatmak için kâfidir.

Şiirden gayri söz san'atları da az çok böyledir. Yazıldıkları dilden gayrı dillere tercümeleri mümkündür. Bir Balzac veya Zola Türkçe'de, Çince'de, Çekçe'de, tercümenin iyiliği nisbetinde artan bir zevkle daima okunabilir. Yazışın hususî tarafları kaybolsa bile, bu eserlerde asıl üslûbu yapan muhteva ortadadır. Vaka, psikolojik gelişmeler, dramatik vaziyetler, sosyal şartlarla insanın

---

* *Edebiyat Üzerine Makaleler,* 38-41.

karşılaşması, kader fikri, şu ve bu kaybolmaz. Daha ziyade halk dilinin hususîliklerine ve cemiyetin bünyesine bağlı olan komedyada, ister Aristofan ister Molyer olsun, tercümesi kabil olmayan şeylerin yanıbaşında, eserin asıl örgüsü gene elde kalır. Dilin neşesini, cemiyetin dikkatini yapan nükteler bile daima karşılığı bulunabilen, –bazı fedakârlıklarla tabiî– şeylerdir.

Yalnız şiirdir ki yazıldığı lisanın malıdır. O lisanda okunmak şartiyla güzelliklerine sahiptir, vardır. Çünkü şiir dilin özüdür, kokusudur, lezzetidir, musıkî kabiliyetidir. Yahut bunlardan doğan hususî bir şekildir. Hepsinin birden doğurduğu hususî ve canlı şekil ki, hatta aynı dilde bile başka bir suretle tekrar edildi mi kendisi olmaktan çıkar. Çünkü mısra dediğimiz şey, deniz köpüğü gibi, göğün maviliği gibi, kendi hazinelerinde seyredildikçe mevcut ve güzel olan şeylerdir. Deniz köpüğünü dalgaların ucundan toplamağa kalkınız, avucunuzda bir kaç damla tuzlu su kalır. Fakat dalgaların üstünde o çalkantıların mucizesi, tacı ve süsü oldukça size Afroditi düşündürür, su perilerinin çıplak oyunlarını hatırlatır, kâinatınızı bir yığın hayâlle doldurur. Evet, ne göklerin maviliği, ne denizin köpüğü yakalanmaz; fakat oldukları yerde Kadirullah ve aşk mabudesini doğururlar.

Şiir yazıldığı dilin içindedir. Tercüme ile sevilen şair hemen hemen yoktur. Yahut şiiri için değil, düşüncesi için sevilir. Meğer ki çok büyük bir istidadın, bir nevi dehânın eline geçsin. Hayyam'ın İngilizce'de Fitzgerald'ı, Türkçe'de Yahya Kemâl'i bulması gibi mesut bir tesadüf olsun. Fakat bu cins tercümelere de tercüme demek pek kabil olmaz. Verlaine ve Mallarmé'nin Almanca'ya Stephan George tarafından, Valéry'nin gene aynı dile Rilke tarafından yapılan tercümeleri cinsinden eserler, Rönesans devrinde şahsî eser addedilirdi. Böyle az çok eşit dehâların birbirini bulması bir tarafa bırakılırsa, bir şiirin kendi şekli dışına nakli imkânsızdır. Meğer ki şiir gittikten sonra elde kalanı, yani his küllerini, hayâl islerini, ve düşünce benzerlerini, kısacası Valéry'nin tabiriyle, bayram, ve şehrâyin artıklarını sevelim.

Şiir hikâyedeki Melâmî dervişine benzer. Ateşe atılınca derviş sır olur, yalnız tacı ile hırkası kalır.

Onun içindir ki şairlerin kendi zamanlarında vatanlarının dışına çıkan şöhret kazanmaları, dünyaca tanınmaları daima resim, mimarî, musikî, roman ve tiyatro gibi eser yaratanlardan güçtür. Bir roman tek bir tercüme ile on beş günde sahibini tanıtır. Beynelmilel san'at pazarında bir kaç senelik bir didinme, iki üç sergi veya müsabaka bir ressamı, bir heykeltraşı, bir mimarı milletlerarası bir şöhret yapar. Fakat bir şairin bu şöhreti kazanması imkânsızdır.

Bazı şairler yaşadıkları devirlerde kendi dillerinin hudutlarını aşmışsa, bunun kerameti yazdıkları dilin tanınmasındadır. Mesela asrımızda Rilke, Valéry, T. S. Eliot için olduğu gibi. İyi yetişmiş her Avrupalı Fransızca, İngilizce ve Almancadan hiç olmazsa ikisini bildiği için bu şöhretlerin tesisi kabil olabilmiştir. Valéry'nin İngilizce yazılmış bir kitabı vardı. Rilke Fransızca çok hususî şive ve edâsı olan şiirler yazardı. Eliot, kendisi her iki dili bilir. Her üçünün vatandaşları seçkin tabaka, bu dillerin bütün güzelliklerine sahiptiler. Onun içindir ki bu şairlerin eserleri her tarafta bütün lezzetlerine varılarak okunuyordu.

Gerçeği şu ki, entellektüel Avrupa daha 16 ncı, hatta 15 inci asırlardanberi bir tek aile gibi yaşamağa alıştığı için şiirde kolayca dünya ölçüsünde şöhret kurulabiliyor. Geçen asrın başında Byron, Goethe ve Hugo'nun şöhretlerinin sebebi budur.

Eskiden bizde de böyle idi. Müslüman Şark entellektüel ve san'atkârları, bir aile olarak yaşardı. Arapça, Farsça, (bizim lehçede ve Çagataycada) Türkçe san'at ve fikir dünyasının temeli idiler. Ben Musulda, bir medresede Fuzulî Divanı ile Cezmi okutularak Türkçe öğretildiğini gördüm. Onun için eski medeniyetin müşterek malı olan şöhretlerimiz vardı.

Bu düşüncelerden sonra şiirin münhasıran millî bir san'at olduğunu tekrara bilmem lüzum var mı? Belki bir bakıma tek millî san'at şiirdir. Öbürlerinin hepsinde, millî karakterin hakikî şahsiyeti yaptığı muhakkak olmamakla beraber, milletlerarası bir taraf vardır. O kadar ki onların milletlerarası pazarı, mücadele yeri bile vardır. Bütün ondokuzuncu asır boyunca ve hatta bugün bile Paris, bir nevi san'at merkezi olarak tanınır. Bütün musikî zaferleri oradan yayıldı. Bütün resim ve heykel şöhretleri orada ku-

ruldu. Bir çok milletlerin romancıları hakikî şöhretlerini, hiç olmazsa kendi dillerinin dışındaki şöhretlerini Fransızca'ya tercümeden sonra tattılar.

Buna mukabil yaşadığı memleketin dışında şöhretini yapan tek şair yoktur. Hiç bir millet, büyük bir şairini başka bir milletin yardımıyla tanımamıştır. Şiirde şöhret, yerinde teşekkül eder.

Şiir bir iç kale san'atıdır. Çünkü dil, vasıta olarak değil; malzeme ve nesic olarak kullanıldığı zaman milletin iç kalesidir. Böyle alınınca, bir milletin insanının, tarihinin, kültürünün ta kendisidir. Köpüğüdür, çiçeğidir, tacıdır. Onunla yapılan san'at bir iç kale san'atı olur. Zaferlerini yavaş yavaş oradan yapar. Şairin Romaları, kartallarını zamanla surlarının dışına çıkarır.

## II

Böyle bir san'atta dünya ölçüsünü nasıl arayacağız? Dışardan hiç bir yardım bekleyemeyeceğimize göre bu dünya ölçüsü dediğimiz değer hükmünü nasıl veririz? Elbette ki kendi içimizde ve cemaatin vicdanında.

Zaten dünya ölçüsü nedir? Milletler arasında gününde teşekkül eden şöhretlerin ne olduğunu az çok biliyoruz. Şöhretin, velev dünya çapında olsa bile her zaman hakikî bir değeri karşılaması bir tesadüf işidir. Her san'atın tarihi buna bir yığın misal verir.

Bugün modern duyuş tarzının babası tanınan, şiir, musıkî, heykel, resim, roman hepsinde az çok hissesi olan, modern insanı getirdiği duyuş tarzıyla adeta yoğuran Baudelaire hakikî şöhret hakkını ölümünden ancak otuz, kırk sene sonra alabildi. Bugün bütün Avrupa Hölderlin'i Almancanın en büyük şairlerinden biri tanıyor. Halbuki Almanya, onun ölümünün farkında bile olmamıştı. Şimdi ise Hölderlin, insaniyetin en büyük yıldızları arasında parlıyor.

Balzac gibi şuurlu ve dikkatli bir dehâ, insanlığı günün birinde tam olarak kendisinde bulan ve bize veren adam; Beethoven gibi emsalsiz bir dehânın farkında bile olmaz. Rossini'nin peşindedir. Romanlarında onu metheder. Wagner, san'at bahislerinde o kadar anlayışlı olan devrinin yarısına geldiği zaman Baudelaire gi-

bi bir kaç istisnaî zekâdan, eşit dehâdan gayrı kendisini anlayan adam bulmaz. Bavyera Kralı İkinci Lodi biraz da Wagner uğrunda bir kaç para sarfettiği için tahtından olur. Bugün insanlığın yarısı Wagner'in başına yemin ediyor, bütünü de Beethoven diyor. Daha garibi Beethoven'i zamanında beğenmeyenler, Beethoven'de en iyi devamını bulan şeyler namına onu beğenmiyorlardı. Daha misal mi istersiniz? Yığınlarca. Cézane gibi bundan böyle resmin babası olacak bir adamın san'atının ve eserinin müdafaası, tıpkı Dreyfus gibi Zola'nın sırtına yüklenir.

O halde şöhret bazan bizi aldatır. Dünya ölçüsü bazan geçici bir sıtma oluyor. Fırtına geçince şöhretler cetveli yeni baştan kuruluyor, demektir.

Bu hesapta aldanmayanlar kimlerdir? Elbette ki geleceği sezenler ve değişmez kıymetler cetvelini nefislerinde tam olarak bulanlar. Yani anlayışlarıyla, hükümlerinin salâbetiyle, tesadüften, geçici olandan, modadan geleni kendi içlerinde olsun yıkanlar.

Bugünün şöhreti, çok defa yalnız bugünün şöhreti olur, yarına içi boş bir addan başka bir şey bırakmaz.

Bazan da şaşırmaz. Byron, Goethe, da Vinci, Michel Ange'de olduğu gibi.

Bazan da öyle yanılır ki gelmiş geçmiş bütün şairlerin en büyüğü olan Shakespeare'de olduğu gibi, iki asır farkına varmaz.

Bugünün, Shakespeare'in unutulduğu devirlerden farkı tenkidin daha uyanık olmağa çalışması, değişmez, yahut zarurî değerler üzerinde duran insanların çok olmamasındadır.

Evet, her san'atın kendisine mahsus, her türlü ayrılıkların üstünde hüküm süren bir aslî kıymetler silsilesi vardır. Asıl dünya ölçüsünü, her san'at için zaten müsavi olmayan şartlar içinde tanınmadan ziyade bu değerlerde aramalıdır.

Bir şiir gerçekten şiir mi? Gündelik hayatta kullandığımız sözü, o piyasa ve karışık pazarlar akçesini saf bir san'at malzemesi hâline getirmiş mi? Ondan ayrı bir teşekkül yaratmış mı? Bu şekil, tekâmülün zincirinde, yeni bir halka mıdır? Bize bir ufuk açıyor mu? O şair gelmeseydi cemiyetimizde bir şeyler eksik olur

muydu? Peyzajımızı, insanımızı, tarihimizi, kendi kalbimizi ondan sonra tanıdığımız gibi tanır mıydık?

Aşk, ölüm, hayat, vatan gibi büyük mefhumlar, hayatın etrafında döndüğü mihverler onun gelişiyle manâlarını değiştirdi mi?

Sonra söyleyişin kendisi? Mısra uçuyor mu? Söz, musıkîye ve kaidelerine muhtaç olmadan bizde teganni ediyor mu?

Bir şiir bunları yapıyorsa o şiir millî dehanın ölçüsündedir ve bundan iyi de dünya ölçüsü bulunmaz. Bir milletin dili olmaktan daha büyük dünya ölçüsü yoktur. Dünyada kaç millet var?

# Bursa'da Zaman

Bursa'da bir eski cami avlusu,
Küçük şadırvanda şakırdıyan su;
Orhan zamanından kalma bir duvar...
Onunla bir yaşta ihtiyar çınar
Eliyor dört yana sakin bir günü.
Bir rüyâdan arta kalmanın hüznü
İçinde gülüyor bana derinden
Yüzlerce çeşmenin serinliğinden
Ovanın yeşili, göğün mavisi
Ve mimarîlerin en ilâhîsi.

Bir zafer müjdesi burda her isim:
Sanki tek bir anda gün, saat, mevsim
Yaşıyor sihrini geçmiş zamanın
Hâlâ bu taşlarda gülen rüyânın.
Güvercin bakışlı sessizlik bile
Çınlıyor bir sonsuz devam vehmiyle.
Gümüşlü, bir fecrin zafer aynası,
Muradiye, sabrın acı meyvası,
Ömrünün timsali beyaz Nilüfer,
Türbeler, camiler, eski bahçeler,
Şanlı hikâyesi binlerce erin
Sesi nabzım olmuş hengâmelerin

Nakleder yâdını gelen geçene
Bu hayâlde uyur Bursa her gece,
Her şafak onunla uyanır, güler
Gümüş aydınlıkta serviler, güller
Serin hülyâsıyla çeşmelerinin.
Başındayım sanki bir mucizenin,
Su sesi ve kanat şakırtısından
Billûr bir âvize Bursa'da zaman.

Yeşil türbesini gezdik dün akşam,
Duyduk bir musıkî gibi zamandan
Çinilere sinmiş Kur'an sesini.
Fetih günlerinin saf neşesini
Aydınlanmış buldum tebessümünle.

İsterdim bu eski yerde seninle
Başbaşa uyumak son uykumuzu,
Bu hayâl içinde... Ve ufkumuzu
Çepçevre kaplasın bu ziyâ, bu renk,
Havayı dolduran uhrevî âhenk.
Bir ilâh uykusu olur elbette
Ölüm bu tılsımlı ebediyette,
Belki de rüyâsı büyük cetlerin,
Beyaz bahçesinde su seslerinin.

# Edebiyat ve Roman

*"İdealin ufku, evvelâ edebiyatta gülümser."*

A.H. Tanpınar

*"Yeni bir millet zevk hatası yapabilir, fakat bizim gibi o kadar büyük miraslara sahip, hem yurt, hem millet bakımından tecrübesi emsâlsiz bir topluluk böyle bir hatayı yapmamalıdır."*

A.H. Tanpınar

*"Bir edebiyat millî olduğu nisbette, milletlerarası değere sahip olur.*

A.H. Tanpınar

# XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi'ne Giriş*

Eski edebiyatımız dil bakımından aralarında hiçbir yakınlık bulunmayan, zaman itibariyle aynı çağ içinde muayyen fasılalarla teşekkül etmiş iki edebiyatın, Arap ve Fars edebiyatlarının kuvvetli tesirleri altında müşterek medeniyetin son yaratıcı büyük halkası olarak teşekkül eder.

Bugünkü Arap edebiyatının başlangıç noktası olan Cahiliye kasideleri ve "Kur'an" ile İran edebiyatının asıl kendisini idrâk ettiği, ana kitap diyebileceğimiz "Şehnâme" arasında ancak dört asırlık bir zaman vardı. Yine "Kur'an" ile İslâmlaşmadan evvelki ilk büyük dil vesikamız olan Orhon Kitabeleri arasında ancak bir asırlık bir zaman bulunduğu halde, Anadolu lehçesinin kendisini idrâkî demek olan "Yunus Divanı" XIV. asrın başlarında, Moğol istilasından sonra teşekkül eden her üç lehçede dil zevkinin dönüş noktalarını veren, Ali Şîr Nevaî, Necatî ve Fuzulî divanları ise XV ve XVI. asırlardadır. Kuruluşuna büyük kitleler ve yaratıcı hamleler hâlinde iştirâk ettiğimiz bir medeniyetin içinde bu gecikmenin başlıca sebebi şüphesiz İslâmlaşma tarihimizin kendisidir. Filhakika İslâm dini, Türkleri İranlılar gibi muayyen bir coğrafyada ve kesin neticeli bir muharebenin sonunda bulmaz. Türklerin İslâmlaşması Orta Asya'dan, Garb'a doğru dört asırdan fazla süren parça parça bir akışla ve bütün Müslüman Orta Asya tari-

---

* *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Giriş yazısı, 1-11 ve 23.

hini yapan büyük birleşmeler, çoğu istikrarsız siyasî teşekküllerle olur. Kültürünün çekirdeği olacak dini böyle ayrı ayrı zamanlarda ve daima başka coğrafyalar arasından geçerek alması, her yıl yerleşme ve teşekkülün baştan geçilen yol ve yerleşilen kıta olmak üzere ayrı şartlara bağlı oluşu, büyük ve siyasî kültür merkezleri kurulur kurulmaz, hemen arkadan gelen kitlelerle kavmî geleneklerin bu merkezlerin tesirine az çok aksülamel yapacak derecede beslenmesi, yerleşilen kıtanın yerli halk ve komşu kültürle olan münasebetleri, din ve tarikatler tarihimizde olduğu kadar dil ve edebiyat tarihimizde ve halk psikolojimizde de tesirleri iyiden iyiye araştırılması gereken büyük tarihî realitelerden biridir.

Teferruatı üzerinde durmayacağımız bu mühim vakıa diğer tarihî ve içtimaî etkilerle beraber Tanzimat'a kadar devam edecek bir zevk ve dil tabakalaşmasını ve onun neticesi olan bir nevi ikiliği doğurmuştur. Filhakika edebiyat tarihimize dikkatli bir bakış onun daima bir dil mihverinde kaldığını görmekte gecikmez.

Bu ikililiğin belli başlı âmili, bugün Divan şiiri adını verdiğimiz şiirin Türk dilinden çok ayrı hususiyetler taşıyan, ayrı kanunlara bağlı olan Farsçadan hemen hemen olduğu gibi aldığımız bir veznin, aruzun etrafında gelişmiş olmasıdır. Filhakika Türkçe metrik vezinlere, meselâ Latinceye kıyas edilirse, Fransızca'dan daha az müsait olan bir dildi. Aksanı olmayan yahut ancak konuşulan cümleye göre bazı aksan değerleri kazanabilen bu dilin uzun gelişmesinde bu vezne intibakı belki de Türk edebiyatının en mühim vakıasıdır. İslâmlaşma devri şairlerinin hecenin dörtlüklerine benzeterek kullandıkları "Fâilatün" gibi vezinler ve yine bugün kullandığımız (6+5) in bir başka şekli olan (3+3+3+2) nin muadili "Şehnâme" vezni ile yapılan tecrübeler (Kutadgu Bilig) şiir dilimizin, etrafında döneceği ve teşekkül edeceği mihverin başlangıcıdır. Dilin bünyesine bu kadar yabancı bir âletin ona bu tarzda hakim oluşu, yavaş yavaş millî zevki benimsemesi veya kendi etrafında zamanla kökleşecek ve tesir dairesini zamanla genişletecek bir zümre zevki ve dili yaratması şiir tarihinin çok dikkate değer bir vâkıasıdır.

Burada, dil gelişmesinde ilk merkezleşmeleri sağlayan dinî ve zühdî tasavvufî bir edebiyattan yavaş yavaş saray şiirine ve lirik şiire geçişi ve bu suretle klâsik tanınan İran şiir zevkinin edebiyatımıza hâkim oluşunu belli başlı bir merhale olarak işâret edelim.

Filhakika, XIV. asrın sonuna kadar Türk şiirinin ve hattâ dilinin havasını bize veren "Yunus divanı"yla ve XIV. asrın diğer dinî eserleriyle XV. asrın herhangi büyük bir şairini karşılaştırırsak, arada hemen hemen dilin zarurî çatısını teşkil eden unsurlardan başka bir münasebet olmadığını ve yeni bir zevk iklimine geçilmiş olduğunu görürüz. İşte bu kökten değişme aruz vezninin etrafında ve İran örneklerinin tesiriyle olur. Gerek tasavvufta ve gerek saray şiirinde Nesimî ve Şeyhî ile başlayan bu değişme dilin içinde, bugüne kadar sürecek olan gizli bir mücadelenin kapısını açar. Türkçenin gramatikal ve bilhassa sentaks hususiyetlerinden istifade eden XV. asır şairlerimiz yavaş yavaş örneklerinde gördükleri bir yığın özelliği şiire getirmeğe çalışırlar. Denebilir ki aruz, İran şiirindeki ses kuvvetine erişmesi için ihtiyacı olan kelimeleri ve ahenk kombinezonlarını kendiliğinden dilimize taşır. Tecvidin dinî terbiyenin içinde bulunması ve Arap telâffuzunu, hattâ harf mahreçlerine kadar, Türk ağzına aşılamasının, medrese tahsilinin tamamiyle arapça yapılmasının, her türlü edebî örneklerin üstünde arapçanın bütün Müslüman teşekküllere kendisini kabul ettirmiş bulunmasının bu iklim değiştirmede elbette büyük tesiri olmuştur. Fakat en büyük pay şüphesiz ki bu XV. asır şairlerimizin aruza İran şiirindeki güzellikleriyle ve mânâ âlemiyle, her iki yönden sahip olmaktaki çok tabiî isteklerinindir.

İran şiiri örneklerine bu behemehal erişme arzusunun doğurduğu oldukça keyfî lügat, Divan şiirimizin hemen hemen sonuna kadar büyük bir tarafıyla oyunda kalmasına, hiç olmazsa varlığının sıcaklığı geçmemiş bir dille konuşmasına sebep olur. Kafka hâtıralarında bir yahudi için; almanca anne ve baba kelimelerinin hiç bir zaman tam manâsıyla bu kelimelerden beklenen sıcaklığı vermediğini söyler. İşte Türk şiiri büyük bir tarafıyla çok defa bu iç uzaklığından konuşacaktır. Bu şiiri yapanların umumiyetle nesir ve nazım, üç dilde yazdıklarını unutmamalıdır. Heidegger'in

"düşüncenin evi" dediği dilin bu tarzda çoğalması, tabiatiyle insanın dağılması neticesini doğuracaktı.

Eski şiirin asıl inkişâf devri İstanbul'da ve İstanbul lehçesi teşekkül edince başlar. O kadar az tanınan Necatî'nin ve bilhassa Bâkî'nin büyüklüğü dağınık şive ayrılığı üzerinden ve bu karışık dilin arasından şehirli Türkçe'sinin zevkini, parça parça olsa da bulmalarıdır. Filhakika ancak ondan sonra gelen Nef'î, Yahya Efendi gibi şairlerdedir ki biz Türkçe'yle aruzun tam bir uyuşmaya vardığını ve Türkçe'nin aruz ahengini hakkıyla benimsediğini görürüz. Nef'î

*Hem kadeh hem bâde hem bir şûh sâkîdir gönül*

derken aruz yabancı vezin olmaktan çıkar. Yahya Efendi'nin

*Neler çeker bu gönül söylesem şikâyet olur*

mısraı ise Şinasi'nin bazı yeni mısra tecrübelerine, hatta Yahya Kemâl'in manzumelerine kadar aradan geçen zamanı lüzumsuz kılacak derecede bizim türkçemizdir. Fakat şairlerimizin biraz evvel bahsettiğimiz örneklerinin tesadüfüne bağlı o keyfî lügatten bir türlü kurtulamamaları kelime zevkinden dil zevkine çıkamamaları, bu ve buna benzer mısraların, eserlerinde daima bir istisna gibi kalmasına sebep olacaktır.

Eski şiirin paradoksal tarafı son derecede kelimeci olmasına ve baştan aşağı kelime zevkini idare etmesine rağmen hakikî dil zevkine bir türlü varamamasıdır. Bu yarı yolda kalışın bir sebebi Türkçe'nin mazbut bir lügatinin yapılmayışı ise öbür sebeplerinden biri de şüphesiz şiirimizin üzerinde vuzuhla konuşan eserlerin yokluğudur. Filhakika eski edebiyatımız üzerinde, kendi devrinde yazılmış ve onun meselelerini dikkatle ele alan hiçbir esere tesadüf edilmez. Halbuki İslâm kültüründe bunun örnekleri vardı. Arap şiiri bilhassa Abbasî devrinden itibaren gerek Bağdat'ta ve gerek Endülüs'te çok muayyen ve ufuksuz hudutlar içinde kalsa bile daima sıkı bir tenkide maruzdu. Medrese kültürüyle yetişmiş şairlerimiz bu kitapları ve Fars dilindekileri okuyorlar, onlardaki belagat meselelerini bizim dilimize olduğu gibi tatbik ediyorlardı. Fakat bu meseleleri dilimize mal etmek akıllarından geçmiyordu.

Türkçe onlar için Arapça'nın ve Arap zihniyetinin hususiyetlerinden doğmuş bir belâgatin tatbik sahasıydı.

Hakikatte bu şiir, lügatı inzibat altına alınmayan, kenarda kalmış bir iki tecrübeden başka sarf ve nahvi etrafında hiçbir ciddî gayret sarfedilmeyen, tedris müesseselerinden herhangi bir şuurlu yardım görmeyen, hatta herkesçe ehemmiyeti kabul edilmiş bir nesir kitabı bulunmayan bir dilin şiiriydi. Denebilir ki şairlerimiz için asırlar boyunca tek yardımcı, daima çok yakınından takip ettikleri ve yabancı örneklerine rağmen daima tesiri altında kaldıkları şehirli Türkçe'si olmuştur. Filhakika tarihin ortasında tek başına yürüyen bu şiirde bütün oyun tarafına rağmen Türkçe'nin halk ağzındaki gelişmesini adım adım takip mümkündür. Nâilî, Neşatî, Nâbî, Nedim, Galib gibi şairlerimiz, içinde mahpus bulundukları estetiğin sıkı ve hemen hemen hayatı reddeden kaidelerine rağmen yaşayan Türkçe'ye dikkatleri sayesinde umumî zevkin kabul ettiği havalı mısra ve beyitler söylemişlerdir. Nailî

*Kadem kadem gece teşrîfi Nailî o mehin*
*Cihân cihân elem-i intizâra değmez mi*

derken, Neşatî

*Gittin ammâ ki kodun hasret ile cânı bile*
*İstemem sensiz olan sohbet-i yârânı bile*

çığlığını atarken, biraz da halkın ağzından aldıklarını halka veriyorlardı.

Eski şiir Fars edebiyatından yalnız kelime zevkini ve hayâl sistemini almaz; onun yarı tarihî ve çok İslâmlaşmış mitolojisini, imparatorluğun şartları ve tarihi ile biraz daha genişleyen coğrafyasını da alır. Uzaklaştıkça vuzuhunu kaybeden ve masallaşan bu coğrafya Çin'den başlar, Tuna'ya ve hatta Fas'a, Habeşistan'a kadar gider. İstanbul ve İstanbul sayfiyelerinin dışında bize ait şeylerden adeta sakınan bu edebiyatta, Arabistan coğrafyası imparatorluğun bir parçası olmaktan ziyâde kültür veya din ile ilgili olarak mevcuttur. Halk edebiyatı bile bazı Anadolu ve Rumeli şehir-

lerini ilâve ederek bu yarı efsanevî coğrafyayı ancak bizim olan şeylerle bir tarafından genişletir. Mitoloji ise doğrudan doğruya "Şehnâme" den, büyük masallardan ve Arap kültüründen alınmıştır. Böylece belli bir vakayı anlatmak için yazılmış eserlerin dışında, bu şiirde bize ait her hangi bir şey aramak hemen hemen beyhudedir. Eski şiir İran ve Arap şiirinin dünyasına bağlıdır ve ancak şairin hususî hayatına girdiği zaman bu umumî kültür dünyasından ayrılır. Bununla beraber nesrin pek az rağbet gördüğü bu devirde bu şiir yabancı modaların arasından olsa bile konuşmanın tek vasıtası idi. Şairlerimiz, şaka, hiddet, isyan, hiciv, ölüm kederi, şikâyet, hayatlarının bütün arızalarını tek ifade şekli saydıkları aruza sokarlardı.

* * *

Eski şiirin, Tanzimat'tan sonra üzerinde en fazla durulan ve tenkit edilen tarafı, şüphesiz ki, hayâl dünyasıdır. Şiirimizde birdenbire bir bütün hâlinde görülen ve o kadar zevk değişikliğine rağmen asırlarca devam eden bu hazır hayâllerin, değişmez sembollü ve çok renkli hususî bir dil yarattığı muhakkaktır. Fakat daha dikkate değer tarafı mücerret dille muayyen bir güzelliğin muayyen bir şekilde övülmesi, hatta muayyen bir aşk tarzını bize vermesidir.

Bütünü ile bakılınca bu hayâl ve sembollerin, bu aşk tarzının ve sevgili tipinin alelâde bir belâgat oyununda kalmadığını, asırlar boyunca süren bir çalışmanın neticesi olsa bile şairin hayat şartlarıyla olduğu kadar, içtimaî nizamla da alâkalı bir sistemi ortaya koydukları inkâr edilemez.

Filhakika bütün bu dağınık unsurlar hiç olmazsa açıktan açığa dinî ve tasavvufî olan eserlerin dışında bize geniş ve büyük bir saray istiaresi gibi görünürler. Bu uygunluğu göstermek için saray kelimesi üzerinde duralım.

Saray aydınlığın ve feyzin kaynağı muhteşem bir merkeze, hükümdara, onun cazibesine ve iradesine bağlıdır. Her şey onun etrafında döner. Ona doğru koşar. Ona yakınlığı nisbetinde feyizli ve mesuttur. Çünkü bir sarayda olan her şey hükümdarın iradesi

itibariyle keyfî, az çok ilahî, Allahlaştırılmış, özü itibariyle de isabetli, yani hayrın kendisidir. Hükümdar, gölgesi telâkki edildiği manevî âlemi, Allah'ı, –Müslüman şarkta olduğu kadar Hıristiyan garp'de de– nasıl yeryüzünde temsil ediyorsa hayatı da öyle düzenler. Bütün tabiat ve eşya, müesseseler onun temsil ettiği bir hiyerarşiye göre tanzim edilmiştir. Aşk, zihnî hayat, hayvanlar ve bitkiler âlemi, kozmik nizam, varlık, hatta adem (çünkü ölümün ve ahretin karşılığı olarak bir "saray, seray-ı adem" vardır), bütün mefhumlar, vücudumuzun kendisi, hepsi saraydır. Hepsinin hükümdarları vardır. Bütün Ortaçağ ve Rönesans edebiyatlarında ve hayâl sistemlerinde görülen bu saltanatların bir kısmı her kültürde birbirinin aynıdır. Hayvanlar arasında en gösterişlisi olan aslan, çiçekler arasında gül böyledir. Buna mukabil Avrupa Ortaçağ Rönesans edebiyatlarında bu saltanat ağaçlar arasında meşe ve gürgene giderken, bizde edebiyatımızın daha sıkı şekilde şehre kapalı kalması yüzünden çınar en muhteşem ağaç addedilir. Hükümdara benzetilmese bile şeyhe, mürşide benzetilir.

Binaenaleyh aşk da bu cinsten bir istiare olacak, sevgili hükümdara benzeyecekti. O kalb âleminin hükümdarıdır. Bu sistemde hükümdara, dolayısıyla sevgiliye asıl hususiyetlerini veren güneştir. Ortaçağ hayâllerinde hükümdar daima güneştir. Onun gibi kendi menzilinde ağır ağır yürür. Rastladığını aydınlatır. Gül, bulunduğu yeri, tıpkı güneş gibi parıltısıyla bir merkez, bir nevi saray yapar. Hayvanlar âleminde aslanın hükümdarlığı da yüzü güneşe benzediği içindir. Böylece hükümdara, dolayısıyla güneşe benzeyen sevgili, onun ünvan ve vasıflarını, kudretlerini elbette ki taşıyacaktır.

İşte edebiyatımızın aşk etrafındaki hayâlleri bu sistemi bize verir. Sevgilinin bütün davranışları hükümdarın davranışlarıdır. Sevmez, bir nevi tabiî vergi gibi sevilmeyi kabul eder. İsterse iltifat ve lutfeder. Hatta hükümdar gibi ihsanları vardır. Yine onun gibi isterse, bu lutfu ve ihsanı esirger. Hattâ cevr eder. İşkence eder, öldürür. Kıskanılır fakat kıskanmaz. Bir saray bir yığın mabeyinci, gözde veya gözde olmağa namzetlerle doludur. Sevgilinin etrafında da rakipler vardır. Âşık tıpkı bir saray adamı gibi bu rakiplerle

mücadele hâlindedir. Hülâsa saray nasıl mutlak ve keyfî irade, hattâ kapris ise, sevgili de öylece naza giden hür iradedir.

Peyzajda, güneş sisteminde, kozmik hadiselerde benzerlerini gördüğümüz bu aşk istiaresi tabiatiyle duyuş ve duygulanma tarzlarını da tâyin edecekti. Eski şiirimizde aşk, sosyal rejimin ferdî hayata aksi olan bir kulluktur.

Sert, ölümü ikbalin tabiî şartı sayan, sırasına göre hoyrat, epiküryen, stoik, hattâ şüpheci, hayatta Allah'tan başka hiçbir şeye lüzumundan fazla bağlanmamak terbiyesiyle yetişmiş atalarımızın kalb maceralarını anlatırken hemen sızlanmağa başlamaları, hiç de yaşayış şekillerine uymayan bir yığın ıstırabı benimsemeleri, şüphesiz bu aşağıdan yukarıya seviş tarzının türlü şartlar altında tam bir santimantalizmde kıvamını kaybeden tabiî bir neticesidir.

Bizde ve İran şiirinde büründüğü şekil ve modalar ne olursa olsun, esas itibariyle bu aşk tarzının hicrî dördüncü yüzyılda başlayan ve Endülüs yoluyla İspanyol ve Avrupa edebiyatlarına geçen "amour courtois" ya çok benzediğini fakat tamamiyle aynı olmadığını, bu ikincisinin daha ziyade İbn Davud'un "Kitabü-z-zühresi"nde âdâp ve teşrifatını anlattığı platonisyen bir sistem olduğunu burada söyliyelim. Bu ayrılığa rağmen bu aşk sisteminde garp dillerinde kalan "cour yapma" kelimesinin –devrinde hem prense, hem de aileye mensup kadınlara karşı kullanılırdı– türkçe karşılığı yukarda söylediğimiz kulluk kelimesidir. Bu "kulluk" münasebetini hükümdarla sevgili arasındaki benzerlikler daha iyi verir. Namık Kemal'in Azerbeycan şairi Cabir'le beraber eski şiire hücum ederken o kadar alay ettiği, güzelliğe ait teşbihlerin çoğu, iyi düşünülürse, haddizatında bir kahraman olması icap eden hükümdarın üstünde ve şahsında bulunan şeylerdir. Filhakika göz kamaştıran aydınlığıyla güneşe, güzelliği, naz ve istiğnasıyla güle benzeyen sevgili, kaşı, gözü kirpiği, yan bakışı ile de hükümdar gibi silâhlıdır (hançer, kılıç, ok, yay, kemend, doğan ve şahin). Nâmık Kemal bizim halk dilimizde bile çok tabiî şekilde yaşayan şahin bakışlı, çakır pençe, atmaca gibi, bir hayâl sistemini kelimesi kelimesine alarak ondan bir karikatür çıkarmıştı. Halbuki bu av ve harp silâhlarını yerli yerine koysaydı, Behzat'ta veya her hangi

bir Şark ressamında gördüğümüz zarif, baştan aşağı silâhlı, avcı ve muharip hükümdar minyatürlerinden birini kendiliğinden elde ederdi.

Filhakika bu hayâllerde biz sade birkaç silâhı değil bütün bir sarayın yaşama tarzını buluruz. Müslüman şark sarayının büyüklük ve debdebesi, hükümdarın kudreti, hülâsa hükümdarlık fikrinin bazan da realiteye rağmen düşüncelere kabul ettirdiği değerler, güzellik de içlerinde olmak üzere üç büyük işte toplanırdı; muharebe, av, şarap ve musikî meclisi. Bunların ilk ikisinde hükümdarın kahramanlığı ve fizik kuvveti görünür, üçüncüsünde ise o bir gül gibi, sadece güzelliği ile ve her şeyi yani bütün sarayı etrafına toplayarak parlardı. Dindarlıkta ve adalette daima İslâmlığın dört halifesine benzeyen hükümdarın (adalette "Şehnâme"den alınmış örnekler de girer) bu üç işte yine "Şehnâme"den, yani masallaşmış İran tarihinden gelme kıyas hadleri vardı. Kaba bir ayırma ile Hüsrev ve Dara muharebe için –harp aynı zamanda gaza idi, tabiatıyla Müslüman kahramanlar da girerdi– Behram av için, Cemşit bezm için örneklerdi.

Eski İran hükümdarlarının böyle örnek alınmasında "Şehnâme"nin tesiri elbette önde gelir. Fakat İslâm ananesinde bu tesirin çok evvel başladığını Emeviye halifesi İkinci Yezid'e izafe edilen şu sözlerden biliyoruz: "Ben Mervan'la Hüsrev'in oğluyum. Dedem Bizans Kayseridir, Türk hakanı atamızdır." Taberî'nin naklettiği bu sözler yeni yeni teşekküle başlayan bir medeniyetin programı gibidir. Filhakika kayser ve hattâ İskender olan Müslüman hükümdarları aynı zamanda han ve hakandır. Sevgili de güzellik âleminin kayseri, hakanı, sultanı, Hüsrev ve Cemşidi idi. Bu, bütün tarihiyle (bir)in etrafında teşekkül etmiş, bütün cehti ve gayretiyle onun gayrısını yenmeğe çalışan bir cemiyet nizamının ferdî hayata aksiydi.

Aşk eğer ilahî şeklinde ezelden bahşedilmiş bir hidayet gibi tecelli etmezse, ya başlangıcı zikredilmeyen bir esirlik şeklinde görünür, yahut da avcının pek haberdar olmadığı bir av gibi başlardı. O zaman bir gönül avı (sayd-ı dil) hadisesi olurdu ki, daha zi-

yade "şehbaz-ı nigâh"la yapılırdı. Her ne şekilde başlarsa başlasın bir nevi esirlik gibi devam ederdi.

Bu imaj sisteminde av ve muharebeden gelen unsurlar birbirlerinin tabiatiyle aynıdırlar. Buna mukabil bezme ait olanlar, şarap, kadeh, musıkî, musıkî makamları, sarhoşluğun haletleri, sakî imajıyla beraber ikinci bir kategori yaparlar. Bahar bu sonuncusuna kendiliğinden karışır. Gül, lale, nerkis, menekşe, sümbül, şakayık, reyhan hülâsa bütün çiçekler dünyası, yeni çiçek açmış meyva ağaçları, meyvalar, çınar, servi, şemşir, erguvan (bilhassa Bakî) gibi süs ağaçlarıyla ayrı bir sınıf yaparlar. Bu sınıfın hayâlleri toplanınca ortaya çiçek açmış tabiatın kendisi olan bir şahsiyet istiaresi, bir çeşit şarap ve bahar tanrısı –isterseniz buna bir Cemşid-Diyonizos birliği diyebiliriz– çıkar. Yine bu işret kategorisine ait olan meyhane, bu yer değiştirme sayesinde şaire bir nevi hür ve mahrem hayat temin eder. Denebilir ki şair nasıl takva adamlarının elinden rind ve kalender olduğu meyhanede kurtulursa saray teşrifatından da orada kurtulur.

Bu sonuncusunu tasavvuf iyiden iyiye benimseyecektir. Fakat bu imaj sistemini içtimaî rejim, sadece hayat modalarında beslemez. Hükümdarın serveti de vardır. Her saltanat bir yığılma ve toplanmadır. Hazine kapalı odanın baharıdır. Her çeşit mücevher, kıymetli madenler, onların geldikleri Asya memleketleri, adlarına bağlı masallarla, hâsiyetlerini aldıkları yıldızlarla, bazan da yerlerini yalnız o yıldızlara ve hâsiyetlere veya coğrafyaya bırakarak gelirler. Kıymetli ağaçlar, misk ve amberler bu zengin ve solmaz baharı koku hissinde tamamlar.

Görülüyor ki eski şiirde aşk, bir cemiyet haddini, hattâ dinle ve tasavvufla beraber alınırsa iki haddi, yahut fenomenolojist lügati kullanırsak iki tabakayı birden veren bir istiare idi. Zaten Ortaçağ san'atlarında allegori esastır.

Bu saray istiaresinin yanı başında eski cemiyette insanın iç nizamını yapan din ve bilhassa şiirde o kadar tesiri olan tasavvuf vardır. Tasavvuf sadece eski şiire sembolik lügatini ve manâ âlemini ilâve etmemiş, bu hayâl sistemini de benimseyerek kendi "müteal" ine çıkartmış, sırrı ancak vakıflarınca bilinen, neş'esini

hakkıyla onların idrâk edebileceği bir ucu sonsuzluğa dayanan bir dil hâline getirmiştir. Böylece sevgiliye ait çizgiler onunla hükümdar tipinin yeryüzünde sadece bir aksi olduğu Allah'a kadar çıkar. Bu çifte perestişin eski şiirin lirizmine her türlü dil davasının üstünde bir keskinlik ve derinlik kattığı muhakkaktır.

Diğer taraftan bu imaj sisteminin devamını da temin eden yine tasavvuftur.

Burada bu aşk tarzının ve onun şu veya bu şekilde ifadesi olan hayâl sisteminin, yunanî aşk diyebileceğimiz örfî hususiyetiyle olan münasebetinden de bahs etmek lâzımdır. İnkârı hiç kabil olmayan bu münasebet, bizce sistemin doğmasına değil, belki de tasavvuf gibi, fakat şüphesiz çok ayrı yoldan, devamına yaramıştır. Filhakika sadece edebî bir moda da olsa cemiyetin sansürüne maruz olan bu temâyül, yukardan beri anlattığımız bu sistemde hem muhtaç olduğu idealleştirmeyi, hem de bu idealleştirmenin tecride kadar giden lügatini ve sevgili tipinin bütün lüzumlu teferruatını buluyordu.

Büyük mesnevî mevzularında aşkın mutlak surette kadın ve erkek arasında geçmesi bittabiî sarayı başka şekilde merkez kılıyordu.

Fakat bu imaj sistemini ve onun zamanla adeta mücerrede doğru yürüyüşünü ve devir geçtikçe şairin ferdî ilhamında dağılışını, mebdeini tayin etmemize imkân olmayan bir faraziye ile tamamiyle izah etmek mümkün değildir.

Şunu da söyleyelim ki bu ideal sevgili portresini olduğu gibi veren, tipin kendisine sadık eserlerde sevgilisinin cinsini tayin güçtür. O bize daha ziyade çok idealist uslûplardaki heykel veya resimler gibi sadece güzelliği ve kudretiyle gelir.

Gerçeği şu ki her büyük san'at geleneği gibi eski şiirimiz de ne kadar dolayısıyla konuşursa konuşsun, evvela içinde doğduğu ve bağlı bulunduğu içtimaî sistemi veriyordu. Her şeyden evvel bu şiir dilinin daima bir saray etrafında teşekkül ettiğini düşünmek bizim için kâfi bir delildir.

Bu sevgiliye âit vasıfların büyük bir kısmının Peygamber için söylenmiş na'tlerde ve Peygamber'e yakın olan din adamları vasfındaki manzumelerde çok rahmanîleşmiş şeklinde, hükümdar,

vezir ve şeyhülislâm kasidelerinde şuhluk çizgisi tamamiyle hür iradeye, kahramanlığa ve hikmete, bilgiye geçmek şartıyla hemen hemen aynıyla bulunur.

XVI ve XVII. asırlardaki büyük şairlerimizin bir çok gazellerinde bilhassa Bâki ve Sabri'de hakikî muhatabın sevgili veya hükümdar olmasında adeta tereddüde düşülmesi, bazan da aynı gazelin içinde birinden öbürüne şairin sözü hiç kırmadan geçmesi bu ayniyet ihtimalini kuvvetleştirir. Tekrar edelim, eski edebiyat her noktası birbirine cevap veren kapalı, yukardan aşağıya doğru düzenlenmiş bir âlemin ifâdesidir.

Tabiatiyle din, kozmik âlem, siyasî rejim, ferdî hayat bu silsileye göre derece derece birbirinin aksi olacaktı. O ilahî âlemden aşağıya doğru inen kademelerle düzenlenmiş bir mutlakın malikânesidir. Bu kademelerin hepsi aynı tarz istiarelerle ifade edilir. Bu itibarla "Kutadgu Bilig"in zihnî melekeleri ve faziletleri konuşturan istiaresi ile Lâmii'nin Bursa'daki lodos ve poyraz arasındaki muharebesi ve bütün sabah ve mevsim tasvirlerindeki cenkler arasında hiç bir fark yoktur. Hepsi de aynı yaşama sisteminin modaları etrafında teşekkül eder.

* * *

Eski şiir ve edebiyat için ileri sürülecek her mütalâa bizi insana, kültürün asıl mekanizması olan zihniyete götürür. Fikirlerimi daha iyi anlatabilmek için bu zihniyetin teşekkülünü ve çalışma tarzını arayalım.

Bu hususta sorulacak ilk suali şüphesiz ki tekâmül fikrinin kendisi olan tarih anlayışı teşkil eder. İslâm medeniyeti sonuna kadar etrafında teşekkül ettiği kendi altın çağına, Asr-ı Saadete bağlı kalmıştır. Bütün siyasî teşekküllerin de meselâ bizdeki Kanunî devri gibi hususî altın çağları vardı.

Cemiyet ve medeniyetin bütün gayreti bu kaybolmuş mazi ve onun değerlerinin peşindeydi. Öbür yandan insanlığın mazisi hakkındaki her bilgi bu medeniyetin özü olan İslâmlığa mal ediliyor, sevilen tarihî şahıslar İslâmiyetten çok evvele götürülmüş bir İslâm ve küfr mücadelesinin, meselâ "Şehnâme"de olduğu gi-

bi, kahramanı oluyordu. Böylece tarih hakkındaki bütün bilgiler ilk büyük Arap müverrihlerinin çok ciddî eserlerine rağmen, hakikî çehresini kaybederek daha ziyade folkloru andıran, acayip, zaman fikrinden mahrum bir halitaya mal olmuşlardı. Filhakika bütün Yunan ve Lâtin tarihi, Mısır ve Bizans tarihi, Ellenistik kültürün öbür bakiyeleri, hep bu mücadeleyi takip eden görüşün adesesinde, Müslümanlığın maziye teşmil ettiği bir hava içinde eriyorlardı.

İskender, Eflâtun, Aristo, Sokrat, Calinos, Bukrat; hülâsa antikitenin İslâmca beğenilmiş bütün seçkin şahsiyetleri, İslâmî değilse bile, Allah'ın birliğine imanı evvelden bulmuş kimselerdi. Hepsi yaptıkları işle ve çok değişik bir tefsire göre çizgileri bozulmuş şahsiyetleriyle kendi zamanlarından koparılmış, tarihî hiçbir karakter taşımayan İslâmiyet müjdecisi bir devirde yaşıyorlardı.

Her büyük medeniyet kendinden önceki devirlerden efsaneleştirdiği birtakım kahramanları seçer ve kendi diyalektiğinin dayandığı mütefekkirleri benimser. Bu, Bergson'un anlattığı, bugünün ışığında maziyi görmek keyfiyetidir. Bu devirlerde Hıristiyanlık da az çok aynı şeyi yapmıştı.

Fakat Lâtin ve Yunan topraklarında, Garbî Roma'da beşinci asra kadar, Şarkî Roma'da sonuna kadar, aynı devlet müessesesinin idaresinde yaşayan ve gelişen, bölündüğü şark ve garp kiliselerinde Lâtin ve Yunan dilini kullanan Hıristiyanlık, bilhassa bu dillerin mazisinde yaşayan eserler sayesinde bu anakronizmden çabuk kurtulmuş, mazi şahsiyetini kazanmış ve tarih fikri belki de ilk defa olarak teşekkül etmişti.

Bu hususta kilise tarihi kadar Lâtin edebiyatının da malı olan Saint Augustin'in ve çağdaşı olan ilk kilise adamlarının eserlerini hatırlatmak kâfidir.

Greko-Lâtin veya o kadar tesiri altında kaldığı Ellenistik medeniyetten sadece büyük ilimlerle, felsefî eserleri ve bunların içinde bilhassa akidenin işlenmesi için lâzım olanları tercüme veya hülâsa şeklinde almış, tarih, edebiyat, hitabet gibi dallara hemen hemen hiç geçmemiştir.

Müslüman medeniyetinde ise böyle bir mazi yoktu. İşte bu fark yüzündendir ki, meselâ Hıristiyanlık uzun asırlar mahkûm ettiği Yunan ve Lâtin mitolojisini şüphesiz biraz da Yunan ve Lâtin dillerinin köklerinde yaşadığı için çarçabuk benimsemiş, Müslüman kültürü ise bazı unsurları, çok değişik çizgilerle ve epeyce mahiyetini kaybetmek şartıyla, hikâye hatta minyatüre geçtiği halde, ondan bütünüyle gafil kalmıştır.

Kaldı ki "İhvan-ı Safa"da asıl hızını bulan felsefî hareket de dinî endişelerle durdurulmuş, kelâm bile felsefeye yol açtığı için menedilmişti. Bu hususta meselâ İmam-ı Gazalî gibi büyük bir şahsiyetin oynadığı rol bizzat Arap mütefekkirleri tarafından bile tenkit edilir. Buna mukabil sünnî akidenin içine dahi bir sistem bütünlüğüyle giren tasavvuf ise ancak vaktinden evvel gelen bazı hürriyetler temininden fazla bir şey yapmamıştı. Hakikatte tasavvuf büyük bir firar kapısıydı. Hayatın çerçevesini genişletmiyor, belki onun dışında sadece istiğrak içinde veya kalenderce yaşamayı temin ediyordu. Birinci şeklinde, hayat karşısında devamlı bir nefis mücadelesiyle bir nevi zaferli ölüm, ikinci şeklinde ise eskilerin de pek haklı olarak hoşuna gitmeyen cûşişli bir anarşi idi. Hakikatte tasavvuf sünnî akide kadar ve belki de biraz daha fazla insanla hayatın trajik duygusu arasındaydı. Hatta onun tam inkârıydı. Bütün bu saydığımız eksikler içinde şüphesiz en mühimi asıl felsefî hareketi ve endişeyi doğuracak olan kelam ilminin durdurulmasıydı. Her din gibi İslâmlık da getirdiği tatminin yanında kendiliğinden bir yığın huzursuzluk uyandırmış, bir yığın meseleyi ortaya atmıştı. Tasavvuf felsefesi bu huzursuzluğu mutlak vücuda kavuşmak iştiyâkiyle toptan reddediyordu. Massignon, Müslüman san'atlarında trajedinin ve trajik hissin yokluğunu İslâm'ın Allah'dan başka varlık kabul etmemesi, hayatı bir gölge oyununa indirmesiyle izah eder ki bir bakıma çok doğrudur. Fakat hemen hemen her dinde az çok buna tesadüf edilir. Sünnî akidede ne kadar inkâr edilmiş görünürse görünsün insanın hayatta, yeni bir yeri vardır. Kaza ve kader meseleleri bir yığın şüpheyi ve mesuliyeti kendiliğinden doğuruyordu. Tasavvuf bu endişeleri de ortadan kaldırıyor, daha doğrusu onlara büsbütün başka

yönler veriyordu. Aynı mutlak varlığın yine kendisine dönecek değişik ve geçici tezahürleri olan bir dünyada elbette trajedi olmazdı. Aşk bile ne kadar velveleli başlarsa başlasın bu sistemde muayyen bir merhaleye erişir erişmez sadece fanî objesini değil, duyan benliği de beraberce ortadan kaldıran bir ayniyette kendiliğinden değişiyordu. Hülâsa eski medeniyetimizde insan kendi kaderi ile büyük manâsında karşı karşıya kalmak fırsatını bulamıyordu.

# Millî Bir Edebiyata Doğru*

*"İhtiyar ve kurumuş zannedilen ağacın dirilme mucizesini görecek nesillerin saadetini düşünüyorum".*

A.H. Tanpınar

Hakikat şudur ki, edebiyatımız hayat karşısında, daima memlekettedir ve bu hâl kendisinin büyük faziletlerindendir. Fakat bir cemiyetin, hayatın kabuğu üstünde dolaşan meseleleriyle meşgul olmak bir edebiyatı kâfi derecede yerli yapabilir mi?

İşte asıl mesele... Son yetmiş senelik edebiyatımızın tekâmülü üstünde bir düşünülecek olursa, onun en bariz farikasının mazideki kaynaklarımızla olan alâkasını yavaş yavaş fakat çok cezrî surette kesmiş olması keyfiyeti olduğu görülür. Tanzimat'ı müteakip gelen nesilden itibaren yepyeni ve çok Avrupalı bir edebiyat vücuda gelir. Ve bu edebiyatın bilhassa Servet-i Fünûn neslinden itibaren Avrupalı örneklerine çok sıkı bir şekilde bağlı kaldığını görüyoruz. Bu bağlılık devam eder. Bir taraftan yeni vücuda gelen bu edebiyatın taze an'anesi, diğer taraftan bu Avrupa'yı adım adım takip etmek ihtiyacı Türk şiirini ve edebiyatını hareket noktasından çok uzaklara götürdü. Bu suretle bugünkü rahatsızlığın başı olan bir ikilik peydahlandı.

Burada ikilikten bahsederken bir yanlışlığa meydan vermiş olmayayım. Bizde eskinin yeni ile beraber yürüyen pes-zinde

---

* *Edebiyat Üzerine Makaleler,* 86-93.

an'anesi hiç bir zaman yaşayan edebiyatın karşısında mühim bir rol oynamamıştır. Bütün o gazel ve kaside artıkları ölü eserlerdir. Bahsettiğim ikilik ruhumuzdadır. Nitekim aşağıda daha geniş surette arzetmek imkânını bulacağım.

Lüzumsuz olduğunu bilmekle beraber tekrar edelim, bu suretle yeni ve Avrupalının peşinden koşmamız bir zaruretti. Çünkü cemiyetimiz için ölmek veya garplılaşmak şıklarından birini derhal ihtiyar etmek zarureti vardı. Türk cemiyeti yaşamak iradesiyle garplılaştı. Bu suretle yeni bir cemiyet, yeni bir ahlâk, yeni bir hayat tarzı peşinde giderken elbette ki, yeni bir edebiyatı da arayacaktı. Hattâ daha iyisi muayyen bir devreden sonra bu garplılaşmak yolunda –bu yeni ve Avrupalı örneklere göre yapılmış edebiyat, medeniyet yolunda– ona istikamet dahi verdi.

Bu edebiyat kendisine düşen vazifeyi çok iyi ve sarih bir şekilde gördü. O, memlekette yeni bir vatan ve millet aşkının, yeni bir yaşayış şeklinin, insanî hakların, medeniyet ve faziletin meş'alesi olacaktı. Ayrıca da kurmasına çalıştığı bu yeni âlemin içinde, yeni bir duyuş tarzıyla yepyeni unsurları ihtiva eden bir muhayyile ile güzellik dediğimiz büyük ve âsil ideali tahakkuk ettirecekti.

Hâdise bir bakıma göre basitti ve her bakıma göre de haklı, meşru ve zarurî idi. Bununla beraber basit olmayan bir tarafı vardı. Filhakika bizim gibi, bir vakitler kendi çerçevesi içinde mütekâmil bir medeniyete, muayyen asalet kazanmış bir zevke ve bu zevkin tam bir kemâle erişmiş eserlerine malik olan, yani kendi mazisinde olgun bir san'at ve edebiyat ananesine malik olan milletlerin derhal yeni bir edebiyat yapmaları ne dereceye kadar mümkün olabilirdi? Hakikatte bir edebiyat ve san'at ancak kendi ananesi içinde yenileşebilir.

Harici tesirler onu zenginleştirir, genişletir. Eksiklerini tamamlar fakat maziden beri gelen ananenin üzerine aşılanmak şartıyla. Fakat onu birdenbire terkedip yenisini tesis edebilmek oldukça güç bir şeydir. Hatta bir hayatın bütünlüğünü bozacak kadar

Filhakika bir taraftan mazideki eserler –medeniyetimizi değiştirdiğimiz için vücuda geldikleri zamanın şartları, zihniyeti filan gibi san'atın nisbeten dışında kalan arızî taraflarından sıyrıldıktan sonra bütün güzellikleriyle hafızamıza ve şuurumuza kendi asaletlerini ve birliklerini arzederken– onun yanıbaşında bu ananeye ve asalete yabancı, maziden tevarüs ettiğimiz hiç bir hususiyete cevap vermeyen bir güzelliği kabul etmek... İşte bahsettiğim yenilik ve işte Türk ruhunun bir asırlık mücadelesi...

Böyle birdenbire yepyeni bir edebiyat yapabilmek ancak eski ve kuvvetli bir edebiyat ananesinden mahrum olan milletler için kolaydır.

Tıpkı Ruslarda olduğu gibi... Komşularımız garp medeniyetine hemen hemen bir millet hâline geldikleri zaman teşebbüs ettiler ve derhal yeni, Avrupalı bir edebiyat yapmağa başladılar. Arkalarında kendilerini her an geriye bakmağa mecbur edecek, her yarı muvaffak olunmuş denemeye, zaman zaman boşa sarfedilmiş bir emek nazarıyla bakmağa mecbur edecek müesses bir edebiyat ananeleri yoktu. İlk denemelerden sonra yavaş yavaş rüştünü bulan bir edebiyat vücuda getirdiler.

Biz ise öyle değildik. Ta ilk çağlardan başlayan, geniş ve şerefli tarihimizin bütün devamı müddetince genişleyen, zenginleşen, tasfiye gören, dal-budak salan bir san'at ve edebiyatımız vardı. Ve yaşadığımız hayat içinde ve onun şartları dahilinde bu san'at ve edebiyat bir bütünlük teşkil ediyordu.

Eski âlemimiz dardı, küçük ve cahil kaldığı noktaları çoktu, fakat tamdı, yekpâre idi ve her köşesini kendimiz tanzim etmiş ve onu tanzim ederken manevî benliğimizi vücuda getirmiştik. Şüphesiz onu yaparken etraftan birçok şey almıştık. Fakat bu alış bütün bir tarihin devamınca olmuştu ve alırken biz de teşekkül etmiştik. Bir şiir dili vücuda getirmiştik ki, istinat ettiği unsurlar itibariyle çok zengindi. Kadim ve efsanevî Asya, tarihiyle, itikatlarıyla, etnik hususiyetleri, adetleri, örfleri ile, peyzajı ile, masallarıyla ve her dokunduğu şeye bir masal ve hulyâ çeşnisi sindiren bin türlü hususiyetiyle, bu dili bir telkin ve tedai hazinesi gibi besliyordu.

Ve bu hazine bizde ırkımızın hayat kabiliyetini tecrübe eden bin türlü hadisenin cezir ve meddi içinde vücuda gelmişti.

Ve bu şiir dili bir tarih boyunca döğülmüş, incelmiş, renk ve hassasiyet bulmuştu. Bu şiirin en mütekâmil san'atlarda ancak bulunabilen bir musıkîsi, bir ifade tarzı, mevzuuna yatışı, eşyası ve canı kavrayışı vardı.

Bunlar şüphesiz terkedilebilirdi. Nitekim ettik. Fakat yeni ve ideal hedefler için terkettiğimiz bütün bu şeylerin bizde –yine asırlar zarfında– vücuda getirdiği bir terbiye, çok hususî ve bedîî bir hayat ve güzellik görüşü vardı ki, o kolay kolay terkedilemezdi. Bir servet kaybedilebilir, hatta bırakılabilir; fakat o servetin hazırladığı muhit ve yarattığı hayat şartlarının nezaket, zerafet, güzel ve hasbîye alışmak, istihfaf, hatta tembellik ve rehavet gibi, belki de uzviyetimize geçmiş kıvrımları kolay kolay bırakılamaz.

Binaenaleyh eski edebiyatımızı bırakıp garba döndüğümüz zaman ve bilhassa bu geçişin büyük ve âni hamleleri dinip de nisbeten sâlim bir ruhla üzerinde düşünmek imkânını bulunca birdenbire bu eski âmillerin terbiye ettiği zevkin, yeni karşısında hasımkâr olmasa bile septik bir vaziyet alması gayet tabiî idi.

Daima tekrar edilen millî edebiyat ihtiyacının en büyük âmilini işte kendi içimizde her an yaptığımız muhasebede aramak lâzım gelir. Yaptığımız yenide, büyük medeniyetlerle kendimizi bulamamak keyfiyetidir ki, bize daima bir millî edebiyat aratıyor. Fakat mesele bununla da kalmıyor. Daha ileri gidiyordu.

Avrupa'da girdiğimiz çıraklık devresinde ilerledikçe orada bize örnek olan eserleri tek başına görmemeğe başladık. Bu eserlerin bütün bir medeniyet ve kültür ananesine, bir hayata, bir maziye bağlı olduğunu, zevkin ve mükemmeliyetin mücerret tebessümleri hâlinde tattığımız bu güzelliklerin, tıpkı dalında sarkan veya ince sapında gülen bir meyve veya çiçek gibi bir ağaca, bir uzviyete ve onun da toprağın altında gözün görmediği hazinelerden beslenen bir köke bağlı olduğunu anladık. Ve ona bakarak, sadece güzelliğe imrenerek ve onu taklit ederek yaptığımız eserin bu derinleşmiş ve bir tarihin içine dal budak salmış kökten mahı-

rum olduğunu gördük. O zaman zevâhirin peşinde koştuğumuzu, doğru ve güzellik gibi ideallerin bir milletin ancak hayat ve mazisinde mevcut olabileceğini farkettik.

İşte meselenin ikinci safhası.

Nasıl bir insan uzviyetiyle, psikolojisiyle bütün bir irsiyetin, hiç bir suretle hesap ve kontrol edemeyeceğimiz derin tesalübün mahsulü ise, bir san'at eseri de öylece bütün tarihin, mensup olduğu kültüre ait birçok macera ve tesadüfün mahsulüdür. Ve nasıl hiç beklenmedik bir zamanda ferdin hayatında bu ırsiyetler, iyi veya kötü fiiller hâlinde tezahür ederse, bir san'atın umumî tekâmülünde de bunlar öylece dirilirler, satha çıkarlar, unutulan ve uyuyan canlanır, hayata karışır, saf ve mücerret gıda, renk ve lezzet olur.

İşte yetmiş seneden beri edebiyatımızda mevcut olmayan şey, Yahya Kemâl ve bir iki şairin tecrübesi müstesna, bu dirilişler, bu mes'ut infilâklardır.

Hastalığı bu suretle teşhis ettikten sonra, millî bir edebiyata nasıl gidebiliriz, sualine vereceğim cevap kendiliğinden çıkar, zannederim.

– Kendimize dönmek şartıyla...

Filhakika artık Avrupa'dan ilk hamlede alınması lâzım gelen şeylerin hemen hepsini almış bulunuyoruz. Geri kalanı da almak yolundayız. Türk milletini Avrupalaştırmak azminde hiç bir engel tevkif etmedi. Bundan böyle de edemez. Şimdi yapılacak şey, kendimize, kendi hayatımıza, mazimize, zenginliklerimize dönmek ve mükemmeliyeti olduğu kadar muhtevayı da kendimizde aramaktır.

Buna muvaffak olmak için en kısa yol ise bilmektir.

Bilelim.

Evvelâ neyiz ve nelerimiz var? Bunu bilmenin ihtirasını duyalım. O zaman hatta mevcudiyetinden bile haberdar olmadığımız hazinelerin üzerinde oturduğumuzu göreceğiz. O zaman birdenbire bugünün yoksulluğu içinde, kahramanları, hâtıraları, efsane-

leri, büyük mimarî âbideleri, nesillerin sükün ve ruhaniyet ihtiyaçlarını tatmin etmiş aydınlık peyzajlarıyla bütün bir âlem, şiiriyle, musikîsiyle, küçük büyük diğer san'atlarıyla olgun ve tam zevkin, hâkim bir dünya görüşünün, tamamiyle bize mahsus bir zaman tasarrufunun hüküm sürdüğü yekpâre bir âlem meydana çıkacaktır.

İşte bu âlemin sırrına vâsıl olduğumuz derecededir ki, peşinde koştuğumuz garplı kemâle ereceğiz. Çünkü garp milletlerini bilhassa temyiz eden vasıf, bu kendi kendilerini bilme keyfiyetleri, san'at ve edebiyatlarında daima bir devam aramaları, millî kaynaklara her an yeni baştan yaklaşmaları keyfiyetidir.

Hangimiz bir Itrî'yi, bir Dede Efendi'yi, bir Şâkir Ağa'yı, bir Eyyubî Bekir Ağa'yı, bir Hafız Post'u, bir Derunî Mehmed Efendi'yi, bir Tab'ı Mustafa Efendiyi biliyor ve tanıyoruz. Hattâ bu san'atkârların eserlerinin çoğu kaybolmuş olduğu gibi, mevcutlarının nasıl okunacağını ve çalınacağını bilmiyoruz. Onlar henüz keşfedilmemiş yıldızlar gibi kendi semalarında ve yarattıkları güzelliklerin şaşaası içinde münzevî fakat emsalsiz parlıyorlar. Biz ise tahakkuku milletimize nasip olmuş bu mükemmeliyetlerden habersiz ve onlara yabancıyız. Halbuki onları bilmemiz lâzım. Onlar asırların içinde Türk ruhu dediğimiz şeyi, bir ırkın güzellik rüyâsını, nesillerin sonsuzluk daüssılasını, aşk ve ölüm ürpermelerini, bütün cûşiş ve kederlerini tahakkuk ettirmişlerdir. Biz onların örsünde döğüldük ve halâ onlarla hayat ve ruhumuzu zenginleştirebiliriz. İçinde yaşadığımız ve mânâsını anlamağa çalıştığımız âlemin altın anahtarları onlardır. Onları bilmeden tamamiyetimizi kazanamayız. Bu, zamanla mümkün olsa da, bu suretle tahakkuk edecek şey artık biz olmayız. Bizden başka bir şey olur. Halbuki cemiyet hayatının en büyük sırrı, millî benlikteki devamdır.

Musikîmiz için mevcut olan lâkaydimiz, mimarîmiz için de devam ediyor. Dokuz asırdan beri Anadolu ve Rumeli toprağını ırkımızın güzellik rüyâları olan eserlerle süsledik; cami, medrese, han, kervansaray, çeşme, türbe bir yığın eserimiz var. Bunlar hakkında ne biliyoruz? Kaç kitabımız var ve daha ilerisine gidelim,

hatta muhafazaları için ne yapıyoruz? Onların gözümüzün önünde harap oluşuna şahit olan nesiller henüz aramızdadır. Ve bugün dahi bu eserlerin çoğu bakımsızdır. Halbuki göz göre göre ihmal ettiğimiz bu eserler içinde öyleleri vardır ki, yalnız bir tanesini tahakkuk ettirebilirse, tarihsiz bir insan sürüsü millet sıfatını alabilir.

Bir edebiyat nelerden teşekkül eder?

Her zaman müstakil şâheser vücuda gelmez. Hattâ milletlerin hayatında yaratmanın kendisine mahsus bir ritmi vardır. Belki bu ritm hususî şartlarla tacil edilir. Fakat ne olsa, kısır devirler, velût devirler kadar çoktur. Bugün bir edebiyatı asıl yapan şeyler, biyografiler, monografiler, velhasıl cemiyetin kendisini bilmek için sarfettiği gayretin mahsulü olan ikinci derecede eserlerdir. Ve bu cins mahsullerdir ki, dehanın gelip geniş terkibini yapabilmesi için lâzım olan muhit ve malzemeyi hazırlarlar. Onun vasatını teşkil ederler. Başka memleketlerde her edebî nesil işe mazi hakkındaki görüşünü, onu anlayış tarzını tesbit etmekle başlar.

Alman edebiyatının en beşerî ve hattâ en kozmopolit simasi gibi göründüğü söylenen Goethe'nin gençliğinde Alman katedralleri hakkında yazmış olduğu küçük bir etüdü okurken yaptığım mukayese beni şaşırttı. Klâsik Goethe, Yunan aşıkı Goethe, Voltaire'in ve Racine'in sakin ve olempiyen vekarlı tilmizi, Racine'in hayrankârı Goethe, Alman kültürünün kaynaklarından biri önünde birdenbire düşüncesinin en mahrem tarafında yakalanınca bana çırçıplak göründü. Ve o zaman onu daha iyi tanıdım. O yazıyı okur okumaz anladım ki, bu yeni tesirler, sevgiler sonradan gelen aşılardır. Onda asıl bünyeyi yapan millî Alman harsıdır.

Anadolu'nun her şehrinde, her kazasında ruhun nefha nefha estiği yerler var. Daha hiç kimse onlardan bahsetmedi. Halbuki Türk peyzajı, unsurlarının sadeliği ve telkin ettiği hislerin kesafeti itibariyle bahse değer bir şeydir. Bizi Avrupalıların, kendilerinden aldığımız şeyler için beğenmesi ve bize hayran kalması mümkün değildir. Olsa olsa aferin deyip geçer. Bizde asıl bizim olan şeyleri tanıttığımız zamandır ki, bizi beğenip seveceklerdir; çün-

kü o zaman güzelliğin, kendi kendisini tahakkuk ettirmenin yolunda kendileriyle müsavi göreceklerdir.

Aynı şey şiirimiz için söylenebilir, fakat burada kaynaklarımızdan edeceğimiz istifade de benim için daha vâzıhdır.

Yukarıda bugünkü edebiyatımızdan memnun olmamağa bizi sevkeden âmillerin eski şiir ananelerimizle yeninin arasındaki rabıtasızlıktan olduğunu arzetmiştim. Eski şiirlerimizde bugün dil, imaj tarzları, hayat telâkkisi ve hattâ san'at telâkkisi aramak, bizim için tarih olmuştur. Bunu bilmek, onu tanımaktan bizi müstağni bırakmaz.... Dilimizin dehası, şiirimizin an'anesi bir zaman;

*Benimdir növbet-i feryâd bülbüller hâmuş olsun*

diyordu.

Bir Nef'î'nin, bir Nâilî'nin, bir Nedim'in geçtikleri bir an'ane içinde muvaffak olabilmek için onların yürüdükleri yolu bilmek, yaptıklarını tanımak, çözmek ilk şarttır. Bilmek lâzım, bildikçe kendimizi eski benliğimize yakın bulacağız. Yavaş yavaş büsbütün yeni ve yabancının yerini, yenileşmiş an'ane alacak. İhtiyar ve kurumuş zannedilen ağacın dirilme mucizesini görecek nesillerin saadetini düşünüyorum.

Şimdiye kadar tarihten bahsettim. Halbuki bugünkü hayat için de aynı dikkati daha büyük bir hamle ve aşkla göstermemiz lâzım.

Bir millet, her şeyden evvel kendi kendisini ciddiye almak mecburiyetindedir. Kendi kendimizden bahsetmeğe alışalım. Büyük meselelerimizi bulalım. Anadolu bin başlı bir muamma gibi gözümüzün önünde duruyor. Bunu çözmeğe çalışmak lâzımdır. Bugünkü edebiyat karşısında bütün tarih ve bütün vatan bâkir olarak duruyor...

Halkımız bizim zannettiğimizden daha çok kesif yaşıyor, seviyor, eğleniyor, nefret ediyor, velhâsıl hayat dediği oyunu bütün ciddiyetiyle oynuyor. Ve biz bunu bilmiyoruz. O kadar bilmiyoruz ki, çok büyük bir muharririmiz günün birinde kendimize mahsus bir hayatımız olmadığı için Rus romanı gibi bir romanımız olmadığını söyledi. Ne hazin yanlış!

Sivas'ın, Kayseri'nin, Kütahya'nın, vatan coğrafyasının her köşesinin kendisine mahsus hayatı var. Yalnız bizim bu hayat hakkında bilgimiz yok. Daha iyisi, bir nevi sevgi kıtlığı bizi onu görmekten menediyor.

Demin bilmek en kısa yoldur demiştim. Fakat sevmek daha emindir. Ve anlaşılması lâzım gelen bütün bir hayat olunca biricik yol kalır.

Bir kere kendimizi bilmeğe, kendimizi tanımağa ve sevmeğe başlayalım. O zaman millî edebiyat dediğimiz muammanın kendiliğinden halledildiğini göreceğiz. Çünkü o zaman okuduğumuz kitapların kendi ağzımızdan ve haberimiz olmadan konuşmasından kurtulacağız, onun yerine bütün bir mazi, yenileşmiş bir an'ane ve mahpus , gayr-ı şuurda kalmış temâyülleriyle çok müessir ve derin iştiyaklarıyla, sıcak ve kanlı realitesi ile bütün bir hayat konuşmağa başlayacaktır.

# Halk Destanlarından Millî Edebiyata*

Milliyet fikri hakim ve yapıcı bir nizam olarak hayatımıza girdiğinden beri, destanlarımızı ve halk masallarımızı yeni baştan ele almak suretiyle millî ve insanî çeşnisi kuvvetli, özlü bir edebiyat vücuda getirmek fikri daima ön safta bir mesele olarak münakaşa edilmiş, zaman zaman unutulsa bile, büründüğü muhtelif şekiller altında tekrar yenileşebilmenin yolunu bulmuştur.

İslâmî kültürün kendine has bedîî telâkkilerinden ve şiir dünyasından ayrıldıktan sonra, büsbütün başka kıymetler sezmeye başladığımız halk muhayyilesinin mahsullerine doğru bu gidişin hakikî manâsı, Türk tarihini ve Türk ruhunu yeni bir ufuktan görmekti. Bunda memleket içindeki değişikliklerin mühim bir hissesi olduğu gibi, yabancı edebiyatların teşkil ettiği kuvvetli örneğin hissesi de vardı. Filhakika, XVIII inci asırda bazı şimal memleketlerinde başlayan ve sonunda romantizmi ve ondan gelen büyük cereyanları doğuran fikir ve edebiyat hareketlerinin hep bu cinsten millî uyanışlara dayandığını artık hepimiz biliyoruz.

Bizim için mesele daha mühimdir. Tanzimat'la garba yüzünü döndüren Türk edebiyatı yeni bir kaynağa muhtaçtı. Ne halâ âsil ve güzel taraflarına büyük bir gururla bağlı bulunduğumuz klâsik eski, ne de muhtelif anlayışlarla kâh saman kağıdı üzerinden kop-

---

* *Edebiyat Üzerine Makaleler*, 94-97.

ye ettiğimiz, kâh zaman zaman asıl idesine erişerek şahsî plânlarda aynını yapmağa çalıştığımız garp, bizim için böylesi bir kaynak olmazdı. Birincisini haklı ve zarurî bir aksülamelle bırakmıştık. Şüphesiz bu tecrübeden bizde kalan çok mühim şeyler vardı. Fakat bugünkü hamlelerimize istikamet vermesini bekleyemezdik. Garptan alacağımız şeylerse, bizim için dışardan her gelen şey gibi yüksek bir nizam, bir ders olabilirdi. Fakat daha ileriye geçemezdi. Onları beğenir, onları aramıza getirebilirdik; fakat biz onlardan gelemezdik. Bu, bütün bir tekâmül vetiresini inkâr etmek olurdu. Bir tarihe ve bir maziye sahip olmanın bazı imkânsızlıkları da vardır. Bunun gibi Greko-Lâtin kültüründen ve onun ölçü hissinden de ancak istifade edebilirdik. Fakat bizzat bu disiplinleri alabilmek için dahi, onların dünyasına kendi unsurlarımızdan doğmamız lâzım geliyordu. O halde bu rönesansı nereden ve neye, hangi mebdelere dayanarak yapacaktık? Elbette ki, akla ilk gelen şey, o zamana kadar mevcudiyetine pek az ehemmiyet verdiğimiz folklor, halk şiirleri, halk masalları, destanlar, velhasıl harsımızın alt tabakasında uyuyan zenginlikler olacaktı...

Bu hikâyeler ve destanlar bize iki ayrı şeyi birden verebilirler. Bir taraftan İslâmî kültürün tesiri altında olsa bile tâ ilk ânından itibaren Türk tarihinin içinde zincirlenen sürekliliği onlarda bulmak mümkündür. Bu itibarla ırkımızın ve milletimizin macerasını bu tepelerden görmek bizim için çok ehemmiyetlidir. Diğer taraftan da 1071'den sonra, yeni açılan vatandaki inkişafı, zihniyet ve hayat ayrılıklarıyla gösterirler. Bazı tarikatler ve inançlarla imparatorluğun resmî manzarasının dışında kalan geniş bir halk tabakası ve iktisadî vaziyetlerine, merkezle olan münasebetlerine göre az çok onun tesiri altında kalan kasaba ve şehirlerde resmî hayatın hallinden ziyade pamuk ipliği cinsinden bir takım tedbirlere bağladığı ve hiç bir zaman hakikî kıymetleriyle görmediği bir takım mesele ve davaları onlar bize verirler.

Bütün bu haklı düşünceleri bir tarafa bıraksak bile, bir san'at malzemesi olmak haysiyetiyle onlar bizi kendilerine ergeç çekeceklerdi.

Uçsuz bucaksız bir coğrafyanın, birkaç medeniyet ve kültür tecrübesinin içinden kopup gelen Türk milletinin folkloru da tarihi kadar zengindir. Onu tanıyıp da bu yığının içine yaratıcı hırsla kendini atmak istememek oldukça güçtür. Sonra onlar bizim ferdî hayatımıza girmişlerdir. Vatan manzaralarına ve muhayyilelerimize arslan pençelerinin izi o kadar derin geçmiş ki... Bu kahraman isimler, bu âsil gölgeler içimizde ve dört bir yanımızda yaşıyorlar.

Bir Köroğlu hikâyesi dinleyip veya okuyup da bir gün bu şaşırtıcı kahramanın ağzından konuşmağı istemeyecek kim vardır? Bütün Anadolu dağlarına, büyük geçitlerin üstüne sarkan kaya yığınlarına o sahipdir. Her ormanlık dağ silsilesinde bir Çamlıbel vardır. Ve birçok şehirlerin kapılarında tâ o zamanlara kadar onun kır atının efsanevî nalı, kararmış bir adalet güneşi gibi asılıydı. Divkârî mızrağı halk arasında kendi kendisine ihkak edilen hakkın ölçüsü olmuştu. Kızılırmak Battalgazi'ye ithaf edilmiş gibidir. Onun deli ve coşkun her aktığı yerde türkülere bir gaza hâtırası siner. Çocukluğumda işittiğim bir Malatya türküsü, kır atla Fırat'a beraber ninni söylerken elbette bu iki efsaneyi birbirine karıştırıyordu. Çocukları onlarla korkutarak uyuturlar, yoksulları onlar avuturlardı. Kerem, kurdu kuşu yalnızlığına arkadaş yapan daüssılası ile aramızda yaşamıyor mu? Artık susmuş olan sazı, duvarının bir köşesine asılmış bir menzil kahvesine girip de onu hatırlamamak kabil midir? Her yol dönemecinde o bizi beklemez mi? Duman bürümüş dağ başlarında, büyük çığların kapattığı ıssız yollarda, mazisinden küçük bir minare ile bir kervansaray yıkıntısından başka bir şeyi kalmayan eski zaman mamurelerinin harabeleri karşısında hep o yok mudur? Süphan dağı, Yıldız dağı gibi, hayalimizde efsanevî bir ata çehresi gibi uzak ve artık sönmüş yıldızların ışığında yıkanan adlar hep bu vecdli ideal yolcusunun hayâliyle beraber yaşamaz mı? Yırtık ve biçare heybesini sırtına vurmuş, büyük şoseden küçük dağ yoluna gözümüzün önünde sapıveren her yorgun yolcuda Âşık Garip'den, bu talihsiz refah avcısından bir parça bir şey yok mudur? Bütün Anadolu kasabalarının, eski payitahtın sokaklarına küçük bir dünyalık uğru-

na, seril seril döktüğü biçare çocukların hikâyesi onun macerası değil midir? Onlar da ömürlerinin en güzel çağını beyhude bir refah ve servet rüyâsıyla bu nankör yollarda harcadıktan sonra sıladan aldıkları küçük bir haber üzerine:

Sana derler Arabistan
Dört yanın bağ ve bostan
Haber geldi nazlı dosttan
Durmak olmaz Halep şehri

diyerek sılaya, malızun ve talihine katlanmış dönmezler mi? Bütün Eğin türküleri hep aynı temin tekrarı değil mi?

Hakikat şu ki, gerek içimizde ve gerek dışımızda her şey bizi onlara, bizi kendimize götürecek olan bu büyük yollara davet ediyor. Onlar, bu büyük gölgeler, insanlarımızın ve toprağımızın hakikatini benimsemişler, bize:

Arı biziz bal bizdedir.

diye haykırıyorlar. Fakat biz henüz bu daveti lâyıkıyla işitemiyoruz. Milliyeti milletin dışında, halkçılığı büyük garp matbaalarının seri mamulâtında aramakta devam ediyoruz.

Hakikat şu ki, dışardan gelen hiç bir fikir, memleket içinde ve milletin mazisinde kendisini ihkak etmek tecrübesini muvaffakiyetle geçirmeden hayatta ciddi bir âmil sayılamaz. Aksi takdirde bir manivela aradığımız yerde, büyük Rus romancısının tabiriyle bir yığın duman bulur, biraz kesafetini arttıracak olursa, bizi boğacak olan bulut yığınlarını kucaklarız. Bir şey yapabilmek için hatta çıplak realitenin emrinde olmak dahi kâfi değildir. Çünkü hâl, Emerson'un dediği gibi "iki musikî notası arasındaki fasıla" ya benzer, rengini ve şahsiyetini bir evvel ve bir sonrası verir ve ancak o zaman hayat bütünlüğüne sahip olur; bir hendese nizamına girer. Okun hedefe varması için bir hareket noktası nasıl behemahal lâzım ise, millî hayatta da birtakım büyük başlangıçlardan hareket etmek öylece lâzımdır. Anadolu'nun ve daha geri Türk tarihinin anahtarı olan bu masallar ve onların şiir dünyasının asıl kıymeti işte buradadır.

Şurasını da söyleyelim ki, tecrübe câzip olduğu kadar güçlüklerle doludur ve her san'atkârın böyle bir işe başlamadan evvel birtakım teknik meseleleri kendi başına halletmesini ister. Halk muhayyilesinde doğmuş ve yaşamış bir mevzua, bir efsane veya masala ne dereceye kadar tasarruf edebiliriz? Basit bir tahkiyeden bugünün bir tiyatrosunu veya romanını, yahut canlı bir destanını çıkarabilmek, herhangi bir muhayyel mevzuu işlemeğe benzemez. Onu olduğu gibi almak, hiç bir şey yapmak değildir. Değiştirmek güçtür. Şüphesiz ihtiva ettikleri büyük beşerî fikirleri meydana çıkarabilmek yahut yeni kıymetlerle onları zenginleştirmek için kahramanlara istediğimiz şahsiyetleri izafe edebiliriz. Fakat böylelikle kendi mahiyetini kaybetmemesinin çaresi nedir? Çünkü bu cins düzeltmeler, eserin mahiyetini bazen tamamiyle değiştirebilirler. Sonra hikâyelerin cevap verdiği örfe ne dereceye kadar riayet edilecektir? Bir şark milletinin hikâyesinden, hayatının en küçük teferruatına kadar muasır teknik ve örfü kabul etmiş bir milletin edebiyatını yapmak, zaman içinde kendi kendisi kalmak şartıyla bugünü bulmak kolay değildir.

Bu mevzuları elbette Yunanî bir trajedi gibi kullanamayız. Bununla beraber bugün romantik sahnenin teferruatına, başka milletlerin eserlerinde dahi, ancak tarihî bir renk şeklinde ve bir hâtıra gibi tahammül edebiliyoruz. Sonuncu olmak her zaman başkalarının tecrübesinden istifade etmek değildir; bazı noktalarda zarurî olarak insanı taklide sevkeder. İngilizlerin, Almanların, Fransızların bizden 150-200 sene evvel bu işleri yapmış olmaları bu bakımdan biraz da yolumuzu kapatmış gibidir. Kendimiz olalım derken, mihanikî bir taklide düşmez miyiz? Ve nihayet asrından geri kalmak korkusunu da buna ilâve etmek lâzımdır. Görülüyor, ki, her san'at eserinin sırrı olan ölçü meselesi, bu cinsten bir tecrübede çok çetinleşir. Fakat bütün güçlüklerden en mühimi, itiyatlardan kurtulmak ve kendi kendisi olmağa cesaret etmektir.

# Tercüme Meselesi*

Yüz seneden beri Avrupa medeniyetinin ve kültürünün dairesine girmiş bulunuyoruz. Avrupalıca düşünmek, Avrupalıca yaşamak, Avrupalı gibi öğrenmek ve ilim yapmak istiyoruz. Memleketimizin mukadderatına hakim olan büyük vakaların verdiği imkânlar nispetinde müesseselerimiz Avrupalılaştı. Saatimizden, takvimimizden, eğlence tarzımıza kadar bizi bir garplıdan ayıran farklar artık bir nispet farkını geçmiyor. Bununla beraber bir noktada henüz bu işe başladığımız gün kadar olduğumuz yerdeyiz; o da bir millî kütüphane meselesi.

Halâ gençlerimiz ilmi, felsefeyi ve edebiyat şâheserlerini Avrupalı dillerden okumak mecburiyetinde bulunuyorlar. Sarfedilen bütün gayretlere, ortaya atılan fikirlere ve tek tük teşebbüslere rağmen, Avrupa irfanını yapan kitaplar halâ dilimize nakledilmiş değildir. Ve halâ yeni yetişen gençlerimizin karşısında bugün herhangi bir Avrupalı genci ancak ikinci ve üçüncü derecede işgal eden bir yabancı dil öğrenme meselesi, yani kendisini millî lisandan gayrı bir kaynağa bağlamak ihtiyacının doğurduğu çetrefil bir mesele vardır.

Vâkıa dilimize şimdiye kadar birçok eserler tercüme edildi. Fakat rastgele seçilen ve hiç bir programa tabi olmadan yapılan bu tercümeler ihtiyacı karşılamak şöyle dursun, bu işin zaruretini duyuracak miktarda değildir. Bütün bir edebiyat mazisinden

---

* *Edebiyat Üzerine Makaleler*, 77-79.

dilimizin haberi yoktur. Tek tük birkaç roman, beş on felsefe kitabı ve birkaç elemanter bilgi eseri. İşte bir asra yaklaşan bir müddet zarfında dilimizin kazançları...

Aynı hata ve ihmali dedelerimiz İslâm medeniyeti için de yaptılar. Acem ve Arap kültürünü bir devre içinde ve geniş bir hamle ile dilimize nakledecekleri yerde, fert sıfatıyla teker teker bu kültürlere gitmeği tercih ettiler, medrese tahsilini bir nevi lisan tahsili şekline soktular. Bugün Türkçe'de Arap ve Acem şairlerinden, tarihçilerinden, mutasavvıflarından hakkıyla tercüme edilmiş elli cilt bulamayız. Altı asır içinde elli cilt. Netice şu oldu: Osmanlı müverrihi Arap ve Acem kültürüne sonuna kadar bağlı kaldı ve bu dillerin lügatını istediğimiz gibi tasarruf etmemize rağmen, bu kültürü halk tabakasına sindiremedik. Bir cemiyet için en lüzumlu şey olan tecanüsü kaybettik.

Aynı şey Tanzimat'tan beri devam ediyor. Hakikî münevverlerimizle dilimizin zenginliği arasındaki fark hakikaten manâlıdır. Vakıa Avrupa irfanıyla besleniyoruz, fakat teker teker. Tıpkı bir komşu bahçesinden sarkmış bir meyveyi yer gibi besleniyoruz. Ağacın kendisi dışarıda kalıyor. Bu tarzda bir doyma da ihtiyacı tatmin edebilir, fakat geleceği temin etmez. İçimizde müstakil bir kültür sahibi olmanın emniyet ve huzuru yok. Bugün okur yazarlarımızı İngilizce, Almanca, Fransızca bilir diye ayırmak mümkündür. Ve bu tarzda tefrikin manâsı bazen çok fazlalaşıyor. Bunların dışında kalan geniş bir okur-yazar zümresi ise memlekette mevcut kitap azlığı yüzünden fikir meseleleriyle istedikleri gibi alâkadar olamıyorlar. Kendilerini yetiştiremiyorlar ve çok def'a körleniyorlar. Lise tahsilinin gayesi münevver adam yetiştirmektir. Bir lise mezunu fikir hayatına doğmuş bir adamdır. Fakat istediği zaman herhangi bir bilgi şubesinde istediği kitabı okumak imkânından mahrum olan bir lise mezunu tasavvur ediniz. Bu gencin bilgisi ve kültür seviyesi, birkaç sene içinde mesleğinin ibtidaî ve elzem unsurlarına inhisar edecektir.

Aynı zarar yüksek tahsil gençlerimiz için de varittir. Hiç bir memlekette üniversite genci ecnebi dili öğrenmek için bu kadar zaman ve emek sarfetmeğe mecbur değildir. Lise veya orta tahsi-

lin başlattığı şeye elinden geldiği kadar devam eder, ilerletir. Bir fransız genci ingilizce veya alınancayı o lisandaki kitapları okumak ve o kitapların içindekileri öğrenmek için değil, o lisanın zenginliklerini tatmak veya mesleğine ait o lisandaki neşriyata ve o memleketteki faaliyete günü gününe vakıf olmak için öğrenir. Bizde ise mektep kitabının veya notun öğreteceği şeylerden gayrısını öğrenmek için ecnebi dili bilmek zarureti vardır. Büyük bir lisana kendimizi bağlayamazsak mektepte öğrendiğimizle kalırız.

Bir kültür seviyesini yapanlar büyük san'atkârlar, âlimler ve filozoflardan ziyade, onlarla asıl kütle ve hayat arasında mutavassıt rolü oynayanlardır. Çünkü nazariyeyi, bilgiyi, dehanın hamlesini hayata bunlar nakleder, hayatı bunlar zenginleştirirler. İşte bu mutavassıt sınıfı beslemek ancak geniş bir tercüme faaliyetiyle kabildir. Kayseri'deki öğretmenin, Sivas'taki adliye memurunun, Mersindeki ziraat mütehassısının sadece bir meslek veya talihin kendisine çizdiği rolde kalmaması, etrafında bir fikir muhiti yapabilmesi, ancak onun en kolay surette ve her istediği zaman fikir dünyasıyla münasebet temin edebilmesiyle kabildir.

Dilimizin fakir kalmasının başlıca sebebi, tercümenin yokluğudur. Bir dil küçülüp darlaşabilir. Nitekim son zamanlarda Türkçe öyle olmuştur. Bunu genişletmek, Avrupalı bir dil seviyesine çıkarmak ancak Avrupalı kültürü ona boşaltmakla kabildir. Edebiyatımızdaki kan zaafı yeni yetişenlerimizin ana dilinde lâyıkıyle beslenmemelerinden değil midir? Hiç bir terbiye ve tahsil ilk çağların mütalâaları kadar bize tesir etmez. En velut okuma devri on beşle yirmi arasında olan devirdir, çünkü o zaman okunan şeyler sadece zihnî bir ihtiyacı tatmin etmezler, bütün şahsiyeti beslerler. Muhayyilemizin, hislerimizin, tefekkür kabiliyetimizin dereceleri bu ilk okumalara bağlanır. Onbeş yirmi yaş arasındaki gençlerimize bu tercüme noksanlığı yüzünden faydalı olacak kitap, memlekette azdır. Birkaç ikinci derece Fransız romancısının eseriyle, bir iki yerli hikâye ile, beş on vodville genç bir neslin bedîî terbiyesi yapılamaz. Hattâ ihmal dahi edilmiş olmaz, sadece bozulur.

Dilimizin haricindeki güzellikler ve nimetler gözümüzün dışındaki ufuklar gibidir, vakıa ferdî mesai ile onları elde etmemiz mümkündür, fakat buna hayat her zaman imkân vermez. Tercüme edilmiş kitap, dilimiz, binaenaleyh memleketimiz için kazanılmış bir zenginliktir. Aksi takdirde daima kültür hayatımızda veresiye olarak yaşamış olacağız.

Fakat tercüme meselesi sadece bir iyi niyet meselesi değildir. Para ve program meselesidir. Eğer bir Türk irfanı yaratmak istiyorsak, bu işe bir devlet programıyla ve memleketin bütün imkânlarını seferber ederek girmemiz lâzımdır. Bu gayreti sarfetmezsek başka milletlerin adeta farkında olmadan bir nabız intizamıyla ve kendiliğinden yaptıkları şeyler bizim için daima geleceği tehdit eden müşkül ve mu'dil meseleler hâlinde kalacaktır.

# Bizde Roman*

Acaba hakikaten istediğimiz gibi bir romanımız olsa, bunun farkına varır mıydık? Bu suale taşıdığı ağır hükümden korkmadan, "hayır..." cevabını verebilirim. Bizim entellektüellerimizin, san'atkârlarımızın bir vasfı da yerli okumamaları, hatta kendi edebiyatımızın bahsine bile yanaşmamalarıdır.

Türkiye'de aşağı yukarı altmış senelik mazisi olan bir roman vardır ve en durgun senelerinde, hiç olmazsa yirmi roman çıkar, bugün yaşayanlar arasında halk tarafından tanınmış, eserleri okunan altı yedi romancımız var. Öyle olduğu hâlde henüz Türk romanını Avrupalı bir gözle tedkik eden, mevcut temayülleri anlatan, zayıf ve hareketli noktaları gösteren, memleketteki san'ata ve hariçteki edebiyata karşı olan alâkalarını tesbit eden bir tek tenkit tecrübemiz yoktur. Bir tek yazarımız zahmetine katlanıp Türk romanını belli başlı mümesillerinde okuyup onu anlamaya çalışmamıştır. Bundan vazgeçtik, günün eserleri üzerinde de olsa ciddî bir münakaşanın açıldığını göremeyiz. Bizzat roman yazanlar da eserlerinin hâricinde, san'atlarına ve arkadaşlarına dair yazı yazmazlar yahut sayılacak kadar az. Ben çok def'a âlemimizin bu hâli karşısında "Acaba bizde roman, okuyucu ile yazıcı arasında çok hususî kalması lâzım gelen bir nevi ailevî bir iş midir" diye düşündüm. Son senelerde kendi edebiyatımızla alâkamızın şekli o dereceye gelmiştir ki, bir muharririmizden biraz daha genişçe bir şekilde

---

* *Edebiyat Üzerine Makaleler*, 49-52.

bahsedebilmemiz için zavallının ölmüş olması lâzım gelir. Tenkidin mersiye ile beraber yürüdüğü yegâne san'at hayatı bizimkidir.

Bununla beraber bu hiç kimsenin bahsetmediği roman okunur, evvelâ iyi kötü gazete sahifelerinde okunur, sonra da basılır, en az ikibin ile üçbin arası bir satış yapılır ve her nüsha elden ele dolaşır.

Fazla uzatmayalım, bu kadar az alâka gösterdiğimiz bir san'atın bizi ifadede mucizeler göstermesini nasıl isteriz?

İşte Yahya Kemâl'e Mektepten Memlekete davasında hak kazandıran noktalardan biri budur; kendi kendimizle biraz alâkadar olmak meselesi... Bu sadece bize kendimiz hakkında hüküm vermek selâhiyetini getirmeyecektir, meselelerimizi meydana çıkaracak yani onları karşılayacak müstakbel eserleri hazırlamış olacaktır.

Bu acemi sualimle anlatmak istediğim şey şudur: Bir memlekette bir san'at nev'inin tek başına inkişafını yapabilmesi imkânı yoktur. Ona müsait vasatı verecek bütün bir edebiyat hayatının bulunması lâzımdır. Türk romanı münferit eserler şeklinde kaldıkça ilerlemesi güç bir şeydir. Bizde belki bir romanı yazmak için her şey vardır. Fakat romancıyı beslemek için bütün bir memleket hayatını birden kavrayan o elektrikli edebiyat havası yoktur. San'at hayatımız evvelâ dağınık, sonra fakirdir.

Fert meselesini burada mevzuubahs etmek istemem, o hilkatin anlaşılmaz bir sırrıdır; bütün sebepler ortaya dökülür, münakaşa edilir, hâlledilir. Fakat yine bir düğüm kalır ki, tek başına meçhulü devam ettirir: Yaratılış. Cemiyet filân saatinde, filân büyük san'atkârı yetiştirmek için bütün imkânlarına mâliktir. Fakat bunu ancak o büyük san'atkâr yetiştiği zaman öğrenebiliriz. Bir romancı, bir insandır, fakat bütün bir kalabalığı, bütün bir müstakbel insanlığı kafasında taşıyan bir insandır. Bu bakımdan bakılacak olursa, mesele büsbütün değişir. Bununla beraber yine biz biliyoruz ki, bir cemiyet içinde bir an'anenin devamı bazen böyle mucizeleri tabiî kılıyor. Zaman geçtikçe tekâmülün seyri şiddetleniyor. Bu itibarla kabul etmek lâzımdır ki, henüz Türk cemaati

roman denen vâdide kendisini ifadeye yeni başlamıştır. Şurasını da unutmayalım ki, yaratılış bir sırdır. Fakat insanı yetiştirmek sadece bir bilgi ve program işidir. Bu elimizdedir.

Benim görebildiğim ikinci mesele, sınıf meselesidir. Bizde sınıfların vâzıh ve kat'î şekilde mevcut olmaması, münevveri ayrı bir sınıf hâline getirmektedir ki, bu cemiyetle olan alâkasını mübhem bir şekle sokuyor. Türk romancısı muayyen bir hayatın adamı olamıyor, sadece fikirlerle yaşıyor. Ve bu bizde pek fazla olmadığı için umumî hayata istikamet veren fikirlerin içinde kalıyor.

Meşrutiyet'ten beri edebiyat, umumî hayatın peşindedir; halbuki başka memleketlerde umumî hayat, edebiyatı güçlükle takip eder.

İdealin ufku evvelâ edebiyatta gülümser, biz çok def'a meş'alenin geçtiğimiz yolu aydınlatmasını istiyoruz. Bu hâl Türk romanını bazı nümunelerinde zaman zaman bir nevi sun'iliğe atmıştır. Her şeyden evvel şunu unuturuz: Bir romanda anlatılabilecek şeyin azamîsi ferttir, muayyen bir cemiyetin, muayyen bir zümresinin, muayyen bir tarihi onda yaşamış olan ferdi ve bu fert de bizzat romancının kendisidir.

Roman yazmak isteyen genç bir arkadaşım bir gün Anadolu'ya gidip, köylerde dolaşmayı, köylü ve halk psikolojisini tedkik etmeyi istediğini söyledi. Ne yapacaksınız? diye sordum: "Roman yazacağım ve bu memleketin halkını bu romanda konuşturacağım". Hatırıma Zola'nın Paris amele mahallelerinde üstü açık ve zarif bir araba ile dolaşması geldi. Fakat bu asîl hüsnüniyet karşısında şüphesiz ki, bir şey denemezdi. Hattâ bu Anadolu çocuğuna, Anadolu'dan daha dün geldiğini bile söylemedim. Dostum, Anadolu'da uzun uzadıya dolaştı. Köylüyü gördü, küçük kasabalı ile konuştu, notlar aldı, fotoğraflar çekti. Fakat romandan eser yoktu, sordum, mübhem bir işaretle ve birkaç kelime ile bahsi kesti. Hakikat şu idi ki, dostum bir vehme kapılmıştı. Evvelâ onun anladığı gibi bir köylü romanı yapılamazdı, belki yeni Rus muharrirlerinin denediği gibi, köyün bir nevi epopemsi romanı yapılabilirdi. Köylüden yahut küçük şehir halkından tipler meydana çıkarabilirdi, bilhassa Gorky'nin hikâyelerinde yaptığı gibi.

Bunun için de Anadolu'yu gezmek kifâyet etmezdi. Çünkü o hayatı sun'î bir san'at mukavelesi ile görmek başkadır, onu tabiî şekilde yaşamak yani başka türlü yaşamak mümkün olmadığı için, o hayatı yaşamak başkadır. Sonra da hakikaten romancı doğan bir adam, bunu kendi odasında da yapabilirdi. Dostum, Anadolu'da üç beş halk masalı dinledi ve bir nevi etnografya tedkiki yaptı ve nihayet mevsime, iklime, tesadüf ettiği ruh hâletlerine ve kendi hâlet-i ruhiyesine göre bir yığın da kablî hüküm peyda edip döndü ve roman kaldı. Kendisine bütün kütleyi konuşturmak vazifesi veren bir dostum, bu seyahat yerine kendini derinleştirseydi, kendi mütenakıs hakikatlerini ortaya atsa idi, Türk romancılığı eminim ki, şâyân-ı dikkat bir eser kazanacaktı ve belki de yapmak istediğini bilmeden yapacaktı.

Fakat dostum bu yanlış adımda haklı idi. Bütün gençliğinde ona bunu tavsiye etmişlerdi: "Halka karışın, köye, kasabaya gidin... Yalnız orada hakikat vardır..." Hiç kimse ona dememişti ki, "Sen tek başına bir realitesin, bu realiteyi bize anlat. Yaşadığın saati, duyduğun günü, her gün içini parçalayan sızıları ve her akşam sana yaşamak aşkını veren ümitleri anlat, ayrıldığın yüzler, gördüğün manzaralar... hasret ve gurbetlerin bize yeter, çünkü biz biliyoruz, senin benliğinde bütün bir Türk iklimi, bütün bir Türk cemiyeti, hattâ bunların arasında bütün bir insanlık var, onları konuştur, yani kendini konuştur. Söyleyeceğin yalan bile bizim için bir kıymettir. Elverir ki, güzel yazasın. Madem ki roman yazacaksın, evvelâ, her şeyden evvel bir roman işçisi ol." Hayır bunu ona hiç kimse dememişti.

Memleketin entellektüel hayatının zayıf olmasından yukarıda bahsettim. Tek başına bir romancıyı hiç tasavvur edemedim. Bir romancı, bir şâir, bir tiyatro muharriri... Bütün bunların yetişebilmesi için memlekette evvelâ kendimizle, sonra bütün ile alâkadar bir edebiyatın bulunması lüzûmu vardır. Halbuki bu, bizde yoktur. Türkçe, henüz ferde ait tecessüsle başlayan tecrübe dediğimiz şeyi tanımıyor.

Türk vatanı, yeni ufuklara doğru gidiyor, oniki seneden beri her gün muazzam bir hâdisenin sahnesi oluyor, bütün bir cemi-

yet kökünden değişiyor. İtikatlar, yaşayış şekilleri, iktisadî hayat... Hepsi değişiyor. Fakat bizim millî kütüphanemizde bütün bunların bir aksini bulmak mümkün değil. Keza girmek istediğimiz Avrupa câmiasının fikir hayatını Türkçede takip etmek isteyenin vay başına!

Doğrusunu söylemek lâzım gelirse fikir hayatımız gündelik gazetelerin elindedir. Bu biraz da yok demektir. Böyle bir edebiyat âleminde romancının ve san'atkârların işindeki ağırlığı tasavvur etmek kolaydır. Arada mutavassıt olmadığı için her şeyi kendisi yapmak mecburiyetindedir. Üçüncü mesele daha maddîdir; romancılık meslek olmamıştır. Bir memlekette tam bir roman vücûda gelmesi için bu san'atın onunla uğraşanı geçindirmesi lâzımdır. Bizde roman gazeteciliğin bir şubesidir. Bir romancı, velev en meşhuru olsun, biraz para kazanabilmek için romanını tefrika ettirmek mecburiyetindedir. Bırakın ki, hayatını kazanmak için de ayrıca gazetecilik yapmaya mecburdur; yahut memur olacaktır. Halbuki bir gazetenin romancıya yapabileceği misafirperverlik birtakım şartlara tâbidir ve bu şartların hemen çoğu iyi düşünülürse, Anatole France gibi bir adam, Fransa gibi bir memlekette kitap satışından şikâyet ederse, bizim feryadı göklere çıkarmamız lâzım gelir. Mesele üzerinde durulmaya değer.

Görülüyor ki, roman meselesi tek başına değildir. Evvelâ ferdin yetişmesinde, ikinci olarak memleketimizin umumî san'at anlayışında ve nihayet kitapçılık hayatımızda değişmesi lâzım gelen birtakım şeyler vardır. Fakat bu hususta tam ve selâhiyetli bir konuşma, mevcudu bilmekle kabildir. Ben burada da en faydalı şeklin bizzat romanlarımızın ve romancılarımızın üstünde konuşmak olduğuna inanıyorum.

# Mimarî ve Şehirlerin Ruhu

*"Hiçbir yerden vatanın kuruluşu dediğimiz şey, İstanbul tepelerinden olduğu kadar açıklıkla görülmez. Ancak Süleymaniye'nin avlusundan bakıldığı zaman, vatan orkestrasını teşkil eden sazların, tıpkı tersine bir Haydn senfonisi gibi teker teker canlandığı görülebilir. İlk önce Erzurum, Bingöl dağlarının yıldızlarının ışığından rahlesini yakar. Sonra Kayseri, sırtından Sezar mantosunu atarak, Erciyes'in yeşil eteklerinden toplanmış bir nağme ile ona katılır. Sonra Konya ve Ankara, kendi bozkırlarının ortasından bir çoban ateşi gibi hasretle dolu gelirler. Sonra gittikçe artan bu nağme dalgası, Ege şehirlerinin sarışın uğultularıyla zenginleşir. Nihayet Bursa, rahmanî neyini üfler, arkasından Edirne'nin beş asır çınlayacak zafer borusu öter; Üsküb ve Manastır'ın, Rumeli şehirlerinin büyük ve heybetli kösleri döğülmeğe başlar. En sonunda İstanbul bir birinci keman gibi gelir ve yerine oturduğu zaman vatan orkestrası, tarihlerde gördüğümüz ve kanımızda tanıdığımız gibi kurulmuştur. Artık bütün nağmeler onun sihirli işareti altında toplanacaktır, ona yoldaşlık edecektir; herşey en güzel ve taze tarafıyla ona gidecektir."*

A.H. Tanpınar

*"Bir şehir, en büyük zenginliğini mazisinden alır. Onu, nesiler önünde yaşattıkça zengindir."*

A.H. Tanpınar

# "Nesilleri Terbiye Eden Mimarî"*

Bilmiyor muyuz ki bir medeniyet, her şeyden evvel derin maziden gelen bir kültür yığılması, bir kültür toplanmasıdır. Bu yığılmanın başında şehir ve mimarî eserleri gelir. Çünkü nesilleri asıl terbiye eden onlardır. Her mimarlık eseri bulunduğu şehrin hayatını bir ev tanrısı gibi farkına vardırmadan idare eder. Onların kalabalığı ruhumuzda öyle bir konser yapar ki, ömrümüzde bir kere olsun onu dinlemek fırsatını bulursak, bir daha kaybetmemek şartıyla kendimizi bulmuş oluruz.

Biz asırlardır, düşman bir âlemin ortasında, yangın ve ateş içinde milliyetimize kurtarıcı bir tılsım gibi sarılmış olarak yaşadık. O duygu sayesinde varız. Ne zaman ki milliyetimizi bıraktık, o anda başımıza felâketler yağdı. 1918'den sonraki İstanbul'u hatırlayın. Her mimarî eseri bizim için neydi? Kim o zaman bir taşı yerinden kımıldatmağa razı olurdu? Eserlerimize o zaman nasıl sarılmıştık? Haklıydık. Çünkü biliyorduk ki milliyet dediğimiz, bir dil, millî hayata intikal etmiş şekilleriyle bir din ve ahlâk, başta mimarî olmak üzere bir yığın san'at eseri ve tarih hâtırasıdır.

Milliyetimizi yapan şeylerle oynamağa kalkmayalım. Çünkü mefhumlar zedelenmeğe gelmez...

---

* *Yaşadığım Gibi*, 181-182.

Onların hepsi bize, ömrümüzün bir devama bağlı olduğunu, zaman boyunca uzanan bir zincirin bir halkası olduğumuzu hatırlatır. Bu zincir, o mucizeli devam duygusuyla millî hayatın kendisidir. "İşte şu bina, benden dört yüz bu kadar sene evvel yapıldı. Bir Türk ustası tarafından yapıldı. Bana kadar geldi. Benden sonra da devam edecek. Ben ona bakarken, benden evvelki nesillerle birleşiyorum. Sanki onlar bende yaşıyorlar ve ben onlar gibi genişliyor, büyüyorum ve doğrusu da budur. Bu binayı cedlerim benimle seyrediyorlar ve ben de, benden sonra gelenlerle onu seyredeceğim. O halde zaman insanoğlu için sanıldığı kadar düşman değildir. Herşeyin üstünde insanoğlu devam edebiliyor." Niçin bu kurtarıcı hutbeyi içimizde susturmalı?

# Konya*

*"Konya, kıskançtır."*

Konya, bozkırın tam çocuğudur. Onun gibi, kendini gizleyen esrarlı bir güzelliği vardır. Bozkır kendine bir serap çeşnisi vermekten hoşlanır. Konya'ya hangi yoldan girerseniz girin sizi bu serap vehmi karşılar. Çok arızalı bir arazinin arasından ufka daima bir ışık oyunu, bir rüyâ gibi takılır. Serin gölgeleri ve çeşmeleri susuzluğumuza uzaktan gülen bu rüyâ, yolun her dirseğinde siline kaybola büyür, genişler ve sonunda kendinizi Selçuk Sultanlarının şehrinde bulursunuz.

Dışardan bu kadar gizlenen Konya içinden de böyle kıskançtır. Sağlam ruhlu, kendi başına yaşamaktan hoşlanan, dışardan gösterişsiz, içten zengin Orta Anadolu insanına benzer. Onu yakalayabilmek için saat ve mevsimlerine iyice karışmanız lâzımdır. Ancak o zaman çeşmelerinden akan Çarbağ sularının teganni ettiği sırrı, zengin işlenmiş kapıların ardında, sırmalı çarşafı içinde çömelmiş eski zaman kadınlarını andıran Selçuk abidelerinin büyüklük rüyâsını, türkü ve oyun havalarının hüznünü ve bu oyunların ten yorgunluğunu duyabilirsiniz.

Konya insanı ya bir sıtma gibi yakalar, kendi âlemine taşır, yahut da ona sonuna kadar yabancı kalırsınız. Meram bağlarının tadını alabilmek için ona yerli hayatın içinden gitmek lâzımdır. Konya tıpkı mevlevîlik gibi bir nevî initiation ister.

---

* *Beş Şehir,* 140-142.

Bu alışma bittikten sonra şehir yavaş yavaş size, tıpkı bugün için verebileceği her şeyi verdikten sonra, sizden uzakta geçmiş çocukluğunu ve gençliğini de hediye etmek isteyen, kesik, başıboş hatırlamalarla onları anlatan, güzel ve sevmesini bilen bir kadın gibi mâzisini açar. Ve siz dinlediğiniz bu hikâyelerin arasından sevdiğiniz, güzelliğine ve olgunluğuna hayran olduğunuz kadını nasıl şimdi küçük ve nazlı bir çocuk, biraz sonra ürkek bir genç kız veya ilk aşkların heyecanları içinde henüz çok tecrübesiz bir kadın olarak görür ve hiç tanımadığınız o günlere ait bin türlü sevimliliğin, cazibenin, tuhaflığın, korku ve telâşın, azabın arasından onu başka bir mahlûk gibi sevmeye başlarsanız, Konya'yı da bu yeni tanıdığınız hüviyetiyle öyle yeni baştan, onunla beraber bu geçmiş zamanına eğilerek ve âdeta ona hasret çekerek ve artık bu mâziyi ve onun kudretini iyice tanıdığınız için onun arasından bütün bütün sizin olacağına bir türlü inanmayarak sever ve tanırsınız.

O zaman mektep kitaplarında okuduğunuz, fakat sergüzeştlerini bir türlü bir çerçeveye sıkıştıramadığınız için muhayyilenizin boşluğunda silâhları, muzaffer orduları veya hazin talihleriyle yersiz yurtsuz gölgeler gibi dolaşan bir yığın insan sizin için başka türlü canlanır. Etrafınızı kınları ve altın kabzaları mücevherlerle süslü, çeliklerinde âyetler ve Şehnâme beyitleri yazılı, ağır, eski zaman kılıçlarına benzeyen bir yığın hükümdar ve vezir ismi alır. Kur'andan, Şehnâme'den ve Oğuz Destanı'ndan beraberce koparılmış mücevherlere benzeyen bu Selçuk adları.... Müslüman Asya'nın büyüklük ve debdebe nâmına tanıdığı şeylerin hepsi bu adlarda ve onları sanki ağır sırmalı kaftanlarla, ince örgülü, gümüş ve altını bol zırhlarla giydiren, başlarına taçlar gibi oturan, yahut da bu isimlerin etrafında doğdukları memleketten, kazandıkları muharebeden o kadar hatırlatıcı zeminler yapan, çoğu halife menşurlarıyla gelmiş lâkap ve unvanlardadır.

Kendi kendimize, "Demek bu vatanı, iki asır içinde ve o kadar meş'um hâdiseler arasında, bazan da tam tersine işleyen bir talihin cilvelerine, her tarihi bir kör döğüşü yapan ihtiraslara, kinlere, felâketlere rağmen fetheden ve o arada yeni bir milletin, yeni bir dilin doğmasını sağlayan adamlar burada, bu şehirde yaşadılar" deriz.

# Bursa'da Zaman*

*"Bursa, Osmanlı tarihinin dibacesidir."*
*Fuad Paşa*

Şimdiye kadar gördüğüm şehirler içinde Bursa kadar muayyen bir devrin malı olan bir başkasını hatırlamıyorum. Fetihten 1453 senesine kadar geçen 130 sene, sade baştanbaşa ve iliklerine kadar bir Türk şehri olmasına yetmemiş, aynı zamanda onun manevî çehresini gelecek zaman için hiç değişmeyecek şekilde tespit etmiştir. Uğradığı değişiklikler, felâketler ve ihmaller, kaydettiği ileri ve mesut merhaleler ne olursa olsun o, hep bu ilk kuruluş çağının havasını saklar, onun arasından bizimle konuşur, onun şiirini teneffüs eder. Bu devir haddi zatında bir mucize, bir kahramanlık ve ruhaniyet devri olduğu için, Bursa, Türk ruhunun en halis ölçülerine kendiliğinden sahiptir, denebilir. Bu hakikati gayet iyi gören ve anlayan Evliyâ Çelebi, Bursa'dan bahsederken "ruhaniyetli bir şehirdir" der...

Bursa'ya birkaç defa gittim ve her defasında kendimi daha ilk adımda bir efsaneye çok benzeyen bu tarihin içinde buldum, zaman mefhumunu adeta kaybettim ve daima, bu şehre ilk defa giren ve onu yeni baştan bir Türk şehri olarak kuran dedelerimizin yaşayışlarındaki halis tarafa hayran oldum. Onlar zaferin kendilerine ilk gülüşü saydıkları bu şehri o kadar sevmişler, o kadar candan kucaklamışlar ki hâlâ taşı, toprağı bu yükseltici ve şekil veri-

* *Beş Şehir*, 113-121.

ci ihtirasın nurdan izleriyle doludur. Bu şehirde muayyen bir çağa ait olmak keyfiyeti o kadar kuvvetlidir ki insan "Bursa'da ikinci bir zaman daha vardır" diye düşünebilir. Yaşadığımız, gülüp eğlendiğimiz, çalıştığımız, seviştiğimiz zamanın yanıbaşında, ondan daha çok başka, çok daha derin, takvimle, saatle alâkası olmayan; san'atın, ihtirasla, imanla yaşanmış hayatın ve tarihin bu şehrin havasında ebedî bir mevsim gibi ayarladığı velût ve yekpâre bir zaman... Dışarıdan bakınca çok defa modası geçmiş gibi görünen şeylerin, bugünkü hayatımızda artık lüzumsuz zannedebileceğimiz duyguların ve güzelliklerin malı olan bu zamanı bildiğimiz saatler saymaz, o sadece mazisinde yaşayan bir geçmiş zaman güzeli gibi hâtıralarına kapanmış olan şehrin nabzında kendiliğinden atar.

Kaç defa uzun ve başıboş bir gezintiden sonra otelime dönerken bilmediğim bir tarafta ince bir zarın, sırçadan bir kubbenin birdenbire çatlayacağını ve bu altta birikmiş duran zamanın, etrafındaki manzaraya, zihnimdeki hâtıralara ait zamanın, bugüne yabancı bin bir hususiyetle, bendini yıkmış büyük sular gibi dört yanı kasıp kavuracağını sanarak korktum. Bursa'yı lâyıkıyla tanıyan herkes bu vehmi benimle paylaşır sanıyorum; bu şehre tarih, damgasını o kadar derin ve kuvvetle basmıştır. O her yerde kendi ritmi, kendi hususî zevkiyle vardır, her adımda önümüze çıkar. Kâh bir türbe, bir cami, bir han, bir mezar taşı, burada eski bir çınar, ötede bir çeşme olur ve geçmiş zamanı hayâl ettiren manzara ve isimle, üstünde sallanan ve bütün çizgilerine bir hasret sindiren geçmiş zamanlardan kalma aydınlığıyla sizi yakalar. Sohbetinize ve işinizin arasına girer, hülyâlarınıza istikamet verir.

Bu cins tesadüflerin en şaşırtıcısını isimler yapar; dil dediğimiz asıl manevî insanı vücuda getiren büyük kaynaktan geldikleri için mi nedir, onlar etrafımızı alan tılsımın bütün sırrıyla zengindirler. Bu adları bir kere öğrendiniz mi artık unutamazsınız, tenha saatlerinize küçük ve munis rüyâlar gibi sokulurlar, sizi kendileriyle ülfete, esrarlı mahfazalarını zorlamağa, gizledikleri sırları tanımağa ve tatmağa mecbur ederler. İster istemez sayarsınız: Gümüşlü, Muradiye, Yeşil, Nilüfer Hatun, Geyikli Baba, Emîr

Sultan, Konuralp... Bunlar hakikaten bir şehrin semt ve mahalle adları, yahut tıpkı bizim gibi muayyen bir zaman içinde yaşamış birtakım insanların anıldıkları isimler midir? Hepsinin mazi dediğimiz o uzak masal ülkesinden toplanmış hususî renkleri, çok hususî aydınlıkları ve geçmiş zamana ait bütün duygularda olduğu gibi çok hasretli lezzetleri vardır. Hepsi, insanı hayat ve zaman üzerinde uzun murakabelere çeker, hepsi zihnin içinde küçük bir yıldız gibi yuvarlanırlar ve hafızanın sularında mucizeli terkiplerinin mimarîsini altın akislerle uzatıp kısaltarak çalkanırlar.

Gümüşlü, bu, Osman Bey'in gömüldüğü eski Bizans manâstırının adıdır. Bu tarihî vakıayı bildiğim için mi bu üç heceyi her işitişimde gözlerimin önünde, fecre tutulmuş sihirli bir ayna parlıyor. Yoksa bu parıltı sadece bu hecelerin yaptığı terkipten mi geliyor? Burada gizlenen, Türkçe'nin hangi sırrıdır? Gümüş kelimesinin mavimtrak beyazlığını bu şafak renkleri nereden bulandırdı? Bursa fatihleri yarım asra yakın bir zaman imanlı ve coşkun akışlarına yol gösteren bu adamın hâtırasını elbette ancak böyle bir kelimeye, bir istikbal rüyâsına benzeyen bu üç heceye emanet edebilirlerdi. Türkçe'de Ş ve L harfleri daima en güzel terkipler yapar. Yeşil dediğimiz zaman, âdeta bir çimen tazeliğini, bir palet üzerinde ezilmiş bir renk gibi, günün ve saatin bir tarafında bir bahar müjdesiyle toplanmış buluruz. Bu kelimenin ilk cetlerle beraber Orta Asya yaylalarının baharından geldiği o kadar belli ki... Fakat Bursa'da yeşilin mânası çok başkadır; o ebediyetin rahmanî yüzü, bir mükâfata çok benzeyen bir sükûnun fânî bir saate sinmiş manâsıdır. Yeşil Türbe, Yeşil Cami der demez, ölüm muhayyilemizdeki çehresini değiştirir, "Ben hayatın susan ve değişmeyen kardeşiyim. Vazifesini hakkiyle yapan fâninin alnına bir sükûn ve sükûnet çelengi gibi uzanırım..." diye konuşur.

Daha küçük bir ilkokul talebesiyken, Bursa'yı çok seven babamın anlattığı şeyleri dinler ve muhayyilemde onları tarih kitabımda rastladığım isimlerle birleştirirdim. Böylece birdenbire sayfa, gözümün önünde canlanır, derinleşir, renk ve ışık dolardı. Konuralp ile Geyikli Baba bu isimlerin başında gelirdi. Birini mektepte öğrenmiş, öbürünü yattığı yeri ziyaret eden babamdan dinlemiş-

tim. Konuralp benim için daima büyük bir cenk kargaşalığının ortasında sert, yanık yüzü manzaraya ve kalabalığa hakim bir kahramandı. Uçar gibi koşan yağız atının üstünde onu hep gazâ ve ganimet peşinde görürdüm. O benim için gece içinde sel gibi akan nal seslerinin, yaralı ve ölüm çığlıklarının üstünde dalgalanan zafer naralarının büründüğü masal kahramanıydı.

Geyikli Baba'ya gelince, o Bursa fethini o kadar masallaştıran ve yeni Türk Devletinin kuruluşunu yeni bir dinin doğuşuna benzeten Horasan Erleri'ndendir. İncil'deki çocuk İsa'yı beşiğinde ziyârete gelen ve ayaklarının ucuna hazineler dolusu hediyeler yığan çobanlar gibi; fakat yıldız yerine şeyhlerin işaretiyle, Asya'nın içinden kimi sadece vatanını, kimisi de eşiğinde doğduğu taç ve tahtı bırakıp gelirler. Henüz tekfur şehri olan Bursa'nın etrafında zaviyelerini kurarlar, ruh kudretleri ve kerametleriyle bu şehri muhasara ederler, sonra da genç Orhan'ın ordusuna hiç kimsenin kullanamayacağı kadar ağır silâhlarla katılırlar.

Bunların arasında Hacı Bektaş gibi Anadolu ve Rumeli'yi ilhamıyla dolduranlar, Karaca Ahmet gibi Üsküdar'ın bütün bir semtini adıyla zaptedenler vardır. Fakat ben bütün bunları o zaman bilmezdim. Onun için Geyikli Baba'nın üstünde yalnız bir post ve elinde seksen okkalık taşla Bursa kapılarını zorladığı aklıma gelmezdi. Sadece adı söylenir söylenmez gözümün önüne acayip nakışlı bir seccade serilir ve ben kendimi, dinlemediğim bir masalın kapısında görürdüm. Arkasında ne vardı, hangi meçhul çözülür, hangi sır onun eşiğini atlayana bir altın elma gibi uzanırdı? Bunu bilmezdim. Çocukluğumda olduğu gibi, şimdi de Muradiye'den Çekirge'ye giden yolun bir tarafında, sadece su seslerinin aydınlattığı bu ıssız gece saatinde gene onları düşünüyorum; kimdi bu Geyikli Baba? Nasıldı? Etrafında toplanan saf imanlı insanlara neler öğretirdi? Ömrün hangi meçhulünü, ruhun hangi düğümünü onlara çözmüştü? Bu hizmetten bize neler kaldı? Sonra bu Konuralp kimdir? Hiç sevmiş miydi? Nelerden hoşlanırdı? Bursa ovasında her bahar açan nergislere bakarken ve her akşam uzak dağların üstünde batan güneşi seyrederken neler düşünürdü? Hülâsa, bu ye-

ni fethedilmiş şehirde ilk attığı adımların aksini adlarından dinlediğimiz bütün bu kahramanlar nasıl insanlardı?

Adların şiir ve cazibesi... hayâlinizi peşi sıra sürükleyip götüren, acaip ve esrarlı mevcutlar; birdenbire zihnimizde "rüyâ ile hareketin el ele yürüdüğü" çağların hikâyesini terennüm eden çeşmeler... Siz, mazi dediğimiz ıtrı bize zaman içinde uzatan altın, gümüş, billûr mahfazalarsınız. Ruhumuzun en san'atkâr tarafı muhakkak ki sizin hülyânızla beslenen tarafdır. Bu isimlerin içinde bir tanesi vardır ki Bursa'yı tek başına bütün bir bahar güzelliğiyle doldurur: Bu beyaz zafer ve ganimet çiçeği Nilüfer'dir. Genç Orhan'ın kolları arasına günün birinde güzelliğin kahramanlığa, hayatı istihkara bir mükâfatı gibi düşen bu kadınla beraber kuruluş devrinin sert simasına aşkın tebessümü gelir. Yazık ki hayatı ve şahsı hakkında pek az şey biliyoruz. Kendisiyle görüştüğünü söyleyen Arap seyyahı İbn Battuta bile bize ondan sadece bir isim olarak bahseder. Fakat bizzat kendisi de bir ganimet çiçeği olan bu isim, her güzel saadet ve aşk hülyâsının içine dolabileceği bir çerçeveye benziyor.

Nilüfer Hatun, bu yeni teşekkülün kargaşalığında görünen ilk kadın çehresi değildir. Ondan evvel Osman bey'in, Şeyh Edebali'nin kızı Mal Hatun'a olan aşkı vardır. Hakikaten Osmanlı macerası bir aşk romanıyla başlar.

Şeyh Edebali Karamanlı bir fakihti. Gelenek, onun, kızını Osman Bey'e vermek için epeyce tereddüt ettiğini ve nihayet evinde misafir kaldığı ve bir odada yanyana yer yataklarında yattıkları bir gece gördüğü o meşhur rüyâyı dinledikten sonra damatlığa kabul ettiğini söyler. Rüyâ şudur: Şeyh Edebali'nin göğsünden hilâl şeklinde bir ay çıkar ve büyüyerek tam bedir hâlinde Osman'ın koynuna girer. O zaman Osman'ın kendi karnından bazı tarihlere göre de ikisinin arasından üç kıt'ayı dallarının altına alan, köklerinden büyük nehirlerin –Dicle, Fırat, Nil ve Tuna– fışkırdığı büyük bir ağaç büyür. Ve böylece Osman, imparatorluğun bütün zafer tarihini rüyâsında görmüş olur.

Bu rüyânın ilk defa Hammer'in dikkat ettiği gibi, Tevrattaki Yakub'un rüyâsına göre uydurulmuş eski hükümdar sülâlesi rüyâlarına tıpkı tıpkısına benzediği aşikârdır. Bununla beraber bu evlenmenin Osman'ın gittikçe artan silâh kuvvetine manevî bir nüfuz ilâve ettiği inkâr edilemez.

Belki de bu yeni Beylik bu izdivaçla o zaman Anadolu'da ve Suriye taraflarında çok yaygın olan fütüvvet teşkilâtıyla birleşiyordu. Filhakika mal ve menal sahibi olan Şeyh Edebali'nin geleni ve geçeni misafir ettiği bir misafirhanesi bulunduğu ve bazı akrabasının isimleri düşünülürse ahî teşkilâtından olduğu tahmin edilebilir. İbn Battuta, Anadolu'da uğradığı yerlerde hemen daima bir ahî'ye rastlar, ahi evlerinde kalır.

İznik'teki o güzel imaret, beş kapılı revakı ve çok rahat kubbesiyle Nilüfer Hatun'a izafe edilir. Selçuk mimarîsinin renkli, teferruat üzerinde fazla duran itikâfından, bu imaretle ve Murad-ı Hüdavendigâr'ın, Çekirge'deki camiiyle çıkarız. Bu ikincisinin kapısının üstündeki galeriler ve tek sütunla ayrılmış ikiz pencereler, imaretin revakı ve kubbe sistemi, yeni mimarînin ilk ritim araştırmalarıdır.

Orhan'ın karısına olan sevgisi veya I. Murad'ın evlât muhabbeti bu kadının adını Bursa'nın ve İznik'in tarihine ayrılmaz bir şekilde bağlamıştır.

Fakat bu destan devresinde aşk hikâyesi bir değildir. Aydos kalesinin kapılarını Türklere, Orhan'ın akrabasından Abdurrahman Gazi'ye âşık olan bir tekfur kızı açar. Hakikaten bu devir geleceği müjdeleyen rüyâlarıyla, aşklarıyla, kahramanlıkları ve ermiş hikâyeleriyle tam bir destandır. Ve bizim ilk büyük şairlerimiz de bu destanı o kadar saf bir dille parça parça veren Âşık Paşazade, Neşrî, Lütfi Paşa gibi müverrihlerimizdir.

Yaptırdığı camilerin kandillerini kendi elleriyle yakan, imaretlerinde pişirttiği ilk yemeği kendi eliyle fakirlere ve gariplere dağıtan Orhan Gazi'nin yarı evliyâ çehresi bu destanın asıl merkezidir. Bütün bu ruh kuvveti ve mânevîlik hep ondan taşar. O bir

başlangıç noktasını bir imparatorluk yapmakla kalmaz, ona rahm ve şefkatin derinliğini de katar.

Üstüne aldığı imparatorluğun tarihçisi vazifesini zaman zaman unutan ve bilhassa bu ilk devirde Garp âleminin ve Bizans'ın ufak bir himmetle vaziyeti kurtarabileceklerinde ısrar eden Von Hammer'in kalemi ondan bahsederken birdenbire yumuşar, bir azizden bahseder gibi bir hâl alır. Orhan hakikatte Horasan erlerinin silâh ve keramet arkadaşıdır. Daha doğrusu o devirden kalan birçok şey gibi onlar Orhan'ın devamıdırlar.

Fakat ben onu daha ziyade Bursa'da kendi küçük imaretinde ve çarşı içindeki harap camiinde tasavvur etmekten hoşlanırım. Bazı akşam saatlerinde bu küçük camiin önünden geçer veya kapısından bakarken o kadar kalenin kapısını zorlamış ellerini, kendi yaktığı kandillere uzanmış zannederim ve içim saadetle dolar.

I. Murad, ufak tefek çizgi değişiklikleriyle Yıldırım Bayezid, 1402 felâketinden sonra imparatorluğu derleyip toparlayan o kadar akıllı ve iradeli I. Mehmed, büyüklükle sadeliği birleştiren devrinin birinci sınıf devlet ve harp adamı, sırasına göre şair ve estet II. Murad az çok onun ileri zamana vurmuş akisleri gibidirler. Fakat niçin bu devamı sade prenslerde arıyoruz? Bir buçuk asır bütün imparatorluk için model, Orhan'dı.

Bu kuruluş asrından sonra Bursa, sevdiği ve büyük işlerinde o kadar yardım ettiği erkeği tarafından unutulmuş, boş sarayının odalarında tek başına dolaşıp içlenen, gümüş kaplı küçük el aynalarında saçlarına düşmeye başlayan akları seyrede ede ihtiyarlayan eski masal sultanlarına benzer. İlk önce Edirne'nin kendisine ortak olmasına, sonra İstanbul'un tercih edilmesine kimbilir ne kadar üzülmüş ve nasıl için için ağlamıştır! Her ölen padişahın ve Cem vak'asına kadar her öldürülen şehzadenin cenazesi şehre getirildikçe bu geçmiş zaman güzelinin kalbi şüphesiz bir kere daha burkuluyor, "Benden uzak yaşıyorlar, ancak öldükleri zaman bana dönüyorlar. Bana bundan sonra sadece onların ölümlerine ağla-

mak düşüyor!" diyordu. Evet, Muradiye küçük türbeleriyle genişledikçe Bursa hangi vesilelerle ancak hatırlandığını anlar.

Bu güzel devirden ve onu takip eden asırlardaki Bursa'da birkaç büyük mimarî eserinden, türbe ve camiler ve bir de içinde Fatih'in doğduğu söylenen, fakat bütün bilenlerin XVIII. asırdan daha gerisine götürmekte tereddüt ettikleri evin bir kısmından başka hemen hiç bir şey kalmadı. Keçeci Fuad Paşa'nın "Osmanlı tarihinin dibacesi yandı!" diye ağladığı 1271 yangını Sarayiçi'ni ve bütün Bursa'yı âdeta süpürdü. Bütün o eşraf ve âyan konakları, beş asırlık tarihin yığdığı hazineler, hepsi kayboldu. Bursa sarayının kendisine gelince, daha geçen asrın başında bakımsızlıktan haraptı. Müverrih Hammer, Bursa için olan eserinde: "Bakiyelerden kolaylıkla plânı yapılabilecek" hükmünü çıkartır. Gümüşlü adı, bugün sadece tarih bilenler için bir hâtıradır ve Osman Gazi ile Orhan Gazi, Tanzimat devrinin o gülünç şekilde resmî üslûbuyla yapılmış, hiç bir ruhaniyeti olmayan binalarda, başlarının ucunda talihin korkunç istihzası Sultan Aziz'in ihdas ettiği birer Osmanlı nişanı, âdeta gurbette gibi yatıyorlar.

Fakat Bursa ışığı olduğu gibi yine dört yanda çınlıyor, su sesleri ledünnî bir rüyâ gibi etrafı dolduruyor ve yıkılmış imparatorluğun dört yanından gelmiş muhacir çocukları bu ışığın altında ve bu su sesleri içinde tıpkı kuruluş asrının çocukları gibi oynuyorlar. Belki de küçük kızlar o devirlerden kalma havalara uydurulmuş türküleri söylüyorlar, Yeşil'in çinileri XV. asrın bahçesinden toplanmış renklerle gülüyorlar.

# İstanbul'un Mevsimleri ve San'atlarımız*

*"Şiirden san'attan, muaşeretten, dine kadar herşeyde İstanbul'un payı vardır. O bizim hakikî ruh mimarımızdır."*

Fatih, İstanbul'u bir nisan sabahı muhasara etti ve bir mayıs sabahı şehre girdi. Bu demektir ki, fetih ordusu şehri kuşatırken bizim olan Boğaz vâdilerinde, Çamlıca eteklerinde, Rami, Davutpaşa kırlarında erik ve badem ağaçları çiçek açmıştı. Otağ tepede, Fatih'in çadırının etrafı, şüphesiz bir ipek halı gibi bahar çimenleri ve kır çiçekleriyle döşeli idi ve Fatih beyaz atının üstünde bir burçdan öbürûne koşarken Haliç sularında, Marmara'da tıpkı bizim gibi İstanbul baharının değişen renklerini görüyordu. Yine bu demektir ki, fetih ordusunun ilk top sesleri arasında kumruların aşk dâveti işitiliyor, son hücum tekbirlerine bülbül sesleri dem tutuyordu.

Aradan o kadar yıl geçtikten sonra yazdığı, biz o kadar asır sonra okuduğumuz halde bu muhasaranın tarihi Hoca Sâdüddin Efendi'de hâlâ gizli bir bahar sıtması ile tutuşur. *Tâcü't-tevârih* sahibi çok kuru bir şehnâmeci idi. Fatih devrinin yarı evliyâ, yarı gaza eri yazarlarına hiç benzemezdi. Medresede öğrendiği Arab ve Acem lûgatını iyi dövülmemiş yaldız ve hiç eritilmemiş renkler

---

* *Yaşadığım Gibi*, 111-132.

gibi, daha doğrusu bir mozayiğin hazır renk parçaları gibi kullanıyordu. Onun sahifeleri, bugün Topkapı Müzesinde gördüğümüz, devrinin mücevher kakmalı cildleri gibi bir yığın sert parıltı ile doludur. Bununla beraber bu fetihte her şeyin; –mevsim, yeni kurulan imparatorluk ve bizzat Fatih– bir bahar macerası olduğuna dikkat etmişti. Fatih'i Kayâsire-i İslâm'ın birincisi sıfatile selâmlarken adeta ona, arasından şehre geçip girdiği baharın güllerinden bir çelenk uzatır gibidir.

Acaba şâirlerimizin İstanbul'da bahardan başka mevsimleri pek görmemeleri, yalnız gülün kahkahasında ve bülbülün feryadında durmalarının sebebi bu mudur? Vakıa şiirimizin baharlarının, İstanbul fethinden çok evvel, başka diyarların bahçelerinde, belki daha ziyade alçak kemerli, kalın tonozlu, kapı kenarları baştan başa yazı ve iç duvarları çini kaplı medrese odalarında hazırlandığını, alçak sedirlerde diz çöküp çalışan hattatların dizlerinde şekil kazandığını biliyoruz ve biz bu şehrin mevsimlerini fetihten en aşağı yüz sene evvel, Orhan ordularının Maltepe sırtlarında döğüştüğü günlerden beri tanıyorduk. Tarihimizin en mânalı taraflarından biri de başından itibaren İstanbul'un etrafında, avını arayan bir şahin gibi gittikçe daralan halkalarla dönmesidir. Bu itibarla hakikî manâsında bir "İlk defa görme ve tadma vakıası" elbette yoktur. Bununla beraber İstanbul baharlarının kanımıza ait bir macera olduğunu, Baki'nin, Nâilî'nin, Nedîm'in divanlarının en lâtif tarafları ile, bu şairleri daha doğmadan evvel, teşekkül hâlinde olan ırkın kan ve ateş içinde yaşadığı bir tecrübe gibi hazırlandığını düşünmek benim hoşuma gidiyor. Filhakika bahar, eski san'at eserlerimizin içinde her eserin zenginliğini yapan, onu şahsın hudutlarından öteye taşıran bir vâkıa olarak mevcuttur.

Çinide o güler, seccadede dualarımıza o yol açar, yazıda o filizlenir, minyatürde onun tereddüdü, ürkek sevinci ve etrafı dolduran aydınlığı vardır.

Nâili çok tanınmış bir mısra'ında:

*Varakların gül-i ter Nâilî döktü cûya*

diye baharın gelişine sevinir. Bütün kış surlarının içine kapanmış yaşayan eski şehirli hayatında bu cins mısralar şüphesiz kapalı bir odada birdenbire ışık almış bir avize gibi tesir yaparlardı. Fakat bugünki İstanbulluyu ancak söylenişiyle tatmin edebilir. Artık bahar zevkini şehre en yakın kırda, Kâğıthane deresi etrafında tatmıyoruz ve baharı aramak, yakalamak için bütün şehir halkı yola dökülmüyoruz.

Yüz senedir hayatımıza bir yığın değişiklik girdi. Denizi ve Boğaz'ı yeni bir iklîm gibi keşfettik. Hangi gül bahçesini yağma edersek edelim, Boğaz sularına hiç bir şey ilâve edemeyiz. Meğer ki, aydınlığın oyunu, mavi genişliği kendiliğinden değiştirmesin, batan ve doğan güneşler bu suları altın ve erguvan bir mozaik hâline getirmesin...

Bildiğimiz bir şey varsa, İstanbul çok hususî bir iklîmi olan bir içdeniz şehridir. Su, münis bir ayna gibi hayatımızın her tarafından uzanır ve iklim çok defa takvimden ayrı yürür. İster istemez bütün san'atlarımızda elbette onun bir tesiri olacaktır.

Ben İstanbul baharının yarı hasta, havada, suda gizli ürpermeler, tereddütlerle dolu başlangıcını severim. Vapur dumanlarına kadar her şeyin hafif bir leylâk rengine büründüğü günler... İstanbul'da baharın ilk müjdecisi bu renktir. Sanki bütün sazlar uyurken –çünkü her musikî bize kendisine ait bir sessizlikle gelir, ve onun nilüfer beyazlığı arasından konuşur,– o yalnız başına ince solosu ile hayatı kurmağa başlar. Onu görür görmez daha kabukları son yağmurlardan ıslak ağaçlarda tomurcukların açtığını, sabah sislerinde dalların başka türlü uzandığını tahayyül ederiz. Akşamların rutubetinde ışıklar çok yüklü bir derinlikten geliyormuş gibi süzgünleşir ve turunculaşır.

Şehirli bu günlerde birdenbire bütün kış kapanıp kaldığı dünyanın bir tarafından çatladığını hisseder. Geçmiş yazların hâtırasından kalma bir yaşama hasreti ile şehir içimizde büyür; itiyatlarımıza uzak semtler, oralarda hayatımızdan başka bir hayat yaşayacakmışız gibi hâfızamızda canlanır ve eski şarkılarla birleşirler. Akşamları vapur ışıkları bizim için başka türlü parlar. Hülâsa etrafımızdaki her şey bir davet olur.

Sonra bir gün asıl baharla, halkın dilindeki baharla karşılaşırsınız. Yolunuzun üstündeki bodur erik ağacı bir gecenin içinde Pompei fresklerinin o meşhur Flora'sı gibi çiçek açar, büyü ve saltanat olur. Ertesi günü bir türbenin parmaklığı üzerinden bir erguvan dalı, sanki gözlerinizin önünde, ağır bir ölüm uykusundan uyanmış gibi gülümser, gerinir. Bir hamle daha, kapınızın üstündeki salkım ağacı çiçeklenir, bütün duvar ve avlu bir diyonizos âyini gibi mor bir ışık içinde kalır. Ve İstanbul bahârı vadiden vâdiye, tepeden tepeye akislerile çoğalır.

İstanbul taraflarında mevsimler gündelik ekmek gibidir; Bahar da öyle, hemen her köşeden bir keşif, bir ilham gibi karşınıza çıkar, düşüncenizi benimser, tıpkı musallat bir fikir gibi onu kovalar. Küçük kahvelerin çardağında, hazîre parmaklıklarının arkasında, eski konak bahçelerinde, bazan mavi bir hatmi veya bir Acem lâlesi yaprağı rengi ve inceliği, bazan büyük elmas parıltısı ile hep o vardır. Her şeklinde bu mavinin zaferidir. Deniz ve gök her aralıktan size onu uzatır.

Eskiler baharı ya tabiatta, yahut tecrid hâlinde, tek bir manzarasında severlerdi. Ve daha ziyade gül ve lâlede tanırlardı. Öbür çiçekleri bir motif gibi iç içe hayâllerde, tıpkı kumaş ve çinilerde olduğu gibi, bahar halısını dokumak için kullanırlardı. Fakat gül ve lâle kendileri olarak mevcuttular. Çünkü biri en cömert plastik, öbürü erişilemez üslûptur.

Mütareke yıllarında Topkapı Sarayındaki son lâle bahçesini gördüm. İlk dedeleri en aşağı Nedim ile muasır olan mor, kırmızı, pembe, beyaz, sarı birkaç lâle, mendil kadar küçük bir yere sıkışmış, sünbülî havada kendi yalnızlıklarından muztarip titreşiyorlardı.

Bugün İstanbul'da belki eskisinden çok lâle yetiştiriliyor. Fakat her türlü dikkatten, şahsî çalışmadan uzak olarak. Çünkü lâlenin zevkteki yeri kayboldu. O artık hiç bir şeyin sembolü değildir. Ne şair onun renginde sevgilisinin yanağının rengini hatırlıyor, ne nakkaş çiniye, mermere, yahut parmaklığın iyi dövülmüş madenden dantelâsına onun birlik işaretini, bir "Lâmelif"in bükülüşü ile Allah'dan gayrı her mevcudun varlığını ortadan kaldıran sessiz be-

lâgatını geçirmeye çalışıyor; ne de yazı ustası, eski lâm'ların kavsinden onun şeffaf fanusunu tutuşturuyor. Lâle şimdi zevk dediğimiz terkibin dışında, arkasından tanrısı çekilmiş herhangi bir şekil gibi sadece bir çiçek olarak mevcuttur. Doğrusunu isterseniz ben bile eski ve bırakılmış şeylerden gelen hülyâyı o kadar sevmeme rağmen, çoktan beri rüzgârda bir ipek mendil gibi buruşan bir gelincik tarlasını artık lâle bahçelerine tercih ediyorum.

Şurası var ki, üslûb daima kültüre ve medeniyete aittir. Lâle bir üslûb motifi idi. Dört asırlık rakibi gül ile aralarındaki fark budur. Gül motif değildir, yaşayan hayattır. Lâle zevkinde şairlerimizle dünyayı pek az birleştirebilirim. Halbuki gülde Ronsard'dan Rilke'ye kadar bir yığın şair Nedim'le beraber yürürler.

İstanbul'da bahar, değneğe sarılmış bir dizi kirazla biter. Yaşadığımız kültür ve medeniyet buhranlarında artık bütün yaratıcılığını halkın gündelik hayatından alan şehrin kuytu sokaklarında görünür görünmez, surlarda uçurtmaların uçuşu birden ağırlaşır, yoğurtçu sesleri bile geciken akşamların ötesinde adeta kendi başlarına bir saat olur. Çünkü İstanbul'da, garip bir şekilde, bir yoğurtçu sesi, onun hâfızamızla, hâtıralarımızla daima alış verişi vardır. Hatta Beyoğlu'nun o merdivenli kilise kapılarında yarı boğulmuş, eski Ceneviz sokaklarında bile bu ses, Bingöl'le Trakya'yı birleştiren bir gurbetle akseder. Sonra birdenbire yaz büyük, zalim parıltısı ile tutuşur.

İstanbul yazı daha ziyade deniz, parlayan güneş, şıpırdayan, süzülen sular, takaların ve çektirilerin her türlü renk oyunu, büyük volilerde siyah ağlar içinde her perdeden gümüş rengiyle parlayan balık yığınlarıdır. Yaz, İstanbul'un asıl rengi olan kül rengini siler, yerine her şeyi yutan bir aydınlığı, onun berrak uğultusunu geçirir.

Onsekizinci asırdan kalma estanpalarda, İstanbul sokaklarını seyretmekten hoşlanır mısınız? Cadde iki boyunca bir meyva içi gibi döşeli, yaldız ve yazıyla ve parmaklıkla süslüdür. Şehirde bir san'at eserinin içinde imiş gibi yürürsünüz. Asıl mühim olan Osmanlı zevkinin onbeşinci asırdan sonra çiniyi binaların dış tara-

fında hiç kullanmaması, onu binanın içine ait bir süs telâkki etmesi ve dışarda sadece taşın üzerinde çalışmasıdır.

İstanbul mimarîsi şehrin gündelik hayatına taşla ve parmaklıkla iştirâk eder. İyi yontulmuş taştan düz duvar, parmaklıklı, yaldızlı kitabe, parmaklığın arasında derinleşen boşlukta mezar taşı ve ağaç, hepsinin üstünde bazan bir ağacın mevsim manzarası... İşte Türk pittoreski... Sülüs veya tâlik yazı bu terkibin yakın dikkate açılmış köşesidir.

Onyedinci asrın büyük buluşu, aslında pencere olan parmaklığı bazı yerlerde hemen hemen cephenin bütünü hâline getirmesidir. Onun sayesinde türbelerin, mezarlıkların, sebillerin bir çoğu adeta abstre heykeltraşînin ve barok resmin bir yığın tesirini şehir hayatına sokar. Parmaklık, bu devirden sonra müstakil bir san'at gibi inkişaf edecek, şehri, dış manzarasında yer yer, yavaş yavaş zaptedecektir.

Bu değişme nasıl oldu? Hangi ruh haletini karşılar? Şüphesiz ki, dinî hisler burada büyük rol oynadılar. Yol üstünde mezar, fâtiha arzusu, halk şiirimizde de vardır. Fakat bu mezarların bir çoğu, belki de bunun tam aksine olarak hayata perdenin öbür tarafından katılmak arzusuyla da yapılmış olabilirler... Muhakkak olan bir taraf varsa, yavaş yavaş parmaklığın tıpkı yazı gibi, fakat yazıdan başka bir yolda, bir asır içinde söylemeden konuşan bir san'at hâline girmesidir.

Sebil; bütün satıhlar gibi kitap, daha doğrusu kitap sahifesidir. İslâm Ortaçağ bütün devamı boyunca mimarînin dışında hattâ musıkîde bile kitap ve yaprağında kaldı. Onu feyizli bir mevsim gibi işledi, kızarttı, renge gark etti. İstedi ki, sahife bütün gayretlerinin, hünerlerinin, hülyâlarının ve hatta varsa müşahedelerinin tek meyvası olsun. Ve eline geçen her düzlüğe az çok kitaptan gelen bu tecrübeyi geçirmeğe çalıştı.

Bu tarz terbiye edilmiş bir zevk için düz ve cilâlı her mermer satıh elbette ki bir kitap sahifesi olacaktı, onu yazı ile, nakışla, oyma ile süsleyecekti.

Bu gelenek İstanbul'da zamanla değişti. Evvelâ minyatürün, tezhibin, kitap cildinin yaldızı, sonra renkli taş işe karıştı. Böylece mevsimler dışı bir mevsim olan bu san'atlarda, sanki İstanbul son baharları kızarmış yapraklar, altın kumsallar vehmiyle çeşmelerimize, sebillerimize girdi ve oradan hemen hemen aynı zevkle, fakat etrafını da derinden yoklayarak büyük mîmarinin içine kadar uzandı.

Mîmarî için, kurşunu, İstanbul'un ışığı ile en güzel uyuşan örtü olarak keşfetmiş bir zevkin, yaldızı taşla birleştirmeyi düşünmesi, hakikaten üzerinde durulacak bir şeydir. Çinide bunu galiba yalnız iki üç defa, onbeşinci asırda Muradiye, Yeşilcami ve İstanbul'da Çinili köşk'te denemiştik. Fakat belki de yaldızı çini ile beraber pişirmek kabil olmadığı için onaltıncı asırdan sonra bir daha bu tecrübeye dönülmedi ve çininin yerine yaldız, yavaş yavaş, içinde güneş erimiş su manzarasını mermere nakletti.

Onyedinci asırdan itibaren Türk san'atlarında aşikâr bir şekilde hissedilen resim ve heykel tesirlerine doğru gidişin neticelerinden biri bu olsa gerektir. Böylece bir taraftan küçük âbidelerde düz çizgiler yerine gölge ve ışık oyunlarına çok müsait kavisli şekiller aranırken, diğer taraftan da rengin oyunu girmiş oluyordu. Zevkin bu değişme noktasında yazı zevkimizin geçirdiği istihale dikkate değer. Klâsik asırlarda tek başına olduğu zaman bile, mîmarî zevklerini ve nizamını taşıyan yazı, bu devirde hemen hemen yol değiştirir. Sülüs'ün, Celî'nin ve Nesih'in monümantal frizlerine adeta nağme karışır. Diğer taraftan da Ta'lik, yavaş yavaş bu üç yazı ile umûmî hayatta yarışmağa başlar. Şurası da var ki, bu devirlerde yetişen yazı üstadlarının büyük bir kısmı aynı zamanda musıkîşinas idiler. Ritmi sabit bir konuşmada değil, musıkîye mahsus gelişmelerde anlıyorlardı. Kazasker Mustafa İzzet Efendi gibi bazılarında ise bu iki san'at birbirinin aynasıdır. Bu sonuncusunun bazı yazılarında Şehnâz Beste yazının çerçevesini âdeta kırar ve kağıt veya taşın sathını bir tanbur kâsesi yapar.

Yesârî'de ve bilhassa oğlunda yine aynı hâli görürüz. Koca Mustafapaşa câmii avlusundaki Yesârîzâde yazılarına dikkat ettiniz mi? Yıldırım çarpmış bir servi gövdesinin etrafında, bir kaç

velinin hâtırasını, Abdülmecid devrinin alafranga modaları ve gizli pişmanlıkları arasından, hiç bir san'atımızda o zamanlar görülmeyen bir içlilikle kucaklayan bu kaside ile her karşılaştıkça, yazı ile söylenen şeylerin yanıbaşında ve daha çok derinde, bir türlü yakalayamadığım, fakat kuvvetle hissettiğim başka bir şeyin tesiri altında kaldım.

Hakikat şu ki, daha onyedinci asır sonlarına doğru millî hayatta asıl yaratıcılık mimarîden musıkîye geçmişti. İkinci Mahmud ve Abdülmecid devirlerinde ise bu san'at tek başına zevkimizi idare ediyordu.

San'atlar arasında bir hiyerarşi mevcud olduğunu iddia edenler şüphesiz haklıdırlar. Fakat bu hiyerarşinin yanıbaşında devirlerin kurduğu ikinci ve gizli bir kıymetler zinciri vardı ki, bazan mîmarî gibi doğrudan doğruya idare edici bir san'atı bile, hiç farkında olmadan, hatta küçük san'atlardan birinin emrine verir. Sultanahmed çeşmesinde, devrinin mîmarîyi kitap san'atının emrine verdiği gibi. Ne kadar süslü ve zarif, hacim ve nisbet itibariyle tasarrufa ne kadar elverişli olursa olsun kendinden evvelki hiç bir çeşme ve sebilde bu hâl yoktur. Fakat yine aynı çeşmede, göz, bilhassa yazının üzerinde durursa o zaman muhayyile musıkîye döner. Çünkü Itrî'yi idrâk etmiş olan bu devirde büyük san'atımız musıkîdir. Üçüncü Ahmed'in annesinin Üsküdar'da yaptırdığı câmide bu musıkî üstünlüğü daha barizdir ve mîmarîyi o idare eder. Hatice Emetullah Sultan'ın bu câmiin yanındaki türbesinde ise bu zevk bir nevi his bozuluşuna kadar gider. Ölüm kendisini duyurmakla kalmaz, ölüyü âdeta teşhir eder.

Bu yer değiştirmenin büyük neticelerinden biri de Ta'lik'in zaferidir. Sülüs'ün, Celî'nin monümantal vakarından, Nesih'in dikkatli tahta oyuculuğundan ve sadeliğinden çok başka türlü olan Ta'lik, hazlı ve hattâ mübalâğalı kavisleri, rehavetli uzanışları, kendi üzerine çekilişleri ile, çok telkinkâr sükûtların, ritmik uyanışların, hatta esneyişlerin san'atıdır. Ötekiler mîmarî eserlerimizde daima bir kabartma edası ile konuşurlardı. Hatta o kadar süslü görünen ve bünyesile monograma doğru giden Divânî de Ta'likten ayrıdır. Dîvânî yazı daima bir suvarî akınıdır, rüzgârda

uçan tuğlar, bayraklar ve hücum, yürüyüş havası... Halbuki Tâ'lik, bize henüz uyanmış canlı ve güzel bir mahlûk edâsı ile, hatta bir peyzaj vehmiyle gelir. Dîvânî her an yeni şekil teklif eder, halbuki Tâ'lik, şeklin dağılışıdır.

Acaba söz san'atlarının kendi oyunlarında nadiren konuştukları veya konuşmadıkları bu devirde, yazı san'atı üst üste yaptığı değişikliklerle neyi arıyordu? Bana öyle geliyor ki, bu değişikliklerde geleneğin kapattığı ifade yollarının büyük hissesi vardır. Bu değişme ve tercihlerde de İstanbul peyzajının gizli tesirlerini bulabiliriz, zannederim.

İstanbul Müzesi'nde, ikinci Abdülhamid'in yirmi beşinci hükümdarlık yılını tebrik için saraya gönderilmiş hediyeler arasında, som altın bir sahife üzerine yakut ve mücevherle yazılmış bir tebrik arizası vardır. Hiç bir inkiraz bu kadar parlak şekilde kendini anlatmaz. Sanki yazı san'atı zamanla manâda, kuvvette, ifade ve fonksiyonda kaybettiği şeylerin hepsini, zerafette, kullandığı maddenin kıymetinde kazanmaya çalışır. Yahut sadece süs olabilmek için onların hepsini inkâr eder. Öyle ki, Yâkut'tan Yesârizâde'ye ve kendisinden sonra gelenler dahil, sözü mücevher yapanların hepsi bu küçük mücevher parçasında ve onun birbiriyle çatışan küçük ve keskin parıltılarında mumyalanmış gibidirler. Bununla beraber kendi hüviyetinden böyle dışarı çıkmanın, sade bir süs olarak kalmanın verdiği garip bir marazîlik bu san'at eserini büsbütün başka manâda canlı yapar. Bu mektubu görüp de bütün inkıraz devirleri san'atlarını hatırlamamak kabil değildir. Ondan sonra bir çok yazı üstadlarını ve şâheserlerini gördüm. Fakat hepsi benimle bu mücevher mektubun çektiği "temmet" işaretinin altından konuştular.

Müstakim-zâde, her harfin yanıbaşında o harfin meleğinin beklediğini söyler. Hattâ Evliyâ Çelebi'yi imrendirecek bir saflıkla zülfeli eliflerin yanı başında "bayağı saçlı sakallı" bir meleğin durduğunu iddia eder. İşte bu elmas ve altın mektupta kaybolan şey budur. Bu mektuptan sonra yazı san'atı epeyce istihale geçirdi. Hattâ eski yazı hayattan çekilince bir nevi müdafaa hissi ile büyük abidevî şekillere tekrar dönmeye çalıştı. Fakat yanıbaşında

bekleyen melek, büyük manâsında kültür ve medeniyet bulunmadığı için sadece âsil bir hendese kaldı.

İstanbul bir deniz şehridir. Onun saatleri ve mevsimleri ışığın oyunu, neş'esi, akisleri ve ilhamı ile her lâhza yeniden değişir. Onun için İstanbul peyzajı büyük manâsında bir değişme masalı ile bir san'at tecridi arasında gider gelir. Sanki hafızanın bazı nizamları ve mûsikî bu şehrin dehâsını vücuda getirir. Suyun aynası, ya her şeyi alır, kendinde toplar, çoğaltır, kendisini yaratan aydınlığa büyük bir çiçek gibi fırlatır, altın bir yosun yapar, bilinmez zaman sahillerine taşır. Bu İstanbul'un zaferidir. Yahut birdenbire kapanır, toklaşır.

Kurşundan bir kapı gibi eşyayı reddeder. O zaman her şeyi biçâre, manâsız bir artıktır. Odanızın duvarları, kendi elleriniz, her şey size yabancı ve sizden kopmuş ve size bir silâh gibi çevrilmiştir. Kül rengi bir gök altında, kül renkli bir yığın eşyayı saymanın, cılız çimenlerin, kuru dalların arasında, ölmüş bir Velasquez prensesinin elbiseleri gibi ıslak ve kül rengi bir ipek yığınını kucaklamanın, onların rutubetini ellerinizde ve yüzünüzde hissetmenin hüznü... Can sıkıntısının acayip gıcırtılı bir keman yayı gibi içinizde çalışmağa başladığı kış günlerinde, eğer şehir ve iş sizi bir tarafınızdan yaklaşıp kendisine çekmezse bir mahzen rutubeti ve küfü içinde boğulabilirsiniz. Sanki Ophelia'nın cesedi çirkin bir şey olmuştur ve çok yakın bir yerde, yahud her yerde birden çürümektedir....

Tanzimat'tan evvel İstanbul'da gece diye bir şey tanımayız. Bütün Divan edebiyatı'nı araştırın, bazı mi'raciyelerin, mistik murakabe ve şevkin iç aydınlığı dışında –ve onlar da ne kadar az!– sadece karanlık, daha doğrusu müphem bir kaç vasfında gecenin yokluğu vardır...

Halbuki İstanbul gecesi karanlık değildir. Haliç, Boğaz suları, akıntılar, Marmara, müphem de olsa birkaç parıltıyı yuvarlaya yuvarlaya, kendi karanlıklarını, üzerlerine elmas tozu üflenmiş gibi cilâlamağa muvaffak olurlar. Zaten bakmasını bilen göz için karanlık, karanlık değildir. O ışığın cevheridir. Şâir, beyhûde yere:

*Neler gördü bu şeb-bîdâr olanlar!*

diye haykırmıyor! Fakat biz burada büyük hakikatlerin güneşinden değil, şehrin gecesinden bahsediyoruz. Eski İstanbul akşamdan sonra, kafeslerden ve perdelerden sızabilen mum aydınlıklarıyla bir müddet yakamozlu bir deniz gibi olduğu yerde ürperir, yatsı namazının kandilleri söner sönmez son fener izlerinde –bir kaç türbenin nezir ışığı hariç– kendi üstüne kapanırdı. Yalnız ramazanlar ve kandillerle bazı şenlikler, zaferler, sultan doğumları koyu maviliğe mahyaların ışıktan asmalarını gererlerdi. Bunun dışında, sadece İstanbul mehtabının şehri zaman zaman giydiren aydınlığı vardı...

Şehrin gecesini bize, doğrudan doğruya açan, Tanzimat'la başlayan Avrupalı hayattır. Işığın gelişi, ferdî hürriyet, şahsî emniyet, çalışma ve eğlence şartlarının değişmesi, vapur seferleri bizi yavaş yavaş gecenin iklimine soktu.

Halid Ziya, şehrin gecesiyle ilk temas eden muharririmiz oldu. Mâi ve Siyah'ın Ahmed Cemil'i nerde ise Tepebaşı'ndan şehrin ışıklarını görecektir. Ne yazık ki, yeni öğrendiğimiz alafranga müsikî ve yıldızlar vardır. Bu yüzden Ahmed Cemil o kadar yakınında kımıldanan büyük ve esrarengiz mevcudu, Haliç'in ötesindeki kader tarlasını göremez. Bu kaçırmada Edebiyat-ı Cedide'nin bütün macerası, yani hayat karşısında üst üste bir yığın istinkâf vardır.

Şehrin gece manzarası bizi bir kere daha İstanbul peyzajının sırrına, yani denize, suya ve ışığa götürür. Modern okuyucu bütün bunlara "ışık oyunu" diye itiraz edebilir. Ne yapalım ki, bu ışık oyunu İstanbul'un kendisinde vardır. Kaldı ki insanoğlu ateşi ve aydınlığı keşfettiğinden itibaren mevcuttur. Suyun her bulunduğu yerde insan ruhu ister istemez ifade sembollerini ışığın oyununda arar.

Yahya Kemâl'in büyüklüğü bunu hemen ilk andan itibaren duymasında, her hâlinde denizi şiirin mihrak noktası yapmasındadır. O hem ışık ile ve su ile dağılıp akmasını, hem de suda top-

lanmasını, külçelenmesini bildi. Su, onun şiirinde hem zamanın kendisi, hem de onu saklayan hafızadır.

*Belki hâlâ o besteler çalınır*
*Gemiler geçmiyen bir ummanda*

yahut:

*Görmüş ve geçirmiş denizin kalbine sindi*

gibi mısraların yanıbaşında asıl estetiğini aradığı o güzel kıt'a gelir:

*Körfezdeki dalgın suya bir bak, göreceksin:*
*Geçmiş gecelerden biri durmakta derinde;*
*Mehtâb... İri güller... Ve senin en güzel aksin...*
*Velhâsıl o rü'yâ duruyor yerli yerinde!*

Fakat bu deniz şiirlerinin içinde en muhteşemi şüphesiz ki "uyanmasın" redifli gazeldir. Orada biz aydınlığın çifte rüyâsını en geniş telkinler içinde duyarız. Shelley bir mısraında "Kâinat akıcı bir ihtişamdır" der. Hakiki İstanbullunun –ki kültürümüz hakikî İstanbulludur– gayrı şuurunda daima bu akıcı ihtişam rüyâsı vardır. Yahya Kemâl bu kapıyı bize büyük bir şuurla açtı.

Bu sonbahar sabahının donuk inci rengini nasıl anlatabilirim? O nârin, sade yıldız köpüğü dolu bir kadeh, san'atın aynasında görülmüş saf bir kadın sırtı, çıplak bir omuz gibi sanki bütün madde yükünü atarak hafiflemiş parıltısında, benden o kadar uzak, yalnız kendi süzülmüş aydınlığında kimbilir hangi imbiklerden geldiği için zihne o kadar yabancı ki, arada bizi, birbirimizi kaynatan bir takım şeyler, kapının önündeki salkım ağacının son yaprakları ve beraberinde taşıdığı mor sabahların hâtırası, avluda tulumbanın durmadan gıcırdayan yaralı hayvan sesi, daima beraberinde gezdirdiği çocuğu üç gün evvel öldüğü için sırtındaki küfede mütevazi sonbahar çiçeklerinin tebessümünü şimdi bir yetim gibi tek başına dolaştıran genç çingene kadını olmasa, onu âdeta fark etmeyeceğim. Fakat o mevcut ve bütün şehre tek başına hâkim. Penceremin üstündeki yaprakların buruşuk seteninden olduğum yere kadar uzanan şimendifer düdüklerine kadar

her şeyde onun saltanatı var. Tabiatı o işliyor, değiştiriyor, hayâlleştiriyor.

Oturduğum yerden onun şehrin başka semtlerinde, Boğaz tepelerinde, korularda, eski mezarlıklarda macerasını düşünüyorum. Madem ki beni bir kere yakaladı, artık onun emrindeyim! Şimdi Çengelköyü sırtlarında, Anadoluhisarı'nda, Kalamış'ta hep o nârin, yıldız köpüğü kadehini dolaştırıyor, yahut bakışları mıknatıs dolu kül rengi bir hayvan gibi, hareketli, canlı, her gördüğü şeye hücum ediyor. Elbette Küplüce mezarlığının hemen biraz ilerisindeki karaağaç bu sabah saatinde büsbütün başka bir şeydir. Çamlıca sırtlarından deniz son sisler arasından yavaş yavaş kendisi olmağa başlamıştır. Biraz bekleyelim, ta ki güneş, o ihtiyar kuyumcu tamamiyle işe koyulsun. O zaman sararmış yaprakların dantelâsı, çimenlerin yeşili üstünde daha rahat görünür. Süleymaniye bir çiçek yığını olur, Sultan Selim nerde ise uçacakmış gibi olduğu yerde kanatlanır.

Acaba eskiler aynaları, sırlarını oyarak, yazıyla, nakışla süslemek, ışığın tek maddesinde bir rüyâ varyasyonunu aramak san'atını bu sonbahar günlerinin aydınlığından mı aldılar? Dün akşam Boğaziçi'nde gökyüzü, muhteşem süsü kendi cevherinden büyük bir billûra benziyordu. Her şey, ışığın çok açık maviden başlıyan bir oyunu idi ve bu oyun o kadar saf ve belirsiz şekilde değişik, öyle her tecrübenin üstünde imkânsızdı ki, bütün Boğaz manzarası silinmiş, gökyüzü adeta tek başına kalmıştı. İkide bir yandaki rıhtımı yoklayan ve bir köpük çağlayanında dökülen lodos dalgaları bile göğün bu imkânsız ve şeffaf Çin kasesini taklid ediyorlar gibi idi ve lodos birdenbire denizden çıkmış, çok büyük, mavi bir horoz gibi her tarafı kaplamış, durmadan uykulu sesiyle etrafı dolduruyordu. Onun bu kahkahalarından ürken yüzlerce martı Kandilli burnu'nun etrafında telâşlı ve trajik uçuşları ile büsbütün ayrı bir plânda dalgaların oyununu tekrarlıyordu.

Sonra gök birdenbire değişti. Billûr kâse batan güneşin erguvan rengi otağı oldu. Sanki bulutlar bir an bilinmeyen bir dinin âyînini benimsediler ve onunla değiştiler...

Ahmed Hâşim'in ölümünden birkaç hafta evvel söylediği bir sonbahar beyti vardır:

*Bir kuş düşünür bu bahçelerde*
*Altın tüyü sonbahara uygun*

Bu kuşu geçen gün Kozyatağı'nda sararmış çınarlar, bağ kütükleri, kuru yapraklar arasında, başı boynunda, yahut hemen uçacakmış gibi mücevher kanadlarını silkerken gördüm. Kahvenin küçük, biçare havuzunda gölgelerimiz bir an beraber yüzdü ve dakikalarca aynı şeylere, akik, sarı yakuttan ikindi semasına, uzak ve gölgeli denize baktık...

Çocukluğundan beri tanıdığım, benden bir kaç yaş genç bir dostum vardır. Bütün ömrü boyunca en riyazî şekilde tek bir düşüncenin adamı olmağa çalıştı. Bunun için hayata küstü, istidatlarını inkâr etti. İnsanı yalnız sefalet ve ihtiyaçlarında görmek için elinden gelen her şeyi yaptı. Fakat İstanbul onun yakasını bırakmadı. Bu modern târik-i dünyâyı sihirbaz şehir en ateşli bir rakkase gibi durmadan kovaladı. Düşüncesinin her haşin dönemecinde karşısına çıkıp soyundu ve mevsimlerin raksını yaptı. Kâh Yenicamiyi ay ışığında eritti, kâh Süleymaniye'nin kubbe ve kemerlerinden aydınlığın en sürükleyici orkestrasını kurdu. Bu oyun gözlerinin önünde senelerce devam etti.

Sonunda düşüncesinin ciddiyetiyle beni o kadar ürküten dostum tam manâsıyla münis bir estet oldu. Onyedinci asırda Anadoluhisarı'ndaki yalılarında Ta'lik meşkeden, dizlerine parmaklarını vura vura semâiler besteleyen, divanhanelerinin aynalı tavanlarına dalarak oradaki güneş oyunlarına benzeyen kafiyelerle şiir söyleyen kazasker ve şeyhülislâmlara benzedi. Şimdi hayatta artık güzellikten başka bir şey aramıyor, belki de başka bir şeye inanmıyor. Günlerini İstanbul yollarında veya kırlarında, İstanbul saatlerini kovalamakla geçiriyor...

Bu sonbahar başında bir gün onunla Beykoz çayırına gittik. Kasrın bahçesinde kuru manolya yapraklarının üstünde bir org çalıyormuş gibi ısrarla ve lezzetle yürürken onu seyrettim. Yahya

Kemâl'in "inkırâz-ı bahâran" diye anlattığı sonbahar mûcizesini bizzat kendisi yaratıyormuş gibi mesuttu. Sanki mevsimin dehası olmuştu...

Dostum, yüz seneden beri girdiğimiz âlemde keşfettiğimiz duyguları ve bilgileri İstanbul'a nakletmiş, onu her an muhtevası ve tetkiki değişen bir kitap gibi okuyor, bir müze gibi seyrediyor, bir konser gibi dinliyordu. Ve ben onu dinlerken kendi kendime hep aynı şeyi tekrarlıyordum: "İstanbul işte budur. Nereye bakarsak bakalım, hangi ufuklara hasret çekersek çekelim, biz İstanbul'un arasından ve İstanbul'da ve İstanbul'la göreceğiz. Bütün tarih boyunca bu hep böyle oldu. Son beş yüz yılın hikâyesi, bir şehrin terbiyesi ve tebcilinden başka nedir? Şiirden, san'attan, muaşeretten dine kadar her şeyde İstanbul'un payı vardır. O bizim hakikî ruh mîmarımızdır."

# Ankara*

*"Ankara bana daima dâsitanî ve muharip göründü."*

Belki millî mücadele yıllarının bıraktığı bir tesirdir, belki doğrudan doğruya çelik zırhlarını giymiş ortada dolaşan bir eski zaman silâhşörüne benzeyen kalesinin bir telkinidir; Ankara, bana daima dâsitanî ve muharip göründü. Şurası var ki şehrin vaziyeti de buna müsaittir. Daha uzaktan gözümüze çarpan şey, iki yassı tepenin arasındaki geçidiyle tabiî bir istihkâm manzarasıdır. Bu his şehrin etrafında ve ona hâkim tepelerden bakarken pek küçük farklarla ancak değişir. Çankaya sırtları, Çiftlik, Baraj yolları, Etlik, Keçiören bağları velhasıl nerden bakarsanız bakınız, cam gibi keskin bir ışık altında bu kaleyi, bütün arazi terkiplerini kendisinde topladığı ufka hep aynı sükûnetle hâkim görürsünüz. Bazen geniş sağrısını rüzgâra vermiş bir harp gemisi gibi, zaman ve hadiselerin denizinde çevik ve kudretli yüzer, bazen bir iç kale, bütün ümitlerin kendisinde toplandığı son sığınak olur, bazen bir kartal yuvası gibi erişilmesi imkânsız yükselir.

Şehrin tarihi bu çehreyi yalanlamaz. O bütün Orta Anadolu'ya bir iç kale vazifesini görmüş, eteklerinde daima tarihin büyük düğümleri çözülüp bağlanmıştır. Etilerin, Firikyalıların, Lidyalıların, Roma ve Bizans'ın, Selçuk ve Osmanlı Türklerinin zamanında bu, hep böyle olmuştur. Roma kartalı şarka doğru uçuşu için bu kaleyi seçmiş; Bizans-Arap mücadelesinin en kanlı safhaları

---

* *Beş Şehir*, 212-213.

burada geçmiştir. Selçuk zamanında Bizans'ın Anadolu içine son savleti 1197 yılında burada kırılmıştır. Kılıç Arslan'ın ve Melik Danişmend'in müşterek zaferi olan bu muharebeden sonra Bizans kartalı bir daha Anadolu'da uçamaz. Yıldırım, Timurlenk'le, yani talihinin zehirden acı yüzü ile yine Ankara'da karşılaşır. Kısacası Anadolu kıt'asının kaderinde az çok değişiklik yapan vak'aların çoğu onun etrafında gelişir. Bu hadiselerin en mühimi, şüphesiz en sonuncusu olan İstiklâl Savaşıdır. Bu muharebe sadece Türk milletinin kendi hayat haklarını yeni baştan kazanmış olduğu harp değildir. Hakikatte 26 Ağustos sabahı Dumlupınar'da gürleyen toplar, iktisadî ve siyasî esaret altında yaşayan bütün şark milletleri için yeni bir devrin başladığını ilân ediyordu. Onun içindir ki bundan böyle her zincir kırılışının başında Ankara'nın adı geçecek ve her hürriyet mücadelesi, Sakarya'da, İnönü'nde, Afyon'da, Kütahya ve Bursa yollarında ölenlerin ruhuna kendiliğinden ithaf edilmiş bir dua olacaktır.

Atatürk'ün, hemen herkesin gördüğü, mektep kitaplarına kadar geçmiş bir fotoğrafı vardır. Anafartalar ve Dumlupınar'ın kahramanı, son muharebenin sabahında tek başına, ağzında sigarası, bir tepeye doğru ağır ağır ve düşünceli çıkar. İşte Ankara kalesi muhayyilemde daima ömrünün en güneşli saatine böyle yavaş yavaş çıkan büyük adamla birleşmiştir. Bu şaşırtıcı terkip nasıl oldu? Eğer böyle bir şey lâzımsa vatanın her tepesinde aynı şekilde tahayyül ve tasavvur etmem icabeden bir insanla bu kale bende nasıl birleştiler? Bunu hiç bir zaman izah edemem.

# "Avrupa"*

Her millet, başlangıçta bir politika ve bir şehirdir. Fransa, Paris'ten büyüdü. Fransa, Avrupa çok güzel! Bunlar emin ol muhayyilemizin üstünde güzel şeyler. Bu hayatı bir Fransız, bir Avrupalı olarak yaşamak, iğreti olarak buralarda gezmemek, muazzam ve bizim tatmadığımız, tadamayacağımız zevkler. Fakat bizim değil, biz değiliz. Gelince göreceksin ki içinde bir şey aksıyor insanın! Düşün bir kere, sade Louvre'a, o bale cihazıyla operaya sahip olmayı! O İngiltere toprağına, o berekete, o cennete, o refaha ve çalışma fikrine ve zihniyete sahip olmayı. Tabiatıyla bütün üstünlükler, bir yığın hazin mukayese ile insana her an hücum ediyor. Ben Avrupa'yı gezmedim, yüklendim. Vatana gelince bu yükten kurtulacağım.

---

* *Mektuplar*, 119.

# "Sainte- Chapelle ve Notre-Dame"*

Geldiğim günden beri bu katedral ile, onun komşusu olan, o zarif Sainte- Chapelle'den bir türlü ayrılamıyorum. Günde bir defa olsun ikisinden birine uğruyorum. Sainte-Chapelle pek az tesadüf edilir cinsten bir Şark, bir Kandehar zümrüdü, bir Keşmir yakutu veya Yemen akiki kadar şark. Kemiksiz denilebilecek mimarîsinde şafak ışıklarından örülmüş bir çadıra benziyor. Fransız tarihinin hemen üçte ikisinin, bilhassa Büyük İhtilâl'in en önde sahnelerinden biri olan koca Adalet Sarayının bir köşesinde, yapıldığı Saint Louis devrinden beri binbir gece sultanlarının yüzüğü gibi parlıyor.

Pek az şey bu Ortaçağ camcılık san'atı kadar şaşırtıcı ve güzeldir. Mücerreti seven Şark, Allah'ı yazıda ararken, Garp İncil'in bir sûresinden hareket ederek ışığı kendisinde aramış, onun kamaşmasında yaradılışın mucizesini tekrarlamış. Pek az san'atta bu kadar rüyâ lezzeti ve nizamı vardır. Işığın en ufak temasında her şey kökünden sarsılır ve göz için bir musıkîdir başlar...

Sainte-Chapelle küçücük ışık kafesiyle büyük katedralin yanında ne olsa bir süs, bir oyun, şeffaf bir çekmece gibi kalıyor. Zaten Bizans'tan gönderilen mukaddes bir hâtıranın konması için yapılmış. Notre-Dame öyle değil. O hakikî manâsında taşa nakledilmiş nesiller rüyâsı. Çoğu geceler onun etrafında dolaşmak, onun iman

---

* *Yaşadığım Gibi,* 250-251.

gemisinin ay ışığında yüzdüğünü, yahut karanlıkta bir kadife parlatılır gibi hafif aydınlanmış cephesi, gece ile daha hayalîleşen çatısı, saçaklarındaki ifritler ve heykel kabartmalarının Kitab-ı Mukaddes mahşeriyle olduğu yerde bir denizaltı ormanı gibi külçelendiğini görmek için, dönüş yolumu değiştiriyorum.

Onun karşısında, biraz da eski halife saraylarında Hristiyan bilginleriyle günlerce süren din ve kelâm münakaşaları yapan eski müslümanlara benzeyen bir halim var. Açıkçası Yeşil, Süleymaniye ve Sultanahmet namına onda bazı kusurlar bulmak istiyorum. Fakat doğrusu şu ki mimarî unsurdan gayrisinin bolluğundan, ışığın azlığından başka bir şey de bulamıyorum. İçi çok dolu. Mimarî hacim kayboluyor. Biz mimarî hacmi olduğu gibi muhafazayı iyi bilmişiz. Nesillerin dindarlığı garp mabetlerinin içini fazla kaplamış.

İstanbul ve Boğaziçi mimarîsini –galiba bu sonuncusu bugün pek az kaldı– tanıyan ve seven bir insan, Paris'te kolay kolay mağlûp olmaz. Zaten Paris'te güzel olan, falan yahut filân şey değildir; sokağın, hakikî Fransızlar kadar dünyanın dört köşesinden kalkmış gelmiş olan insanların yarattığı hayatın kendisidir. Hülâsa şehrin umumî havasıdır.

# "Floransa"*

*Floransa, 22 Ekim 1953*

Yirmi dört saattir o kadar acaip şekilde güzel olan şeyler için-deyim ki, sizleri imdada çağırmaktan başka çarem yok! Niçin burada değilsiniz? Niçin bu eğri büğrü yollarda benimle beraber yürümüyorsunuz? Michel Ange meydanında, İstanbul'dan sonra dünyanın en güzel manzarasını seyretmediniz? Niçin beraberce Uffici galerisinde o harikulâde Botticelli'lerin karşısında beni kendime geleyim diye çimdiklemediniz? Burası şehir değil. Allah'ın bir derdi. Her kaldırım güzel, her şey eski. Zaten İtalya'da eski yeni yok. Çirkin de yok, diyeceğim ama... Roma'daki bazı abideler hatırımda. Eğer gönlümü İstanbul'a vermiş olmasaydım -ki pişman değilim- burayı Paris'e de tercih ederdim. Ne kadar munis... Tıpkı büyük bir gül gibi. Zaten İtalya çok güzel.

Evvelsi gün saat üçe kadar Roma'da, Roma havuzlarının musıkîsine kendimi kaptırmış dolaşıyordum. Dünyada yağmur altında fıskiye seyredilen memleket varsa muhakkak İtalya. Çünkü burada, bilhassa Roma'da her an yağmur yağıyor. Ve her adım başında bir çeşme var. Çeşme yoksa bir saray vardır, yahut saray harabesi, yahut kilise, yahut yine onlardan birinin duvarında hiç olmazsa koltuğunun altındaki tulumdan önündeki yalağı dolduran bir deniz ilâhı... Ne ise çeşme sesi... defne kokusu. Yavaş yavaş kendimi ya kanatlı bir mitoloji atı yahut da kılıç balığı zanne-

* *Mektuplar*, 127-128.

decek oluyorum. Bugün iki saat muzaffer bir kumandan gibi defneler arasında, başımda, sağımda, solumda defne ile yürüdüm. İtalyan bahçeleri çok güzel,Floransa ise her şeyden güzel. Allah bilir ya, Venedik'ten korkmağa başladım; bu böyle olursa o kim bilir nedir?

Böyle şehir görmedim. Gümüş bir kazana benziyor. İçindekileri arıtmış.

Hattâ Paris'te bile bir Picasso, bir Leonardo, bir ne bileyim Watteau, filân vardır ki, bizim ufkumuz olur. Burada bütün ismi haslar Floransa denen bir mozaiğin taşları olmuşlar. Michel Ange'ın önünden Kolaro'nun veya Degüstasyon'un önünden geçer gibi geçiyorsun; Botticelli'ye selâm bile vermiyorsun. Yahut ancak görüyorsun! Bu sabah Ponte Vecchio'dan içimde hep herhangi bir dükkândan şimdi Cellini çıkacak vehmiyle geçtim, küçük bir dükkânın önünde Michel Ange'la Leonardo'nun kavgalarına şahit olacağım diye ürktüm... Ama bütün bunlar ikinci derecede iş kaldı. Çünkü Floransa acaip terkibine yarım saat sonra beni de kattı, hiç birini düşünemez oldum. Roma'da mazi modern hayatı adım başında buluyor. Parçalıyor. Burada mazi, hâl, istikbâl yok. Gayri muayyen, iç içe bir zaman var, sürüp gidiyor, mazi neyi ayırabilir ki, seninle beraber sokakta.

# III



# TANPINAR'DA İNSAN VE İNSANIMIZ



*"İnsan, insanla yaşar. Onu görür, onu arar, onda ve onunla kendisini bulur. Hakikî ve biricik ufku, yine insandır."*

A.H. Tanpınar

# İnsan ve Cemiyet*

*"Fırtınaya karşı, yaprak değil, kökünü toprağın derinliklerine salmış olan çınar dayanır."*

Diyalektik, insanı tarife çalıştı. Meşhur tüysüz ve iki ayaklı hayvan safsatasından siyasî, mantıkî veya sadece teessürî mahlûk düsturlarına kadar bir yığın tarif, "insan bir tezatlar mecmuasıdır", "İnsan bir ahenktir" tarzında epeyce müphem, hattâ bazan karanlıkta yapılmış bir el işareti gibi manâsız izahlar hepimizin hatırındadır. Pascal'ın insan hakkında verdiği "düşünen saz" tarifi, şiirin diliyle söylendiği için bu cinsten tecritlerin en güzeli, belki en manâlısıdır. İnsanoğlunun, en kudretli ve gerçekten yaratıcı olduğu tarafıyla en zayıf noktasını, kader karşısındaki aczini birleştirir. Böylelikle üçüncü bir unsuru, teessür şuurunu da içine alır. Ruhumuzla, idrâkimizle ne kadar büyüğüz ve gene bu yüzden kaderi yenemediğimiz için ne kadar biçareyiz! İşte Pascal'ın demek istediği şey. Belki, hatta muhakkak, ebedîliğin gözünde böyleyiz. Bütün bu kâinat bizim idrâkimizde yaşar. İnsan düşüncesi zaman ve mekânın yaratıcısıdır. Bütün tanrılar ondan doğar. Her şey onunla başlar ve galiba onunla biter. Bir ânı bitmez tükenmez bir ülke yapan ihsasların cenneti, bütün teessürî hayat, san'atlar, işler... Bütün bunlara rağmen kâinatın yanında neyiz? Bizim, nabzımızı dinleyerek bulduğumuz, şuurunu bera-

* *Yaşadığım Gibi*, 13-15.

berinde getirdiğimiz, ölçtüğümüz, biçtiğimiz, her şekilde tasarrufa çalıştığımız, her türlü icat, ihtira, ihtiras, vehim, vesvese, şiir ve san'atı, her şeyi içine attığımız halde bir türlü dolduramadığımız zamanın karşısında ne kadar küçüğüz!

Bir gün, ömrümüzün her türlü arızasiyle doldurmaya çalıştığımız bu çukur birden kıpırdanır. Ebedîliğin hesaplarını yapan insanoğlunu, birdenbire genişleyen küçük bir an yutar, her şey silinir.

Kâinat dışında ebedî bir düşünce, gerçek ve sonsuz zamanın kendisi olan bir düşünce tasavvur edin ki bizi seyretsin. En kısa ömürlü hayvana bile onun bakışındaki hayret duygusiyle bakamayız. Bizi en büyük taraflarımızla da ne kadar gülünç bulur!

Muhakkak ki Pascal'ın tarifi bu cins düşüncelerin en güzelidir. Bununla beraber, o da bir tecrittir; çünkü talihiyle karşılaştırdığı insanı fert olarak alıyor, fertte tasavvur ettiği büyüklükle kaderindeki zavallılıktan bir tezat yapıyor.

Halbuki fert olarak alınan insan tam değildir ve her hangi bir büyüklük fikriyle beraber yürümez. İnsiyaklarımızın emrinde bulunduğumuz zaman fert oluruz. Uzvî ahengi bozulan insan fert hâline girer. Bir an dişi ağrıyan bir Aristo, yahut nasılsa bir gece aç kalmış olan bir Leonardo veya Eflâtun aklıma geliyor. Üçü de bir kaderin pençesindedir. Fakat ıstırablarında hiç de büyüklük fikri yoktur. Bu acıyı duyuşta herhangi bir insandan farksızdırlar.

Cemiyet fikri işe karışınca kader trajedisi azalır. Çünkü cemiyet için fertte olduğu gibi ölüm yoktur. Orada süreklilik vardır. Zincir ebedîlik boyunca uzanıp gider. Parça parça olsa bile bir sonraki, kendinden önce geleni tamamlar. Cemiyet hayatı, topluluk için olduğu gibi, fert için de ölüm düşüncesini yener. Çünkü kurduğu değerler zincirinde ölümün de bir yeri vardır. Fert için bir bitiş, bir son olan ölüm, çok defa cemiyette bir başlangıçtır. Hakiki fert için ölüm hiçliktir. Hiçliğin vasfı olamaz. Kahramanca veya ona benzer herhangi bir vasfı olan ölüm, artık hiçlik olmaktan çıkar ve yeni bir şekle bürünmüş bir varlık olur. Bu yeni

varlık fikri, şahsa ait olandan cemiyete doğru yükseldikçe doğrudan doğruya alâkalı şahısların dost, ana, baba, kardeş, sevgili, evlât hâtırasından cemiyetin hâtırasına gittikçe sağlamlaşır. Yani fert, ferdî hayatından ayrıldıkça cemiyet onu devam ettirir. Bu ayrılış, şahsiyete ait hususîliklerin inkârı değil, aksine, bu hususîliklerin değer kazanmasıdır. Tarihin manâlandığı yer, bu hâtıralarla topluluk şuurunu devam ettirmesidir. Tarih, san'at eserleri, gelenekler, hepsi cemiyetin süreklilik şuurudur.

Hayvanlar çok defa her şeye küsmüş gibi ölürler. İnsanoğlu veda eder, vasiyet eder, şöyle olmasını, böyle olmasını ister. Kısacası, ayrılıyormuş gibi ölür. Cemiyet hayatı ona kendi ölüm tecrübesini sade kabul ettirmemiş, bu ölümü hayatın başka bir şekilde devamı hâline getirmiştir. Fert hâlinden, yani cemiyet şuurundan ayrıldıkça insanoğlu sadece bir zaaflar bütünüdür. Cemiyet hayatına girdikçe, onu benimsedikçe bu zaaflardan kurtulur.

San'at, ölümden sonraki hayattır. Her san'at adamı, devrinin kalabalığı içinden kendisini seçecek, dehâsını anlayacak zamanı düşünür. "Tâ haşre kadar" sözü, açıktan açığa o gün için yazılmış görünen eski kasidelerde bile en çok geçen tabirlerdendir. Haşre kadar, yani ebedîlik boyunca... Ebedîlik boyunca yaşayacak olan fertler, hattâ nesiller değil, cemiyettir. Kaderin ve zamanın karşısında ancak cemiyet ve onun tarihî varlığı olan milliyet durur. Fırtınaya karşı yaprak değil, kökünü toprağın derinliklerine salmış olan çınar dayanır.

Bu inanış her kaderin üstündedir.

# Tasavvufî Portreler

*Günler gelip geçmekteler*
*Kuşlar gibi uçmaktalar*

*"Evet, günler gelip geçtiler. Fakat zamana sevgi ve inançlarının izini geçirenler halâ aramızdalar, adları ve hayatları bize manevî ufuk oluyor. Zaten devirlerinde bile bu ermişlerin manâsı biraz da millet hayatımızı tebcil değil miydi? Kendisinin ebedî olduğuna inanan bir topluluk bu mukaddes ölülerle ahiret ülkesini fethediyor, geniş imparatorluğunu onlarla ebediyette de, parça parça kuruyordu."*

A.H. Tanpınar

*"Eski medeniyetimiz, dinî bir medeniyetti. Beğendiği, benimsediği adama ölümünden sonra verilecek bir tek rütbesi vardı: evliyâlık. Halkın sevgisini kazanmış adam mübârek tanınır, ölünce velî olurdu. Onun içindir ki İstanbul evliyâ ile doludur... Hemen her yerde, çoğu surların etrafında olmak üzere fetih şehitlerinin mezarları vardır. Bunlar Türk İstanbul'un tapu senetleridir... Bizans'ın asırlarca işlenmiş, bin türlü külfet, merasim ve âdabla dolu, altına ve sırmaya garkolunmuş derin ilâhîli ruhanîliğini, dedelerimiz bu şehit türbelerinin başında yaktıkları ilk mumla yendiler."*

A.H. Tanpınar

# "Yunus Emre"*

*"Yunus, 600 yıl evvelinden bugüne açılan kapıdır."*

Pek az şâir Yunus kadar isimsizin ötesinde yaşamıştır. O hüviyeti kolayca nüfus kağıdına sığmayanlardandır. Dün, hakkında adından, şeyhinin adından, doğduğu söylenilen yerlerden, birkaç muasırından başka bir şey bilmiyorduk. Bugün ise elimizde Fuad Köprülü'nün çalışmalarından başlayarak bize bir yığın çok sarih bilgi veren, çeşitli metodlarla yazılmış bir kütüphane dolusu araştırma ve tahlil var. Fakat Yunus bu bilgilerin hemen hepsini âdetâ inkâr etmekten hoşlanır. Aşk meydanına soyunurken fâni varlığını sanki bırakmış gibidir. O Türkçenin içinde uçan bir yıldız olmağı, öyle görünmeği tercih etmiştir. Aşağıda söyleyeceğim gibi, kendisine seçtiği adıyla çok mânâlı bir yerde bulunmama sembolüdür. Gelenek onu yedi, sekiz mezarda yatar gösterir. Hangisinin hakikî mezar olduğu tarihçiler için hakikî mesele olmuştur. Fakat bunu gereği gibi bildiğimiz zaman dahi onu oraya bağlayamayız. Şüphesiz Sakarya kıyılarında doğdu. Fakat her yerde doğmuşa benzer. Eseri de böyledir. Adına iki bine yaklaşan şiir izafe edilir. En sıkı dil ve muhteva tenkidi bile bunları ancak altıda, yedide birine indirir. Halbuki o, kırk, elli mısra ile bize gelmeği tercih etmiştir. Ve bu kırk, elli mısra, tarih ve zaman fikrine meydan okuyan mısralardır. Bu mısralarla şair, devrinin ötesinde

---

* Tanpınar'ın müsveddeleri arasında çıkan bu yazı bir radyo konuşması olmalıdır. *Edebiyat Üzerine Makaleler,* 133-136.

her zamanın dili ve zevkiyle ve şüphesiz her nesil ve her hayat görüşü için konuşur:

*Ben giderim yana yana*
*Aşk boyadı beni kana*

...

*Elinde asâsı hurma dalından*
*Yemen ellerinde Veysel Karanî*

...

*Ölümden ne korkarsın*
*Korkma ebedî varsın*

gibi beyit ve mısraları hangi devre sokabilirsiniz? Onlar kendi üstünde toparlanmış Türkçenin her zaman için taze çiçeğidirler. Hayatının öbür hususiyetleri de böyledir.

Ondan bahsedilirken Barak Baba, Tapduk Emre, Hacı Bektaş, Sarı Saltuk gibi bir yığın insan adına sık sık rastlarız. Bugün bunlara Şeyh Ebülvefa'nın adı da katıldı. Yarın şüphesiz daha birçok adlar gelecek ve biz bu yumuşak ruhlu dervişin halkası olduğu bütün geleneği öğreneceğiz. Fakat ne çıkar? Hiç biriyle onun şiirini izah edemeyiz. Hiç bir sözü dilimizde bir sevgi ve ruh rüzgârı gibi esen, birdenbire Türkçenin ortasında saf altın gibi külçelenen ve gülen bu mucizeye bir sebep veya başlangıç gibi gösterilemez. O daima tek başınadır. Eğer muhakkak bir kalabalığa katılacaksa, bu kalabalık şüphesiz kendisinden sonra gelenler, yaptığı işi devam ettirenlerdir. Bâkî'dir, Nef'î, Nedim, Fuzulî, Şeyh Galib, Hâşim, Yahya Kemâl'dir.

Hattâ muasırı olan adlı sanlı Mevlâna ile his ve düşünce yakınlığı dahi bu belirsizlikler ötesi yaşamağı, bu yalnız başınalığı bozamaz.

Burada ufak bir mukayese yapınama müsaade edin. Mevlâna şüphesiz bütün bir saltanattır. Fakat arkasında son dalı olduğu bütün bir hanedan şeceresi vardır. Yunus'un hanedanı kendisi ile

başlar. Meğer ki, lehçe itibariyle uzak ve arkaik akrabası Ahmed Yesevî'yi hatırlayalım. Fakat Yesevî'nin eseriyle Yunus'un şiiri arasında bu san'atta esas olan dil zevkinin aydınlığı vardır. Yunus yaptığını bilen ve bunu bildiği, böyle istediği için yapan şâirdir. Tek kelimesiyle şâirdir.

Yunus Peygamber'in hikâyesini hepimiz biliriz. O, bir balığın karnında günlerce kalan ve orada pişmanlık yaşları döktükten sonra ışığa dönen insandır. Bu macerayı karanlığın yuttuğu ve karanlıktan dönen insan diye hülâsa ederiz. Yunus bu adı benimsemekle şüphesiz bu peygamberin çilesini ve talihini benimsemiş oluyordu. Filhakika Tapduk Emre'ye intisabı, dergâhında kalışı, oradan ayrılışı, tekrar gelişi ve nihayet izin alıp insanlar arasına bu sefer onları irşâd için yeniden girmesi, bütün bu kaybolma, kapanma, yeniden ve başka bir hüviyetle doğma hikâyesi, hep bu adın etrafında toplanabilecek vakıalardır. Şurasını da hatırlatayım ki, o devirde Anadolu'da yaşayan sofî ve dervişlerin hemen hepsi Türkçe ad veya lâkap taşırlardı. Çok muhtemeldir ki, Yunus bu adı kendisi seçmiş olsun, yahut da bu tesadüf bütün hayatına istikamet versin. Ben yine Peygamber Yunus'un balığın karnına coşkun bir fırtına yüzünden düştüğünü göz önünde tutarak birinci şıkka ihtimal veriyorum. Fırtınanın yerini burada Moğol istilâsının hakikî bir cehennem yaptığı, doğduğu bu XIII üncü asır ortası tutar. Erenlik yolunda kaydettiği merhaleyi:

*Taptuğun tapusunda, kul olduk kapusunda*
*Yunus miskin çiğ idik, piştik Elhamdülillâh*

diye anlatan ve kendi eserini:

*Derviş Yunus bu sözü eğri büğrü söyleme*
*Seni sigaya çeker bir Molla Kasım gelir.*

diyerek açıkça tenkit eden bu cinsten bir sembolizm, bu dikkat daima beklenebilir.

Fakat zekâ ve zihnî meleke, Yunus'un hâkim hasleti değildir. O, her şeyden evvel bir kalp adamıdır. O, insan talihini kendi içinde bütün acıklı ve yüksek tarafıyla bulanlardandı. Devriyle olan diyaloğu bu kalp kuvvetiyle, onun verdiği yalnızlık duygusuyladır.

Dilimize ve ruhumuza gurbet kelimesini tasavvuf yoluyla olsa da aşılayan odur. Hangimiz, gurbet deyince o güzel kıt'ayı hatırlamayız:

*Bir garip öldü diyeler*
*Üç günden sonra duyalar*
*Soğuk su ile yuyalar*
*Şöyle garip bencileyin*

Yunus'ta gurbet, sevginin yalnızlık aynasıdır. Biz sevdiğimiz nispette yalnızızdır. Yalnızlığımız nispetinde kâinatla birleşir, kucaklaşırız. Yunus'un şiirinde ölümün aldığı o geniş ve az rastlanır yer de buradan gelir.

Bu şâir, insan hayatını metafizik bir endişede hülâsa etmesini biliyor, onu ancak içimizden yenebileceğimizi bize öğretiyordu.

Moğol istilâsının kan ve ateş çağında, o bitmez tükenmez ıstırab, ölüm, hastalık, açlık ve ümitsizlik cehenneminde yaşayan insanlar bu sevgiye, tahammülü imkânsız realitenin ötesinde açılan bu geniş ve rahmanî ümit kapısına ekmek ve su kadar, rahat yastık ve uyku kadar muhtaçtılar.

Bu seyyal ruh, bu iç âlem fâtihi:

*"Bir ben vardır bende benden içre"*

diyerek bizi maddemizin ötesinde ve onun dayanağı bütün bir âlemi açan bu şâiri iki insanın arasında mütalâa etmek daima faydalıdır. İkincisi ile olan münasabeti ise asıl aksiyonudur. Ben Orhan Gazi'yi ve onunla beraber ikinci imparatorluğu kurmağa çalışanların hiç birini Yunus'tan ayıramadım. Ne zaman Orhan Gazi'nin çehresine biraz eğilsem, orada Yunus Divanı'ndan aksetmiş çizgiler görürüm ve bütün o fütuhatların arkasında bu ruh kasırgası ile Türkçe'de doğan yapıcı değerler dünyasını selâmlarım.

# "Yunus Emre ile Mevlâna"*

Taptuk Emre'nin müridinde Mevlânâ'nın zenginliği yoktur. Onun şiiri bir çekirdek gibi kurudur. Sanki bu köylü derviş yazmaz, içinde kaynaşan şeyleri sert bir ağaca oyar. Böyle olduğu için de alabildiğine kendisi, uyandığı toprak ve etrafındaki cemaattir. Fakat Oğuz Türkçesinin tecrübesizliğine rağmen o ne sağlam yürüyüştür ve ne keskin hayâllerle konuşur? İnsanın, Yunus'un şiirine kelimeler eşyanın kendisi olarak gelirler, diyeceği geliyor.

Aralarındaki büyük farklardan biri de ölümün bu ikincisinde fazla yer tutmasıdır. O, Celâleddin-i Rûmî'nin "Bizden sonra gelecek olanlar çok sıkıntı çekecekler, fakat onların çocukları rahat edecek" diye kaderini anlattığı nesildendir. Filhakika Yunus, Moğol istilâsının azdığı devirde büyüdü. Onda ve hiç olmazsa bir tek şiiri ile büyük şair olan Şeyyad Hamza'daki ölüm vizyonunun eşini bulmak için onaltıncı asır şimal resmini siyah bir dalga gibi saran mistisizme kadar çıkmak gerekir.

Bununla beraber:

*Ölümden ne korkarsın*
*Korkma ebedî varsın.*
...

---

* *Beş Şehir*, 162-163.

*Her dem yeni doğarız*
*Bizden kim usanası.*

diyen Yunus, ölüme yenilmiş değildir. Belki realitesini sonunda inkâr etmek için onu teker teker sayar. Hakikatte ölüm ağacı Yunus'da sonsuz oluşun çıkrığıdır. O da Mevlâna gibi insanı içinden görür.

*Sevdiğimi demez isem*
*Sevmek derdi beni boğar.*
...
*Seni deli eden şey*
*Yine sendedir sende.*

Divanına bakılırsa Yunus, Mevlânâ ile buluşmuş, meclisine ve semaına girmiş. Hattâ bir rivâyete göre Mevlânâ, Sakaryalı dervişe Mesnevîsini okumuş, o da hürmetle dinlemiş, fakat kitap bitince, "Hazret, güzel, çok güzel söylemişsin ama, sözü biraz uzatmışsın! Ben olsam:

*Ete kemiğe büründüm*
*Yunus diye göründüm*

der, keserdim." demiş.

Beyit belki Yunus'undur, belki değildir ve gerçekten güzeldir. Fakat hikâye, basitleştirmekten hoşlanan Bektâşi zihniyetinindir. Mevlânâ'nın vahdet-i vücut felsefesi bu kadar kısa değildir. Sonra Mesnevî, uzunluğuna ve öğreticiliğine rağmen çok güzel tarafları olan bir kitaptır. Şarkın en tatlı taraflarından biri, hayvan, kuş, vezir, köylü, bezirgân, halk hikâyeleriyle bu kitapdır. Ve Mevlânâ dünyanın en tatlı hikâye anlatanlarından biridir. Öyle ki Mesnevî'yi düşündüğüm zaman çok defa gözümün önüne kitaptan ziyade tıpkı Sainte-Chapelle gibi çatısından, kemerlerinden ve kafesinden gayrısı, çok renkli, bir kısmı hayâlî, bir kısmı karikatüre kaçan, bir kısmı "nehy-i an'il-münker"in tâ kendisi olan bir realizmde hayvan, insan karmakarışık resimlerle örtülü renkli camdan bir bina gelir. Baş tarafındaki on sekiz beyitle onun yer yer

esere serpilmiş akisleri bu renkli dünyayı, daha doğrusu bu çok süzme Şark'ı ve onun derin hikmetini ve hayalî denecek kadar istiareli realizmini bütün bir vahdet ve hasret ışığı ile aydınlatır.

Mevlânâ'nın hasret ve sevgi felsefesi, bütün Mevlevîlikle beraber öz hâlinde bu on sekiz beyittedir. Bu beyitler kadar geleceği yüklü, onu kendisinde toplayan eser azdır.

# Merkez Efendi*

Sümbül Sinan'ın halifesi Merkez Efendi, surların dışında kendi yaptırdığı camiin ve kendi bulduğu bir ayazmanın yanında yatar. Yazık ki çocukluğumun hâtıraları arasında kuytu ve haşyetli rahmaniyetine güçlükle yaklaşılan bir kürsü gibi parıldayan bu Müslüman Asklepion'u artık kaybolmuştur. Ziyâreti o kadar karanlık yapan ağaçlar kesilmiş, avludaki dergâh hücreleri yıkılmış, kuyu kapatılmış, hülâsa sırrın kendisini yapan unsurlar ortadan kalkmıştır. Mimarîsiz, düz bir kışla odasında yatan birkaç ölü ile ayazmanın derindeki havuzuna bakan silik yaldızlı kafesi ancak görülen çile odası duruyor.

Merkez Efendi bu kafesin arkasında, bu yeraltı havuzunun gümüş parıltılarla yer yer bulanan ve bir kurbağa gözü gibi aydınlık menevişlerle dolu defne yeşilini ve belki de benim çocukluğumda, öğrettikleri şekilde yiyecek şeyler attığım balıkların gidiş gelişini seyrede seyrede büyük hikmet murakabelerine dalar, hatimlerini indirir, uzun ve ıssız kış gecelerini bitmez tükenmez duaların zinciriyle sabaha ve güneşe doğru çekerdi.

Üstüne eğildikleri Kur'an sayfalarının aydınlığını benimseyen ve ferdî çizgilerini böylece onda erittikleri yüzleri, bize artık bir insan yerine iyi tezhip edilmiş bir fatiha gibi ilhamlı ve rahmanî

---

* *Beş Şehir*, 50-51.

görünen bu insanlar eski medeniyetimizin belki en güzel ve en iyi taraflarıydı.

Onların sayesinde devirlerin sert hayatı yumuşuyordu. Zaten devirlerinin asık yüzünde bir sevgi ve şefkat tebessümüne benzerlerdi. Bazan abese kadar giden Müslüman merhametinin ve müsamahasının en güzel misâliydiler.

# Tarihî Portreler

*"Kâinatımızı nasıl kendi akislerimizle yaratırsak; maziyi de düşüncelerimize, duygularımıza ve değer hükümlerimize göre yaratır, değiştiririz."*

A. H. Tanpınar

*"Hayat, birbiri peşinden kurulan terkiplerle devam eder. Güzel, işte bu terkiblerin mucizesidir. Onun hakkını ancak nadir murakabe anlarında kendileri olmak imkânını bulanlar verebilirler."*

A. H. Tanpınar

# "Mimar Sinan ile Bakî"*

Kanunî'nin tahta çıktığı senelerde İstanbul cami, han, hamam, medrese, büyük saray, evliyâ türbeleri ve çeşmeleriyle tam bir Türk şehriydi.

Yalnız bize ait olan bu manzaranın şimdi dehâ ile tamamlanması, bu gelişmeyi bir infilâk hâline getirmesi lâzımdı.

İşte Sinan bunu yapar. Yaratıcı, nizam verici hamleleriyle İstanbul ufkunu, mermeri, kalkeri, porfiri, kubbeyi, kemeri, istalâktiti, asırlık şekilleri birbirine karıştırır; nisbetleri değiştirir; tenazurları kırar, sanki dehâsıyla kendisinden öncekilerin tecrübelerini, buluşlarını bir sonsuzluğa taşımak istiyormuş gibi, her şeyi genişletir, büyütür, sayıları çoğaltır, her motiften ayrı ayrı şekiller ve terkipler çıkartır...

Fakat asıl şaşırtıcı tarafı yaratıcılığındaki genişliktir. Herkes Şehzadenin kubbelerine hayran iken, o kendisini Süleymaniye'nin aydınlık boşluğuna bırakır ve kartal kanatlarının tek bir süzülüşü ile İstanbul'un bir tarafını Boğaz'ın yarısına kadar doldurur. Oradan velveleli bir uçuşla eski payitahta, Edirne'ye geçer, Selimiye'nin mücevher çağlayanlarını kurar. Arada çifte Mihrimahları, Rüstem Paşa'ları, Piyâle'leri, Kılıç Ali'leri; Sokullu camileriyle, medreseleriyle, su kemerleriyle, türbeleri, çeşmeleriyle, sarayları ve köşkleriyle, küçük mescitleriyle İstanbul'u baştanbaşa fethetmiştir. Kimbilir, bıraksalardı, imparatorluğun kendisi ka-

---

* *Beş Şehir*, 34-37.

dar geniş ve zengin san'atı belki de bütün İstanbul'u yedi tepesinde yedi kubbeyle tek bir bina hâlinde işler, bu kubbeleri vadilerin üstünden aşan ve sırrı yalnız kendisinde olan kemer galerilerle birbirine bağlar; aralarından büyük ağaçları, yeşilliği, bir mükâfat gibi fışkırtır; tatlı meyillere medreselerini, şifahânelerini oturtur; taştan ebediyet rüyâsını kademe kademe üç kıyıya kadar indirirdi.

Bunu yapamadıysa bile, hemen benzerini yaptı. Bu rüyâyı bir yıldız dizisi gibi kırdı ve benimsediği şehirden başlayarak geniş imparatorluğun dört bucağına dağıttı.

Çekiç seslerinin gazâ tekbirleri ve zafer nâralarıyla, kılıç, nal şakırtılarıyla yarıştığı muzaffer, mesut devir! Koca imparatorluğun her tarafında beyaz taş yontuluyor, büyük kazanlarda kubbeler için kurşun eritiliyor, yarı simyâger, yarı evliyâ kılıklı ustaların, başında bekledikleri çini fırınlarında nar çiçeklerinin, karanfillerin, badem, erik çiçeklerinin bir daha solmayacak baharları, tevhitlerin inancı, fetih âyetlerinin müjdesiyle beraber ağır ağır pişiyor; küçük, izbe dükkânlarda, yassı tunç tokmakların altında medreselerin, şifahânelerin, kervan sarayların, hanların, büyük sarayların, sebil ve çeşmelerin saçakları, kitâbeleri, yaldız süsleri için altın, dövüle dövüle kelebek kanatları kadar ince, menevişli yapraklar hâline getiriliyordu. Süleymaniye'nin avlusunda, henüz bitmiş cami için, hattatın elinden yeni çıkmış bir âyeti taşa geçirmeye çalışan işçi, başını kaldırıp baktığı zaman Üsküdar'da yeni başlanan bir cami için Marmara'dan, Akdeniz adalarından iri mermer kütleleri taşıyan yelkenlilerin büyük martılar gibi iskeleye yaklaştığını görüyor; Kastamonu ormanlarından yeni getirilmiş keresteleri taşıyan hamalların gürültüsü, kendisine kadar yükselen taze çam ve ardıç kokuları arasında, kulaklarında uğuldduyordu.

Çok defa düşünürüm: Bakî ile Sinan acaba dost oldular mı? Süleymaniye'nin yapıldığı yıllarda Bakî yirmibeşle otuz arasında genç bir molla idi. Bir yıl kadar da Süleymaniye binalarının inşasına nezâret etmişti. Kimbilir belki de Türkçeyi o kadar kudretle bükmesini, burada, nizamını yakından bilmediği bu

san'atın göz önünde, çıldırtıcı bir sağlamlıkla yükselişini göre göre öğrenmişti. 1572'de, hocası ve hamisi Kadızâde ile Halep'ten döndüğü zaman elbette ilk cuma namazını, bir vakitler temelleri arasında dolaştığı bu camide kılmış; onun bitmiş kemerlerine, sütunlarına, şaşırtıcı mihrabına, Evliyâ Çelebi'nin kendisine has buluşu ile genişliğini, mermer döşemelerinin beyazlığını, "harem-i beyaz", "ak yayla" diye anlatmağa çalıştığı ve billüra benzettiği avlusuna, zafer kasidesi kapılarına uzun uzun bakmıştı. Belki de bütün imparatorluğun gururu olan mimara koşmuş, ellerine sarılmış,

"– İlâhî Sinan! Ey susan taşın ve konuşan hacimlerin şairi; ey maddenin uykusuna kendi nabzının âhengini hepimizin imanıyla beraber geçiren! Aydınlığı en bilgili terkiplerde eritilmiş madenler gibi yumuşatıp ondan zaferlerimize hil'atler biçen! Sen bu şehre bütün dünyanın kıskanacağı bir cami yapmakla kalmadın; insan düşüncesinin erişilmesi güç hadlerinden birini tespit ettin" demiştir. Hayır, elbette ki Bakî böyle şişkin, böyle taklit dille konuşmazdı; ona daha basit, çok basit ve çok güzel, bir duaya benzer şeyler söylemiştir.

# "Evliyâ Çelebi"*

Bir Türk şehrinden bahsedip de Evliyâ Çelebi'yi hatırlamamak kabil değildir. Cedlerimizden iki kişi vatan haritasını benimsemişlerdir. Bunlardan birincisi Mimar Sinan'dır. XVI. asır Türkiyesini onun eserlerinden bulmak daima mümkündür. İmparatorluğun bu dehâdan, payını almamış pek az büyük şehri vardır. O kadar ki Sinan denilince gözümün önünde son derece nispetli yontulmuş bir mücevher dizisine benzeyen irili ufaklı binalar, tâ Macaristan içerisinden başlayarak Akdeniz'e ve Basra körfezine kadar iner. İkincisi başlı başına bir vatan aynası olan Evliyâ Çelebi'dir. Bu ayna bazen ufuk ilâvelerle, fakat daima aslın büyük çizgilerine sadık kalarak, bütün XVII. asır Türkiyesini verir. Evliyâ Çelebi'nin Ankara'sı, muasırı olan yahut sonradan gelen seyyahlarınkine pek benzemez. Daha ziyade fantastik bir sergüzeştin etrafında toplanır. Ankara'ya gelen Evliyâ, vakıa şehri, kalesi, hisarı, Paşa sarayı, serdarı, hususî kazanç kaynakları, bahçelerinin meyvası, mektep ve medrese, cami sayıları ve âdetleriyle tasvir etmekten geri kalmaz, fakat asıl orkestrasyonunu bugün, yattığı yerin adı bile unutulan bir Türk evliyâsında yapar. Evliyâ'nın Hacı Bayram-ı Veli için bir hatim başladığı halde kendisini unutmasına üzülen Erdede Sultan gece onun rüyâsına girmekle kalmaz, aynı zamanda gaipten gönderdiği bir elçiyle sabahleyin ona kendi merkadini gösterir. Evliyâ Çelebi'nin

---

* *Beş Şehir*, 222-223.

el ele Ankara sokaklarında yürüdüğü ve sonradan birdenbire fazla tecessüsü yüzünden kaybettiği gaip âlemlerden gelen bu rehberin elleri kemikleşmiş ve sesi toprak altından gelir gibi derin ve boğukmuş. Verdiği izahlara göre, tasavvuf tarihinde mühim yeri olması lâzım gelen bu Erdede Sultan'ı bu sefer Ankara'da epeyce aradım. Bu vesileyle bilmediğim bir çok şeyleri öğrendiğim hâlde onu bir türlü bulamadım. Yalnız bu işlerle yakından ilgili bir Ankaralıdan Kuşbaba diye anılan bir eski yatırın bu Erdede Sultan olması ihtimâli bulunduğu ve mezarının da şimdiki "hâl" civarında yeni yapılan bir mektebin altında kaldığını öğrendim. Seyahatlerine doğruluğundan şüphe ettirecek derecede lâtif ve mizahî bir rüyâ ile başlayan Evliyâ Çelebi'nin rüyâlarına ne kadar inanabiliriz? Bunu pek bilemem. Zaten ben Evliyâ Çelebi'yi tenkit etmek için değil, ona inanmak için okurum. Ve bu yüzden de daima kârlı çıkarım. Hikâyesini okuduktan sonra kale ve eski Ankara'da yaptığım gezintilerden dönerken bu yollarda bir sabah vakti, Evliyâ Çelebi'nin yanında gayb âleminden gelmiş rehberiyle konuşa konuşa yürümüş olması ihtimâli benim için şehrin mazisiyle yaşadığım saati birleştiren garip bir zevk oldu.

# "III. Selim"*

III. Selim Boğaz'ı seviyordu. Adının Kırlangıç olduğunu Melling albümünden öğrendiğimiz -çok uzun mahmuzunda altından bir deniz kırlangıcı heykeli vardı- saltanat kayığı ile sık sık Boğaz'da dolaşıyor ve Boğaz köşklerinde mehtap safası yapıyordu. Galib divanını dolduran mehtap ışığı ve mücevher parıltısı bu zevkin yalnız padişahta kalmadığını, etrafına da geçtiğini gösterir. Zaten bu devirden kalan eserlerin çoğu kapısının üstünde, çeşmeler ayna taşlarında Şeyh Galib'in tarihlerini taşırlar. Devrin bizdeki çehresi biraz da san'ata verdiği üstün yerden gelir. San'atın bir adım ötesinde ufuk, tahammül edilmeyecek kadar boğucudur. Şüphesiz bunda en büyük mesuliyet padişahındı. Bu hükümdar girişti̇ği işi tutacak kudrette değildi. Ne de bu cinsten büyük bir değişiklik için zarurî olan bilgiye ve şahsiyete sahipti. Devri çakırpençe insan istiyordu. III. Selim'de ise bu yoktu. Onun için diktiği yenilik ağacı ancak kanıyla sulandıktan sonra tutunabildi. Ve çiçek açtı.

III. Selim'in beste ve âyinlerini şimdi bizim için o kadar derin ve manâlı yapan şey iyi niyeti, yenilik aşkı gibi faziletlerini karşılayan cihângirlik hülyâsı, tereddütleri, yeis ve füturu, hülâsa bütün bir kompleks psikoloji yüzünden milletçe yaşadığımız kanlı ve hazin macera mıdır? Hayatını ve yarıda bıraktığı işleri, imparatorluğun yelken ve dümenine kadar suya batmış bir gemiye

---

* *Beş Şehir*, 99-101.

benzeyen ve felâketli manzarasını bilen bizler, bugüne ait his ve düşüncelerimizi teşmil ederek mi bu eserlerle karşılaşıyoruz? Yoksa onlar gerçekten, şimdi duyduğumuz şekilde, bütün bir inkıraz korkusu, inkıraz zevki, azaplar, tehlikeli sezişler, nefis ithamları ve kaçışlarla zengin olarak mı bize geliyorlar?

Bunlar ancak musıkîmizi bütün tarihiyle gözü önünde bir obje gibi görebilecek şekilde bilen ve üstünde duran münekkitlerin cevap verebileceği suallerdir. Şurası var ki tıpkı kendimiz gibi geçmiş zaman da, bizdeki aksiyle tekevvün hâlindedir. Kâinatımızı nasıl kendi akislerimizle yaratırsak; maziyi de, düşüncelerimize, duygularımıza ve değer hükümlerimize göre yaratır, değiştiririz. Kaldı ki talih, bu hâlis İstanbullu bestekârı, doğuşu ve mukadderatına sahip olduğu imparatorlukla devrinin öbür insanlarından çok ayırmıştı. İster istemez her hareketinde öbürlerinden başka şeyler aramamız zarurî oluyor. Belki de bu yüzden Topkapı sarayındaki iki odalı köşkünde, bugün pas vurmuş billûruna Galib'in beyti oyulmuş aynalar, çiniler, âyetler arasında, Aynalı Kavak sarayının ta'likleri altında, Beşiktaş sarayında ve Boğaz Köşklerinde, kız kardeşlerinin yalılarında, yeni kurduğu orduyu bütün bir gözde maiyet ile teftişe gittiği Levent yollarında, her önünden geçtiği iskelede top sesleriyle selâmlandığı deniz binişlerinde hemen herkese güvenerek, herkesten şüphe ederek, en küçük ümitlere yapışarak, en ufak fısıltılara manâ vererek, dikkati ve düşüncesi o kadar acıklı maceraların geçtiği hudutlarda, dostu sandığı Napoléon'un ve İstanbul'u tehdit eden İngiliz donanmasının tasavvurlarında parçalanmış, geçirdiği saatlerin bu bestelerde ve âyinlerde mutlaka bir izi bulunmasını istiyor ve bunu vehmediyoruz.

# Gündelik Hayattan İnsan Manzaraları

*"Asıl mühim olan şey insandır. Gerisinden bana ne?... Belki bir insan hayatı, zamanın fırınında ateşe attığımız bir kağıt kadar çabuk yanıyor. Belki hayat, hakikaten bazı filozofların dediği gibi, gülünç bir oyundur. Tam bir ümitsizlik içinde bir yığın karar kılıklı, tereddüt ve küçük, ümitsiz savunmalardır, hattâ hülyâdır. Ama, gerçekten yaşamış bir insanın ömrü yine mühim bir şeydir."*

A. H. Tanpınar

*"Istırabları olduğu için ümit etmesini de biliyorlardı. Görmesini bilen ve gördüğü ile kendini avutup eğlenen bu insanlara kendi düşüncelerimin güneşe kapalı ülkesindeki yapmacık merhamet ile acımaktan, o gün kurtuldum. Çünkü onlar benim bilmediğim, mahrum bulunduğum bir hayat kaynağına sahiptiler. Gülmesini ve yaşamasını biliyorlardı."*

A. H. Tanpınar

# İnsan ve Ötesi*

Bir iki düdük sesi, sonra bir ifritin nefes alışına benzer bir soluma... Ve tren durdu. Havasını sert aydınlığı ile kıran lambâları ile, sağa sola koşuşan yolcularının telâşı ile, yüksek, alçak bir yığın insan çığlığı ve eşyanın sükûneti ile, bir uykusuz ve sarsıntılı gecenin çocuğu istasyon, yattığım yerden bana her şeyin silindiği, kaybolduğu hissini veren bir ölü sükûnetinden fışkırdı. Biz mi ona doğru gelmiştik, o mu bizi birden yakalamıştı? Muhakkak olan bir şey varsa, o da, bütün bildiğim hazırlıklarına rağmen, bu tesadüfün beni birden yakalamasaydı. Bu açık kurşunî cephesini yağmurun, güneşin soldurduğu bina, perdesiz penceresinden sarı masasını, kalın defterini, kaba baskülünü gördüğüm bu oda, şuraya buraya denk denk sıralanmış eşya, bir yere çömelmiş hasta ve ihtiyar kadın ve yanıbaşında şaşkınlığını ona da aşılamaya çalışan beceriksiz bir kızla, kasketli bir mektep talebesi, biraz ötede parmaklığın arkasında yedek atıyla subayını bekleyen bir asker, gelip giden trene binen, inen, el sıkan, öpüşen, ağlayan insanlar, kısacası ayrılığın, üzüntünün ve sabırsızlığın doğurduğu bütün bu kalabalık, belki kendilerini bir uykusuzluğun verdiği ağır mahmurluk arasından gördüğüm için, belki de bütün gece sürdüğünü bildiğim yağmurdan sonra onlarla birdenbire karşılaştığım için bana bir vehim kadar hayalî ve gölge göründüler.

---

* *Yaşadığım Gibi*, 85-89.

Onların hiç biri diğerine benzemiyordu. Fakat hemen hepsinin yüzünde beraberce paylaştıkları bir şey, bir hâl vardı. Gece, üzüntü ve bir yığın boşluk bu yüzleri yakalamış, değiştirmiş, yaşadıkları ânı kendileri için mihanikî bir dikkatler ve hareketler hâline getirmişti. Hepsi de bu ânın çok ilerisinde, yahut çok gerisinde yaşıyor gibiydiler. İki bavulu ve bir sürü paketleri ile şu tek katlı arabaya atlayıp giden yolcu, biraz sonra ağır uykusuna kendisinin de bir rüyâ parçası gibi karışacağı küçük kasabanın sokaklarında kaç türlü vehimde ürperecekti. Bir yanını döneceği cami, odasında yatacağı han, kulağına gelecek çeşme sesi, hepsi onun için kendisinde içlerine karıştığı büyük bir rüyânın parçaları değil miydi? Eşyasını yerleştirdikten sonra kocası ile yanıbaşındaki pencereden konuşan bu genç kadının solgun yüzünü böyle değiştiren, elbette ki, sadece ayrılığın hüznü değildi. Yarına, bilinmeze, müpheme doğru, görünmeyen bir ışığa uzanır gibi, içinden çok mühim bir şeyin kayıp gittiği ne kadar belliydi. Yanındaki erkeğe adeta dünden veya yarından gülüyordu.

İstasyonun yan tarafındaki küçük evde bir pencere açıldı. Genç bir kadın, içerdeki aydınlığın genişçe bir çizgiyle kavradığı omuzları, çok saçlı başı, çerçeveyi yukarda tutan ve beyaz gecelikten fırlamış çıplak ve dolgun koluyla, serin geceye doğru uzandı. Bu beyaz gömlekle çıplak kolun, bu hafifçe yana eğilmiş zengin başın etrafa dağıttığı mahremiyeti acaba benden başka tadanlar oldu mu? Bu kadın, bu soğuk gecede, sessiz heykel duruşu ile hangi uzaklardan ve kimbilir kimi çağırıyordu? Sarı aydınlığın bir yaldız tufanına boğduğu bu odanın mahrum olduğu şey neydi? Öte yandan bir horoz ötüyor, daha ileride çıplak bir meydanda, tek bir lâmba, tek bir yolcunun başı üstünde, can sıkıntısından hemen çatlayacakmış gibi sallanıyor.

Yer ıslaktı. Bir ucu horoz seslerinin geldiği karanlıklara gömülen ağaçların yakın dallarında yaprakların uçlarına biriken yağmur dalları yapma elmaslar gibi parlıyordu. En yakındaki dalların yaprakları, bedenlerini okşayan, bazısı altlarından gelen aydınlıkta, daha taze, daha şeffaf şekilde yeşil ve bazan da buğulu görünüyorlardı.

Birdenbire sırtında çok ihtiyar bir kadını taşıyan bir adam gördüm. Erkeğin yüzünü, günlerce kesilmemiş sakalı ve yorgunluk içten kemirmişti. Denebilir ki bu bir yüz değil, el kadar bir gölge parçasıydı. Kıyafeti çok perişandı. Yükünün altında eğilmiş, biçare ve harap, topal bacağını sürüye sürüye üçüncü mevki vagonlarına doğru gittiler. İhtiyar kadının kıyafeti daha başka türlüydü. Yanındakilerden çok temiz ve süslü giyinmişti. Bir çeşit hotoza benzeyen mor başlığının altında beyaz saç demetleriyle kulaklarındaki küpeler, boynundaki süsler ve ikide bir dönüp arkaya bakan fersiz kuş gözleri ile bu yüz daha çok korkunç bir şeydi. Biteviye bir şeyler yiyor, biteviye gülerek bacaklarını kendisini taşıyan adamın iki tarafına çarparak sallıyordu. Arkalarından ellerinde bohçaları ile iki kadın geliyordu. Birisi şişman ve orta yaşlı idi, öbürünün düşük ve dar omuzlarında genç bir kız hali vardı. Bizim vagonun önünden geçerken orta yaşlı kadın mırıldandı: "Bu hiç iyi olur mu artık? Babanın budalalığı..." Kız cevap verdi: "Nesi var, nesi yoksa sırtına taktı..." Ve dördü birden gözden kayboldular.

Taşın üstünde oturan ihtiyar kadın, belli ki yolcusunu uğurlamak için yerinden kalkıp vagonun önüne gidememişti. Kasketli çocuk oradan kendisi ile konuşmaya çalışıyordu. O, belki de anlamadan etrafına bakınıyordu. Hangi zamanı gösteriyordu? Masum muydu? Birşey mi bekliyordu? Biz gittikten sonra, vagonun önündeki kardeşi ile konuşan genç kız, onu zorla yerinden kaldıracak, bin zahmetle evine götürecekti. Bu gecenin azabından sonra bu kız tekrar bu kadını ve evini sevebilecek miydi? Onunla başbaşa giden kardeşinin neşesinden mahrum olarak geçecek hayatı kimbilir ne dayanılmaz bir şey olacaktı? Müşteri bulmaktan ümidini kesmiş bir hammal, istasyonunun duvarı dibinde yağmur değmemiş bir tarafa kıvrılıp yattı. Belki de rüyâsında, tam başına düşen yataklı vagondaki yolcuların refahını tadacaktı.

Tam pencerenin yanında duran genç adam: "Aldırma canım, diyordu; ben artık yalnızlığa alıştım. Sen kendine dikkat et, imtihanlara hazırlan, zaten birkaç ay kaldı şurda." Ve sinirli ayakları

ıslak kaldırımda sağa sola giderek şu bir kaç ayı ezmeye çalışıyordu. Genç kadın ne cevap verdi, duyamadım. Yalnız sesi gecenin içinde sarı bir mekik gibi dolaştı, ümit ve üzüntüden bir şeyler ördü, sonra uzakta bir horoz öttü, bir at kişnedi, deminki geniş soluma arkasından çatırtılı bir sarsıntı... İstasyonun aydınlık cephesi ikiye bölünerek telgraf telleri ile beraber devrildi, ışıklar söndü, ağaçlar karanlık yüzlerini çevirdiler, meydandaki lâmba, altındaki su birikintisinde parçalandı.

Onlar kendi gecelerine kapandılar, bir sarsıntıdan ve yıkılıştan atomları olan bir zamana girdik.

Memura sordum, "Yedi dakika" cevabını verdi. Bu küçük kasabanın önünde yedi dakika kalmışız. Bu kısa zaman içinde gözlerimin önünden kaç insan yüzü, kaç insan talihi geçmişti? Rast gele bir kaç sayfasını karıştırdığımız bir kitap gibi, kendisini ifşaya en elverişli, en müdafasız bir anında bir insan kalabalığının yedi dakikasına misafir olmuştum. O geceden beri, bu insanlar bende adeta bir hastalık gibi devam ettiler.

O kadar garip şekilde süslenmiş, oğlunun sırtında bilmediğim bir şeyi kemire kemire giden o ihtiyar kadın, yüzünden hiddeti ve hayatının bıkkınlığı akan gelini, cılız ve hastalıklı kız, tersine dönmüş bir mantıkla anasını sırtında bir günâhın kefareti gibi taşıyan o yorgun erkek, odasının penceresinden soğuk ve yağmurlu kış gecesine kendisini bir âşığa teslim eder gibi bırakan genç kadın, hepsi bende yazılmamış bir romanın parçaları gibi yaşıyorlar ve beni, kendilerini tamamlayacak olan havaya bir kaç elektrik ışığının gerdiği perde arkasında, köpek ve horoz seslerinin ancak bulandırabildiği uykusunu şöyle böyle sezdiğim o küçük kasabaya çağırıyorlar.

Orada bir kaç gün onların hakikî havası içinde yaşamayı ne kadar isterdim. İnsanları ile konuşmak, kahvelerinde oturmak, bağlarını ve bahçelerini gezmek, sığır kokusu ile akşamın birbirine karıştığı tozlu yollarında yürümek, küçük dükkânlarındaki eşyayı seyretmek, kadınlarının şarkılarını, çeşmelerinin sesini, ihtiyarlarının şikâyetini, gençlerinin ümit ve can sıkıntılarını dinlemek ne güzel olacaktı... Bunlar gibi mahkemelerindeki davaları-

nı, kireç sıvalı evlerinin avlularını dolduran dedikodularını da öğrenmek isterdim.

Bu insanları bir uykusuzluk gecesinde sadece bir gölge gibi görmüştüm; şimdi bu gölgeler beni yavaş yavaş, daha ötelere, daha derinlere çağırıyor. Başlarının etrafındaki aydınlık değişiyor, muammalarını çözmeye çalıştıkça bir yığın çetrefil meseleyle karşılaşıyorum. Bu meseleleri buldukça elimde insan gücü denilen şey külçeleşiyor, mücerret ve müphem kavramlar hâlini alıyor. Ortaya insanı yapan kaderin asıl mekanizması çıkıyor ve ben anlıyorum ki, insandan ötede bir şey, onu zaaf ve kudretleri ile, talih ve talihsizlikleri ile yaratan ve idare eden çok kuvvetli bir şey vardır.

# "İhtiyar Kadın"*

Çok fakir, çok zavallı bir ihtiyar kadın tanırdım. Hayattan ziyade kitapla yaşadığım devirlerdi. İnsanları, o yaşlarda çok defa olduğu gibi sadece etiketleriyle görürdüm. Yırtık ve sefil elbisesi, buruşuk ve bir ceviz kadar kuru kavruk yüzü, fersiz gözleri, dişsiz ağzı, daima geçindirmeğe çalıştığı işsiz ve ayyaş damadı, evde kalmış ve ikisi hastalıklı olmak üzere üç kızı ile bu kadın yıllarca hayatımda ötesine geçilmemesi lâzım gelen bir duvar gibi dikildi durdu. Onun gecelerini, açlık ve sefaletle dolu saatlerini, daima büyük bir korku ile tasavvur ederdim. O, benim hayatımda rastladığım ilk sefil değildi. Fakat önünde muhayyilemin ürküttüğü bir duvar gibi, bütün sefaletlerin, tersine dönmüş talihin timsali olmuştu. Bir gün bu duvarın arka tarafına geçmeğe cesaret ettim. Hayatımda benim için bundan daha büyük bir kalp kuvveti, bir teselli olamazdı. Bu fakir kadın, damadının iş bulduğu gün, yerine getirdiği adağı bize anlattı.

Bütün peygamber ve belli başlı evliyâ isimlerinden sonra Tezveren sultan, Nallı Dede, Kalburlu Dede, Bukağılı Dede diye bir yığın İstanbul velisine hediye ettiği bir okka ekmeği anlatırken bu buruşuk yüz birdenbire o kadar hoş bir mizah çeşnisiyle aydınlandı ki... İşte o zaman hakikî neş'enin ne olduğunu anladım. Yavaş yavaş onun hayatına girmeye cesaret ettim. Bazı geceler, bir gaz lâmbasının şöyle böyle aydınlattığı odasına misafir giderdim.

---

* *Edebiyat Üzerine Makaleler*, 54-55.

Hayır, bu sefalet, hiç de zannettiğimiz gibi "her türlü ümit ve neş'enin dışında" bir şey değildi; sağlam bir yaşama aşkı bu kalpte ve etrafındakilerde, yerinden sökülmesi imkânsız bir ağaç gibi kökleşmişti. Istırabları olduğu için ümit etmesini de biliyorlardı. Yaşama sevinçleri hiç kaybolmamıştı. Ne kadar sıhhatli bir gülüşleri vardı! Bir gün bu ihtiyar kadın, bana tesadüfle içine düştüğü bir bayram kalabalığını anlattı; daha henüz bu kuvvette bir mizahı Türk romanında ve hatta en meşhurlarında bile görmedim. Görmesini bilen ve gördüğü ile kendini avutup eğlenen bu insanlara, kendi düşüncelerimin güneşe kapalı ülkesindeki yapmacık merhametiyle acımaktan o gün kurtuldum. Çünkü onlar benim bilmediğim, mahrum bulunduğum bir hayat kaynağına sahiptiler. Gülmesini ve yaşamasını biliyorlardı.

# "Muvakkit Nuri Efendi"*

Nuri Efendi benim tanımağa başladığım zamanlarda, elli beş altmış yaşlarında, orta boylu, zayıf, kuru, fakat dinç bir ihtiyardı. Ömründe hiç hastalık, hattâ ufak bir diş ağrısı çekmediğini söyler ve bunu Rumeli toprağından gelmesine yorardı. "Babam pehlivandı... Ben de gençliğimde epeyce güreştim" diyerek bu zayıf cüssede şaşılacak bir şey olan kuvvetli pazularını gösterirdi. Birisine kızdığı veya canı pek sıkıldığı zaman camiin avlusunda kim bilir hagi tamir zamanından kalmış kocaman bir taşı kucaklar, oraya buraya taşırdı.

Uzun, dört köşe yüzü, beyaz, seyrek sakalı, büyük, kestane rengi, çok yumuşak bakışlı gözleriyle insanın üzerinde garip bir tesir yapardı. Bu bakışlarla karşılaşanlar onu sadece iyilik yapmak için yaratılmış tasavvur ederlerdi. Hani o masallarda başınız sıkıldığı zaman yakıp imdadınıza çağırmak için size sakalından üç tel verip kaybolan ihtiyarlar gibi bir şey. Muvakkithaneye yerleştiğinden beri otuz beş sene geçtiği halde bir kere hiddet ettiğini, bir kere bağırdığını gören olmamıştı.

Nuri Efendinin konuşması çok tatlı idi. Tane tane, kelimelerine dikkat ederek, onları adeta seçerek konuşurdu. Bilhassa saatçilik üzerine sohbetten çok hoşlanırdı. Tanıdıklarının bir kısmı onu büyük bir âlim, bir kısmı ise yarı evliyâ addederlerdi. Hakikatte pek az tahsil görmüş, ancak bir iki sene cami derslerine de-

---

* *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, 32-34.

vam etmişti. Bunu kendisi de gizlemezdi. Sık sık: "Beni adam eden saatlerdir!" derdi.

Galiba semtin en iyi saatçisi idi. Fakat bir meslek adamından ziyade, işin zevkinde bir keyif ehli gibi çalışırdı. Kendisine saatlerini tamir için getirenlerle pazarlık etmez, ne verirlerse kabul ederdi. Yalnız saati bırakıp giderken, "Sakın haber göndermeden gelip almağa kalkma!" derdi. Bazan da "Acele yok ha! Acele istemem!" diye arkasından bağırırdı. Böylece kendisine emanet edilen saati bir kere açtıktan sonra bir cam kavanoz altına koyar, bazan haftalarca el sürmeden karşıdan seyreder, eğer işliyorsa zaman zaman üstüne eğilir, sesini dinlerdi. Bu hâlleriyle üzerimde bir saatçiden ziyade saat doktoru hissini bırakırdı.

Zaten saatle insanı birbirinden pek ayırmazdı. Sık sık "Cenabı Hak insanı kendi sureti üzere yarattı; insan da saati kendine benzer icat etti..." derdi. Bu fikri çok defa şöyle tamamlardı: "İnsan saatin arkasını bırakmamalıdır. Nasıl ki, Allah insanı bırakırsa her şey mahvolur!" Saat hakkındaki düşünceleri bazan daha derinleşirdi: "Saatin kendisi mekân, yürüyüşü zaman, ayarı insandır... Bu da gösterir ki, zaman ve mekân, insanla mevcuttur!"

Bu cins benzerlikler üzerinde ısrar eden bir yığın sözü daha vardı: "Maden, kendiliğinden ayar kabul etmez. İnsan da böyledir. Salâh, iyilik Hakkın bize lûtufla bakışı sayesinde olur. Saat de böyledir." Nuri Efendide saat sevgisi bir nevi ahlâktı: "Bozuk bir saate, bir hastaya, bir muhtaca bakar gibi bakınağa alış!" ve Nuri Efendi hakikaten öyle yapardı. Diyebilirim ki en çok üzerine düştüğü saatler, hurda denebilecek kadar bozulmuş, atılması lâzım gelen, hattâ atılmış saatlerdi. Onlardan biri eline geçince çehresi adeta yumuşardı: "Kalb işlemiyor artık. Beyinde de arıza var", yahut: "Nasıl yürüsün biçare, iki ayağının ikisi de yok...." diye büsbütün beşerî, bir dil konuşurdu.

Şurada burada tesadüf ettiği yaymacılardan bu cins bozuk saatleri satın alıp ötesini berisini değiştirerek tamir ettikten sonra fakir dostlarına hediye ederdi: "Al bakayım şunu! Hele bir zamanına sahip ol... Ondan sonrasına Allah kerimdir!" sözü kendisine dert yananların -fakir olmak şartıyla- çoğuna cevabı idi. Böylece Nuri

Efendinin sayesinde zamanına tekrar sahip olan insan sanki darıldığı karısı ile daha kolay barışabilir, çocuğu daha çabuk iyileşirmiş, yahut hemen o gün borçlarından kurtulacakmış gibi sevinirdi. Bunu yaparken iki türlü sevap işlediğine inandığı muhakkaktı. Çünkü bir yandan yarı ölü bir saati diriltmiş oluyor, öbür yandan da bir insana yaşadığının şuurunu, zamanını hediye ediyordu.

# IV



# TANPINAR'DA TARİH MİRASIMIZ VE YARINKİ TÜRKİYE



*"Ben Orhan Gazi'nin mübârek eliyle kurduğu bu terkibin devam etmesini istiyorum. Tarihî Türkiye'nin peşindeyim. Onun devamını istiyorum."*

A.H. Tanpınar

*"Bizim için asıl olan miras, ne mazidedir, ne de Garp'tadır; önümüzde çözülmemiş bir yumak gibi duran hayatımızdadır. Onu yakaladığımız, onun meseleleri fikir hayatımızın zarurî yol uğrakları gibi değil, temeli olarak kabul ettiğimiz zaman tarihin ve hususî coğrafyamızın bize yüklediği büyük role erişeceğiz. O zaman "devam"ın zinciri tekrar içimizde bağlanacak ve biz muasır dünyada, birleştirici çehremizle ve bu çehreyi teşkil eden hayat çerçevesi ile kendimize lâyık yeri alacağız. Birbirini anlamayan iki âlemin ortasında, bir düğüm noktasında yaşamış olmanın bize yüklettiği zahmetler, o zaman gerçek ve ön safta hayatın nimetleriyle ödenecektir."*

A.H. Tanpınar

# Tanpınar'da Medeniyetimiz

*"Doğrusu istenirse Müslüman Şark, hiç bir zaman, hiç bir yerde bizde olduğu kadar, güzel, zevkli ve ölçülü olmadı. Yunan nisbetiyle Roma azamet ve şevketini, adeta pür rönesans bir zarafetle, hiç bir mimarî bizimki kadar doyurmadı. Mistik felsefe ve din pek az yerde, hayatı çürütmeden, onunla bu kadar yakından birleşmiştir. Müsikimizin ruh cümbüşü, eskilerin tabiriyle şevki de aynı şeydir. Taş duvar, yaldızlı yazı, nağme ve şiirin bütün hayatın malı olduğu çok nadir ve özlü medeniyetlerden birinin sahibiyiz."*

A.H. Tanpınar

*"Bir medeniyet günün efendisi olmalıdır. Biz artıkla yaşıyoruz."*

A.H. Tanpınar

*"Evvelâ insanı birleştirmek. Varsın aralarında hayat standardı yine ayrı olsun fakat aynı hayatın ihtiyaçlarını duysunlar. Birisi eski medeniyetin enkazı, öbürü yeni bir medeniyetin henüz taşınmış kiracısı olmasınlar. İkisinin arasında bir kaynaşma lâzım."*

A.H. Tanpınar

# Medeniyet Değiştirmesi ve İç İnsan*

Bir medeniyet bir bütündür. Müesseseleri ve kıymet hükümleriyle beraber inkişâf eder. Onları lüzumsuz bulmaz, şüphe de etmez. Nasıl elimiz, ayağımız, kulağımız bulunduğunu düşünmeden bu uzuvlarla yaşarsak onlarla öyle yaşarız. Hakiki taazzuv da budur.

Umumî hayat değiştikçe, medeniyet de müesseseleriyle ve kıymet hükümleriyle değişir. Bazan bunların bir kısmını tasfiye eder. Fakat bütün bu değişiklikler insanla beraber olur. Küçük, büyük buhranlar, anlaşamamazlıklar, huzursuzluklar, sıçrayış devirlerinde ihtilâller, teknik terâkkiler, keşif veya tabiî inkişâflar bu tasfiyeleri yapar. Garp'ta Ortaçağ insanı, Rönesans insanı, makine sanayii devrinin insanı, bugünün insanı medeniyetiyle, müesseseleriyle beraber teşekkül etmiş şe'nî ve tarihî vakıalardır.

Biz de eski medeniyetimiz içinde böyle idik. Selçuklular devrinde Anadolu kapılarını zorlayan insanlar, yeni vatanı benimseyen ilk kurucu nesiller, Osmanlı fatihleri, bütün siyasî düzensizliklerine rağmen bize Itrî'nin dehasını ve Nailî'nin dilini veren, zevkimizin o tam inkişâf ve istikrar devri onyedinci asır sonunun insanı elbette birbirlerinden çok farklıydılar.

Fakat aynı zamanda birbirlerinin devamıdırlar da. Vâni Efendi'de Zembilli Ali Efendi, Zembilli Ali Efendi'de ilk İstanbul Ka-

---

* *Yaşadığım Gibi*, 25-28.

dısı Hızır bey, Bursalı İsmail Hakkı'da Aziz Mahmud Hüdaî, Hüdaî'de Üftâde, Üftâde'de Hacı Bayram, onda Yunus Emre, Yunus'ta Mevlânâ aynı ocağın ateşiyle devam ediyordu.

Bütün bu insanlar ne kendilerinden, ne de bir evvelkilerinden şüphe ediyorlar, hayatı, düşünceyi, kendilerini idare eden değerleri kudsî bir emanet gibi kabul ediyorlar, aralarında nesil farklarını tabiî buluyorlardı. Onlar parçalanmış bir zamanı yaşamıyorlardı. Hâl ile mâzi zihinlerinde birbirine bağlıydı. Birbirlerini zaman içinde tamamladıkları için gelecek zamanları da kendi düşünce ve hayatlarının muayyen olmayana düşen bir aksi gibi tasavvur ediyorlardı.

O kadar ki onsekizinci asırda yaşayan Kul Hasan Dede, onbeşinci asırda yaşamış olan Eşrefoğlu ile, sanki aynı şehirde ve aynı tekkede imişler gibi kavga edebiliyorlar, duygu ve hayat görüşü itibariyle o kadar başka türlü olan Nedim, Fuzulî'nin bir mısraıyla kendi sansüalitesini anlatıyor, birbiri arkasından gelen nesiller, Hallac'ın haksız yere dökülmüş kanını davâ ediyordu. Hülâsa fikirler, imanlar büyük bir aile mirasının torunlarda genişlemesi gibi, aynı köklerden dalbudak salıyordu. Hayat, bir ve bütün, insanıyla beraber sürüp gidiyordu.

Böyle olduğu için de bir yere konan taş, iki üç nesil sonra behemehal bir bina oluyor, insan zamanına girmekle kazandığı şahsiyetini etrafına kabul ettiriyordu.

İşte Tanzimat'tan sonraki senelerde kaybettiğimiz şey bu devam ve bütünlük fikridir.

Bunu söylerken Tanzimat'tan beri hiç bir şey yapmadık, hep yarım kaldı, demek istemiyorum. Bilâkis, büyük zaman kayıplarıyla da olsa, gene bir çok şeyler yapıldı. Nesilden nesle cemiyetimizin iç ve dış manzarası değişti. Kadınımız hayata girdi. Cemiyetimiz Garp fikirlerine ve san'atına alıştı, insanımız makineyi tanıdı, devlet Avrupalılaştı.

Fakat bunlardan bir kısmının yeninin etrafındaki şevkten ziyâde eskinin çökmesinden ileri geldiğini, oluşlarında hadiselerin hissesinin bizim irademizden üstün bulunduğunu, hatta asıl ira-

de ve şuurumuza bağlı olanlarının belki de ihmâl edildiğini inkâr edemeyiz. Bir neslin başladığını çok defa kendisinden sonra gelen nesil değil, belki bu neslin maruz kaldığı tarihî şartlar tamamladı. Fakat en mühimi, bu yeni kuruluşların karşısındaki iç vaziyetimizin şüpheden ileriye geçmemiş olmasıdır. Ne kadın meselesini, ne kanunlarımızdaki değişiklikleri, ne de esasından garblı kültür ve san'atı, başka türlüsü olmayan, olmaması icab eden hayat şekilleri hâlinde alamadık. Daima içimizden ikiye bölünmüş yaşadık. Bir kelime ile yaptığımızın çoğuna tam inanmadık. Çünkü bizim için bir başkası, başka türlüsü daima mevcuttu ve mevcuttur. İşte bizi garblıdan, eski müslüman dedelerimizden ayıran ruh hâli budur. Bugün bile yeni, hayatımıza o kadar girdiği halde, gene onu münakaşaya hazırız ve münakaşa ediyoruz da. Hele, yaptıklarımızı neticeleriyle beraber kabul etmek... Buna asla yanaşmış değiliz.

Öyle ki, o kadar rasyonel yaşadığımızı sandığımız şu yirmi yedi senenin münakaşalarını düşündükçe insanın aklına ister istemez Heine'nin anlattığı teoloji âlimi geliyor. Bu adamcağız ömrünü Allah'ın varlığını ispat için bir kitap yazmaya hasretmiş. Hakikaten de büyük bir âlim olduğu, skolâstikten kalma o keskin münâzara silâhına sahib olduğu için, üstüste deliller, bürhanlar toplar, onları tanzim eder, davasını ispat edermiş. Fakat kitap bir türlü yazılamazmış.

Çünkü sonuna yaklaştığı zaman, kafası tam tersine çalışmağa başlar, yıllarca büyük bir şevkle, metodla, ısrarla topladığı deliller ve bürhanlar davasının aleyhine dönermiş. Namuslu bir adam olduğu için o zaman kitabını yakar, ve bu sefer Allah'ın yokluğunu ispat için bir başka kitap yazmağa başlarmış. Fakat onu tam bitireceği zaman da hidayet tekrar içinde konuşur, inkârın sefil ve karanlık aletleri birdenbire imanın nuru ile parlarmış. Heine'nin kendini gördüğü devre kadar bu hep böyle devam etmiş!

Bu hikâyede bizim Tanzimat'tan beri yetiştirdiğimiz nesillerin macerasını görmemek kabil mi?

# "İstanbul ve Türk Medeniyeti"*

Fatih, İstanbul'u aldığı zaman, İstanbul, muhteşem mazili surlarının çevrelediği ve henüz ayakta duran âbidelerinin şurada burada adeta bir nirengi taşı gibi yükseldiği geniş ve nüfusça fakir bir harabe idi...

Türk zaferiyle kadim şehir birdenbire belini doğrultur. Geniş hinterlandına kapılarını açar. Muazzam bir İmparatorluğun iktisadî hareketi, bütün kara ve deniz yollarından bir altın kasırgası gibi ona akmağa başlar. Birdenbire herşey değişir. Eski ağaç yeşerir; asırlık surların içinde yeni bir hayat fışkırır. Son ustalarını, son gramercileri ve belagatçileriyle beraber Venedik'e ve İtalyan şehirlerine fetihten çok evvel kaçırmış olan şehir, birdenbire yeni bir teolojiğin, yeni bir mistiğin, yeni bir estetiğin doğuşunu görür. Yeni yapılmış medreselerde başka meseleler münakaşa edilir, surların üstünde başka şarkılar çağrılır. Fetih ordusunun ganimet beşiklerinde, zafer çelengi annelerden doğan çocukları, büyüdükleri zaman medreselerde okurlar, bu şarkıları öğrenirler, küçük tekkelerde kervan ayağıyla Anadolu'dan o zaman İstanbul'a nazaran çok Türk olan Rumeli şehirlerinden, Dağıstan'dan, Horasan'dan gelmiş Mevlevîlerden, feragatin, teslimiyetin, imanın büyük tecrübesini öğrenirler. Suyu çekilmiş değirmene benzeyen pazarlar-

---

* *Yaşadığım Gibi*, 154-157.

da bütün Asya, en renkli, en göz alıcı, zarif ve ahenkli mallarını satmağa başlar.

Fatih öldüğü zaman İstanbul her akşam, başında kandil yanan şehid türbeleriyle, evliyâlarıyla, tekkeleriyle, medreseleriyle, camileriyle, küçük ve tahta mescidlerinin minarelerinden bugünün beş vaktinde yükselen ezan seslerinin etrafında toplanmış mahalleleriyle tam bir Türk şehriydi.

Sonra Bayezid devri ve Hayreddin gelir. Bize mahsus olan bu hayatın alınlığını yapar. Alınlık, mabedin kendi değildir. Fakat ondan ilk görünen şeydir. Ve hususiyle mimarîyi idare eder. İstanbul'da İkinci Bayezid devrinde çok kesif, Buhara, Taşkent, Tebriz kadar bizim, millî bir hayat vardır. Hayreddin'le başlayan mimarî bu hayatın güzellikle ilk büyük tebcili oldu. İstanbul birdenbire bu mimarî sayesinde Yakın-Şark'ın Edirne, Bursa gibi şehirleri arasına girdi.

Fatih devri, tabir caizse, İstanbul'a taşınma ve yerleşme devrimizdir. İkinci Bayezid devri Türk mimarîsinin ve şehirciliğinin, dinî ve tasavvufî hareketlerin bu yerleşmeyi tamamladığı zamandır. Onun için bu devrin de ayrıca tetkiki lâzımdır.

Üçüncü etüd merhalesi olarak Sinan'la başlayan devir gelir. Kanunî ve halefleri zamanındaki İstanbul ve Boğaziçi bütün tesisleri ve âbideleriyle ortaya konmalıdır. Sinan'ı tanımak, yaratıcı devrinde İmparatorluğu bilmektir. Kanunî devrindeki İstanbul onaltıncı asır Avrupa'sının en nizamlı, topluluk hayatının şartlarına en uygun şehridir. Bunu meydana çıkarmamız lâzımdır.

Nihayet İstanbul'daki Türk medeniyetinin asıl kıvamını bulduğu asra, mimarlıkta Birinci Ahmed Camiiyle başlayan ve Üsküdar'daki Valide-i Cedid camiinin muhteşem akşam nağmesiyle kapanan o sade üslüp, zevk ve duygu, onyedinci asra, bize şiirde Nefî'den sonra Neşatî ve Nailî'yi veren, müsikîde Itrî'nin eserini hediye eden büyük ve verimli asra geliriz...

Bu asrın İstanbul'unu da muhtelif san'atlar tarihinin, monografilerin meydana çıkarması lâzımdır. Böylece Fatih, Bayezid devirleri, Sinan zamanı, onyedinci asır, onsekizinci asır, Üçüncü Selim zamanının kısa rönesansı ve onun kanlı bir zeyli olan İkinci

Mahmud zamanı, Tanzimat'ın modaları tetkik edilmeli, İstanbul'un bu beş asır içindeki türlü çehreleri meydana çıkmalıdır.

Ayrıca vakfiyeler neşredilmeli, üzerinde terkibî araştırmalar yapılmalı, âhiret endişesiyle dünyanın dedelerimizin ruhunda nasıl birleştiği gösterilmelidir...

İstanbul'un beşyüzüncü yıldönümünü kutlarken saplanışlara nihayet vermeli, tarihimizi bir bütün olarak almayı öğrenmelidir.

# "Bir Terkibin Mucizesi"*

Eski İstanbul bir terkipti. Bu terkip küçük büyük, manâlı manâsız, eski yeni, yerli yabancı, güzel çirkin –hattâ bugün için bayağı– bir yığın unsurun birbiriyle kaynaşmasından doğmuştu. Bu terkibin arkasında Müslümanlık ve İmparatorluk müessesesi, bu iki mihveri de kendi zaruretlerinin çarkında döndüren bir iktisadî şartlar bütünü vardı. Bu terkip iki asırdan beri büyük mânasında, hemen her sahada müstakil olmaktan çıkmış bir içtimaî manzumenin malıydı. Bu itibarla gerçekte fakir, fakat zevkle değilse bile inanılarak yaşandığı için halis ve ayrı, büyük bir mazi mirasının son parçalarını dağıtarak geçindiği için dışarıdan gösterişli, bütün bir görenekler zincirine dayandığı için de zengindi. Hususî bir yaşayış şekli, bütün hayata istikamet veren ve her dokunduğunu rahmanîleştiren, dinî bir kisve bu terkibin mucizesini yapıyordu. Gümrükten geçen her şey Müslümanlaşıyordu. Kazaskerin sırtında İngiliz sofu, hanımının sırtında Lyon kumaşından çarşaf, üst tarafına asılmış Yesarîzâde yazması yüzünden Fransız üslûbu konsol, Bohemya işi lâmba hep Müslümandı. İngiltere'den dün gelmiş rokoko saat, melez döşenmiş aynalı, saksılı, Louis XV. üslûplu otoman ve markizetli yahut patiska minderli odaya girer girmez çok Müslüman bir zamanı sayınağa başladığı için derhal Müslümanlaşır,

---

* *Beş Şehir*, 22-24.

kuvvetli ilâhiyat tahsili yüzünden az zamanda ulema kisvesini taşımağa hak kazanan bir mühtedi yahut hiç olmazsa Keçecizade İzzet Molla'nın meclisinde Kur'an ve Hadîs bilgisiyle asıl müslümanları susturan Hançerli Bey gibi bir şey olurdu. Zaten bu yerliliğin, birçok unsurları dışardan imâl edilmeye başlanmıştı.

Evet, bizim küçüklüğümüzün şarkı biraz da dışarıda, yerli simsarların işaretiyle toptan yapılırdı. Bizim çocukluğumuzdan çok evvel de böyle idi. Fakat böyle de olsa, içine girdiği terkip o kadar enfüsî bir âlemdi ki, farkedilmezdi. Büyük orkestranın içinde münferit sazlar kendiliklerinden kaybolurdu. Çünkü asıl yayı çeken ve ahengi gösteren şeyler bizimdi. Bunlar şehrin kendisi, bizim olan mimarlık, bizim olan musikî ve hayat, nihayet hepsinin üzerinde dalgalanan, hepsini kendi içine alan, kendimize mahsus duygulanmaları, hüzünleri, neşeleriyle, hayâlleriyle sadece bizim olan zaman ile takvimdi.

Eski İstanbul mahallelerinde dolaşıp ta bu zamanı duymamak, onun tılsımlı kuyusuna düşmemek imkânsızdı. Bu elle dokunulacak kadar kesif, ruhanî renklere bürünmüş, her karşılaştığını bir rahmanîliğin sınırlarına kadar götüren, en basit şeylere bir içlenme, bir "mağfiret" edası veren, dua ve tevekkül yüklü, dünya ile ahiretin arasında aralık bir kapı gibi duran garip bir zamandı. Eski İstanbul'lu, yüzünü bu zamanın aynasında çok uzak, âdeta erişilmez, ötelerden gelmiş bir şey, bütün bir ahiret kokusuyla tütsülü bir gölge gibi seyrederdi. Yanıbaşlarındaki küçük cami ve medrese mezarlıklarındaki ölüleriyle yanyana yaşayan, sevinçlerini, hüzünlerini onlarla paylaşan eski İstanbul mahalleleri, bu zamanın içinde, gövdesine ağır boğumlu sarmaşık halkaları kenetlenmiş yaşlı bir ağaç gibi, güçlükle nefes alarak yaşarlardı. Bu mahallelerde gün, beş ezanın beş tonozundan geçerek ilerleyen, sırasına göre renkli, heybetli, zaman zaman eğlenceli bir alaya benzerdi. Onun, hiç bir törenin kaydetmediği, buna rağmen hiç değişmeyen bir sürü merasimi, âdabı vardı.

# "Cami; İçtimaî Jeolojimizin Merkezidir"*

İşte Elâgöz Mehmedefendi camii, benim yalnız dört devresini saydığım bu içtimaî jeolojinin herşeyi ve bütün hayatı etrafında toplayan merkeziydi. O bu hayatı hem aşağı yukarı tanzim eder, hem de onun tesiri altında kalırdı. Etrafında olup bitenlerden hissesini, hareketin şiddetine ve mahiyetine göre alırdı. Aziz devri paşaları zamanında küçücük camiimiz pırıl pırıl imiş. Durmadan tamir edilir, halılar, kililer, hasırlar, yazı levhaları hediye edilirmiş. Hamit devrinde bu hediyeler, nezirler, adaklar azalmış. Balkan Harbinden sonra ise az çok bakımsız kalmıştı. Evkafın yaptığı cüzî yardımı ancak mahalle halkının müşterek yardımı tamamlayabiliyor, böylelikle akşam ve teravih namazları kılınabiliyordu.

Camiin iki kapısı vardı. Biri bizim evin tam karşısında idi. Buradan –bütün mahalleli için olduğu gibi– benim çocukluğuma girilirdi. Çünkü bu kapıdan asıl camie giden yolun etrafındaki ağaçlar bizi bir sadık lala gibi senelerce sırtlarında taşıdılar.

Otuz, kırk metre uzunluğunda olan bu yolun sonunda bahçe birdenbire genişler, yolun kendisi de tam bir zaviye ile asıl binanın önünden aşağıdaki sokağa doğru inerdi. Camiin karşısında iki odalı ahşap bir daire vardı. Mahallemiz zenginken ve imâmlar kendi evlerinde otururken bu odalarda kayyumlar, müezzinler yatarmış.

O zamanlar, mahallenin erkekleri akşamüstleri, bir de cuma günleri namazdan evvel yine bu odalarda toplanırlarmış. İnam

---

* *Sahnenin Dışındakiler*, 28-30.

evi olduktan sonra artık kışları bu toplantıya son verilmişti. Yalnız iyi havalarda camii ile bu iki odanın arasındaki küçük, yarı bahçemsi avluda otururlar, konuşurlardı...

Bundan otuz, kırk sene evvel insanlar sadece iş veya eğlence için bir yere gelmezlerdi. Hatta asıl birleştirici olan şey, bunlar değil ibadetti. İman dediğimiz duyguyu içinde duysun veya duymasın herkes evinden çıkarken onun kisvesine bürünürdü. İmam, sadece bizi Allah'a bağlıyan bağ değil, müşterek kıyafet, yüz ifadesi, muaşeret şekli, hulâsa cemiyet hayatında nezâket ve merasim dediğimiz şeylerin, yani karşılıklı münasebetlerin tek kaynağıydı. Onu içlerinde gereği gibi bulamayanlar, yahut onun emirlerine gereği gibi itaat etmeyenler de sanki her evin taşlığında, veya kapının yanıbaşında küçük bir dolap varmış gibi, onun hallerini, o kendinden geçme, çok yüksek bir varlığa bağlanma ve tevekkül maskesini yüzlerine geçirmeden dışarıya çıkıp insanların içine karışmazlardı.

Yukarda bahsettiğim Müraî İbrahim Efendiye bile akşam saatlerinde, yahut ikindi ezanında yolda tesadüf etseniz muhakkak o akşam veya ertesi sabah bir melek kanadı tedârik edip cennete doğru uçacak zannederdiniz. Halbuki o esnada İbrahim Efendi Küçükpazar'da, bir çıkmaz sokak içinde, asıl karısının ve çocuklarının haberi olmadan, hatta ayrı isimle evlendiği ikinci karısını düşünüyordu. Fakat yanınızdan geçerken öyle bir Allah! deyişi vardır ki...

İşte her akşam saatinde, ya kalblerinden gelen bir itişle, yahut da isteyerek ve yolunu bildikleri için, birbirine bu kadar benzeyen, aralarında çok yavaş sesle konuşan, bir çok girift meseleleri tek bir bakışla halleden ve yine tek bir bakışla çok zalim hükümler veren bu insanlar bu iki oda ile cami kapısının önünde birleşirler, karşı duvarın kenarındaki çiçek tarhlarına, etrafı kiremit kırıklarıyla çevrili Acem lâlelerine, kadife çiçeklerine, şakayiklere, bahar rüzgârında üşür gibi titreşen cılız gül fidanlarına bakarak, hazırlanan çayı içerler, mahalleye ait işlerden bahsederler, korka korka devrin fenalığından şikâyet ederler, yahut da dar ve ufuksuz hayatlarının tek eğlencesi olan küçük, çoğu bu yedi sokağın arasında geçen şeylere ait dedikodular yaparlardı.

# "İnsanı Yeni Baştan Kurmak"*

Neden her tuttuğumuz dal elimizde kalıyor? Bu memlekette sadece fena şey mi yapılır? Bütün hesaplarımız bozuk mu? Hiç bir faziletimiz kalmadı mı? Ne Aziz devri, ne Hamit devri dünyada bir milletin tahammül ettiği fenalıkların en büyüğü değildir. Mesele, yıkılış hâlinde olmamızda. İçinde yaşadığımız şartlar aleyhimize dönmüş...

– Sen bir medeniyetin iflâsı nedir, bilir misin? İnsan bozulur, insan kalmaz; bir medeniyet insanı yapan manevî kıymetler manzumesidir. Anlıyor musun şimdi derdin büyüklüğünü?... Cahilsin; okur, öğrenirsin. Gerisin; ilerlersin. Adam yok; yetiştirirsin, günün birinde meydana çıkıverir. Paran yok; kazanırsın. Her şeyin bir çaresi vardır. Fakat insan bozuldu mu, bunun çaresi yoktur. Sen cilt yapıyorsun; şiraze nedir bilirsin. Bizde insanoğlu şirazesiz kalmış. Hayat onun için ahenksiz, birbirini tutmayan, günün hayatına cevap vermeyen bir yığın ölü kıymetler tarafından idare ediliyor. Dünyaya baktığımız zaman ayrı görüyor, kendi kendimize kaldığımız zaman ayrı düşünüyoruz. Yığınlarca tezat içinde yaşıyoruz. Bütün Şark dünyası bir ıstırap içinde. Muttasıl gömlek değiştiriyor, Hind'i, Çin'i, Efgan'ı, Arab'ı, Türk'ü hep soyunuyoruz; soyundukça üstümüzden attığımız şeylerin alelâde ekler olduğunu, daha derinden birtakım şeyler

* *Mahur Beste*, 117-128.

çıkarıp atmak lâzım geldiğini görüyoruz. O zaman korkuyoruz; olduğumuz yerde imdat arar gibi sağa sola bakınıyoruz. Sonra tekrar başlıyoruz, gene tabaka tabaka soyunuyoruz, tırnaklarımızla derimizi yüzer gibi bir şeyler daha atıyoruz. Zaten biz soyunmasak bile onlar üzerimizden liyme liyme dökülüyorlar. Fakat olmuyor; bize lâzım olan, gömlek değiştirmek değil, içten değişmektir. Bu sadece dıştan yapılacak şey değil. Bunu olduğumuz yerden yapamayız. İçten, dıştan her ufuk, bir görüş zaviyesidir. Bütün cemiyet hayatı zihniyet etrafında döner. İnsanı yenibaştan, yeni esaslarla kurmamız lâzım; yeni kıymetlerle yaşayan bir insan.

Hatırlıyor musun, bir gün seninle Beykoz'a gitmiştik. O gece ben sizde misafirdim. Gece yangın olmuş, teyzenizin evi yanmıştı. Ne oldular, görelim, diye sabahleyin erkenden yola çıkmıştık. Biz vardığımız zaman ne koca konaktan, ne de mahalleden eser kalmıştı. Yalnız enkaz ortada tütüyordu. İtfaiye, tulumbacılar, fakir halk dumanı tüten kirişlerin, kararmış tuğlaların, demir parçalarının, su birikintilerinin ortasında dolaşıyor, birşeyler kurtarmaya çalışıyordu. Küçük, değersiz bir yığın şey buluyorlardı: musluk lülesi, erimemiş kurşun boru parçası, eğrilmiş karyola demiri, yarısı yanmış tahta parçası, hulâsa yanan konakla kül olmasını bir türlü aklın almıyor gibiydi. Boyuna bana çocukken teyzezâadelerinizle oynadığınız sofa ile büyük annenizin odasının yerini gösteriyordun:

"Orada büyük bir ceviz sandık vardı; ne kadar merak ederdim! Her karıştırdıkça içinde yeni bir şey bulurdum. Galiba ihtiyar kadın beni memnun etmek için her defasında bu sandığa yeni şeyler koyardı. Çakı, kalemtraş, yazı takımı, Eyüp oyuncağı, ipek mendil, Şam'dan gelme baharlı şekerleme kutuları, hulâsa her açışında yeni bir şey bulurdum. Sonuna doğru bu sandıktaki eşyayı bitmez sanmaya başlamıştım. Bu sandık bana bütün bir bereket ve şaşırtıcı şeyler mûcizesi gibi gelirdi. Büyük annemin ölümüne kadar hep böyle devam etti. Sonra o ölünce asıl mûcizenin nerede olduğunu gördüm."

İşte medeniyet dediğin bu konağa benzer. Evvelâ o sandığın mucizesi vardı. Yani rahmetli büyük annenin, hoşuna gidecek şeyleri sen farkına varmadan hazırlayan sevgisi. Bu, o medeniyetin yaratıcı tarafıdır ve hakikaten bir mucizeye benzerdi. Her şey âdetâ hazır gibi aranmadan bulunur. Her tesadüf, her adım bir mevsim gibi yüklü ve zengindi. Hiç bir arıza bu cömert feyzi tüketmez. Bağdat bitince Kurtuba başlar. O bitince Bursa, İstanbul doğar. En büyük san'at adamından en basit işçisine kadar her kafa, her kol sonuna kadar velüttur. Sonra günün birinde, bu yaratıcı taraf ölür. Büyük anne artık yoktur. Konsol, sandık hepsi mucizesini keser. Fakat ev sağlamdır; hayat eskisi gibi devam eder. Sen o hâtıralar içinde yaşarsın. Mücizenin kendisi değilse bile, ondan her yana sinen sır vardır, emniyet vardır. Aradığını bulmasan bile aramanın zevkini duyarsın. Sonra bir an gelir, konağın kendisi yanar. Şimdi, enkaz arasında gördüğümüz insanlara benziyoruz. Bir yığın kül, kararmış direk, paslı demir, yer yer tüten duman, is ve çamur içinde işte bulduğumuz şey... Şimdi sen istediğin kadar bu artıklarla yeni bir şey yapmaya çalış; istediğin kadar şarkı, eski dünyamızı sev, ona bağlı yaşa, sihirli nefes ortadan kaybolduktan sonra elindeki çerçöp yığınından ne çıkar? Hattâ hâtıranda kalan şey bile bir işe yaramaz.

– İstiare ile konuşuyorsun, Hoca; güzel ama insanı yanıltır. Bana kalırsa ortada öyle ne şark var, ne de açıkta kalmış ölüsü var. Demin şarkı müdafaa eder göründüm. Maksadım sana fikrini açıkça söyletmekti. Ben şarka bağlı değilim, eskiye de bağlı değilim; bu memleketin hayatına bağlıyım. Bu müslümanlık mıdır, şarklılık mıdır, Türklük müdür? Bilmiyorum. Yirmi senedir okudum. Otuz sene kadılıklarda, Fetvahânede çalıştım. Bir tek şey anladım: kitapla bu hayatın ayrılığı. Sen garpten geri olduğumuzu söylüyorsun. Zaten herkes bunu söylüyor; elbette doğru bir söz olsa gerektir. Fakat ben daha mühim bir şey söyleyeceğim. Ben hemen etrafımızdaki hayattan geri olduğumuzu söyleyeceğim. Bence ne şark, ne şu, ne bu vardır; etrafımızda gördüğümüz hayat vardır. Bizi yapan bu hayattır. Bütün hususiyetlerimiz oradan gelir. Bu ise kitapta okuduklarımız gibi bir kere için olup bitivermiş şey-

lerden değildir; daima değişen, değiştikçe bizi de değiştiren bir şeydir. Çünkü arkasında eline geçen her meyvayı iştahla ısırmasını bilen bir cemaatin zevk hayatı vardır. Diğer şeylerden bahsetmeyeceğim, bildiğim şeylerden bahsedeceğim. En çetin fıkıh meselesini, hazırladığım bir fetva ile hallettiğim bir günün sonunda, evimin kapısında yanlış yunluş bir Arapça ile dua eden, abanî sarıklı kör dilenciye gıpta ettim. Onu Allah'a daha yakın buldum. Medresede öğrendiğim, tekkede dinlediğim Allah'a değil. Fakat içinde yaşadığım bu hayatın bütün yüksek taraflarını, insanlığını, cevherini kendinde toplayan Allah'a. Anladım ki ikisi ayrı ayrı şeylerdir. Gençliğimde Bağdad'ı, Basra'yı babamla görmüştüm. İhtiyarlığımda Mekke ile Medine'de memuriyet verdim. Mısır'a uğradım. Şam'da çocukluğumun iki yılı geçti. Hepsini türbesi, evliyâsı, kandili, bayramı, namazı niyâzı ile gördüm ve daima başkalığını hissettim. Daima aynı olması lâzımgelen bir ulûhiyetin çehresi benim için değişti. Yavaş yavaş o hale geldim ki bir kandil çöreği, bir ramazan manisi, iyi yakılmış bir mahye, sırtında yamalı abası, elinde keşkülü, değneği, boynunda kaplumbağa kabuğundan, bilmem hangi hayvan kemiğinden tılsımları, fakir ve bitli bir dilenci benim için müslümanlığın ta kendisidir. Gene anladım ki bizim şark; müslümanlık, şu bu diye tebcil ettiğimiz şeyler, bu toprakta kendi hayatımızla yarattığımız şekillerdir. Bize ülühiyetin çehresini veren Hamdullah'ın yazısı, Itrî'nin tekbiri, kim olduğunu bilmediğim bir işçinin yaptığı mihraptır.

– Dikkat et halis müslüman gibi düşünmüyorsun.

– Bilâkis, tam bir müslüman gibi düşünüyorum, fakat mücerret bir müslüman gibi değil de bu şehrin ve etrafında hulâsa bu memleketin içinde yaşayan bir müslüman gibi... İki yüz yıl bu memleketin hayatına karışmış yaşayan dedelerimden bana miras kalmış bir müslümanlık. Bu müslümanlıkta Tekirdağ karpuzunun, Manisa kavununun, Amasya kayısısının, Hacıbekir lokumunun, Itrî bestesinin, Kandilli yazmasının, Bursa dokumasının hisseleri vardır. Bu müslümanlığın çehresi, otuz kırk senede bütün etrafıyle beraber değişir; ramazan sofrası, cami sebili, Fatih kahveleri, Küçük pazar çarşısı, Divanyolu... Bu müslümanlığın be-

nim de herkes gibi inandığım akideleri vardır. Fakat onların arkasında kendilerini aydınlatan, manâlarını yapan bütün bir hayat vardır, halk vardır. Asıl sihirini o yapar. O ne medreseden, ne tekkeden, ne şeyhülislâm kapısından, ne kazasker konağından gelir; halkın hayatından doğmuştur. Onun içindir ki o hayatın emrindedir, ruhaniyeti onunla beraber yürür. İçine Firenk icadı bile girer, fakat manzarası bizim kalır.

Bir gün Fetvahâne'de konuşuyorduk. Arkadaşlardan biri: "Bu arabalı, feraceli, fenerli ramazan gezintilerini kaldırsak, dedi, fıskı fücür menbaı oluyor, ramazanla ne alâkası var?" "Yok, dedim; ilişmeyin, ramazanın ta kendisidir." Hepsi birden itiraz ettiler. Ben sözümü bitirdim: "Ramazan eğer halkın hayatına ait, eğer müslümanlık halkın ise, bırakın istediği gibi onu geçirsin, ona kendi istediği şekli versin. Yok sizin ise, siz kendinizi bu memleketin dışında bir şey sayıyorsanız, ramazanınızı da bayramınızı da alın, gidin" dedim. O zaman birisi: "Kadın erkek piyasa gâvur işidir, bizde yoktur" dedi. "İyi ama, ramazanda, Şehzadebaşı'nda bizim damgamızı taşır. Bu neye benzer bilir misin? Fotoğraf da gâvur icadıdır demeye." diye cevap verdim.

Geçen ramazan, teravihten sonra bir hasta ziyaretine gitmiştim. Araba ile Küçükpazar'dan geçiyordum. Birdenbire merhum Zekâi Efendi'nin bir bestesi kulağıma çarptı. Baktım: bir pencerenin içine fonoğrafı kurmuşlar. İnanır mısın, o zamandanberi fonoğrafsız ramazanı aklım almıyor. Burada bir halk var. Onun, kendisinden olan bir hayatı var. Onu içinden, dışından kendisi yaratıyor. İşte benim sevdiğim inandığım bu hayattır. Din, akîde, hepsi bu hayatta şekil alıyor, değişiyor. Arabistan'da ramazan geceleri minarelerde söylenen naatları dinlerken Peygamberin bile bizimkinden ayrı olduğunu sandım. Düşün bir kere, Yunus'ta yahut Şeyh Galip'teki Muhammed'i... Bizim ruhaniyetimiz, nuraniyetimiz bize aittir.

Biraz düşündü, sonra yavaş yavaş okudu.

*Sen Ahmed ü Mahmud u Muhammedsin efendim,*
*Haktan bize sultân-ı müeyyetsin efendim.*

Peygambere böyle "Efendim" diye ve bu teşrifâtla hitap edebilmek için evvelâ Türkçe konuşur doğmak, sonra bizim Türkçemizin içinde doğmak, bizim teşrifat ve âdabımızdan geçmek lâzımdır. Tâ Asya içlerinden kopacaksın, bir çığ gibi bu sahillere düşeceksin; orada tıpkı bizimki olan bir imparatorluk kuracaksın, bu toprak üstündeki hayatı nizamlayacaksın; dört asır lüfer, kalkan, barbunya yiyeceksin; badem, gelincik şurubu içeceksin; samur kürklere, beyaz bürümcüklere bürünüp yaşıyacaksın; hayat arızalarının üstünde bir vahdanîlik fikriyle yaşayacak, onu türbende, camiinde, sebilinde bir üslûp hâline getireceksin; tekkelerin asırlarca Allahla sevgiliyi birleştirecekler; dinî râşe bir zarafet ve nezaket âyini hâline girecek ve sen Peygambere hitap için bu dili bulacaksın...

Şark öldü, diyorsun. Ahmet Ağa öldü gibi bir şey bu. O benim iki elim, iki ayağımdır. Sonra severim de. İstemem ama, varsın ölsün; yerine elbet biri gelir. Zaten Şark nedir? Bir kelime... Kelimeler varsın ölsün. Asıl yaşaması lâzım gelen ölmez. O bizim hayatımızdır, o değişir. Değiştikçe de yaratır. Arkasında kendisini yapan kuvvetle o duruyor. Bu böyle olunca... Fakiriz, cahiliz, şuyuz, buyuz doğru, âtıl bir zihniyette yaşıyoruz. Hoş ben o zihniyete de pek kötü demem, öldüğüm zaman içine sarılacağım kefeni otuz sene beraberimde gezdirmiş bir ihtiyarım. Hislerimle etrafımdaki şeye bağlıyım. Onların içine gömülmek isterim. Ne ise... Bütün bunlardan kurtulmanın yolları olsa gerektir. Fakat ne kadar değişirsek değişelim, yapacağımız her yeni şeyde bu memleketin kendisinden gelen bir damga olacaktır. Onu doğuracak olan bu anadır.

İşte benim sevdiğim, inandığım şey. Benden yüz sene sonra şartlar o kadar değiştiği, unsurlar o kadar tanınmaz şekle girdiği halde bu memleketin hayatını yine bugünün devamı yapacak olan bu damgadır. Ne şarka, ne garbe, ne falana, feşmekâna bağlıyım; bize bağlıyım. Hayata, yani ölmeyen bir şeye bağlıyım. İkimiz de ihtiyarız. Ölümün eşiğindeyiz. Hattâ çoluk çocuğumun arasında bile onu görür gibiyim. Fakat sokağa çıkıp halkın içine karışınca ölüm peşimi bırakıyor sanıyorum. Kesif yaşanmış hayatın içinde fanî ömür siliniyor, başka bir şey oluyor. Bilmem anla-

tabildim mi? Bir cami, bir kahve, bir pazar yeri, köprü başı, bir düğün alayı, hele her cinsinden musikî beni ölümden kurtarıyor gibi geliyor bana...

– Ama değişmeyi kabul ediyor musun?

– Elbette kabul ediyorum. Ümmet hayatı dağılıp toplanan bir şeydir. Her dağılışın arkasından bir toplanış gelir.

– Ama her vakit aynı nizam etrafında toplanmaz.

– Nizamlara da şekil veren hayattır. Sen hiç sokağa çıkmamış gibi konuşuyorsun. O kalabalık, o dev yok mu? Eline geçirdiği her meyvayı iştahla ısıran odur, senin nizam dediğin şeyi de yapan odur. Hayatın meddi, cezri onun elindedir. İşin güzel tarafı da, bilmeden yapar; pabucumu yapıyorum, entarimi yıkıyorum, karnımı doyuruyorum derken yapar... Fakat mesele o değil, mesele, bugünün içinden çıkmamızdır. Bu yaratıcılık nehrinin yolunu açmamız lâzım.

# Tanpınar'da Türkiye

*"Mustafa Kemal ve arkadaşlarını Anadolu yollarında dolaştıran, binbir güçlükle güreştiren yapıcı ve yaratıcı ağrı, Malazgirtin ve büyük fethin başladığı işi asırlar boyunca devam ettirecek ve nasıl Sinan ile Nedim'i, Yunus ile Itrî'yi muzaffer rüyâlara borçlu isek, gelecek çağların şerefini yapacak olan isim ve eserleri de İnönü'de, Sakarya ve Dumlupınar'da harita başında geçen uykusuz gecelere ve bu gecelerin ağır yükünü kemik ve kanı pahasına taşıyan isimsiz şehit ve gazilere borçlu kalacağız."*

A.H. Tanpınar

*"Kendi kendime düşünüyordum. Dünyada başka mesut milletler de vardı. Onların bizim yaşlardaki gençleri, hiç de bizim bu anda olduğumuz gibi "Olmak ve olmamak" meselesiyle meşgul değildiler. Onlar aşkı, sporu düşünüyorlar, yaşlarının tabii iştiyâkları ve meseleleriyle meşgul oluyorlar, kurulmuş bir hayatın imkânlarından istifade ederek çalışıyorlardı. Biz ise el parçası kadar bırakılmış çok harap bir vatanda, yaşamak imkânlarını düşünüyorduk."*

A.H. Tanpınar

*"Sağcılar, yalnız Türkiye, yalnız iç politika ve propaganda diyor. Sol, Türkiye yoktur ve olmasına da lüzum yoktur diyor.. Ben ise dünya içinde, ileriye açık, mazi ile hesabını gören bir Türkiye'nin peşindeyim."*

A.H. Tanpınar

# Kendi Kendimize Doğru*

*"Ben içinde yoğrulduğumuz tekneden işe başlamak istiyorum. Ben Türkiye'yim. Türkiye, benim adesem, ölçüm ve realitemdir. Kâinata, insana, herşeye, oradan onun arasından bakmak isterim."*

A.H. Tanpınar

Bütün o eski eserleri, o rahleler, kitaplar, minyatürler, kumaşlar ruhumuzun hakikî peyzajları dünkü varlığımızın mütevazı fakat emsalsiz zenginlikleriydi. Dün, Türk gününün bütün saatlerine kendi renkli neş'elerini ve felsefelerini katan ve bugünün çoğu müze salonlarında, artık işlemeyen saatlerin keturn çehresiyle zaman ve talihin değişiklikleri üzerinde düşünür gibi görünen bu eserlerde ırkımızın tarihi, gizli bir nabız gibi çarpar.

Çünkü Türk ustaları onların her motifini kendi san'atlarında nadir bir rüyâ gibi tesbit etmeden evvel, Türk kavmi onları yıllarca, hatta belki asırlarca yaşadı.

Bu halı, renginin ve nakışının zengin oyununda, bütün orta Asya baharlarının feyzini taşır. Yedi asır evvel işlenen şu tahtadan oyulmuş kapı ömür yıpratıcı sabrında Türk ruhunun korkunç bir istilâ ve inhizam karşısında gündelik işlere kapanmakta ne kadar büyük bir teselli bulduğunu gösterir ve bir medeniyetin mütecaviz zaman karşısında alabileceği yüksek ve gururlu duruşu anlatır.

---

* *Edebiyat Üzerine Makaleler,* 389-390.

Şu tezhibin içinde yakut bir rüyâ gibi kendi üstüne kıvrılan çizgi, narin helezonunu ilk önce Bursa'nın ve Kütahya'nın çinilerinde tecrübe etti. Sonra Türk musikî ustalarının pencereleri dış hayata kapanmış odalarda, kendi içlerine gömülerek üfledikleri neyde mutlak ve yekpâre bir mevsim olmak için çalıştı ve bu merhalelerde piştikten sonra zengin an'anesiyle bu yazma kitap sahifesini süslemeğe geldi. Onun için bu tezhibe bakarken bir mimarî seyreder, bir musikî dinler ve bir mevsimi hisseder gibi gözün, kulağın ve tenin hazlarını beraberce duyarız.

Türk ruhu zaman ve mekânın çift bahçesinde bütün bu eserleri vücuda getirdi. Onlara kendi kanının tecrübesini aşıladı. Küçük bir dalı, bir çiçeği, bir harfin kıvrımını, alelâde bir çizgi veya münhâniyi, gülün kırmızısını ve servinin neftisini, emsalsiz sabrı ve güzellik aşkıyla ruhun ve hayatın sırlarını ve hikmetlerini alabilecek geniş ve yüksek birer sembol yaptı ve onlarla bir misafirlik telâkki ettiği geçici hayatını süsledi.

Yazık ki, son zamanlarda biz, bütün bu güzelliklerin anahtarlarını kaybetmiş bulunuyoruz. Kendimizden olan her şeye gösterdiğimiz kayıtsızlıkla başlayan, adeta mutlak denebilecek bir cehalet bizi bu güzel an'anelere yabancı yaptı.

# "Türkiye Yalnız Bir Şey Olmalıdır: Türkiye"*

*"Millî olan herşey güzel ve iyidir ve sonuna kadar devam etmesi lâzımdır."*

A.H. Tanpınar

Bugün bir insan Türkiye'yi her şey olabilir, sanabilir. Halbuki Türkiye yalnız bir şey olmalıdır; o da Türkiye. Bu ancak kendi şartları içinde yürümesiyle kabildir. Bizim ise elimizde adetten ve isimden başka bir şey, müsbet bir şey yok. Cemaatımızın adını biliyoruz, bir de nüfus ve vatan genişliğini –Tabiî herkes için söylemiyorum ve müphem duygulardan da bahsetmiyorum. Sarih bilgi ve kıymet hâlinde kültürden bahsediyorum.– Fakat şartlar, imkânlar?.. Bir imparatorluğun tasfiyesinden doğduk. Bu imparatorluk eski bir çiftçi imparatorluğuydu. Halâ onun iktisadî şartları içinde bocalıyoruz. Nüfusumuzun yarısından fazlası istihsale açılmamış. Müstahsil olan da faydalı şekilde yapamıyor. Sadece çalışıyor, emek sarfediyor. Fakat insan beyhude çalışırsa çabuk yorulur. Bakın, hepimiz yorgunuz! Ne insan, ne toprak geniş manâsında ekonomimize, hayatımıza girmiş. Münferit teşebbüslerin ötesine bir türlü geçemiyoruz. Bugünün çalışması yarının hızını arttırabilmelidir. Çok hareketli, meselelerle dolu bir coğrafyada yaşıyoruz; dünya her an sıkı bir birliğe gidiyor; buhran, buhran üstüne geliyor. Vakıa bugün nisbî bir rahat içindeyiz. Orta Avrupa'ya iktisaden kendimizi bağlamışız: kliring hesabıyla, şununla, bununla geçinip gidiyoruz. Fakat

---

* *Huzur*, 224-227.

bu muvazaa yıkılabilir, o zaman ne yapacağız?.. Fakat asıl mesele bu değil, asıl mesele toprağı ve insanı hayatımıza sokamamakta. Kırk üç bin köyümüz var; bir kaç yüz kasabamız var. İzmit'ten öteye Anadolu'ya açılın; Hadımköy'den öteye Trakya'ya gidin. Bir kaç kombinenin dışında hep eski şartların devamını görürsünüz. Coğrafya yer yer esniyor. Sıkı bir nüfus siyâsetine, sıkı bir istihsal siyâsetine başlamamız lâzım. Öğretme ve yetiştirme işleri için de aynı zaruretlerle karşı karşıyayız. Bir takım mekteplerimiz var; bir çok şeyler öğretiyoruz. Fakat hep eksik olan bir memur kadrosunu doldurmak için çalışıyoruz. Bu kadro dolduğu gün ne yapacağız? Çocuklarımızı muayyen yaşlara kadar okutmağı adet edindik. Bu çok güzel şey! Fakat günün birinde bu mektepler sadece işsiz adam çıkaracak, bir yığın yarı münevver hayatı kaplıyacak... O zaman ne olacak? Kriz... Halbuki maarifi istihsalin yardımcısı yapabiliriz ve dahilî eşanjı arttırabiliriz. Bütün mesele burada. Dahili piyasayı genişletmekte. Yarı ziraî, yarı sınai bir iş hayatı temin edebiliriz. O kadar hususî istihsal kaynaklarımız var ki... İşte İstanbul. Daha dün bir yüksek müstehlikler şehriydi. Bütün yakın şark buraya akardı. O kadar ki, otuz senede bir şehir yanar ve köşkleri, konakları, yalılarıyla, çarşılarıyla, pazarlarıyla adeta yeni baştan, yapılırdı. Yanya'nın çiftliği, Yenice'nin tütünü, Mısır'ın pamuğu hulâsa İslâm dünyasının yarısının istihsali bu şehirde harcanırdı. Şimdi nüfusunun onda sekizi küçük müstahsilden ibaret. Adım başında küçük bir tezgâh, tütün işletmesi, şu bu fabrika var ve bütün bunlar ne ile geçiniyor biliyor musunuz? Çok defa toprağın üstündekini toplayarak. Halbuki İstanbul'da plânlı bir çalışma, cemiyetimizin yüzünü yirmi senede değiştirebilir. Al şarkî Anadolu'yu. Ziraatle, hayvancılıkla muazzam imkânlar hazinesi görürsün! Tortum şelâlesinden işe başla. Kademe kademe Akdeniz'e kadar elektriği indir... Marmara serveti içine gömülmüş uyuyor.

– Peki ama, bununla demin bahsettiğiniz insan mefhumu, manevî insan arasındaki münasebet ne? Bu hayatın maddî şartlarını değiştirmekten ibaret.

– İnsan da hayatın maddî bir tarafıdır. Peguy'u okumadın mı? O ne cümledir? Ateş gibi; fakirlik insanı güzelleştirir ve asilleşti-

rir. Fakat sefalet hoyratlaştırır; ruhen sefil eder. İnsanda insanı öldürür. İnsanlık şerefi ancak muayyen bir refah içinde mümkündür. Çalışmaya imkân verecek bir refah! Taymıs kıyılarının refahından veya Amerikan istihsalinden bahsetmiyorum, tabiî. Yapabildiğimiz kadar bir refah içinde cemiyet bugün ehemmiyet vermiyor göründüğü tanrılarına dönecektir; diyorum. Hayat, etrafında döneceği değerleri bulur, düşünce, etrafında yüzünü saadete çevirmiş bir cemaat görür. Cemiyette bazı boş ferdî gayelerin yerine mesuliyet duygusu başlar.

– Peki, bütün bunlar zamanla kendiliğinden olmaz mı? Hattâ zamanla olacak şeyler değil mi?

– Olamaz... Çünkü zaman şarta göre değişir. Büyümekte olan bir çocuğun zamanı başkadır, bir hastanın zamanı başka... Biz umumî zamanın dışındayız.. Yani zaman tempomuzu değiştirmek mecburiyetindeyiz, demek istiyorum. Biz dünyaya yetişeceğiz. Benim söylediğim, kafilenin en sonunda olsak bile ona katılmak, onunla yürümek, hususî patikadan umumî caddeye çıkmak içindir. Zaman şüphesiz bir amildir, fakat dünya için başkadır; çalışmasının hızıyla dünyaya katılmış milletler için başkadır; bugünkü halimizde bizim için ise büsbütün başkadır. Kendi başına bırakırsak, lehimizde çalışmaz; bizim gibilerde her şey derine doğru çeker. Kanat değil ayaktaki demirdir. Hayır biz Shakespeare'in dediği gibi zamana doğru koşmağa mecburuz. Onunla mücadele edeceğiz. Biz her şeyi irademizle yapacağız. Evvelâ şartlarımızı tanıyacağız. Sonra işlerimizi sıralayacağız. Yavaş yavaş cihan piyasasına çıkmağa başlayacağız. Kendi piyasamızı kendi istihsalimize açacağız. Aileyi, evi, şehri ve köyü tekrar kuracağız... bunları yaparken insanı da yapmış olacağız. Şimdiye kadar insanla yapıcı olarak meşgul olamadık, bir yığın inkılâbın peşinde idik. İçimizde kendimize karşı bir hareket hürriyetini elde etmeğe çalışıyorduk. Bu zaruretten şimdi daha büyük ve esaslı zaruretlere uyanmamız lâzım. Her zaman saha düzeltilmez ki... Şimdi o düzlüğe bir bina kurmamız lâzım. Bu bina ne olacak? Yeni Türk insanının ölçülerini kim biliyor? Yalnız bir şeyi biliyoruz. O da bir takım köklere dayanmak zarureti. Tarihimize bütünlüğünü iade etmek zarureti. Bunu yapmazsak

ikiliğin önüne geçemeyiz. Muvazaalar daima tehlikelidir. Bu güne getirdikleri kolaylığı yarın çıkaracakları imkânsızlıklarla bize ödetebilirler. Onun için son derecede vazıh olmalıyız.

– Vuzuhtan kastınız nedir? Bana vaziyet o kadar garip geliyor ki...

Bir taraftan iyi kötü bir tekniği almağa, onun adamı olmağa çalışıyoruz. Onun zihniyetini benimserken zarurî olarak eski kıymetleri atıyoruz. Muaşeret şeklimizi değiştiriyoruz. Diğer taraftan istiyoruz ki, eskiyi unutmayalım! Bugünkü realitelerimizde bu eskinin yeri nedir? Bu sadece bir hâtıra, bizim için bir özleyiş... Belki sizin, benim hayatımızı süsleyebilir! Fakat yapıcı olarak ne kıymeti olabilir!

– Vuzuhtan kastım... düşündü. Sonra başını kaldırdı. Bilmiyorum, dedi. Zaten yapılacak şeyin ne olduğunu bilsem burada sizinle konuşmam. O zaman şehre inerim; etrafıma herkesi toplarım. Yunus gibi bağırırım, size hakikatinizi getirdim, derim. Hakikatte bu üzerinde ilk düşünecek olanın halledeceği bir şey değildir. Fakat burada da yapılacak bir kaç şey bulabiliriz. Evvelâ insanı birleştirmek. Varsın aralarında hayat standardı yine ayrı olsun; fakat aynı hayatın ihtiyaçlarını duysunlar... Birisi eski medeniyetin enkazı, öbürü yeni bir medeniyetin henüz taşınmış kiracısı olmasınlar. İkisinin arasında bir kaynaşma lâzım.

Sonra, mazi ile alâkamızı yeni baştan kurmamız lâzım. Birincisi nisbeten kolaydır; hayatın maddî şartlarını az çok değiştirmekle bunu elde edebiliriz. Fakat ikincisi ancak nesillerin çalışmasıyla elde edilebilir.

Maziyi ihmal edersek hayatımızda ecnebî bir cisim gibi bizi rahatsız eder, terkibin içine ister istemez sokacağız. O, kendisinden gelmemiz lâzım gelen bir şeydir. Bu devam fikrine bir vehim de olsa muhtacız. Kaldı ki, dün doğmadık. En çetin realitemiz budur.

# Ahmet Hamdi Tanpınar Diyor ki*

*Henüz yolun başındayız. Geniş ve hür bir vatanımız var. Milletimiz de çok kabiliyetli. Ona, içinde kendisini gerçekleştirecek büyük, plânlı bir iş hayatını açmak lâzım. Cumhuriyet yirmi yıldanberi birçok şeyler yaptı. Şartlar düşünülürse bundan daha büyük başarı olamaz. Yedi cephe artığı bir avuç okuryazarla işe başladı. Şimdi yurdun istediği yerine bilgili adam, teknik adamı yığabiliyor. Şimdi hayatı daha vuzuhla fethedebilecek durumdayız. Realiteyi daha yakından, daha iyi görüyoruz. Bu görüşü planlamak lâzım."*

A.H. Tanpınar

*– Köyün kültürümüz, iktisadıyatımız ve iç siyâsetimiz bakımından ehemmiyeti nedir?*

*– Köy sizce eğitim yoluyla mı, yoksa başka bir yolla mı kalkındırılabilir?*

*– Köy Enstitüleri hakkında ne düşünüyorsunuz?*

*– Aydınlar ve üniversiteliler köye ne şekilde yararlı olabilirler?*

Türkiye'nin nüfusunun en aşağı 13-14 milyonu köylüdür. Kasabalarımızın mühim bir kısmının da iktisadî sistemleri ziraat, hayvancılık veya bostancılık üzerine kurulmuştur. Hatta köy mefhumunu, bir nüfus nisbetinden çıkartıp da bir hayat standardı ve

---

* *Yaşadığım Gibi*, 40-46.

zihniyet ve yaşama şekli olarak kabul edersek, şehir tanıdıklarımızın çoğu da bu kategoriye girer. Hakikatte büyük köy denebilecek şehirlerimiz ve maalesef yavaş yavaş köyleşen şehirlerimiz vardır. Binaenaleyh köy meselesi Türkiye'nin en ehemmiyetli meselesidir. Bu demek değildir ki, köy hayatımızın nâzımı olmalıdır, bütün hayatımız, sistemimiz köy mefhumu etrafında toplanmalıdır. Yalnız en büyük meselemiz köydür, demek istiyorum.

Fakat unutmayalım ki köy kelimesi adeta mücerret bir kelimedir, yani bir cins köyümüz yoktur. Belki daha henüz tesbit edemediğimiz şekilde, türlü tipte köylerimiz vardır. Bu hususdaki çalışmaların bize tam bir fikir vermesine intizaren bu tipleri üç grupta birleştirebiliriz:

I- İktisadî vaziyeti düzgün olan, tam bir istihsal yapan, hayat standardı yüksek, çalışmayan uzuvları az, dışarıya, vilâyetlere rençber, işçi, işsiz adam çıkartmayan köy. (Bunlar Garbî Anadolu, Ege ve Marmara mıntıkası, Trakya'da meselâ Lüleburgaz etrafındaki, Anadolu'nun muhtelif yerlerinde büyük merkezlerde yakın yol uğrağı ve istihsal kabiliyeti kuvvetli olan köylerdir.)

II- İstihsal imkânları geniş olan, fakat şu veya bu sebeple işletilmemiş olan yerlerdeki topluluklardır.

III- Coğrafî vaziyetleri kendilerine bir nevi kader olan insanların yaşadıkları yerler. Bunlar hem yollardan uzaktırlar, hem bağlı oldukları merkezler kendi seviyelerinde oldukları için inkişâf etmezler. Yani toprak kısır, insan görgüsüz ve ufuksuzdur.

Binaenaleyh "köy" diye bir tek kelime ile hülâsa edilecek bir meselemiz yoktur. Sınıf ve cinslerine göre ayrı ayrı düşünülecek, çare aranılacak köylerimiz vardır.

Kültürümüz bakımından köy meselesi bizi kendi dâvalarımıza götürecek olan büyük yollardan biridir. Çünkü, realitemizin, yani memleketimizin iç yüzünün beşte dördünü köy yapar; bu itibarla köyün bize vereceği, öğreteceği şeyler namütenahidir.

Fakat köy ve kültür meselesi mevzuubahis olunca bir de ondan alacağımız şeyler vardır. Yanlış tefsirler ve liyâkatsiz yollardan geldiği için uzun zaman folklorumuza karşı yabancı kaldık.

Fakat şehirli, oyun havalarının çemberinden çıkıp da halk türküsüne kavuştuğu zaman hakikî bir zenginliğe kavuşmuş gibi oldu. Evet köyden öğreneceğimiz şeyler sonsuzdur. Tam manâsıyla bir zenginliktir. Bu da kültür bakımından köyle münasebetlerimizin ikinci cephesini yapar. İstanbul ve Ankara konservatuarı çalışmaları, folklorun tesbiti içinde hapsolmamak şartıyla, bize kendimizi başka noktalardan tanıtacaktır. Bunu dile doğru daha genişletebiliriz. Şehrin ve şehirlerinin muasır hayat şekillerinin sahibi olduğunu unutmamak şartıyla, yani yaşadığımız medeniyet şehir medeniyetidir. İktisadî meseleler bakımından köy ayni şekilde ehemmiyetlidir. Çünkü kendi insanımızı yetiştirmek, muasır insanlar seviyesine çıkarmak, ihtiyaçlarını çoğaltmak, bir fikir seviyesine eriştirmek, hülâsa hakikî şekilde onlara yaşadıklarını anlatmak gibi insanî vazifelerimizi bir tarafa bıraksak, yani meseleyi bu tarafından almasak dahi, köy iktisadiyatı bizim için en mühim davadır. Çünkü, cemiyetimiz çok korkunç bir istihsal buhranı içindedir. Bütün sıkıntılarımız az istihsalden, az insan çalıştırmaktan ve çalışanların da gereği gibi ve gereği vasıtalarla çalışmamalarından ileri gelmektedir. Muasır enerji üç şekilde temin edilir: Kömür, benzin, elektrik.

Hakikî istihsal, ancak insan gayretiyle bunların işbirliğinden doğar. Bütün sıkıntılarımız, ümitsizliklerimiz istihsal azlığından meydana gelmektedir. Bu buhran maddî hayattan manevî hayata doğru dev adımlarıyla yürümektedir. Binaenaleyh tam bir iktisadî kalkınma, yani millet olarak mevcudiyetimiz, hattâ kendimiz tarafından tabiî görülmesi, ancak mevzuunu iyi kavrayan bir bilgi ile yapılan çok geniş bir istihsal hareketi ile kabildir. Aksi takdirde şehir hayatımız, tefekkürümüz sun'î bir kabuk vaziyetinde kalır. Köyü sevmek, bu hususta konuşmak platonik bir avunmadır. Bilmek, meseleyi kavramak ve plânla işe girişmek lâzımdır.

İşte, sualinizin üçüncü kısmı burada ehemmiyet kazanır. Evet, iç siyâsetimizin köy meselesinde olması lâzım gelen büyük istikametler vardır. Yukarıda yaptığım ve beni okuyucularımla beraber iyi niyetim kadar cehaletime de hayran eden –çünkü bu bir ihtisas

meselesidir– kabataslak tasnif bize fikrimizi izah etmek imkânını verir, yani ona dayanarak konuşmamızı genişletebiliriz. Birinci kategorideki köyler teessüs etmiş köylerdir. İkinci kategoridekiler şu veya bu mücadelelerle ıslâh edilebilecek topluluklardır. Onların vaziyetlerini, mesela yol yapmak suretiyle diğer inkişaflarla düzeltebiliriz. Fakat üçüncü kategori, bizi er geç bir nüfus politikasına götürecektir. Bazı köyler var ki bozuk bir havagazı borusu gibi mütemadiyen nüfus kaçırmaktadır. Rençberlikten leblebi satıcılığına hatta dilenciliğe kadar... Senenin muayyen aylarında kuzeyden güneye en kötü şartlar altında yüzbinlerce insan akını başlar. Köylerinde ne yediklerini bilmediğimiz gibi, bu insanların gittikleri yerlerde ne yediklerini, nerde yattıklarını, ailelerine ne yardım ettiklerini de bilmeyiz. Hakikatte kendileriyle hiç meşgul olmadığımız için bunlar hakkında hiç bir bilgimiz yoktur. Halbuki bu işler en teferruatlı istatistikleri ve mukabil çareleri ile aramızda senelerden beri münakaşa edilmeliydi.

Yine bildiğime, yani tesadüfî okuyuşlarıma ve şahsi müşahadelerime dayanarak söyleyeyim ki, biz 43 bin köyle yaşayamayız. Nasıl 63 vilâyet çoksa ve idarî teşkilâtımız yeni baştan ele alınmaya muhtaçsa, bu 43 bin köy de çoktur. Vatanımızın bazı yerlerinde ziraat imkânsızla geçinmektedir. Bazı yerlerde hayvancılık insana ve hayvana eziyettir. Yahut bir geleneğin ipinde sallanmaktadır. Binaenaleyh iç politikamız baştan aşağıya istihsale çevrilmeli. İçinde bulunduğumuz iktisadî çıkmazdan kurtulma çarelerini aramalıyız. Memleketimiz çok değişik istihsal imkânları olan bir memlekettir.

Eğer enerji meselesini tabiî imkânlarımız nisbetinde halledersek, vatandaşlarımızı az zamanda nisbî bir refaha kavuştururuz.

Bizim kabahatimiz, insanca, tabiat yapısınca, gelenekçe, yol uğrağı olup olmamasını düşünmeden bütün memlekete ayni gözle bakmak, adeta müsavi addetmektir. Halbuki vatanımız ve insanımız ve imkânlarımız çok değişiktir ve bu seviye değişikliği bize tedbir ve çalışma sistemi değişikliğini katiyetle emretmektedir. Hülâsa edecek olursak, köy davası bir istihsal davasıdır ve plânla çalışma

meselesidir. Bu da demokratik bir bilgiye ve çalışmaya dayanır. Münevverlerimiz gibi devletimizin de esas hedefi bu olmalıdır.

Eğitim yolu ile hiç bir şey elde edemeyiz. Meğer ki, terbiye ve tahsil memleket realitesine dayansın. Yani evvelâ memleketi bilelim, onu ihtiyaç ve imkânlarına göre mıntıkalara ayıralım, bu ihtiyaçları karşılayacak insan yetiştirmeği hedef tutalım. Zaten millî eğitimden de bunu anlarım. Yoksa çocuğumuzu, yedi yaşından yirmi bir yaşına kadar zamanında bir nevi öğretim baremine bağlamayı değil.

Bizim orta okullarımız, liselerimiz bazı sergilerde boşuna işleyen makinalara benzer. Yani mücerrette çalışırlar. Çocuk 7 yaşında ilkokula başlar, 21 de yahut 25 de faydasızı ciddîye almak kabiliyetine göre üniversiteyi bitirir. Daha 1870'den evvel Bismarck lise mezunu proleterlerinden bahsediyordu. Biz şimdi onun bu alayının ikinci safhasında, yani devlet memuriyetinin dışında içtimaî fonksiyonu olmayan işsiz kalabalığı karşısındayız. Bu vakıa, önüne geçemezsek, yarın Türkiye'yi kökünden sarsacaktır. Bu o kadar gözle görülür bir hakikattir ki söylemekle hiç bir keramette bulunmuyorum. Biz adım adım takip edeceğimiz bir çalışma, kalkınma, hülâsa istihsal programı yapmaya mecburuz. Bu plânın hazırlanması millî hayatımızın en büyük zaferi olacaktır. Bu plân bize insanı niçin ve nasıl yetiştireceğimizi öğretecek, yani ancak o zaman mücerret öğretimden millî eğitime geçeceğiz.

Şüphesiz münevver kendiliğinden de, herhangi bir hakikate olduğu gibi köye gidebilir. Fakat, şartlarımız (ki çok ağırdır), bize eğer vakit ve enerji kaybetmek istemiyorsak bu işin devlet eliyle yapılmasını emreder. O zaman, enerji israfından kurtuluruz ve muhtaç olduğumuz istihsal mekteplerine kavuşuruz.

Kaliteyi görürsek, tek hocayı yol açıcı olarak kabul edersek, her şey, her davâ halledilebilir. Aksi takdirde telâfisi imkânsızın hücumu altında kalırız.

Köy enstitülerinin en büyük kusuru memleket bilgisine dayanan plânlı bir çalışmaya yardımcı olarak kurulmamış olmasıdır. Memleketi yekpâre zannettikçe hatadan kurtulamayacağımızı

unutmayalım. İhtiyaçlarımıza ve halkın seviyesine göre, mıntıka mıntıka değişen bir öğretim programı, okul programı yine ayni şekilde istihsali hedef alan liseler, ortaokullar, enstitüler, köy enstitüleri. İşte memleketin bizden istediği...

Aydınımız bir çok şeyler yapabilir. Fakat mücerrette ikamet etmemek şartıyla. Biz her şeyimizi kendimize göre ayarlamak mecburiyetindeyiz. Plâtonik sevgilerden, örneği dışarıda ve bünyemize yabancı aksülâmellerden vazgeçmek şartıyla...

Yirmi senedir köyün peşindeyiz. Edebiyatımız köy salatası ile dolu. Fakat ne hazindir ki, elimizde bize yol gösterecek, realitenin kapısını açacak, üzerinde münakaşa edilebilecek yirmi kitap gösteremeyiz. Kimimiz simsiyah bir bedbinlikte mahpusuz, kimimiz hâlâ 18 inci asrın o yapmacık köy şarkısını söylüyoruz. Hakikatte ise, bize çalışmanın heyecanı lâzımdır. Ancak o heyecan Türkiye'yi zihnimizin malı yapabilir.

Aydın ne zaman köye faydalı olur? Bilmek şartıyla, millî davaların hastası olduğu zaman...

Hepimizi çok mesut eden münferit vak'alar ve misaller üzerinde durmadan size düşündüğümü hülâsa edeyim. Bir vatanı olmak çok mesut bir mazhariyettir. Fakat onun mesuliyetlerine yükselmek şartıyla. Çünkü, insan mesuliyettir.

# Asıl Kaynak*

Bugünkü Türk ruhunun, kendisini muasırı olduğu milletlerden ayıran bir hususîliği, onu çok ferdî bir talihin sahibi yapan bir trajedisi var. Bu, iki büyük âlemin içimizde yaptığı mücadeledir. Bir yandan tarihî zaruretlerden kudret alan bir irade ile Garb'a gittik, öbür yandan hakikî cevheri ile bizde konuşmaya başladığı zaman, sesine kulaklarımızı kapatmak imkânsız olan bir mazinin sahibiyiz. Bu, hemen hemen yalnız bize nasip olan bir tecrübe, bir imtihandır ve kıt'aların çehresini değiştiren büyük göçler, ayrılma ve yeniden kaynaşma devirleri bir yana bırakılacak olursa, ona benzer bir macerayı, bir milletin tek başına yaşadığını görmeyiz. Ne büyük Petro'nun himmetiyle hazırlanan Rus uyanışında, ne Alman rönasansında, ne Fransız ihtilâlinde, ne de hristiyanlık reformunda, ne İran'ın müslümanlaşmasında, hatta ne de çok defa coğrafî çerçeve değiştiği için bizim İslâmlaşmamızda bu cinsten, bir müntehada yapılmış tecrübe mahiyeti yoktur. Onların bir kısmı ya milletlerin teşekkülleri devrinde olmuş, yahut da aynı mahrekin üzerinde bir yer değiştirmeden ileriye geçmemişler, nihayet bazıları da müşterek içtimaî müesseselerin yardımını, hatta himayesini gören ilerleyişler hâlinde kalmışlardır. Bizde ise değişme kat'idir ve bir zamanlar, milliyet fikrinin esası olan "devam"ı tehdit edecek bir safha bile geçirmişti. Örfte, kültürde, müesseselerde, gündelik hayatın her safhasında görülen bu karşılaşma düne kadar

---

* *Yaşadığım Gibi*, 31-35.

bizim zaafımızdı, bugün ise belli başlı güçlükler yenildiği için, bir nevî zenginliğimizi teşkil ediyor, diyebiliriz.

1718 felâketinden sonra, bu felâketin getirdiği bir nevi intibahla bazı münevverlerimizde tek selâmet çaresi fikir hâlinde başlayan garpçılık, 1839'da devlet müesseselerimizi ve bazı hayat şekillerimizi değiştirmekle kalmadı, bizi adeta kulağımızdan tutarak şeyhülislâm duası ve ecnebî sefir alkışıyla Avrupa mektebine çıraklığa verdi. Hareket, kendisinden evvel esaslı bir fikir hazırlığı bulunsaydı, yahut 1718 ile 1839 arasındaki zaman kaybedilmemiş olsaydı, elbette başka türlü olurdu. Fakat yıkılmış medrese, darmadağın olmuş iktisadî hayat, kapılarını açmış gümrük ve muhafazası güçleşmiş hudutlar, daha derin düşünmeye vakit bırakmıyordu. Diğer taraftan, kaybedilen zaman içinde mevcut müesseseler herhangi bir aşıyı kabul etmeyecek bir tereddi hâline gelmişlerdi. Kendi bünyelerinde hiçbir istihale veya sıçrayış imkânları kalmamıştı. İki şey yapılabilirdi: Ya eski tamamiyle yıkılarak yerine yenisi kurulurdu, yahut da olduğu gibi, kendi kendine tükenmesi için bırakılan eskinin yanı başında yeninin devri başlardı. Biraz imkânsızlık ve biraz da herhangi bir tepki korkusu, Tanzimat'ı yapanlara ikincisini tercih ettirdi ve birdenbire memleketin hayatı bir müstemleke şehrinin garip manzarasını aldı. Hayatımız ikiye bölündü. Bir taraftan yeni, hayata dayanan zaruretleri karşılayan çehresiyle görünüyor, öbür taraftan bunun tam zıddı olan şey yani yaşama kudretini kaybetmiş bir yığın artık, kendi âleminin üstünde yüzebilen birkaç dağınık unsura yapışmış duruyordu. Yaşayan eski Tanzimat'tan 1923'e kadar olan devreyi memlekette bu kılıç artığı eski ile yeninin mücadelesi doldurur. Bu iki âlemin hayatımızda bu tarzda karşılaşması, sade yeninin zaferini güçleştirmekle kalmıyordu; aynı zamanda yeni karşısında eskinin muhakkak beğenilmemesi lâzım gelen bir şey olduğunu yavaş yavaş bize kabul ettiriyordu. Aramızda can çekişir halde yaşayan artıklara bakarak maziyi kötülemek, onu küçümsemek itiyadı içimizde yol aldı.

1923'de başlayan tasfiye, eski ile yeni arasındaki bu denksiz mücadeleye son verir. İçimizde yaşayan bu yarı ölü hayat şekille-

rini, yeni terkipte fonksiyonu kalmamış bazı müessese artıklarını hayatımızdan çıkarınca birden bire onu büyük hakikatında görmeğe başladık. Bugün her tarafta haklı bir mazi saygısı başladı. Artık aramızda, dedelerimizi muasır Fransız romanını tanımadıkları, Shakespeare'i veya Tolstoi'u bilmedikleri, Bergson veya Freud ile Linderberg'ten, Einstein ve Karuzo veya Vilyam Povel'den ayni yüksek ihtisas şuuruyla derin derin konuşmadıkları, biriç oynamadıkları ve kokteyl partilerinde kadınlarının boyunlarını süsleyen mücevherlere bakarak sert yakaları üzerinden nezaketle esnemedikleri için itham edenlerimiz azdır. Bilâkis bunun yerine, onları kendi devirlerinde, kendi hakikat ve imkânlarında mütalâadan hoşlanıyoruz. Kendilerine mahsus bir hayatı yaratmış olmaları ve onu samimîlikle yaşamaları, her türlü özentiden uzak, asilliği yalnız kendi yarattıkları şeylerde bulmaları hoşumuza gidiyor. Gururlarına, zevklerine hayran oluyoruz. Sinan'a hürmet ediyoruz, eski musikî üstatlarımızı anlamaya çalışıyor ve anladıkça mükemmelliklerine şaşıyoruz. Fuzulî'yi, Bâkî'yi, Nedîm'i, Galib'i, kendilerine lâyık olan yüksekliklerde seyretmekten haz duyuyoruz, dağınık bazı hayat şekillerini, gelenekleri kaybolmaktan kurtarıyoruz. Vakıa bunların bazısını henüz pek acemice yapıyoruz ve yaptıklarımız, yapmamız lâzım gelenlerin yanında henüz çok azdır. Bazı törenlerde hemen her yıl aynı şeyleri tekrar etmekle kalmıyoruz; musikîcilerimizin henüz elde tam denecek bir plâk koleksiyonu bile yoktur; tamamını bildiğimiz ve değerini anladığımız gün kültürümüze birkaç medeniyet birden kavrayan bir derinlik verecek ve bize Anadolu'nun muammasını çözecek olan masallarımız, oyunlarımız, küçük hayat itiyadlarımız, şimdiki vaziyet ve şartlara göre sonuncu gibi görünen saklayıcıları ile beraber kaybolmak tehlikesindedir. Bununla beraber mâziye karşı bakış tarzımızın değiştiği muhakkaktır. Artık kendimizi başka bir ışıkta görüyoruz. Esaslarında Garp'la ölçüşebilecek bir medeniyetten, bir insan ve hayat üstünlüğünden geldiğimizi anlıyoruz. Önümüzde bilgi ve sevginin yavaş yavaş açtığı âleme, yenileşen zevkimizle, güzeli ve iyiyi anlayıştaki görüş farkımızla eğildikçe kudretimiz, nefsimize güvenimiz artıyor. Bu değişikliği beğenmemek kabil değildir...

Fakat bu kadarı yetişir mi? Öyle sanıyorum ki, ne maziyi sevmek, ne garb'ı tanımak ve ona hayran olmak bizim için kâfidir. Mazi nihayet geçmiş bir zamandır; bizde ancak kendisine içimizden bir şeyler katarak hakkıyla yaşıyabilir. Biz ise "Bugün bile" değiliz; yarınız. Her neslin asıl vazifesi kendi ötesinde gelecek için olanı hazırlarken başlar. Bizim için asıl yapılması lâzım gelen, memlekette yeni hayat şekilleri yaratmaktır. Biz Şark'a veya Garb'a ancak birbirinden ayrı iki kaynağımız gibi bakabiliriz. Her ikisi de bizde ve geniş bir şekilde vardır; yani realitelerimizin içindedirler. Fakat onların mevcudiyeti kendi başlarına bir değer olamaz ve sadece böyle olması bizi, kendi hayatımızda, kendimiz için kendimize mahsus bir hayatı geniş ve şumüllü bir terkibi yaratmaya davet eder. İçimizdeki kaynaşma ve karşılaşmanın verimli olması için bu hayatı, bu terkibi doğurması şarttır. Bu da asıl üçüncü kaynağa, "memleketin realitesi" ne varmakla kabildir.

Dedelerimizin büyük meziyetlerini, hayatlarının kendilerine has ve gerçek oluşu yapıyordu. Garp medeniyetinin büyük meziyeti de bir realitenin mahsulü olmasında ve inkişâfını onunla beraber yapmasındadır. Bizim için asıl olan miras, ne mazidedir, ne de Garp'tadır; önümüzde çözülmemiş bir yumak gibi duran hayatımızdadır. Onu yakaladığımız, onun meseleleri üzerinde durduğumuz, onlarla yoğrulduğumuz, bu meseleleri fikir hayatımızın zarurî yol uğrakları gibi değil, temeli olarak kabul ettiğimiz zaman tarihin ve hususî coğrafyamızın bize yüklediği büyük role erişeceğiz. O zaman "devam"ın zinciri tekrar içimizde bağlanacak ve biz muasır dünyada, birleştirici çehremizle ve bu çehreyi teşkil eden hayat çerçevesi ile kendimize lâyık yeri alacağız. Birbirini anlamayan iki âlemin ortasında, bir düğüm noktasında yaşamış olmanın bize yüklettiği zahmetler, o zaman gerçek ve ön safta hayatın nimetleriyle ödenecektir.

# V

# SİMYA FORMÜLLERİ*

* Bu bölümde seçilen vecizeler özellikle Şerif Oktürk'ün *A.H. Tanpınar*'dan *Düşünceler, Görüşler ve Özdeyişler* adlı eserinden ve çeşitli okumalardan alınan notlar bir araya getirilerek, alfabetik bir kavram sistemleştirmesi içinde okuyucuya sunulmuştur.

*Ağaç*

Ağaç, sade mimarlık zevkimize ve şehirciliğimize girmez. Eski şiirin mücerret dünyası bir halı desenine benzeyen servi, çınar, kavaklarla doludur.

*

Toprağa emanet edilmiş bir ağaç, mahalleye, semte, şehre, hattâ cemiyete ve bütün bir imana emanet edilmiş bir değerdir.

*

İki ağaç Türk muhayyilesinde ve hayatında izini bırakmıştır; servi ve çınar.

*

En çok sevdiğim ağaç; Çınardır.

*

Her çınarda bir dede edası vardır. Onlar toprağımızın hakikî gururudur.

*

Bir ağacın ölümü, büyük bir mimarî eserinin kaybı gibi bir şeydir.

*Ahlâk*

Politika adamı siner, sabreder; ahlâkçı ise anında cevap verir.

*Anadolu*

Ben Anadolu'yu daima sevmişimdir. İçimde bir taraf o fakir evlere, dar sokaklara, insanların o mutlak denecek yalnızlıkta birbirlerine sokuluşlarına aşıktır.

*

Anadolu acıdır. Eliniz kesildiği zaman, bir yere çarptığınız zaman duyduğunuz şey yok mu? İşte onu çok büyültün, tahammül edilmeyecek hâle getirin, işte Anadolu odur.

*An'ane*

Ferdî kuvvetlerimiz ne kadar yüksek olursa olsun, hayatı kendimizde tam bir mevcudiyet gibi duymamız için, bütün bir an'anenin yardımına, bizden evvel hazırlanmış bir yığın terkibin, bizimle beraber çalışmasına muhtacız.

*Anlamak*

Bir şeyi veya bir insanı hakkıyla tadabilmek, sevebilmek için kendisiyle alâkası olmayan ne kadar çok şeye muhtacız.

*Anlaşmak*

İnsanlar birbirleriyle daima anlaşabilirler, yeter ki silâhın, kardeş kanının bir davayı ortadan kaldırma çaresi olmadığını anlasınlar.

*Aşk*

Aşkın kötü tarafı insanlara verdiği zevki, eninde sonunda ödetmesidir. Şu veya bu şekilde. Fakat daima ödersiniz.

*

Harab mezarlıklarda ölülerin rüyâsı,
Gelir ve tekrar doğar ölmüş sandığın aşka
Anlarsın ölüm yoktur, geçen zamandan başka!

*Bahçe*

Bahçe, su ile toprağın izdivacıdır.

*Batılılaşma*

Tenkidin, bir yığın inkârın, tekrar kabul ve reddin, ümit ve hülyânın ve zaman zaman da gerçek hesabın ikliminde yaşadığımız bu macera (batılılaşma macerası) daha uzun zaman yani her manâsında verimli bir çalışmanın hayatımızı yeniden şekillendireceği güne kadar Türk cemiyetinin hakikî dramı olacaktır.

*Can Sıkıntısı*

Hayat nimetlerinin değişikliği içinde bize, yaratıcı işaretten kalan en büyük miras can sıkıntısıdır.

*Cemiyet*

Cemiyet fikri işe karışınca, kader trajedisi azalır. Çünkü cemiyet için fertte olduğu gibi ölümlülük yoktur. Orada süreklilik vardır.

*

Ağaç, güneşte serpilir fakat toprağın derinliklerindeki kökü ile beslenir. İnsanoğlu kendi ferdiyetini bile ancak içinde yaşadığı cemiyetle idrâk eder.

*Çalışmak*

Çalışmak, zamanına sahip olmak, onu kullanmasını bilmektir.

*

Tam istirahat, tam çalışmayı bilenin, zamana tasarruf edenin yapacağı bir iştir.

*Çocuk*

Çocukluk, büyük yaşlara hazırlıktır.

*

Çocuğu kendisi olmasında elbette rahat bırakmalı. Fakat yaşının üstüne çıkması imkânları da daima verilmeli, hattâ biraz da zorlamalı.

*

Etrafınızdaki çocuklarla, kendinizden küçüklerle konuşmağa tenezzül edin! Onlara anlatın! Herşeyi bilsinler! Siz onların bir hiç yüzünden ne kadar azab çektiklerini bilmezsiniz.

*Değer*

İnsanlık bugün gömlek değiştiriyor, değerler (valeur) değişiyor.

*

Kıymet, yerli süzgeçten geçerken ihtiyaçları karşılayarak değişir.

*Deli*

Delide bizi çeken şey, bütün karanlıkların muhayyilemiz üzerindeki büyüsüdür.

*Demokrasi*

Demokrasiler kralı kaldırıyorlar, krallığı değil. Saltanat, şeflik, cemiyet hayatının tabiî müessesi olarak devam ediyor. Sadece kral yok, krallık yarışı var.

*Deprem*

Denizden gelen tehlike karşısında atik ve cesaretli kesilen insan, topraktan gelen tehlike karşısında maneviyatını kaybetmiş bir sürü haline giriyor.

*

Toprak, üzerinde emeklediğimiz, gezdiğimiz, oturup kalktığımız, hayat dediğimiz gülünç ve muztarib oyunu oynadığımız ve sonra bir gün tekrar kucağına döndüğümüz katı anayı bana bu zelzele geceleri öğretti.

*Dikkat*

Dikkat bize eşyanın ve kendimizin kapılarını açar.

*

Jurnal tutan adam, kendini gözünün önünden ayırmıyor demektir.

*Dil*

Bir milletin dili olmaktan daha büyük dünya ölçüsü yoktur.

*

Dildeki değişiklikler çok defa en yakın nesilleri birbirine kapamıştır.

*

Dil, insan dediğimiz duygu ve düşünce kaosunun vuzuh noktasıdır.

*

Zekânın öbür ismi, dildir.

*

İnsan tecrübemiz dilimizdedir. İnsan lügât genişliğidir.

*

Roma dışarda silâhtır, fakat içerde sözdür. Arapta ise her dava sözle halledilirdi.

*Din*

Allah, ebedî meselemizdir.

*

Hidayetin yolu, hiç bir zaman tek olmamıştır. Büyük mistikler ve dindarlar arasında Allah'a sevgiden, imandan, aşktan, acıdan gidenler olduğu gibi, günâhtan, isyandan, hatta en keskin şüphe ve inkârdan gidenler de vardır.

*

Hakiki mümin şeytandan vazgeçemez.

*

Bizim ruhaniyetimiz, nuraniyetimiz bize aittir.

*

Dini yıkan, iki şey vardır: Biri kozmografya, diğeri dinler tarihi. Bir şeyin tarihi, onu yıkmaya kâfidir.

*

İslâm dini, felsefenin yolunu kapamıştır.

*

İnsan ahiretini dünyasına, dünyasını ahiretine göre mütekabil tesirlerle kurar.

*

Müslümanlığın kendisi aklî ve çok şümûllüdür. İbadet dahi aklî ve kat'idir.

*Doğu (Şark)*

Şark ya alışılmışa gömülü yaşar, yahut hayâle kaçar.

*

Şark, tembel, değişmekten hoşlanmaz, geleneklerinde adeta mumyalanmış bir dünya fakat bir şeyi, çok büyük bir şeyi keşfetmiş. Belki vaktinden çok evvel bulduğu için kendine zararı dokunmuş.

- Nedir o?

- Kendisini ve bütün âlemi tek bir varlık halinde görebilmenin sırrını. Belki de gelecek ıstırablarını hissettiği için bu panzehiri bulmuş. Ama unutmayalım ki, dünya ancak bu noktadan kurtulur.

*

Şark, oturup beklemenin yeridir. Biraz sabırla herşey ayağınıza gelir.

*

Şark, canım şark. Dışardan miskin, budala, çaresiz, fakir. Fakat içinden hiç aldanmamağa karar vermiş. Bir medeniyet için, bundan daha güzel ne olabilir? İnsanları içlerinden tatmin etmeği ne zaman öğreneceğiz? Ne zaman bu "Hoşca bak zatına"nın manâsını anlayacaklar?

*

Biz Şark ve Garb'ın, iki medeniyetin yorgun çocukları.

*

Şark; hem şifasız hastalığımız, hem de tükenmez kudretimiz.

*Doğru*

Doğru, ya bütün olur, ya hiç olmaz.

*Dostluk*

Yalnız dostluk sarayının çatlağı yoktur ve damı akmaz.

*Düşünce*

Düşünce cesurdur. Bir düşünceyi ne tehdit eder? Hiç. Fakat icra mevkiine koy, bakın ne hâle girer.

*Ebediyet*

Dünya, bensiz de mevcut. Kendi kendine mevcut. O, berdevam. Ben bu devamın küçük bir çizgisiyim. Fakat varım, var olma kuvvetini bu devamın şuurunda buluyorum. O devamla, bu başlangıç noktamdan hareket ettim ve belki ebediyet boyunca yürüyeceğim.

*

Hayatta her şey, bir muvazene meselesidir. İlâhların sofrasına oturabilmek için fanîlerin sofrasından biraz gözü yaşlı kalkmak gerekir.

*

Geçen gün Boğaz'daydım. Aşık olduğum, yalnız gezdiğim günleri düşündüm ve kendi kendime "Yarabbim dedim, acaba genç bir aşık birgün buralarda tıpkı benim 10-15 sene evvelki hâlimde dolaşırken, benden bir mısra okuyacak mı?" Ebediyet işte bu! Eğer böyle birşey olursa, vallahî mezarımda dönerim...

*

N'olur bir sabah saatı
Çağırsa bizi sonsuzluk
Birden demir alsa gemi
Başlasa güzel yolculuk...

*Edebiyat*

Hayatın güzelleşmesi ve manâlanması için edebiyata geçmesi lâzım.

*

Edebiyat mevzu aramaz, realite bir bıçak gibi insana saplanır.

*

Büyük edebiyatlar daima nesirle teşekkül eder. O arar, yoklar, keşfeder, insanı içinde ve dışında değiştirir. Eski şiirimiz, nesrin bu yardımından mahrumdu.

*

Bizim eski edebiyatımız evvelâ bütün lezzetiyle nesri bulamamıştır.

*

Tarihî çerçevesi içinde tasnif ettikten sonra edebî eseri, sadece kendisi olarak görmek en doğru usuldür.

*

Edebiyata şiirle girmek, kendisini anlatmak isteyerek girmek demektir.

*

Eski edebiyatımızda iki san'atın etkisi vardır: hat ve musikî.

*

Tanzimat nesri getirdi fakat dil meselesini halledemedi.

*

*Ekonomi*

İnsanda ekonomi fikri olmayınca, sade para değil, asıl kıymetlisi zaman da kayboluyor.

*Eşya*

Eski şapkalarımız, ayakkabılarımız, elbiselerimiz gün geçtikçe bizden bir parça olmazlar mı?

*Eser*

Her eser, Thibaudet'nin sevdiği tabir ile söyleyelim, devriyle bir konuşmadır.

*

Bir eser kâinatıyla gelir.

Her eser, bir derstir.

*

Hangi şey kolaydır ve hangi şaheser ölüm derecesinde yorucu ağrıların ve bekleyişlerin çocuğu değildir?

*

Hakiki şaheserler, kendilerinden sonra gelecek nesillerin duyuş ve görüş modalarını tesbit ederler.

### *Evlenmek*

Ebedî bir şifadır evlenmek.

*

Kordonsuz saat, yularsız hayvan, nikâhsız kadın gibidir.

*

Ne kadar yakınımız olursa olsun, bir başkasının içinden geçenler bize daima meçhul kalırlar. Bir yastıkta uyuyanlar bile birbirlerinin rüyâlarını bilmezler.

*

Bekâr insan, hayatın dışında kalıyor.

### *Fakirlik*

Fakirlik gözü tok, muvazeneli, seviyeli insanlarda bir nevî asalete benzer. Muhteris ve zevkine düşkünlerde ise daima küçültücü olur.

*

Fakirlik, içimizde ve etrafımızda ahenk bulunmak şartıyla ve şüphesiz muayyen bir derecesinde zannedildiği kadar korkunç ve tahammülsüz bir şey değildir. Onun da kendine göre imtiyazları vardır.

### *Fazilet*

Fazilet, pazarlık götürür mesele değildir.

*Fikir*

Fikirlerimiz onları taşıyacak kudrette olduğumuz nispette bizimdirler.

*

Mesuliyetini taşıyacağın fikrin adamı ol! Onu kendi uzviyetinde bir ağaç gibi yetiştir.

*Gençlere Öğütler*

Bazen düşünürüm: Ne kadar garib mahlûklarız? Hepimiz ömrümüzün kısalığından şikâyet ederiz; fakat gün denen şeyi bir an evvel ve farkına varmadan harcamak için neler yapmayız?

*

Hayatı yapmak isteyenler, kendilerini cömertce ona bağışlamalıdırlar.

*

Az konuşmak daima iyi şeydir; fakat derli toplu olmak şartıyla.

*

Her neslin vazifesi, kendi ötesinde gelecek için olanı hazırlarken başlar.

*

Gençlerimizin birçok eksikliği, umumî kültür seviyesinin düşüklüğünden geliyor.

*

Biz evvelâ kelimeleri öğreniriz. Sonra yaşadıkça teker teker manâlarını.

*

Bir kültür seviyesini yapanlar, büyük san'atkârlar, âlimler ve filozoflardan ziyade, onlarla asıl kütle ve hayat arasında aracı rolü oynayanlardır.

*

Bu nesil garib bir nesil... Faydalı olmasını bizden iyi biliyor ve asıl güzel tarafı, bütün bunları yaparken, fikirlerini yaşamakta ısrar ediyor.

*

Yolun büyüğü, küçüğü yoktur. Bizim yürüyüşümüz ve adımlarımız vardır. Fatih, yirmi bir yaşında İstanbul'u fethetmiş; Dekart da yirmi dört yaşında felsefesini yapar. İstanbul bir kere fethedilir. "Usûl üzerine konuşma"da bir kere yazılır. Fakat dünyada milyonlarca yirmi bir, yirmi dört yaşında insan vardır. Fatih veya Dekart değillerdir diye, ölsünler mi? Kesif yaşasınlar yeter. Yani büyük yollar dediğiniz şeyin büyüklüğü bizim içimizdedir.

*Güneş*

Ne kadar muztarib olursanız olun, güneş bu ıstırabın arasında ergeç bir çatlak buluyor, oradan altın bir ejder gibi kayıyor. Sizi iç mahzeninizden çıkarıyor, bir yığın imkânı, bir masal gibi anlatıyor. Sanki "Bana inan, ben her mucizenin kaynağıyım, herşey elimden gelir: toprağı altın yaparım, ölüleri saçlarından tutup silker, uykularından uyandırırım. Düşünceleri bal gibi eritir, kendi cevherime benzetirim. Ben hayatın efendisiyim. Bulunduğum yerde yeis ve hüzün olmaz. Ben şarabın neşesi ve balın tadıyım" diyor.

*Güzellik*

Bir zihinde yaşayanlar daima güzeldir.

*Hayat*

Hayat, ölümün şerefine yazılmış bir kasideden başka bir şey değildir.

*Hürriyet*

- Hürriyet ilân edildi.

- Edildi, daha bir kaç defa da ilân edilir, ama yine hür değiliz. Hele bu işlerde asla, Fikirler arkalarında kendi kalabalığını isterler. Onu bulamazsa konuşan hür olmaz.

*

Hakiki cemaat, hür ferdlerden teşekkül eder.

*İhtilâl*

İnsanlara yeni hayat şekilleri hazırlamadan evvel, onlara hayata tahammül etmek kudretini veren eskilerini bozmak neye yarar? Büyük ihtilâller bunu çok tecrübe etti. Netice olarak insanı çıplak bırakmaktan başka bir şeye yaramadı.

*

Tabiî şekilde ihtilâl, halkın veya hayatın, devleti geride bırakmasıyla olur. Bizde ise, hayat ve halk, yani asıl kütle, devlete yetişmek mecburiyetinde.

*

Dünyada Fransa ihtilâli kadar büyük ve güzel epope azdır. Yirmi-otuz sene içinde beşeriyet, 2000 yıl kendisini idare edecek düsturların hepsini bulmuştur.

*

Yıkmak, yapmak için olsa dahi daima zararlıdır. Ve hakikî yapıcılık, ilâve etmektir.

*İman*

İnsan, talihinin mahpusudur. Ve bu talihin karşısında imandan ve bilhassa ıstıraba katlanmaktan başka silâhı yoktur.

*İnsan*

İnsan beyhude yere eşref-i mahlûkat olmadı.

*

Biz ki içimizde zıtların uçurumunu taşıyoruz.

*

Bir insan kendisini, ancak hayatının küçük meselelerinden sıyrıldığı yahut da onları zihnî bir şekle soktuğu zaman bulabilir.

*

İnsan biçare ve tezad içinde bir mahlûktur. Kendisinden yahut eserinden çok aşağıdır. Hakikatte "eşref-i mahlûkat" bir ratedir. Tabiata bir ilâh gibi hükümrandır. Fakat kendi hayatını bir türlü idare edemez. Dünya çok geniş, hayat türlü türlü imkânlarla dolu ol-

duğu halde, biz birbirimizi ezerek yaşarız. En iyi niyetten, en kötü neticeler çıkar. Mesut etmek isteriz, fakat bedbaht oluruz. Bunun yanı başına bir de zamanımızın azgın meselelerini koyun. Her an medeniyet ve insanoğlu, asırların yarattığı herşey tehlikede.

*

İnsanlar da kuyuya benzer, içlerinde boğulabiliriz.

*

Yıldızlar birbirleriyle konuşup anlaşabilirler, fakat insanlar, asla.

*

Her an aynı yükseklikte uçulmaz. Her an tam insan olmak güçtür. Her an göğsümüzün içinde bir kartal besleyemeyiz.

*

İnsan dediğimiz mahlûk herşeyden önce çevre ve tavırdır.

*

Kendisiyle alay edemeyen insan, hiçbir zaman sevimli olamaz.

*

Herkes kendi tecrübesini kendi başına yapar ve beraberinde götürür.

*

Yaradılış bir sırdır. Fakat insanı yetiştirmek, sadece bir bilgi ve program işidir. Bu elimizdedir.

*

Hayatın ve ölümün sofrasına bu kadar iştiha ile ve bu kadar yüksek bir muvazene içinde oturan insanlara ne mutlu!

*İstanbul*

İstanbul'da yaşayan herkes, az çok bir güzellik içinde yaşadığını ve bu güzelliğin bu toprakta ve bizim elimizle açıldığını, bizim ruh bahçemiz olduğunu bilir.

*

İstanbul. İstanbul'u tanımadıkça, kendimizi bulamayız.

*

Türk İstanbul, bizim damgamızı taşıyan, bizim hüviyetimizi almış İstanbul'dur.

*

İstanbul'da her saat, bir san'at eseri gibi güzeldir.

*

İstanbul'un en iyi sayfiyesi otomobil ve biraz paradır.

*

İstanbul, Yahya Kemâl'in Şiirinde, semt semt kendisini bulur.

*

Beyoğlu, yarı yolda kalmış bir Paris taklididir.

*

Üsküdar, kendisine yeter değerler dünyasının son mirasıdır.

*

Boğaziçi, musikimiz gibi, eski mimarlığımız gibi, bizi biz yapan ve biz olarak gösteren şeylerden biridir.

*İtiyat*

İtiyadlar, çok defa asıl belkemiğimiz oluyor.

*

İtiyat, dikkati körletir.

*İyilik*

En iyiden en kötüye bir adımda geçilebilir.

*

İnsanın olabileceği şeyi seçip ona çalışması ne iyi şey, ne mazhariyet.

*

İyi şeyler, ancak iyi şeylerden doğar.

*Irklar*

Meğer ben ne kadar beyaz ırk taraftarıymışım. Zerre kadar birşey anlamıyorum Avrupalı olmayandan. Bana antropolojik tuhafiye eşyası gibi geliyor.

*

Paris, turistlerle bir etnografya müzesine benziyor.



*Kader*

İnsan kaderinin büyük taraflarından biri de, bugün attığı adımın kendisini nereye götüreceğini bilmemesidir. Bakî'nin Fatih Camii'nde fakir bir müezzin olan babası, oğlunun Türkçe'yi kendi adına fethedeceğini, sözün ebedî saltanatını kuracağını; Nedim'in anası, Türkçe'nin ikliminde oğlunun bir bahar rüzgârı gibi güleceğini, onun geçtiği yerlerde bülbül şakımasının kesilmeyeceğini, ağzından çıkan her sözün ebedîliğin köşesinde bir erguvan gibi kanayacağını biliyorlar mıydı? Bunun gibi, Malazgirt Ovası'nda döğüşen yiğitler, kılıçlarının havada çizdiği kavsin, bütün ufku dolduran nal şakırtılarının, Sinan'ın, Hayreddin'in, Itrî'nin, Dede'nin dünyalarına gebe olduğundan elbette habersizdiler. Kader, insan ruhu bir tarafını tamamlasın, yaratılışın büyük rüyâlarından biri gerçekleşsin diye, onları bu ovaya göndermişti. Yaratıcı ruhun emrinde idiler, onun istediğini yaptılar.

*Kâinat*

Dua, şiirin en yüksek merhalesidir. Ruh, kâinatla duada birleşir.

*

İnsan, bütün kâinattan mesuldür.

*

Varlık tektir ve biz onun parçalarıyız. Aksi takdirde dünya daha beter olur. Hayır, hayır. Varlık tektir ve biz onun geçici parçalarıyız.

*Kıskançlık*

Aşkın öbür çehresi, kıskançlıktır. Bütün hazların ve saadetlerin, bizi mesut eden tebessümlerin, ahitlerin, ümitlerin tekrar gerisin geriye dönüp, keskin bıçaklar, çok sivri neşterler halinde içimize saplandığı kıskançlık.

*Kıyafet*

Ne kadar değişik kıyafet vardı İstanbul'da! Tesbihin dizisinin koptuğunu, bu kıyafet değişikliği kadar hiç bir şey gösteremezdi.

*

Yeni bir elbise giyen adam, az çok benliğinin dışına çıkmışa benzer.

*Kitap*

Kitaptan korkmak, insan düşüncesinden korkmak, insanı kabul etmemektir.

*Korku*

Bir şeyden korkmak, biraz da onun geleceğini beklemektir.

*Kozmos*

Kozmos, ritimden ibarettir.

*Kültür*

Bir kültür, (hâl) ile iktifa edemez.

*

Bir milletin bir kültürü kendine mal edebilmesi için ecnebî dilde okuyup kendi diliyle düşünmesi lâzımdır.

*

Zihnin hazmi konuşma ile oluyor.

*

Kültür bizi idare eden, en kuvvetli şeydir.

*Makina*

Makina, ancak kendisine hakîm olanı kabul ediyor.

*Mazi*

Muhakkak olan bir taraf varsa, eskinin hemen yanıbaşımızda bazen bir mazlum, bazen kaybedilmiş bir cennet, ruh bütünlüğümüzü sağlayan bir hazine gibi durması, en ufak sarsıntıda serap

parıltılarıyla önümüzde açılması, bizi kendisine çağırması, bunu yapamadığı zamanlarda da hayatımızdan bizi şüphe ettirmesidir. Tereddüt ve bir nevi vicdan azabı.

*

Tesadüfen Dede'yi tanımıştım. İnsanlığın ayrı bir yüzünü öğrenmiştim. Yunus diye bir şairim, Naci diye acaib bir şairim var. O halde niçin bilmiyorum? Bilmesem rahat edebilir miyim! Ve oh bugün bu Dede Efendiyi de unuttum, yarın da Itrî'den kurtulsam diyebilir miyiz? Dememiz doğru mu?

*

Gideceğimiz yolu, hepimiz biliyoruz. Fakat yol uzadıkça ayrıldığımız âlem, bizi hergünden biraz daha meşgul ediyor. Şimdi onu hüviyetimizde gittikçe büyüyen bir boşluk gibi duyuyoruz, biraz sonra bir köşede bırakıvermek için sabırsızlandığımız ağır bir yük oluyor. İrademizin en sağlam olduğu anlarda bile içimizde hiç olmazsa bir sızı ve bazen de bir vicdan azabı gibi konuşuyor.

*Medeniyet*

Medeniyetleri geçmiş zamanın ve yakın uzak bütün insanlığın tecrübelerini kendilerinin malı yapabilen, münasebetlerinde uyanık cemiyetler doğurur.

*

Bir medeniyet, insanı yapan manevî kıymetler manzumesidir.

*

Bir medeniyet günün efendisi olmalıdır.

*

Cemiyetimizin bence en büyük meselesi, medeniyet ve kültür değiştirmesidir.

*

Tarih, san'at eserleri, gelenekler, hepsi cemiyetin süreklilik şuurudur.

*

Sonsuzluk boyunca yaşayacak olan fertler, hatta nesiller değil cemiyettir.

*

Yavaş yavaş duygunun da bir medeniyet seviyesi olduğuna inanıyorum.

*

Topkapı sarayında veya başka bir yerde tam bir yazı kolleksiyonu behemehal açılmalıdır. Ve ayrıca bir yazı, tezhib, ciltçilik, minyatürcülük tarihimiz hazırlanmalıdır. Nihayet, en mühimmine, en büyüğüne geliyorum. Bizde belki de mimarî kadar ehemmiyetli bir san'at olan ve millî dehâyı zannettiğimizden çok fazla aksettiren alaturka musıkînin tam bir diskoteğini yapmamız lâzımdır. Türk İstanbul'un beşyüzüncü yıl dönümünde, dünya beş asır Boğaz sularına akseden bu musıkîyi bütün ebad ve kudretiyle tanımak fırsatını ve imkânını bulmalıdır.

*Millet-Milliyet*

Köksüz şeyler daima yüzer, daima beyhude yere bir karşı sahil arar. Halbukî millî hayat devamdır. Devam ederek değişmek, değişerek devam etmektir. Çünkü yaratmanın ilk şartı devamdır, hakikî kırılışlar ve kopuşları, ancak yaratış ucubeleri, yarım mahlûklar vücuda getirir.

*

Her Türkün hayâlinde kanları ile yüzen bir şehit vardır.

*

Biz sadece imanıyla ve ruhunun cömertliği ile yaşamış bir milletiz.

*

Hakikatta mimarîsiyle, musıkîsiyle, şiiri ile yaşayan bir millet olduğumuz için kılıcımız o kadar keskin oldu.

*

Her mimarî eser, millî hayatın bir koruyucusudur. Bu koruyucu tanrıları kaybede ede, cemiyet, bir gün devam fikrini kaybeder.

*

Bizim için asıl miras, ne geçmiştedir, ne de Batıdadır; önümüzde çözülmemiş bir yumak gibi duran hayatımızdadır.

*Mimarî*

Cedlerimiz inşa etmiyorlar, ibadet ediyorlardı. Maddeye geçmesini ısrarla istedikleri bir ruh ve imanları vardı. Taş ellerinde canlanıyor, bir ruh parçası kesiliyordu... Ah, bu eski san'atkârlar ve onların her dokundukları şeyi değiştiren, en eski bir unsurdan yepyeni bir âlem yapan san'at mucizeleri.."

*Miras*

Ocağı daima birisi yakar. Fakat odun veya kömür hazırsa...

*

Sade ıstırablarımız, üzüntülerimiz değil, tesellileri, mukavemet çareleri de miraslarımız arasındadır.

*Mizah*

Mizah, meslek olmamak şartıyla güzeldir. Onu, herşeyin yerine koyduğumuz zaman, kâinat bir sırıtınadan ibaret kalır.

*Musıkî*

Musıkî giydirilmiş zamandır. Düşünceyi değil, nabzı idare eder.

*

Bir kültürün musıkî anlayışı, zekâsının zamana en yüksek tasarruf şekli yani kudretini harcamak tarzıdır!

*

Hiç bir san'at, musıkî kadar dolayısıyla konuşmaz. Musıkîde herşey –hattâ maddesine varıncaya kadar– kendi tekniğinden doğar. Bu yüzden daima söylenilmesi imkânı olmayanı, alelâde ifadeye sığmayanı söyler.

*

Musıkî daima oluş halindedir. Zaman gibi ve onun nizamıyla kendisini yiyerek büyür, kendinde doğar ve kendinde kaybolur.

*

Dünkü hayatımızın en kuvvetli, hayata en çok tesir eden tarafı, musikî idi. Musikî başka kültürlerde romanın, resmin, tiyatronun iştirâkiyle yaptığı tesiri, bizde tek başına, iyi kötü kendi hamlesiyle yapıyordu.

*

Bizim musikîmiz kendi içinde değişene kadar, hayat karşısında vaziyetimiz değişmez sanıyorum.

*

Eski musikîmiz insan sesinin tabiî işaretiyle konuşur. Ne hususî lügâtı, ne de tam bir sentaksı vardır. Kudreti de, zaafı da buradadır.

*

Bizim için millî deha, musikîde aranabilir.

*

Herkes bilir ki, alaturka musikî dış âlemi örnek olarak almaz.

*

İstanbul peyzajı, bütün medeniyetimiz, kirimiz, pasımız, güzel taraflarımız, hep musikîdeydi. Garbin bizi anlamaması, aramızda yabancı olarak gezmesi de yine onu anlamamaktan geliyordu.

*

Debussy'i, Wagner'i sevmek ve mahur Beste'yi yaşamak, bu bizim talihimizdi.

*

Her eserimin başında –en küçük şiirimin bile– Garb'den veya bizden bir musikî eseri vardır. Belki de beni şahsiyetimin asıl idrâkine, ancak eriştiğimiz zaman varlığını öğrendiğimiz noktalara götüren musikîdir. Kompozisyon için örneğim musikî olmuştur.

*

Her ninnide milyonlarca çocuk başı vardır.

*Nesir*

Nesir düşüncenin ta kendisidir.

*

Nesir, geometri gibi, fikrî hayatı olan memleketlerde doğar.

*

Bence nesir şiirden güçtür.

*Okul-Öğrenim-Eğitim*

Cemiyeti, tahsil yapar.

*

Modern cemiyet, lisede toplanır.

*

Lise tahsilinde, ana kültür dersi edebiyat, ağırbaşlı ve entellektüel bir nesil yetiştirmemize hizmet eder.

*

Lise bir medeniyetin muhassalasıdır.

*

Bir lise kadrosu, millî hayatta en mühim rolü oynayan en mühim ekiptir.

*

Bizim ortaokullarımız, liselerimiz, bazı sergilerde boşuna işleyen makinalara benzer.

*

Bereket versin sokak vardı. Çocuğun tek yardımcısı sokaktır. Her yerde ve her nesil için, çocuğu hayata sokak ayarlar. Büyükler orada evden, mektepten çok başka türlü ve daha tabiî görünürler. Sokakta herkes kendisidir. Orada hayat sıcak bir ekmek gibi karşımıza çıkar. Orada iyice ayıklanmış, sentetik bir ilâç gibi süzgeçlerden geçmiş, aslının dışına çıkmış şeylerle karşılaşmazsınız. İnsanı, işi, hürriyet aşkını, sefaleti, merhameti çocuk orada tadar. Korkutacak şeye rastgelse bile bu içtimaî makinanın ezen ve değiştiren korkusu değildir. Belki size aksülâmel imkânı bırakan, kaçıp kurtulduğunuz zaman peşinizden gelmeyen bir korku ile korkarsınız. Sokak evinizin kapısından başlayan hayat, ayrıldığınız zaman hüzün duyduğunuz arkadaş, bir humma gibi sizi saran macera ve yarın içine gireceğiniz bir kör döğüşüdür.

Okumak

Çoğumuz seyahat eder gibi, benliğimizden kaçar gibi okuyoruz.

Ölüm

Belki de ölüm dediğimiz şey, böyledir. Tül kadar ince ve bulanık bir zarın arkasında gizlenmek, oradan etrafı dinlemek, görmek, oradan sevdiklerine hasret çekmektir.

*

Hayat, mütemadiyen ölümün zaferini teganni ediyor.

*

Biz, bütün bu gördüğün şeyler, hepimiz büyük ve muazzam bir kadavranın üzerinde gezinen kurtlarız. Anlıyormusun? Kadavra kurtları.

*

Ölümle, ebediyetin elele verişi, müslüman Şark'ın ezelî birlik rüyâsıdır.

*

Geceyle ölümdü asıl sevgili
Bu iki aynada toplanır yollar
Karanlık yaratır, ölüm tamamlar.

*

Her ıstırabın sonunda, nihayet ölümün kurtuluş kapısı vardır; onun aralığından maddeye vadedilen sükût sezilir.

*

Bütün korkularınıza rağmen, O'nu bir dönüş gibi kabul ediyoruz.

*

Ölüm, açmamış güllerin siyah bahçesi.

*

Her insan, ne kadar müsbet yaradılışta olursa olsun, ölümünden sonra tekrar dirilmeği düşünür, özler. Bu hayat dediğimiz mihnetler silsilesinin çok ileri zamana, müpheme atılmış bir mükâfatı gibidir. En müsait ve daima kazanacak kağıtlarla oynanan

bir oyun gibi yeniden, adeta baştan aşağı beğenmemek, inkâr etmek, değiştiğinden dolayı sevinmek için kalmışa benzeyen küçük bir mazi şuurundan başka herşeyi, her tarafı değişmek, güzelleşmek şartıyla tekrar yaşamağa başlamak, insanlığın elbette vazgeçemeyeceği bir hülyâdır.

*

Şark için "ölümün sırrına sahiptir" derler. Fakat şark milletleri içinde dahi ona bizim kadar hususî bir çehre veren, her türlü lâubalilikten sakınmakla beraber, onu ehlîleştiren, başka millet pek yoktur. Ve bunu ne kadar basit unsurlarla yaparız; sade mimarîli bir türbe; çok defa tahtadan, sırasına göre oymalı ve zarif bazen de düz ve basit bir sanduka, bir kaç işlenmiş örtü veya düzyeşil çuha, bir kavuk, bir tuğ... İşte cedlerimize ebedî hayatı tecessüm ettirmeğe yeten malzeme bundan ibarettir.

*

Ben, bütün arkadaşlarım, herkes günün şartları içinde olsa bile, yine her zamanki gibi yaşıyorduk. Ölüm, tırpanını yine işletiyor ve o konuştukça her zaman olduğu gibi, bütün sesler susuyor; aşk, müphem ümitler, yine içimizde yalancı aynalarını oynatıyorlar, herkes yine eskisi gibi seviyor, birleşiyor, ayrılıyor, çocuklar doğuyordu. Fakat hadiselere ve kendimize biraz dikkat ettiğimiz zaman bütün bu işler, tabiat çarkının bu tabiî dönüşü, çok zalim bir şuurun, bir nevî çok zalim bir meleğin emri altında oluyordu.

*

Modern hayat, ölüm düşüncesinden uzaklaşmayı emreder.

*

Asıl yaşaması lâzım olan, ölmez.

*Roman*

Romanda, okuyucuyla romancı arasında bir ayniyet vardır. Fakat yazar aktif, okuyucu pasiftir.

*

Romancı, cemiyetle olan münasebetini bizden saklayamayan adamdır.

*

Bir romancı, bir insandır, fakat bütün bir kalabalığı, bütün bir müstakbel insanlığı kafasında taşıyan bir insandır.

*

En güzel romanı kendi göz kapaklarımızın arkasında, geçmiş günlerimizden birisini, seyrederken yazıyoruz. Hatırlama, bütün san'atların galiba annesi.

*Rüyâ*

Herkes kendi varlığının karanlıklarında rüyâlarının sırrını gizler.

*

Rüyâda irade yoktur. Maruz kalma vardır.

*

Hangi büyük rüyâ tamamlanmıştır?

*

Garib değil mi? Her rüyânın hayatta bir mutabakat noktası bulunabiliyor. Onun için rüyâmızı yoruyoruz.

*

Rüyâlarım bende devam ediyor. Ne korkunç şey.

*

Rüyâlarımızla bir küllün cüzü, büyük ve alemşumûl bir rüyânın bir parçası olduğumuzu hatırlarız.

*

Bir rüyâya refakat eden duygu, bir vitrinde teşhir edilen eşyaya verilmiş ışık gibidir.

*San'at*

San'at ölçüdür.

*

San'atın yalanı, daima hakikatların hakikatıdır.

*

Allah verdiği nisbette san'atkâr olabiliyoruz.

*

Bir ide'nin, emrinde san'at olmuyor.

*

San'at, güzelin peşindedir. Onu elde etmeye çalıştıkça, millet dediğimiz terkib, kendiliğinden yeni hüviyetler kazanır.

*

Her san'atkârda bir melek hali vardır; ama bu musıkîşinasta açıktan açığa bellidir.

*

Bir san'atkârın en güzel seneleri, müstakbel eserin heyecanını kendinde taşıdığı, onun sancılarını çektiği senelerdedir.

*

Kolaydan kaçan hakikî san'atkâr bilir ki, hayat ve hadisatın idrâkı, ancak insan ruhu üzerinde düşünenlere, onu anlamağa ve tesbit etmeğe çalışanlara nasib olabilir.

*

Bir cemaate ruhunu veren san'atkârdır. San'atkâr ilâve eder, san'atkâr tamamlar, san'atkâr yaratır. Büyük realite fikir ve san'attır.

*

İnsan tecrübesi, san'atkârda şeklini bulur.

*

Ötekiler hep birbirini unutturarak mevcutturlar. Halbuki san'at, daima kalıyor.

*

Daüssıla ve yalnızlık, en büyük san'atkârlardır.

*Sabır*

Sabır, insanoğlunun tek kalesidir.

*

Sabırla yapılan iş, ancak sabırla tadılabilir.

*Seyahat*

Seyahat denen yalnızlık mektebi...

*

Seyahatler, şehircilik plânı, gibi evvelden tanzim edilmeli.

*Sinema*

Sinema, mabetten sonra, en çok kalabalık toplayan bir müessesedir.

*

Sinema dildir ve hayâllerin dilidir.

*

Sinema öncesi san'at, rüyâdır.

*Sorumluluk*

Devrimiz vazife ve mesuliyet duygusu devridir. Milletimiz bu iki duyguyu çok iyi tanır.

*

Bizde sorumluluk vicdan azabının çocuğudur. Onunla beraber doğar ve onun keskin alevinde kavrulup yanar.

*

İnsanoğlu herşeyden evvel, mesuliyet hissidir ve bilhassa fikirlerinin mahsulüdür. Ondan mahrum edilen insan, kendiliğinden bir paçavra haline düşer.

*

Mesuliyet duygusunu herkese şamil bir hâle getirene kadar, insanlık daha çok hata yapar.

*Şehir*

Şehir, bir terbiyenin ve zevkin etrafında teşekkül eden müşterek bir hayattır. Mimarî bu hayatın asıl büyük üslûbunu yapar.

*

Hayat, gömlek değiştirdikçe, elbette en canlı zarfı olan ve insan hayatının adeta temaslarıyla teşekkül eden, şehirler de değişecektir.

*

Bir şehirde hatıralar ve tarih, yalnız kitaplarda yaşarsa, o şehir kendi zamanlarını kaybetmiş demektir.

*

Sokak, evinizin kapısından başlayan hayat, ayrıldığınız zaman hüzün duyduğunuz arkadaş, bir humma gibi sizi saran macera ve yarın için gireceğimiz kör döğüşdür.

*Şiir*

Şiir ve âlelumum san'at, ferdin en mutlak ve hür surette kendini idrâk ettiği zirvedir.

*

Yaşadığı memleketin dışında şöhretini yapan tek şair yoktur.

*

Hakiki şair sözü, daha iyisi fikri kanatlandırır.

*

Her yenilik getiren şairde eskiye bakan bir taraf vardır.

*

Eski şiirin tadı gittikçe beni daha fazla sarıyor. O kadar ki, divanlardan ayrı geçirdiğim zamana acıyacağım geliyor.

*

Halk muhayyilesinde şair, bir masalı olan insandır.

*

Şiirde ya en iyi anlayan vardır veyahut hiç yoktur.

*

Şiir hususî bir âlemdir, rüyâdır, hayâldir, nefestir, musıkîdir, içimizdeki darlık veya genişlik hissidir, şevk veya "angoisse"dır. Ve her şeyden evvel, bunları bize veren mısra dediğimiz şey, o esrarlı mahsüldür, onun güzelliğidir; bizde kendi âlemini kurabilmesidir.

*

Tam şeklini bulmuş bir mısra, dilin çiçeğidir. İnsanı, nabzına iade eder.

*

Benim estetiğim, mısra estetiğidir.

*

Güzel mısra, inci avcılığı gibi bir şeydir.

*

Her şiirde dünya yeni baştan kurulur.

*

Şiir, bütün bir hayat, kuru bir yaprak yığını gibi yakıldığı zaman seyredilen parıltıya benzer.

*

Hayatımızı geriye dönemeyecek bir uca taşımazsak, şiirin peteğini nasıl doldururduk?

*

Musikî gibi, şiirin de en güzel ve en asîl anları bizi sonsuzlukla karşılaştırdığı anlardır.

*

Şiir, bir bekâret dünyasıdır.

*

Şiir, kendisi için; roman, hayat ve insan içindir.

*

Fikir manzumede, bir meyvenin gıda hassası gibi gizli bulunmalıdır. Meyve yiyen adam kuşkusuz ki, bir gıda almış olur. Fakat bunu gıda halinde değil, lezzet halinde alır.

*

Şiir tercüme edilemiyor. Daha ilk kelimede her şey, yani bütün füsun kayboluyor.

*

Bir şiirin psikolojik başlangıcı ile kendisi ayrı ayrı şeyler.

*

Şiir, benim için, bir iç âlem nizamıdır.

*

Şiir "Ben"in peşindedir. Ama, o "Ben", ben değilim artık, benim bir hâlimdir. O da etrafını verir ama, "Ben" im vasıtamla ve bende olarak. Çünkü gerçekten bitmiş bir şiirde "ben" de yoktur, o şiirin kendisi vardır, yani şiir herhangi bir "objet" gibi, iyi yontulmuş bir elmas diyeyim. Şiir, hülâsa zamansızdır.

*

Şiir insanlardan sonra, belki de beraber tek sevdiğim şeydir.

*

Şiirleri söylerken, ben kendimi yaptım. Onlardan kurtulmam benim için en büyük sıhhî şart.

*Talih*

Talihimiz içimizde çok gizli bir yerdedir.

*

Herkes hayatının bir devresinde şu veya bu şekilde talihinin şuuruna erer.

*

Bazı kapıların bize kapalı görünmesi önünde değil, arkasında bulunduğumuz içindir.

*Tanzimat ve Meşrutiyet*

Tevfik Bey, küçük bir hüsnüniyetle işe başlayıp, küçük zevk düşkünlüğünde çehresini tamamlayan Tanzimattı. Onun rahatlığı, kayıtsızlığı, çalınmış neşesiyle yaşıyordu. Yaşar Bey, daha ziyâde ikinci Meşrutiyetti. Onun huzursuzluklarıyla doluydu. Garib idealizmleri, küçük aşağılık duyguları.. en çoşkun heyecanla hiç kımıldamaya imkân bırakmayacak bir yeis arasında gidiş gelişleri vardı.

*Tarih*

Tarih, şahsiyetin ta kendisidir. Onsuz insan teşekkül edemez. Cemiyet için mazi yani tarih, fert için hafıza gibidir. Asıl şahsiyetin kendisidir. Hafızasını kaybeden adam, nasıl artık kendisi değilse, cemiyet de mazisini unutursa veya bu mazi fikrini vuzu-

hundan mahrum ederse öylece kendisi olmaktan çıkar. Hülâsa teklif ettiğim şey ne türbedarlık, ne de mazi hırdavatçılığıdır. Bu toprağın macerasını ve kendi maceramızı bilmek, onun içinden büyümek, onun içinden tabiî şekilde yetişmek ve garplı anlayışıyla garplı ustaları severek eser vermektir.

*Teşhis*

Teşhis hemen hemen tedavidir.

*Tiyatro*

Bir insanı veya bir kaç insanı, yalnız bir tarafından yakalamak, herkese benzeyen tarafından yakalamak, herkese benzeyen taraflarından sıyırmak, saf yani fikir ve kader görünüşü haline getirmek: sahnenin hayatla münasebeti budur.

*

Hiç tiyatrosu olmayan memleketlerde taklit vardır.

*Türkiye*

Memleketimizde zihnî bir tembellik var. Bir safsata gibi görünecek ama ıstırabsız ve meselesiz yaşıyoruz.

*

Türkiye kültürü Akdenizlidir.

*

Türk Milleti hakikati, kendini ve etrafını görmesini bilen, hakikati en korkunç manzaralarında bile karşılamaktan yılmayan bir millettir.

*

Coğrafya, kültür, her şey bizden yeni bir terkib bekliyor.

*Türkü*

Anadolunun romanını yazmak isteyenler, ona mutlaka türkülerden gitmelidirler.

*Ülkü*

Ülkü yolu, daima çetindir.

*Ümit*

İnsanın kalbinde ümidin ağacını kesmeğe hiç kimsenin hakkı yoktur. Ölüm bile bunu yapamaz.

*Ümmet*

Ümmet hayatı dağılıp toplanan bir şeydir. Her dağılışın arkasından bir toplanış gelir.

*Üniversite*

Üniversitenin bir tek politikası olabilir: o da hürriyet politikası.

*Uyku*

Bildiği her şeyi unuttuğu için, uyuyan insan herşeyi kendisinde hazır buluyor.

*Vatan*

Bir vatanı olmak, hür ve müstakil yaşamak, tarihine sahip yaşamak, bir takım mükellefiyetlerle kabil olan nimetlerdir.

*

Vatan birdenbire dilden –çünkü tarih de onun içindedir– ibaret kalır.

*

Vatan ve millet, vatan ve millet oldukları için sevilir.

*

Dâussıla'nın kendisi başlıbaşına bir âlemdir.

*

Mesele, bugünün içinden çıkmamızdır. Bu yaratıcılık nehrinin yolunu açmamız lâzım.

*Vücut*

Şu dakikada varım... Varız. Varlığını sevebiliyor musun? Uzviyetine dua edebiliyor musun? Ey gözüm, ey boynum, ey kollarım, karanlık ve aydınlıklarım... size şükrediyorum, bu dakikanın sarayında, bu anın mucizesinde beraberce var olduğumuz için si-

zinle bir andan öbürüne geçebildiğim için, anları birleştirip düz ve yekpâre zaman kurabildiğim için!

*

Ah vücudum sen bana yâr olmadın... Biraz kambur, biraz bodur, bronşitli ve amfizemli ama onun sayesinde mevcudum. Tadabildiğim hazları, onun yoluyla tadabiliyorum.

*Yaş-Yaşlılık*

İhtiyarlar sevindirildikleri zaman o kadar güzel, o kadar başka türlü oluyorlar ki....

*

Ah bu yaş meselesi, bu içimizden kendimize tuttuğumuz korkunç ayna. Hiç bir şey onun kadar zalim olamaz. Bu yamyam, bu korkunç maske hayatın her dönemecinde karşıma çıkıyor.

*Yaratmak*

Yaratmak, yaşamanın ta kendisidir.

*Yazmak – Yazar*

Muharririn malikânesi insanlardır.

*

Büyük muharrirde insan ruhunu yıkayan bir yön var.

*

Yazmak sadece eser vermek değil, kafanın hıfzıssıhhasını da yapıyor.

*Yılbaşı*

İşte bir yıl daha bitti, dedim, bir yenisi başlıyor. Hayat nehri, geniş yatağında bir daha kabardı. Büyük, ölümsüz zaman ejderi, kendi üstüne bir daha döndü; gene kendisinden doğabilmek için altın kuyruğunu ısırmağa başladı.

*Yolculuk*

Bilmem, sizde de böyle midir; yolculuk benim üzerimde daima iyi ve unutturucu bir tesir yapar. Istıraplarımızın, üzüntülerimizin mekânla yahut hayatımızın tabiî muhiti ile sıkı bir alâkası olsa gerek. Bir muharririn dediği gibi falan yerde en kesif şiddetinde olan bir acı, 200 km ötede ve başka insanlar içinde biraz daha hafif ve daha kaabil-i tahammül oluyor.

*Zaman*

Saat Allah'ı bulmanın en sağlam çaresi idi ve bu sıfatla eskilerin hayatını idare ederdi.

*

Tarihte zaman, bazen hususîleşen bir ümit olur.

*

Hâl yoktur; mazi ve onun emrinde bir istikbâl vardır.

*

Hâl, bu bıçak sırtı, hem mazinin yükünü taşır, hem de onu çizgi çizgi değiştirir.

*

Onun korkunç, muttarid akışını duydum. Teker teker, ağır ağır, bilinmez, görünmez şeyleri sayarak akıyordu ve bu ne muğlak, ne yekpâre bir akıştı ve bu akış herşeyi, herşeyi örtüyordu...

# VI



# TANPINAR İÇİN NELER YAZDILAR? NE SÖYLEDİLER?*



* Bu bölüm, soyadı sırası esas alınarak düzenlenmiştir.

"Her çeşit bilgide daima esas kaynaklara inmeyi, insana ve kültürlere ön-yargısız ve taassupsuz bakmayı, kendini aramayı, kendi iç dünyamızla bir uyum kurma fikrini, hür, adil, dürüst, iyi ve "flexible" (esnek) olmayı bize o telkin etti. Tanpınar, "insan olma san'atı"nı biliyordu.. Kapital'i kütüphanesinde bulmadığınız bir üniversitede, felsefe ve ilim yapılabildiğinden bahsedebilir misiniz? demişti.

"Selçukluyu da severim, fakat Osmanlı'dan çok sevmeyi anlamıyorum. Kültürümüzü, Osmanlı'ya bir bütün olarak borçlu olduğumuzu unutmamak lâzım" derdi.

Patrona Hamamı olarak tanınan yapının yıkılması söz konusu olduğu zaman da, Osmanlı politikasının mimarlık eserleriyle kalıcı kılınan bir milliyet anlayışına dayandığını, bu toprakları bize ait yapan mimarînin yer yer bertaraf edilmesi halinde, hiç istemeyeceğimiz kültür problemleriyle karşılaşabileceğimizi söylemişti."

*Turan Alptekin*

"Tanpınar, büyük mütefekkirdi. Sadece şair, edebiyatçı, romancı değildi. Fakat bizim cemiyetimiz, etrafı onu hep bir yerde tutmak istedi. Sıcak, kimseye tepeden bakmayan bir insandı. Be-

şerî tarafı ağır basardı. Son devir edebiyatımızın en büyük nesir üstadıdır. "Beş Şehir" Türkçenin ve Türk kültürünün zirvesidir."

*Ömer Faruk Akün*

"Ölümsüzlüğünü haykıran mağrur edebiyatın, ölmediğine şaşan mütevazi ölümsüzüdür Tanpınar... Olmazsa olmazının gidişi karşısında, hala teneffüs edebiliyor olmaktan mebhut. Ondandır Mümtaz'ın yanında Suat'ı yaratması ve intiharı yazması bahtına... Ölmemek; fakat, bölünmek. Her bir parçasına eşit dağılır Hazret. Hepsinde aynı kırıklık, aynı acı; aşk! Aşk, her birinde bizi Tanpınar'a götüren bir masal; saadet, her birinde bizi Tanpınar'a götüren bir yokluk. Belki bir tek gündüzü yoktur, ancak, bu haliyle binbir gündüze gebe, bin bir gecedir Tanpınar.

Dünya denen oyunun aşk ile bozulduğu bir hayattır Tanpınar. Lâkin, o, abayı postu iter, zor olanı seçer; dünyada kalmak ve oynamamak. Fırtınaya kapılmasına mani olan bir ağırlık vardır elinde, fırtına dindiğinde yükü olur: aşk.

Katrede boğulmak, bir kar tanesinde zatürre olmak –göğüssüz kafeslere ruhunu üflemek için midir?-: Kafessiz bir göğüsle yaşamaktır Tanpınar. Kendini noksan bulmak ve vurulmak göğüssüz bir kafese. –Işığını kendinin bilen küstah bir yıldız değil- ay gibi, ışığını bir yıldızın bilmektir Tanpınar. "Ayın yıldızlara olan üstünlüğü" ise hadis ile sabit... Tanpınar seçmektir; bu nazik bünyeye uygun olanı. Ondandır güzele giden her yolda izine rastlamamız. Ve İstanbul'u; İstanbul'u; İstanbul'u sevmektir Tanpınar. Fakat; onun İstanbul'u Bursa'nın çocuğudur dersem, bütün sahte aşıklarının maskeleri düşer mi?

Daima yolumun üzerinde ol ey Sevgili!"

*Yasin Altuncu*

"Mektuplarındaki o canhıraş feryadı hâlâ kulaklarımda: "Beni bu azgın sürüden kurtarın." Hayatın dağdağasından, dünyanın ve insanların çirkin yüzünü görmemek için yegâne sevdiği şeye sığın-

dı: Edebiyat'a. Tanpınar, zaaflarıyla, üstünlükleriyle inkıraza uğramış büyük bir medeniyetin son nefeslerini verdiği atmosferde ömrünü tamamladı. Elimize yazdıklarından herhangi birini aldığımız zaman, istihzasıyla alevlendirdiği cümleleri avuçlarımızı yaktı; acıyla yazdığı satırlarını ayılmak için sevinçle yüzümüze çarptık.

İki ateş arasında kalmanın vicdan azabını her zaman benliğinde hissetti. Tereddütleri ve istifhamlarına rağmen vecdle çalışarak dostlarına edebiyattan, "Söz"den bir saray kurmaya çabaladı; gelen her insanın kapısını tıklamasına izin verdi sarayının ama sadece dostlarını, yani azapla çilelerini doldurmuş seçkinleri sarayına kabul etti.

Tanpınar, İstanbul'un çıldırtıcı sisini çok severdi, yaşarken hep bu sisli atmosferden soluklanması sebebiyle muasırlarının tenkitlerine hedef oldu. Dostlarına göre Kırtipil; öğrencilerine göre Al Capon'du. Ruhunun binbir yüzüyle, avizenin binbir pırıltısıyla insanlara göründü. Belki de en büyük kusuru buydu. Sanatkâr Tanpınar, hayatın boğucu kemendine varlığını kaptırmamak için hep bu tür güzel "masal"larla karşılarına çıktı insanların. Onun şahsî masalı da, her masal gibi kötü başladı ama iyi nihayetlendi.

Tanpınar bir deryaydı. Onun her dalgalanışı ruhundan dolayıydı ve o, derinliklerini görmek isteyenleri hiç çekinmeden bu saf kalbe bakabilmeleri için ab-ı hayatına davet etti: Yokluklarla, azapla, acılarla geçen bir ömrün hazin bilmecesini çözmeye çalıştı hayatı boyunca. Tanpınar, hayatı ve aşkı ayraç kullanmadan yaşadı."

*Turgay Anar*

"Ahlâkî açıdan net insanlara hayranım. Kararlı, dosdoğru, inandığı davaya ölesiye sadık... Hayatın zik-zaklı yollarının önüne çıkardığı zorluklar karşısında bükülmeyen bir irade ve azim heykeli beni her zaman saç tellerime kadar etkiler, sarsar. Baldıran zehiri dolu kadehi güle oynaya yudumlayan bir Sokrat, kayaların altında kalmak bahasına sözünü kalbine gömen bir Bilal-i Habeşî, kendi idam hükmünü gözünü kırpmadan kendisi veren

Şeyh Bedrettin... Lâkin hayatın bir de bu kadar net olmayan, gri bir küresi vardır. Hayat, sadece yaşamak ile ölmek arasındaki keskin uçlardan birine abanarak yaşanmaz. Hayat, bu ikisi arasındaki gidiş gelişlerin, salınımların yarattığı senfoninin kalitesiyle de ölçülmeli değil midir? Sanatkâr, işte hayatın bu salınımlarını, bu tehlikeli raksının içerisinden farkedilmemiş sesler, ritimler, renkler, imajlar ve şekilleri bulup çıkartan ve bunlarla hayata yeni bir boyut ekleyen, bütün bu farkedişler içerisinde de tabiatıyla onun tonları arasındaki farklar karşısında "tereddüt" bulutlarıyla kuşatılmış olan kişidir... Ben Tanpınar'ın en fazla bu "tereddütlü" tarafını seviyorum. Onun maddesinden bir ahlâk abidesi yontmaya çalışmak, yanlış bir malzeme üzerinde hatalı bir ameliyeye girişmek olurdu. O, *Beş Şehir*'de Yeşil Camii için söylediği gibi, korkutucu hamlelerle yeni bir kültürün telaşlı inşa sürecinde maziyi, Bergson'un deyişiyle bir "hayat hamlesi" (*Elan vital*) içinde kuşatmaya, onun ebedî, bize has ve evrensel kültüre katkı yapacak taraflarıyla hayatın içine davet etmeye girişti. *Huzur*'da *"Biz Boğaz'ı mı yoksa birbirimizi mi seviyoruz?"* diyecek kadar estetize edilmiş bir maziyi, yaşayanların psikolojileri içerisine dahil etmeyi bilen Tanpınar, buradan modern Türk kültürünün her zaman beslenebileceği feyizli bir kaynak çıkarmayı bilmiştir... Bir şehir sevdalısı olarak Tanpınar'ın önüme uzattığı en renkli buket, elbette *Beş Şehir*'dir. İdeolojik kurgusuna katılmasam, hatta bir noktada "zararlı" bulsam da ("Bursa'yı yıkmak" adlı yazımda bunun sebeplerini etraflıca açıklıyorum), sadece bu kitabı yazmış olsaydı bile, Tanpınar'ın 21. yüzyılda da saltanatını sürdüreceğine inanıyorum."

*Mustafa Armağan*

"Tanpınar üslûbu, duyuş tarzı, derin bilgisi ve bu bilgiyi kendisiyle birlikte doğmuşcasına şahsîleştirip "yaşantı" haline getirmedeki benzersiz maharetiyle büyülemişti beni. Saatleri Ayarlama Enstitüsü, edebiyatımızın en güzel romanıdır. Uzun süre görmezlikten gelinmesi ve ciddîye alınmaması -bence- daha ziyâde yazdıklarının inkılâpların ruhuna aykırı bulunmasındandı. Çün-

kü hayatımızdan sökülüp atılmak istenen değerlerin çoğuna çağdaşlarından çok farklı bir gözle bakıyor, üstelik tefekkürünün ve eserlerinin eksenine bu değerleri yerleştiriyordu. Önceleri radikal bir Batıcı iken, 1932 yılından sonra "kendisi için tefsir ettiği" bir şarkta yaşamaya başlayan Tanpınar, Tanzimat'tan beri hayatımıza hakîm olan kültür ikiliğini ve devamsızlığı -sancılarını bizzat yaşayan bir aydın olarak- ciddî bir biçimde sorgulamaya başlamıştır. H. Ali Yücel'ler, A.K. Tecer'ler, N. Ataç'lar, yani Tanpınar'ın en yakın arkadaşları devlet ideolojisinin hem yapıcıları hem de hararetli savunucularıydı; onun düşüncelerini bir çeşit aydın fantezisi olarak değerlendiriyor ve pek tehlikeli görmüyorlardı. Çünkü o bir kavga adamı değildi. Bu bakımdan Tanpınar'ı aralarından uzaklaştırmak yerine, kontrollerinde tutmayı daha akıllıca gördüler, Avrupa'ya gönderdiler, milletvekili yaptılar.. Tanpınar şair olarak yola çıkmıştı, sürekli yeniden okunacak ve her okunuşta yeniden keşfedilecek hikâyeler, romanlar, denemeler ve bir edebiyat tarihi yazdı. Öyle yazdı ki, birçok meseleyi hâlâ onun çizdiği çerçevede tartışıyoruz. Halâ onun penceresindeyiz."

*Beşir Ayvazoğlu*

"Tanpınar'ın, bir odağa ya da başkasına yerleştirilmesi en hafifinden derinliği ve inceliğiyle çelişiyordu. Bir de birikimi vardı. Kendisiyle aynı rakıma sahip olmanın hayli berisindeydi yorumcularının çoğu, yüceltmeye ya da indirgemeye yöneldiler Tanpınar'ı, oysa o, yaşadığı süreci anlamaya, anlamlandırmaya çalışmıştı.. Mahur besteci oranında edebiyatın derin sularında dolaşabilmiş ikinci bir yazarımız olduğunu sanmıyorum.. Onun bütün yazı serüveni, aslında "birgün okurunu" bulabilir umuduyla, gözü gününe kapalı bir edâyla kurulmuş gibidir. Partönerini gelecek zamana erteleyen Tanpınar, som bir yalnızlık burcudur.

Tanpınar'ın kanımca, trajik özelliği ağır basan şiir serüvenini iğdiş eden iki "baba" vardır: Y. Kemal ve P. Valéry. "Şiirler"e sinmiş cüretsizliğin altında bu iki dev gölgenin ezici varlığı okunur.

Tanpınar'ı şiire çağıran da, ona şiirini yazdırtmayan da, onların biricik, fütursuz hattâ yapayalnız "duruş"larıdır. Bu hakimiyet Tanpınar'ı köktenci bir çıkışa zorlamamıştır. Y. Kemâl ve Valéry'de ortak kaygı olarak görebileceğimiz matematiksel arılığı hedef tutmuş, ama ne ilkinin sancısını, ne de ikincisinin soğuk cebrinin uç noktaya gidişini kendi şiirine aktarabilmiştir. O Demiralp'in 'Kutup Noktası, Tanpınar'ın Dünyasına Giriş"de büyük ustalıkla üzerinde durduğu "yalnızlığı", mahur bestecinin nesrine özgü bir konum olarak görüyorum ben; şiirlerini kurarken gösterdiği cesaretsizlik, aslında hayatını da damgalayan "oyalanma" ve "gecikme" eğilimlerine koşut olarak okunmalıdır. Y. Kemâl'den kurtulmakta, Paris'e gitmekte, romanlarını yazmakta kısacası "arayış"tan -onu şüphesiz bütün bütün terketmeksizin- "buluş"a geçmekte gösterdiği gecikme dirayetini, neyse ki, denemelerinden geniş çapta esirgemiştir."

*Enis Batur*

"Tanpınar, her dönemin Türk aydınları ve edebiyatçıları için, kendisine yeniden dönülen, hattâ yeniden keşfedilen bir tarih olmayı bugün de sürdürüyor. Kendi deyişi ile, "Küllerinden doğmak sırrına mazhar" olmuş talihli kişilerden biri o.

Tanpınar'ı halâ ilginç, farklı kılan şey, onun bize sunduğu dünya ile ilgili. Tümüyle dilin ve belleğin ördüğü bir rüyânın, eşyanın kötü tadının silindiği bir dünyanın şairi, yazarı o. Gerek Türkçenin bir mücevher gibi ışıldadığı yazısında olsun, gerekse sözcüklerin büyülü bir bahçede rastladığımız kokular gibi uçuştuğu şiirlerinde, Tanpınar hep sahtenin güzelliğini ve kusursuzluğunu duyurmaya uğraştı bizlere. Varoluşun, mazi ile ân arasında salınıp duran sırça bir sarkaç gibiliği, insanın bu dünyadalığının fanîliği de hep meşgul etti onu. Tarihi, "Ay ışığının altın bir uçurum yaptığı sularda saz sesleri arasında batan bir masal gemisi"ne benzetti. Bugün edebiyatımızın çok ihtiyaç duyduğu ama nedense sahicisine pek rastlayamadığımız bir estetti Tanpınar. 14 Ocak, isterse takvimde bir yaprak olarak kalabilir ama edebiyat

severler için, nergisle örtülen havuza yeni bir nergisin düşerken çıkardığı hüzünlü bir hışırtı."

*Vural Bahadır Bayrıl*

"Ruh cefası, varolma sancısı ve düşünme acısıyla katmer güller gibi kırış kırış alnının altındaki çocuk pırıltılı gözler ta içimi görmeğe çalışırdı. Hiç bir zaman tam sarih ve kesin değildi. Hiç bir zaman da ukâla ve müphem olmadı."

*Behçet K. Çağlar*

"Ahmet Hamdi Tanpınar'ın talihi, onun sanatsal kişiliğini de örmüştür. Tarihteki misyonu bir medeniyet taşıyıcılığı olan milletimizin, en hoyrat rüzgârlara varlığını teslim ettiği bir zaman diliminde, onun bize sanat olarak işleyerek armağan ettiği "devam ederek değişmek" diyalektiği aslında Türk milletinin bütün bir varoluş serencamıdır. Bağrına bastığı değerleri gizleyerek biz'i biz'e ulaştıranlardan birisi de Tanpınar'dır.

Zamana meydan okuyan ama zamanından ve gününden tedirgin Tanpınar, 21. yüzyılda, turkuvaz gök kubbemizin altında, Mahur bestesi ile, en hoş sadalarımızdan biri olarak baki kalacaktır."

*İrfan Çiftçi*

"Benim için bir çeşit "arzın merkezine seyahat" oldu, Tanpınar'ı okumak. Çünki yapıtın göbeğinde çok güçlü bir özne vardır, birkaç temel imgenin, izleğin içinde. Buradan başlar öznenin giz'li söylevi, burada biter. Öznenin çevresinde bir bütünlük kurulmuştur. "Her yer daire, her yer merkez"dir artık. Özne her konuda hem çıkış, hem de varış noktası olmuştur. Doğa, tarih, kültür, toplum, hepsi birer birer katılmışlardır döngünün içine.. Bir bakıma ölüm içgüdüsüyle ilişki hâlinde bir ilksel özseverlik mantığının sözdizimi gibidir Tanpınar'ın yapıtı. Ama bilinç açısından bakıldıkça, yeryüzünde bir birey, bir özne olarak kendini konumlama savaşımıdır... Bu çok boyutluluğu ve karmaşıklığı Türkçede ilk deneyen Ahmet Hamdi olmuştur. Kendisinden acuna doğ-

ru, kendisini tanıyarak halka halka genişlemeğe çalışmıştır. Elbette aynı zamanda, kendine doğru ilerleyiştir bu devinim, çoğul boyutlu bir varlık olarak kendine... İyi yazarların çoğu gibi geleceğe sürgün olmuştur Tanpınar. Çeşitli yönleri yeni yeni irdelenen yapıtı, düşünce ve yazın dünyamız için vazgeçilmez bir kaynaktır. Eserlerini yazarken hakikaten kendini bulmuştur Tanpınar. "Vücüda getirerek" bulmuştur. Yeryüzüne, doğaya, topluma, geçmişine göre bakmış kendine, sonra bütün bunlarla arasındaki ilişkileri örmüştür... Yoğunlaştıkça Türk insanı, onu üreten bütün bir tarihsel-toplumsal ruhsal ilişkiler ağını buluyor içinde yumak halinde. Yazarımızın Tanzimat ile birlikte Türkiye tarihinde olduğunu söylediği kırılmayı Tanzimat kafasını aşarak onarmayı önerdiğini yinelemekte yarar var. Tanpınar'ın tasarladığı Doğu-Batı bireşimi, alaturka yönü yozlaşmış, alafranga yönü öykünmeden başka birşey olmayan bireşim ile bir tutulamaz. Tanpınar, yaptığı yanlışlar ne olursa olsun, kültürümüzün özgünlük yolunda bir durak olarak anılacaktır."

*Oğuz Demiralp*

"Hamdi'nin küçük, ufak, dengeli, kibirsiz fakat mesafeli şiiri, kuytulukta gizlenmiş kadim Yunan (harabesi) gibi her göze görünmemiş ve fazla aranıp dile getirilmemiştir."

"Yaşarken yaşıyor gibi değildi, ölünce de ölmüş gibi olmadı. Bundan 30 yıl önce Ankara'nın taş lisesinde bize ilk dersini verdiği gün 45 dakika müddetle Jokönda'nın ellerini anlattı. Benim san'ata tutkunluğum Jokönda'nın ellerine o gün duyduğum aşkla başladı."

*Ahmet Muhib Dranas*

"Style image denilen imajlı, içiçe hayâller ve çağrışımlarla örülmüş üslüb, Türkçenin yontulmuş nadide mücevherler gibi kendi güzellik ve parıltısı içinde kamaşan üslübu. Tanpınar'ın nesrinde hiçbir paragraf hatta cümle yoktur ki, konu ne olursa olsun pek çok ilim, san'at, fikir ve kültür birarada bulunmasın. Tanpınar'ın eserlerini anlamakta hatta okumaktaki güçlük buradadır. Önce zihin kamaşır, adeta büyülenir. Bu kamaşma ve büyülenme

ilk anda konuyu ve fikri kaybettirir. Tekrar başa dönmek, bu sefer her kelime ve cümlenin manâsı üzerinde düşünmek lâzımdır. Bitti mi? Ne gezer! Bu defa fikri yoklamak için geniş bir eruditi-on'a sahip olmak gerekir. Tanpınar'ın eserlerinde geçen Batılı ilim, fikir, san'at ve edebiyat adamlarının çokluğu karşısında adeta beyinler uğuldar ve bu kimsenin öyle bir kültür hazırlığı olmadığı ve olamayacağı için fikre ancak köşesinden, bucağından yaklaşılabilir. Doğu ve Batı edebiyatları, musikî, plâstik san'atlar, yani resim, mimarî, heykeltraşlık, sonra estetik, mitoloji, psikoloji, felsefe ve bilhassa tarih, onun nesir eserlerini bir petek gibi sürekli ören arılar halinde zihnimizde uğuldar."

*Birol Emil*

"Ben yalnız adamım, bunu anlıyorum, fakat hakikaten birşey yaptım mı?" diyen Tanpınar'ın ölümüne kadar bu soruya cevap aradığı ve kendisini yalnızlığa gömdüğü anlaşılıyor. O, kalabalık içinde yalnız olan, kendi şiiri ve san'atını hiç feda etmeden çalışan bir san'atkâr. Kendi kendisiyle hep çatışmada. Karmakarışık. Bütün karışıklığı, ölüm korkusu, hedefe ulaşınama endişesinde iken, etrafında "sükut suikastı"nın çemberine hapsolduğunu görüyor. Yine de ondan kurtulmak için her şeyin üstünde tuttuğu san'atını fedâ etmiyor. Yazdıklarının en amansız tenkitcisi yine kendisi oluyor. Bu san'atını herşeyin üstünde tutan san'atçıya, bu dağınık satırları okurken de saygı duyuyoruz."

*İnci Enginün*

"Hep hüzünlü, birbirine yakın gözlerinde içten, biraz da muzib ışıltı ile A. Hamdi Tanpınar hiç boşa konuşmaz ve insanın dikkatini uyanık tutup, güzelliklere çekmesini çok iyi bilirdi."

*Canan Yücel Eronat*

"Tanpınar'da "dönem" yani kahramanlarımızın hep tutsağı kaldıkları çocuklukları, yaşamın tümünü kapsar ve vadedilen hep

başka bir yerde, başka bir zamanda ve başkasındadır. Tanpınar'da olan, görünenden; kastedilen söylenenden hemen her zaman farklıdır."

*Süha Oğuzertem*

"A.H. Tanpınar yaşarken de, yazarken de duyguyla düşüncenin, düşle gerçeğin hem ortasında bir yerde, zamanın hem içinde, hem dışında yaşıyordu. Bir şeyin bitip bir başka şeyin başlar gibi olduğu kaypak, kıldan ince sınırın üstünde, dünle bugün arası alaca karanlıkta duraklıyordu çok zaman. Paris'te İstanbul'u, Bakî'yi özlemesi, Debussy ile Itrî'yi, Proust'la Evliyâ Çelebi'yi, bir arada tadışı bundandı. Yetiştiği çevrenin ve zamanın da beslediği bu ikilikler Tanpınar'ın şiirinde zaman zaman büyülü bir dengeye kavuşuyor ve Türkçeye umulmadık bir tad kazandırıyordu."

*Sabahattin Eyüboğlu*

"Tanpınar, Osmanlı mimarîsini "duygusuz madde"yi konuşturduğu, "susan taş"a ruh kattığı, taşa taş olduğunu unutturduğu için sever. Kendi san'atında da buna benzer bir yön var: Tanpınar taştan düş, yoksunluktan zenginlik, uyumsuzluktan uyumu ilke edinen bir san'at çıkarır.

Tanpınar'ın romanlarındaki kadınlar, geri dönülmek istenen bir geçmişin, sürekliliği kurulmak istenen bir kültürün ya da ulaşılmaya çalışılan bir bütünlüğün, ama her zaman kendilerinden öte bir hakikatın simgeleridir. Sevilen kadın, geçmişi açan anahtardır; geçmiş sevilen kadının çehresinde kendini gösterir. Tanpınar'da geçmiş, kültür ya da aşk, içiçe yaşanan "organik bir bütünlük" oluşturan tecrübelerdir. Biri, ancak bir diğeri mümkünse gerçekleşebilir; hiçbiri kendi özgüllüğüne kavuşamaz, hepsi birbirini yansıtan aynalardır.

Tanpınar, bölünmüş bir dünyanın romanlarını yazdı. Geçmişle bugünün, rüyâ ile dış dünyanın, aşkla tenselliğin, derinlikle yüzeyin, ya da romanın simgeleriyle söylersek, Boğaz ile Beyoğlu'nun, Leylâ ile Marie'nin uzlaşamadığı, iki dünya arasında hiç-

bir geçişin mümkün olmadığı romanlar. Tanpınar bölünmüşlüğün çözümünü, san'atın uyum ilkesinde aradı.

Tanpınar, unutamadığı bir hatırlayışın romanlarını yazdı, ya da biz onu öyle okuduk. Kendisini unutup hafızasında başkasının tecrübesine yer açan öykü dinleyicisinin tersine, kendi hayatını aklından çıkaramayan, okuduklarını kendi hayatının terimleriyle öğüten, tüketen, onlarda hayatının anlamını arayan roman okuru da aslında aynı hatırlayışı tekrarlar. Böyle bir okuma pratiğinin kendisinde de bir rüyâ vardır. Yazarla bakıştığımız, bizi gördüğünü, bakışımıza cevap verdiğini hissettiğimiz bir yer. Yabancılığın ve fanîliğin aşıldığı, bizi Tanpınar'dan, Tanpınar'ı, bizden ayıran mesafenin yok olduğu, ölümün kadehinin kırıldığını, bir kaybı paylaştığını düşündüren yer."

*Nurdan Gürbilek*

"A.H.Tanpınar batı doğu sorununu derinlemesine yaşayan ve düşünen bir yazar. Batı-Doğu çatışması içinde, Türk toplumunun 150 yıldır yaşadığı bunalım, maddî-manevî değer kargaşası ve kültür kaybı, Tanpınar'ın biricik konusu. Tanpınar, kapitalizmin darbesi altında ufalanan geleneksel Asyaî-Osmanlı-Türk toplumunun maddî ve manevî parçalanışına, bir kültür yokluğuna mahkûm oluşuna çare ararken, yıllardır ileri sürülen ve genellikle kabul edilen ideolojik reçetelere kanmıyor. Eserlerinin kendilerini bize açan dolaysız ve somut varlığına yaklaşmayı, teke tek hesaplaşmayı göze alırsak ve kalıp düşüncelerden kurtulursak, Türk toplumunun içine düştüğü bunalımı sonuna kadar yaşayan, düşünen, eşsiz bir tarzda dile getiren ve doğru çözüm yollarını sezen Tanpınar'ın güçlü san'atıyla ve akılcı iyimserliği ile karşılaşırsınız.

Tanpınar'a göre kültür ikiliğinin ve yırtılışının aşılması, yeni bir yaşama ve değer sisteminin getirilmesi yani gerçek bir sentezin yapılması sadece fikir plânında ve manevî dünyada gerçekleşecek bir şey değil. Tanpınar üst yapıyla ilişkili bu sorunların altında maddî şartların ve üretimin yattığını sezmiş. "İnsanlar çalı-

şırken ne kadar mesut oluyorlar. Yaratmanın hızı, onları içlerinden kavrayıp kurduğu zaman bu ölüm makinası, ne güzel, ne temiz bir ahenkle işliyor. Hiçbirşey kendi alınteri kadar insanı tatmin edemez. Çalışan insan, kendi varlığında hüküm süren bir ahengi, bütün kâinata nakleder. Hayatın biricik nizamı, bu ahengin kendisi olmalıdır. Milletimizin içinde kendisini gerçekleştirecek büyük, plânlı bir iş hayatını açmak lâzım."... Üretim, emek ve iktisadî şartlar, Tanpınar'ın gözünde manevî dünyanın yaratıcı ve aşıcı bir şekilde yenilenmesinin, senteze ulaşmasının temelinde bulunan gerçekler.

Yeni bir yaşama tarzının, dolgun ve anlamlı bir hayatın, sadece geçmişe ve değerlerine dönüşle ya da sadece yeninin yüzeyinde kalan bir teklifle değil, ekonomik ve sosyal şartların köklü bir değişime uğratılmasıyla, manevî dünyanın ve kültürün eski ve yeni unsurları kapsayan bir senteze ulaştırılmasıyla mümkün olacağını söylüyor. Yani ister ekonomik ve sosyal hayatta, ister fert ve kültür dünyasında olsun, gerçek yeniliğin, ancak eskiye dayanarak, onu hem olumsuzlayıp (inkâr edip) hem içinde eriterek yüksek bir düzeye çıkarması şartıyla, yani dialektik bir süreçle gerçekleşebileceğini düşünüyor. "Ben bir çöküşün esteti değilim. Belki bu çöküşte yaşayan şeyler araştırıyorum. Onları değerlendiriyorum. Sıçrayabilmek, ufuk değiştirmek için dahi bir yere basmak lâzım. Bu hürriyeti her millet mazisinden alıyor."

Tanpınar için ortak insanî anlam, günlük hayatın bir verisi değildir; gizli ve olabilirlik halinde bir anlamdır. Bu anlamın araştırılması, ele geçirilmesi, ve belki de yaratılması zorunludur."

*Selâhattin Hilâv*

"Tanpınar, ne sağın, ne solun insanıdır. Ne muhafazakârlarla tam bir düşünce birliği içindedir, ne devrimcilerle. Şiirinden öyküsüne, öyküsünden deneme yazılarına, birer anıt değerindeki romanlarına gönülden eğildiğimizde bu usta, karmaşık, yetkin yazarın, kendisinden sonra da süreceğini bildiği bir "sentez arayışı" peşinde olduğunu saptarız... Yurt insanının "his tarihi"ni ya-

zan Tanpınar hayatımızın "gerçek bir sorgunun süzgecinden" geçirilmesini önermekte, belki de taleb etmektedir."

*Selim İleri*

"Akademideki kürsüsünden "Yaşadığımızın, yaşamakta olduğumuzun delilleri sizler olacaksınız. Mesuliyetinizi idrâk edin" demişti. Bu sözlerinde, dolduracağım çileyi kuvvetle duymuştum.

Türkler için, bu toplum için A.H.Tanpınar bir yeniden doğmanın sağlam adımıdır."

*Nuri İyem*

"Zamanla öylesine bağlanıp sarılmış, öylesine kaçmış, kaçamamış bir başka şairimiz yoktur.

Tanpınar'ın romanlarında "ideoloji" yok, hattâ "iddiâ" bile yoktur. Sonsuz bir dürüstlük ve olaylara, kişilere, malzemeye tarafsız bakma hissi bu romanların kudretidir. Rüyâda gibi bir hayranlık, rüyâyı kaçırır gibi bir telâş; herşeyden bol bol şüphe fakat yine de o şüphe içindeki emniyet, Tanpınar'ca tutumlardır. Onu basitlikten, iddiadan bilhassa kurtarmakta olan bir mizah (ironi) havası eserlerini sarıyor. Ciddiyetin, bilgiçliğin ağır vebâlinden bu mizah sayesinde kurtuluyor. Hiçbir şeyi inkâr etmiyor, hele "alay" denilen yanlışlığa sapmıyor; fakat yazanı basit yaptığı gibi okuyucuyu da "güdülmek" hissi ile inciten kör ciddîlikten onu bu mizah kurtarıyor.

Şiirlerinde "hayâl eden" Tanpınar, romanlarında, daha çok "düşünen adam"dır. Beşerî merakı, bütün dünyayı, eski ve yeniyi, görünen ve görünmeyeni, doğru ve yanlış denileni kurcalamaktadır. Bütün benliğinden, bütün eserlerinden sezilen "milliyetçilik" bile, Tanpınar'ın romanlarında, kendisini ve okuyucularını sürekli kontrol altında tutan bir dikkatle sunulmaktadır. Taşkın ve telkinci olmak korkusu, en çok da sevdiği ve inandığı bu gibi konularda sezilmektedir."

*Ahmet Kabaklı*

"Tanpınar, Cumhuriyet döneminde yetişen en büyük fikir ve san'at adamlarından biridir. Her Türk'ün kütüphanesinde onun eserlerinin bulunması icab eder. Y. Kemâl ile P. Valéry'nin mükemmeliyet fikrini benimseyen Tanpınar fazla şiir yazmamış olmakla beraber, Türkçeye bir kesme billür kesafeti ve parıltısı veren bir şairdir. Rüyâ ve hayâllerde, gizli manâlar bulan Tanpınar, şiirlerini umumiyetle kapalı, fakat uzak yıldızların esrarlı ışıkları gibi güzel senbollerle örmüştür. Anlaşılması zor olmakla beraber, okudukça insana zevk verir.

Nesli gibi bir yıkılış ve yeniden doğuşun bütün buhranlarını kendi şahsında yaşamış bir insandır. Kâinat ve toplum karşısında ezilmiş, bütün gücünü kendi içinden, san'atkâr muhayyilesinden, sevgi dolu kalbinden, kitap ve güzel san'at eserlerinden alan büyük bir şahsiyettir. Tabiat ve hayat karşısında her an uyanık, kıvılcımlar saçan bir zekâ ve muhayyileye sahiptir. İsteyen her Türk onunla ebedî dost olabilir.

Romanlarında, tetkik ve denemelerinde sosyal problemleri derinliğine ve genişliğine ele alan Tanpınar, şiirlerinde adeta cemiyeti ilke etmiştir. Onun şiirinde bir inziva veya başbaşa kalma havası hissolunur. Varlığın özü ile temasa gelen şiir, dua ve murakabeye benzer bir yalnızlığı icab ettirir. Tanpınar'ın şiirleri, içtimaî değil, ferdîdir ve metafizik bir karakter taşır.

A.H. Tanpınar sağı da, solu da aşan eserleri, dar ve katı ideolojilerden uzak, halis, büyük Batılı yazarlar çapında, onlarla boy ölçüşebilecek seviyede bir yazardır. Onu okuyan herkes, ruhunu, kalbini ve kafasını zenginleştirmiş olur.

Tanpınar'ı sevmek, bir seviye, hem de yüksek bir seviye meselesidir. Tanpınar, anlaşılması, geniş kültür, zekâ ve anlayış isteyen bir yazardır. Edebiyat Fakültesine gelen lise mezunu gençlerin bile onu anlamakta güçlük çekmeleri bunu gösterir. Ben şahsen Tanpınar'ı seven ve anlayan öğrencilere hiç çekinmeden bir geçer not veririm. Çünkü onlar birçok engeli aşmışlar demektir...

Tanpınar, büyük bir Türk yazarıdır. Şiir, hikâye, roman ve denemeleri ile kendisine has zengin bir dünya yaratmıştır. Onu toptan okuyan ve birkaç kere okuyan, ruh ve düşünce hayatını zenginleştirmiş olur, geniş bir dünyaya açılır, tabiatı, insanı, san'atı,

memleketini ve insanlığı sever. Kültür denilen şey de bundan başka nedir?

Tanpınar'ı sevenler, onu bizzat sevmekle kalmamalı, başkalarına da sevdirmeğe çalışmalıdırlar. Bence bu büyük bir kültür hizmetidir. Sadece Beş Şehir'i okutmakla bir Türk'e ve yabancıya pek çok şey kazandırabilirsiniz. Tanpınar'ı seven, sadece Tanpınar'ı değil, daha pek çok şeyi sever. Tanpınar, bizi, sevilebilecek pek çok şeye doğru götürür, onun büyüklüğü buradadır.

Tanpınar'ı onun istediği gibi, dura dura, içlerine sindire sindire okuyanlar onu sevecekler, yalnız ona karşı değil, bütün san'ata, insana ve kâinata başka bir gözle bakacaklar, kendilerini ebediyete götüren esrarlı ışıklarla dolu bir yolda bulacaklardır."

*Mehmet Kaplan*

"Tanpınar'ın eserlerine dikkatle eğildim ve çok sevdim. Birçok noktalarda başka türlü düşündüm. Birçok noktalarda ayrılırız. Fakat sıcaklığıyla, dürüstlüğüyle, cesaretiyle, bahsini ilk defa söylemesiyle hayranlığını mucib oldu... Yaşarken muarefesine talib olduğum hâlde, buna imkân bulamadım. Çünki müşterek dostlarımız beni sakındılar ondan. Bu itibarla yalnızdı, mahiyet itibariyle yalnızdı başkalarından. A. Hamdi Tanpınar kitapla yaşayan, kitap için yaşayan yani düşünce için yaşayan bir adamdı ve romantikti. Hayâlleri vardı. Gerçekleştiremediği hayâller, herkesinki gibi. Bunu temin edecek bir yakınlıktan, bir kadının yakınlığından da mahrumdu. Hocalık yaptığı çeşitli yerlerde talebelerini gördüm. Hepsi de sadece yiyen içen, belli bir elbise giyen, belli davranışları olan fizik insanı görmüşler. Hiçbiri Hamdi'nin iç dünyasının derinliğini, ıstırabını anlayamamışlardır. Muamma değildir bu, sadece geri kalmış ülkelerde diyelim, sanayileşmemiş ülkelerde olur. Kendi dünyasından kopmuş ve hiç bir dünyaya bağlanmamış ve hiçbir mukaddesi olmayan, sözde aydın zümrenin tabiî anlayışsızlığından ibarettir."

*Cemil Meriç*

"Tanpınar bir ekonomik kalkınma meselemiz olduğunu biliyor, ama ekonomik kalkınmanın sadece teknik-ekonomik bir mesele olmadığını, herşeyden önce bir siyasî iktidar meselesi olduğunu, ve bu iktidarın iç sosyal güçlerle ve dünya ile ilişkilerini anlamaktan çok uzak. Bunun için de genellikle meseleleri "baş aşağı" koyuyor, temeldeki bozuklukların yüzeydeki belirtilerine gene yüzeysel (daha doğrusu üst yapısal) çözüm yolları arıyor. Ve bu çözüm yollarını da sadece sohbetler içinde arıyordu. Memleketin bunca meselesini tartışan aydınların en küçük bir eylem niyetleri yoktur. Tanpınar meseleleri çözmek bir yana, doğru da koyamıyordu. Bunun için o sayfalar boyu tartışmalardan bizde kalan tek şey şu oluyor. Cumhuriyet aydınlarının, Cumhuriyet dönemi başarısızlıkları karşısında soyut düşünce düzeyinde kalan tedirginlikleri, tepkileri, arayışları, "huzur"suzlukları. Ama bu, tedirginliklerin, bu arayışların bir "kaçış"la içiçe olduğu da pek açık: Tarihe kaçış, musıkîye kaçış, İstanbul'un güzelliklerine kaçış..

Tanpınar, gelişmeyi gösterirken değil, çöküşü gösterirken; umudu ve beraberliği anlatırken değil, umutsuzluğu ve yalnızlığı anlatırken; sevinci yazarken değil, hüznü yazarken usta ve büyük, hattâ erişilmez.

Hemen hemen her akşam üstü yürüyerek geçtiğim köprüden, şimdi, Tanpınar'ın o çok sevdiği Üsküdar'ın sisli ışıklarını seyrederek geçerken, Mümtazla Nuran'ın o mutlu yazını, hayatlarının o bir "mısra-ı berceste"ye benzeyen mevsimini düşünüyor ve Ehrenburg'un yıllarca önce okuduğum bir romanından bende yaşayan tek cümleyi hatırlıyorum: "Benim sana rastlamam gökyüzünde bir yıldızın bir başka yıldıza rastlaması kadar güçtü; kaybetmek için mi buldum ben seni..."

"Huzur" Türkçede okuduğum en güzel aşk romanı. Üstelik sadece tek aşkın, bir erkeğin bir kadına olan aşkının romanı da değil, içi içiçe iki aşkın romanı, birbirini besleyen, geliştiren iki aşkın. Mümtaz Nuran'a olduğu kadar İstanbul'a da aşıktır. "Huzur"da İstanbul sadece bir güzel şehir, roman kişilerinin içinde yaşadığı bir evren değildir; başlı başına bir roman kişisidir, bir sevgilidir."

*Fethi Naci*

"Şair, yazar, hikâyeci, romancı, san'atkâr, eğitimci, profesör, edebiyatçı ve edebiyat tarihçisi, eleştirici, deneme yazarı olmak üzere çok yönlü bir fikir adamı olan A.H.Tanpınar zengin kültürü, engin san'at ruhu, kendine has düşünce ve buluşları, benzetmeleri, kelimelere ve dile hakimiyeti, ifadesi, üslûbu ve anlatış tarzı ile Türkçemizin bitmez tükenmez güzelliklerini, kelime zenginliklerini ortaya koymuş, kültürümüz için büyük bir değer ve tükenmez bir hazine olmuştur... Eskiye bağlı kimseler olduğu kadar, her düşünce ve kanâatteki günümüz gençleri tarafından da sevilmekte ve okunmaktadır.

Bu yönden de geniş kitlelere hitap edebilmesindeki ustalığı ile Tanpınar'ı büyük bir yazar olduğu kadar, büyük bir san'atkâr olarak da görüyoruz."

*Şerif Oktürk*

"Tanpınar'ı okurken hem yüzüp, hem içebileceğiniz kadar berrak su ile dolu bir havuzdasınız."

*Melek Otay*

"Zevkleri oldukça şarklı, fakat kafası tam garblı idi. Düşüncesi şiirinden derin, nesri nazmından üstündür. Şiirinde ve nesrinde hiç geveze değildi. Bu yüzden yaşayacaktır."

*Munis Faik Ozansoy*

"Estetik açıdan mükemmel ölçüler içinde biçimlenmiş, çok zengin muhtevaları olan eserleriyle A.H. Tanpınar Türk Edebiyatının tanıdığı büyük isimlerden birisidir. Bu eserleri değerli ve güzel yapan unsurların başında, insana ve hayata bir mucize gibi bakışı ve onları bütün derinlik ve zenginlikleriyle kavrayışı gelir."

*Nevin Önberk*

"Tanpınar, dün ile yarın, eski ile yeni, hayâl ile gerçek arasında mevhum bir eşikte durarak yazar; makro kozmosla mikro kozmo-

sun arasında bir eşikte.. "Ne içindeyim zamanın" şiiri ceninin ana karnı izlenimlerinden ibarettir.. (çünki) hayatımız boyunca cenin halimizden başka hiçbir ânımızda kronolojik (somut) zamanın hem içinde, hem de dışında kalmayı beceremeyeceğiz.. Dünyayı, kökü kendisinde olan bir sarmaşıkla sezen şair, dışarıyla alışverişini göbek kordonuyla sağlayan ceninin ta kendisidir.. "Ne içindeyim zamanın" şiirinde aradığı huzuru, nihâyet ilk mekânında bulmuş otuzluk bir şairin dervişâne teslimiyeti ve "katharsis"i, vardır. Evet, bu tamamen hayâlî bir kaçıştır ama Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde Hayri İrdal'ın söylediği gibi "Kendimize daima yaşanacak iklim yaratmaktan başka ne yapabiliriz?" 1953'te M. A. Cimcoza yazdığı bir mektubunda şu cümleyi sarfeder. "Her muamma çözülene kadar mühimdir." Başka söze ne hâcet."

*Kayahan Özgül*

"Tanpınar, hissin, şuurun ve dikkatin adamıdır. Siyasal çıkar, ideolojik mesaj veya cemaat önderliği gibi bir sevdası olmayan Tanpınar duymuş, düşünmüş, hissetmiş, yaşamış ve estetik kaygıyla da yazmıştır. Bu sebeble dikkatli bir okur, Tanpınar'ın her türlü yazısında yenilik ve derinlik bulabilir. Eski-yeni, Doğu-Batı, gelenek-modern tartışmalarının hızlandığı, kimlik arayışı çalışmalarının arttığı Türkiye'de, "Daima içimizden ikiye bölünmeyi yaşadık; bir kelimeyle yaptığımızın çoğuna tam inanmadık" diyen Tanpınar'a her zamankinden daha çok dönmek zorunda kalacağız."

*Hasan Öztürk*

"A. Hamdi, İstanbul kültürünü merkez alır, Anadolu'ya İstanbul'dan bakar, çok renkli Türk-Osmanlı kültürünü ve musıkîsini tadını çıkara çıkara tanımıştır. Cümleleri bir mantığa boyun eğen, akılcı ve bir anlama doğrudan işaret eden cümleler olmaktan çok kendilerini oluşturan bazı özel kelimelerin ve yapıcıkların kendi aralarında, -tıpkı bir resimde renk lekelerinin olacağı gibi- oluşturduğu istif ilişkileri yüzünden bizi etkiler. Tanpınar'da cümleleri oluşturan unsurların, kelimelerin Tanpınar mazmunlarının yan

yana gelişi ve bunların sırlarını, -Osmanlı resminde olduğu gibi- istifi önemli.

Tanpınar'da iki kişi birbirini sever, sonra aşk ile kültür yer değiştirir. Böylelikle kahramanlar yalnızca birbirleri tarafından büyülenmezler, gezdikleri Boğaziçi, Osmanlı musıkîsi, evlerde gördükleri eski eşyalarla da büyülenirler. Anlatıcı ve okur, aşkın etrafını bir hâle gibi saran bu nesnelerin, bu kültürel gezinin unsurlarıyla çevrilir.

A.H.Tanpınar bir cemaat insanıdır, bir romancı olarak içinde yaşadığı camaatin sorumluluğunu bütünüyle ruhunda hisseden biridir. Sezgisel olarak o cemaatle öyle bir şekilde özdeşleşir ki, roman yazarken bile, kahramanıyla okuyucusu arasına girer; hiç bir edebî ironinin olmadığı sorumlu bir cemaat yazarının ciddiyetiyle. Bir "biz"den, hiç tarifi yapılmamış, ama belki de romanlarının bütün hayatı boyunca özelliklerini aradığı bir biz'den kendiliğinden bahsedivermesinin önemi budur.

Bu biz kim? Türkler, Osmanlılar, İstanbul'da yaşayanlar, bu metnin oluşmasını istediği bir millet, bir kültür, bir çevre; bütün bunlar belli.. Bu "biz" sesini duydukça, her duyuşumuzda "biz" varolmaya başlıyoruz. (Aşk hakkındaki bir metin) birden bire yalnızca iki kişi arasındaki bir aşkı anlatmaktan çıkıyor, o aşkı dikizleyen, o aşk hakkında kulaklarına birşeyler söylenen bizi, bir cemaati tarif ediyor. A.H.Tanpınar da bu cemaatin bütün manevî yükünü taşıyor. Bu cemaatin bir anlamda imamı, yol göstereni. Bütün sorunları için ıstırab çekiyor. Hepimiz için iyi şeyler düşünüyor ama bu babaca öğretmenliği yüzünden, hiç de modernist bir yazar değil. Bizler için, bizlerin duyarlılığımızın gelişmesi, bizim geçmişimizi tanımamız, onun geçmişe bakarak bir kültürü tarif ederken, bizi tarif etmesi, bütün bunlar roman ilerledikçe oluşuyor.. Bu tutumuyla yalnızca bir cemaaat adamı değil, adamı olduğu cemaatin ideologu da. Topluma karşı, toplumun ya da cemaatin temsil ettiği şeylere öfke duyan, toplumun dışında bir "modernist" değil. Toplumla ilişkisi bir öğretmen ve ideolog ilişkisi..

A.H.Tanpınar'ı benim için değerli kılan, onu benim için öğretici, ufuk açıcı, istisnaî yapan şey, baştan beri söylediğim ikilemle-

ri, hem bir müze kurma, "geçmiş kültürümüz" müzesini otorite ve şaşaa ile kurma arzusunu, hem de aslında Ulysses'i Fransızca çevirisinden okuyup "Batı bunları yapıyor, ben burda neler yapıyorum" düşüncesini, içinde hüner ve acıyla birlikte taşımasıdır... Her iki dünyadan haberdar, "tıpkı Nuran gibi iki âlemin, iki aşkın ortasındayım. Demek ki bir tamlık değilim" diyen, diyebilen -bunu Ahmet Midhat asla yapmazdı, o herşeyi bilirdi- bu belirsizliğin acısını hisseden, ama bu acıyı estetize ederek, bu acının verdiği ikilemlerin üzerine cesaretle giderek kendine bir dünya kurabilen Tanpınar'ın sorunlarını ben de bütünüyle içimde hissediyorum. Tanpınar yaratıcı dünyasının ağırlık noktasını bu iki dünyanın ortasına yerleştirmekle, her iki dünyanın zengin unsurlarını uzanıp devşirebileceği ve onları kitaplarına yerleştirebileceği bir noktayı keşfetmiştir. Bugün safçı bir tekçiliğin, herşeyi tek kaynağa, tek nedene indirgeme ve açıklama isteğinin bir hayâl olduğunu artık belki anlamışızdır. Kimlik ve kültür tariflerinin boşluğunu da. İki dünya arasında kararsız kalan, ama bu kararsızlığı bir üslûba çevirerek kararlılıkla benimseyen Tanpınar, aslında yaşadığı çevre ve bu çevrenin imkânları konusunda çağdaşlarının çoğundan daha akıllı ve kararlı davranmıştır. İki dünyanın arasına kendini yerleştirerek, her iki dünyadan seçmeli bir şekilde yararlanabilmiştir. A.H.Tanpınar'ı anlamamıza yol açacak anahtar, bu seçtiklerini yan yana getirmesindeki özel üslûptur."

*Orhan Pamuk*

"A.H.Tanpınar bende her zaman kurak toprağa düşmüş bir bitki hüznü yaratmıştır. Hiç umulmayan bir anda, o kadar zevkle dokuduğu kozasını bırakıp gitti. İnsanlara çıkardan uzak, alabildiğine içten bir yakınlık göstere göstere, bunun zevkine ergeç onların da varacağını umardı. Ona göre, dünyayı sırf onun gibi güzele tapış, insanlığa, dostluğa onun gibi inanış kurtarabilirdi."

*Haldûn Taner*

"Ahmet Haşim, Yahya Kemâl, Paul Valéry ve M. Proust'un terbiye ve disiplini altında, Tanpınar, özellikle şiiri hayatının vazgeçil-

mez bir meselesi haline getirmiş, fakat asıl söylemek istediklerini ise şiir estetiği doğrultusunda kaleme aldığı deneme, hikâye ve romanlarında ortaya koymuştur. 40 yaşın olgunluğuna ulaştıktan sonra yayımlamaya başladığı eserlerinde derin bir kültüre, olgun ve çok yönlü bir sanı'atkâr şahsiyete sahip olduğu hemen dikkati çeker. Michelet'nin "Fransız toprağı, on asırda Fransız milletini yarattı" sözünden hareket ederek, "Bin yıldan beri kökleştiğimiz Anadolu ve Rumeli topraklarında bir Osmanlı Türklüğü kurduğumuza" inanan Y. Kemâl, bu yüzden Türk tarihini 1071 Malazgirt zaferiyle başlatır. Osmanlı terkibinin üç büyük unsuru, Milletimiz, İslâmiyet veya hilâfet ve şarkî Roma bu destanda birbirlerine sarılacaklar ve bugünkü Türkiye'de kendilerini tamamlayacaklardır. Tanpınar'daki tarih fikri ve yaşadığı zamanı aşma duygusu büyük ölçüde Y.Kemal'e bağlıdır. Türk tarih ve medeniyetine Y.Kemâl'in açmış olduğu pencereden değişik bir gözle bakmasını öğrenen Tanpınar'ın mazi ile arasındaki bağı temin eden unsurların başında sırayla musikî, mimarî, peyzaj ve şiirin geldiğini görürüz.

Tanpınar'ın yaşadığı günden uzaklaşmasına ve maziye sığınmasına bu dört unsurdan özellikle musikînin zemin hazırladığı zaman zaman öne sürülmüşse de, eserleri dikkatle ele alındığında, onun maziye sığınmaktan çok, mâziden güç alarak, yaşadığı günün meselelerine eğilen ve bunlara yeni çözümler getirmeye, çalışan bir fikir adamı olduğu da kolayca farkedilebilir.

Tanpınar bir kültür dairesi veya bir yaşama biçiminden başka bir daireye geçilirken birtakım problemlerin ya da başka bir ifadeyle "kültür ikileşmesi"nin de ortaya çıktığını göstermiştir. Bu gibi ikililiklerin bir sentezle aşılamadığı yerlerde kültür yokluğuyla, taklit veya içi boş bir dünya ile karşılaşmamak mümkün değildir. İşte Tanpınar, Cumhuriyet devrinde belki de ilk olarak bu taklitçiliği veya sentez eksikliğini farketmiş veya kendi tarihimizin önemli olayları sayılan Tanzimat ve II.Meşrutiyetteki bu eksikliği yakalayarak eleştirmiştir.

Tanpınar'ın ölümü üzerinden 10 yıl geçtikten yani 1970'li yıllardan sonra gündeme gelmesi ve adeta yeniden keşfedilmesi tesadüfî birşey değildir. 1970'li yıllardan sonra başta K. Tahir olmak

üzere Osmanlı Tarihini değişik açılardan ele alıp yorumlayan N. Berkes, C.Meriç, S. Ülgener, A. İlhan ve E. Güngör gibi yakın dönem Türk aydınlarının ardarda eserler yayımlamaları artık Türk aydınının Türkiye'nin gündemindeki olaylara ve mevcut problemlere Cumhuriyet aydınının büyük bir kısmından daha farklı bir tarzda baktığını göstermektedir. Bu dönemde birbirinden farklı dünya görüşlerine mensub aydınların birçoğunun 50 yıllık Cumhuriyet tarihini teşrih masasına yatırdıkları ve hataları ve sevaplarıyla değerlendirmeğe çalıştıkları bir gerçektir. Artık bu tarihten itibaren, Türk tarihinin 1923'lerde başladığı görüşü tamamen terkedilmiş, buna karşılık bizim de büyük bir geçmişimiz olduğu görüşü yaygınlık kazanmağa başlamıştır. Özellikle Ö.L. Barkan'ın çalışmalarından sonra, Osmanlı imparatorluğu'nun batılı hristiyan devletler gibi emperyalist bir devlet olmadığı, kapitalist zihniyete sahip batılı insandan çok farklı bir insanlık anlayışına sahip Türk Osmanlı'nın kurmuş olduğu müesseselerle asırlarca dünya dengesini sağladığı çeşitli çevreler tarafından kabul edilmiştir.

İşte ciddî bir şekilde ancak 1970'lerden sonra Türkiye'nin gündemine gelen tarih, kültür ve medeniyet, doğu-batı çatışması veya sentezi gibi meselelerle, Tanpınar da yakından ilgilenmiş ve eserlerinde onlara kendine göre bazı çözüm yolları teklif etmiştir. Tanpınar'ın Türkiye'nin siyasî ve ideolojik bakımdan büyük çalkantılar geçirdiği bu yıllardan sonra, Türk insanının tarih ve kültürünü doğru olarak öğrenmek isteyen değişik çevrelerde büyük bir ilgiyle okunmasının, fikirleri üzerinde çok farklı değerlendirmeler yapılmasının, hattâ teklif etiği çözüm yolları itibariyle bazı çevrelerde münakaşa edilmesinin sebebi, onun büyük bir kültür birikimiyle birlikte meselelere, alışılmışın dışında, çok değişik açılardan bakışı ve farklı bir duyarlılığa sahip olmasıdır."

*Abdullah Uçman*

"Şair Hamdi gözlerimin önünde tatlı gülümsemesi, kelimeleri ağzında çiğnemesi, anlayış ve sevgi dolu gözlerinin üstündeki bir tuhaf kaşları, zekâsı ve sonra tabiî olduğu kadar rastlandıkça in-

sanı sarsan o mesele ruhu ile. Okuyuculara, Hamdi'nin şiirlerini değil sadece, hikâyelerini, "Beş Şehir"i; "Ondokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi"ni, candan tavsiye ederim. Ziyan etmez, kâr ederler. Asıl kendisini tavsiye ederim. Pis dünyanın binbir çelmesini yiyerek duymak ve düşünmek sizin için güç gelen bir duruma düşmüşseniz, kapısını çalın. Şöyle bir insanlığa dönersiniz ve sevinirsiniz."

*Fikret Ürgüp*

"Kültürümüzün tarihsel gelişiminden kesin bir kopma'nın yürürlüğe konulduğu, Türk toplumunun geleceğini belirleyecek yaşam biçimlerinin ancak bu kopma'yla gerçekleşeceği düşüncesinin eğemen olduğu ideolojik-politik ortamda, Tanpınar, kopma'nın ortaya çıkardığı temelli sorunlara yaklaşma cesaretini göstermiştir."

*Hilmi Yavuz*

# Son Bir Söz

## DOĞUMUNUN 75. (YA DA 100.) YILINDA TANPINAR'A SEVGİLERLE*

*Hoşça bak zatına kim zübde-i âlemsin sen*
*Merdüm-i dide-i ekvan olan âdemsin sen*
Şeyh Galip

Evet, doğumunun 75. yılı Tanpınar'ın, ölümünün.. hayır ölmedi Ahmed Hamdi. "Saatleri Ayarlama Enstitüsü"nün Hayri İrdal'ı, "Huzur"un Mümtaz'ı, "Evin Sahibi" hikâyesinin muzdarib ve sevimli kahramanı, "Sahnenin Dışındakiler"in Cemâl'i, "Yaz Yağmuru"nun Sabri'si hiç ölmediler, ölmeyecekler. Belki her asırda bir kişi olarak yaşayacaklar aramızda, yaşıyorlar.

Ahmed Hamdi, Şark ile Garb'ın, mistik ilhamla vâzıh düşüncenin, korku ile hamlenin o muhteşem sentezi, kütüphânemizin raflarında kendisini gönlüyle tanıyan bir okuyucu gelene kadar sabırla bekliyor, sonra acılı bir tebessümle karşılıyor onu; güldürüyor, ağlatıyor, dehşete düşürüyor, perestiş ettiriyor kendisine. Buzdan bir nazarla teker teker çözüyor bilmecelerimizi, bizi lime lime edip ayaklarımızın dibine bıraktıktan sonra, babacan bir gülüşle arkasını dönüp, tekrar eski yerini almağa gidiyor kütüphânemizde.

Ruh iklimimizin bu büyük kâşifini hangi coğrafya ve tarih yoğurdu? Hangi zilletlerin tokadını yedi o, hangi neşelerin pınarın-

---

* Bu yazı ilk defa Aralık 1977'de *Hisar Dergisi*'nde Zeynep İdrisoğlu müstear adı ile basılmıştır.

dan içti, hangi ıstırablarla ürperdi ruhu? Ve neden "bu ölümlü dünyayı uykusuz kalmağa değmez" buldu sonunda?

Ahmed Hamdi İstanbul'ludur evvelâ. Bu kadar esnek bir düşünce, bu kadar ıstıraplı bir gönül İstanbul'a sığabilirdi ancak. Onu İstanbul'a yerleştirmeden anlamaya imkân yoktur.

"Hayatımın tek manâsı İstanbul sevgisidir." "İstanbul benim tek sevgim, insanı aşan sevgimdir. Kendimi, milletimi, dilimi hep onda bulurum." "Alaturka musıkîdir İstanbul, az şekerli kahvedir, ezan sesidir, Boğaziçi vapurudur." Ya eski İstanbul? Bir ud telindedir o, "onun için de lâtifdir, tatlıdır, tesellî-bahş'dır." İstanbul'un yazarı değildir Ahmed Hamdi, ressamıdır, şairidir, bestekârıdır. Bu yüzden "siyah taş ve kımıldamayan çehre" görmeğe gittiği Londra'yı da, "2500 senenin bir anda hücumuna maruz kaldığı" Roma'yı da, hattâ kaç defa "Bu Paris bitti, yenisini getirin diyeceği gelen Paris"i de sevmez, sevemez. "Daima Akdenizli bir tarafımız bulunacağı gibi, daima Şark'lı bir tarafımız da kalacak. Güneş vurmuş tarafımız" diye yazar. "Şu batıcı ve keskin ayna kırıklarını ruhunda duymak."

"Bizim eski şairleri ve eski musıkîyi tanımadan evvel" bulamaz kendisini. Onları tadınca "kendini kendi içinde daha yerleşmiş" bulur. Eski şairleri yani Şark'ı, "dışardan miskin, budala, fakir.. Fakat içinden insanları tatmin etmeği bilen Şark'ı. İnsana hürmet eden, bu hürmeti zorlamadan içinde duyan Şark'ı." Ve musıkîmizi: "dünkü hayatımızın en kuvvetli, hayata en çok tesir eden tarafını", "kimbilir belki bir gün yalnız onunla kendimizi anlayacağımız" musıkîmizi.

Yumuşacık bir insandır Ahmed Hamdi, "tabiat onu sadece dinlesin, baksın, hayret etsin diye insanların içine atmıştır" sanki. "Başka bir yıldızda doğmuş kadar bu toprağın hesablarına, zaruretlerine yabancı"dır. Ne var ki "büyüğe ve istisnaîye karşı duyduğu aşk, onun zahiren çok sakîn görünen hayatını zehirlemiştir. Kendi ördüğü ağın içinde boğulan bir örümcek gibi, bu ruh hâletinin hazırladığı zaruretler içinde" çırpınıp durmuştur ömür boyu. Hep "büyülü bir eşiğin önünde adımlarını tecrübe etmiş, fakat her defasında, içinde vaktinden evvel uyanan bir taraf, onu bu

eşiği atlamaktan, ileriye geçmekten menetmiştir." Bütün ömrünce proje kurmuş, tasarlamış, onların vücut bulma hayâlleriyle yaşamış bir adamdır. Yaşadığı hayat, o kadar kendisinin değildir ki, birisi gelip de "Haydi kalk, sıran geldi, kendi kendin ol" diye bağırsa, sanki böyle birşey mümkünmüş gibi, inanıp koşacaktır. "Ah, bir elbise değiştirir gibi hüviyetini değiştirebilmek, lâlettayinin içinde kaybolmak, bir avuç kum arasında bir kum tanesi olmak ve böyle olduğunu dahi bilmemek."

Bir değil, bin ben vardır Tanpınar'dan içeri: "Belki de şahsiyet dediğimiz şey bu, yani hafızanın ambarındaki maskelerin zenginliği ve tesadüfü, onların birbiriyle yaptığı terkiblerin bizi benimsemesi"dir. Başkalarına pek benzemez Tanpınar. Ne var ki onu, kendilerine benzediği zaman, kendisi olmadığı, kendisini ve düşüncelerini inkâr ettiği zaman sever insanlar. Dostları ciddî bulmazlar çok defa onu, olur olmaza gülmesini ayıplar, yahut kendilerini o kadar heyecanlandıran, büyük ümidlere kaptıran işlerde soğuk durduğundan şikâyet ederler. Hülâsa "herkese benzemek ve herkesle beraber az-çok çıldırmak meziyetinden -ki hayatta muvaffakiyetin en büyük şartlarından olsa gerektir- mahrumdur" Tanpınar.

"Hiçbir şeyin birbirini tutmadığı ve herşeyin en şaşırtıcı şekilde birbirine bağlı olduğu bir dünyadır" burası ve "insan talihinin mahbusudur. Bu talih karşısında imandan ve bilhassa ıstıraba katlanmaktan başka da silâhı yoktur." "İnsan bir yığın imkân ve bir de atalet yekünudur. O buz tabakasını kıramazsak, kendimizi bulamayız." Evet ama ona erişebilmek için o kadar çok şeylerden kurtulmamız lâzım ki. "Kendisini alışkanlıkların dışında denemek.. Fakat hayır, bütün bunları yapabilmek için başka türlü adam olmak lâzımdır. Koşmak, kımıldamak, atılmak, istemek, isteyişinde devam etmek lâzımdır."

"Kabahati üzerine yüklenen insanlardan"dır Tanpınar, "kendisini yapmadığı şeylerden mücrim addedenlerden"dir. İnsanlar kendilerini ve arzularını zorla kabul ettirirler ona, ama o "zulüm gördükçe, acı çektikçe" bulur kendini. Bu yüzden yalnızlığı değil, ama inzivayı sever Tanpınar. "Yaşamak başkaları tarafından mu-

hasara altına alınmak, yavaş yavaş boğulmaktır." Kendini "herkesden uzak, kimsesiz, bütün tanıdıklarını bir yük gibi taşımasına rağmen, kimsesiz hisseder." "Herşey insanla bir noktaya kadar yürür ve orada kendisini asıl talih'ine, yalnızlığına bırakır." Kaçar insanlardan Tanpınar, hamakatlerinden, tecessüslerinden, anlamazlıklarından harabdır: "Ah, kaçmak, uzaklara kaçmak, güneşli ve ağaçlı bir yolda, bir ikindi saatinin tozları içinde tek başına yürümek"..

Hiçbir suretle erişemeyeceği şeylerin peşinde koşmaktan müteessir değildir. Çünki iki kutub arasında çalışır hayat: "Bir tarafta insan için bir yığın yükseltici şey, öbür tarafta da sanki bu yükseltici şeylerle aramızı kesmek, bizi onlardan ayırmak isteyen küçük endişeler, bedava düşmanlıklar" vardır. "İnsanoğlu güzel şeye düşmandır, huzura, iyiliğe, kendi kendisine düşmandır. Saadetin düşmanıdır insanoğlu, onu nerede görse, nerede hissetse oraya hücum eder." Esasen, günlük ekmeğimizdir ıstırab: "Bir çırpıda insanlığın talihini değiştirebilir misin? Sefaleti kaldırsan, bir yığın hürriyet versen, yine ölüm, hastalık, imkânsızlıklar, ruh didişmeleri kalır. O halde ıstırab karşısında kaçmak, kaleyi içinden yıkmaktır. Ölüme kaçmak ise büsbütün korkunçtur. O sadece mesuliyetsiz hayvanlığa sığınmaktır."

Başka ne yapılabilir? Korkan insandır Tanpınar: "Tam sevinemez insanoğlu. Bu onun için imkânsızdır. Düşünce vardır, küçük hesablar vardır, ve bilhassa korku vardır. Hangi büyük mucize bizi korkudan kurtarabilir?" İnsanın içine sinen, onun hareketlerini ikide bir kesen, yahut değiştiren, onu âleminden ayırıp, başka bir âleme götüren korku: "Çocukluğumdan beri korkunun içinde yaşadım ben. Her ân bir şey olacak diye yaşadım. Bilmezsin bu, insanı içinden nasıl yıkar? Bir çuval talaş, bir kül yığını yapar."

Hayatta hep veya hiç'den başka bir hâd tanımamıştır ve "bu hep'i elde etmek için hiç'in kısır çölünde yaşamayı" tercih etmiştir. Hayatın "kendisine üstüste açtığı sofraları reddetmekle kalmamış, onun acı taraflarını ancak yaşanacak iklim gibi kabul etmiştir. Her düşünce, her ihsas onda zâlim bir işkence, bir azab hâline geldiği zaman tam şeklini almış"tır.

Ruhun kendi kendisini idrâki: "Bu ya aşkda yahut da büyük ve herkesin uğrunda yapılmış bir iş içinde olabilir." Evet seven adamdır Tanpınar, duygunun da, düşünce gibi, yalnız insanda olduğunu bilen adamdır. "Aşk, ruhun muayyeniyet kazanması için biricik nizâmdır. Ve bizi ömrümüzde bir defa ve bir tek insan için ziyâret eder ve bir defa koklandıktan sonra unutulmayan bir gül gibi bütün bir ömrü lezzet hâtırasıyla doldurur. Veyl o ânı kaçıranlara." "Her ömürde bir kere açan bahardır", aşk. "Seven insan, aklın kendisine verdiği kısır nasihatlere güler. Şeniyetin ilcalarını, hattâ zaruretleri sathî bulur." "Güzel bir insan yüzünün, yumuşak bir tenin, bir bakışın, beş-on seçme duruşun, birkaç kelimelik mânasız bir sözün üzerine günlerce katlanıp düşünmenin, bu basit şeylerden kendisine koza gibi dört tarafı kapayan bir kâinat kurmanın zevki"dir, "bir aynanın içine iki kişi girip, oradan tek bir ruh olarak çıkmaktır." "Biz dinlerken ürperdiğimiz bir sesde veya dalgın bir hayranlıkla temaşasına koyulduğumuz bir çehrede,tanımadığımız bütün bir cedler silsilesinin, asırlarca süren bir ırsiyet istifasının güzellik hasret ve rüyâsını tatmin ederiz."

Ama aşk da Tanpınar'da "bir nevî kaybetme korkusundan başka bir şey" değildir. "Hakikî hayat Hayyam'ın şiirlerindeki testiler gibi, ölümün elinde yoğrulur, aşkın ateşinde pişer ve tam kıvamını bulduğu zaman, yine ölüm onu ebediyetin kucağına atar." "Çocukluğunun hazîn tesâdüfleri, her sevdiği şeyi kendisinden çok uzakta, erişilmez bir âlemde düşünmek itiyâdını vermiştir ona. (Bu yüzden) aşka, keskin günâh ve ölüm fikriyle beraber, yani bir nevî telâfisi kâbil olmayanın mükâfaat ve azabı olarak bakar." Kaldı ki "insan ruhunun en az tahammül edebildiği şey -belki daha ötesi olmadığı için olacak- saadettir. Istırabın içinden geçeriz. Çalılık, taşlık bir yolda yürür gibi ondan sıyrılmağa çalışırız. Fakat saadeti bir yük gibi taşırız ve bir gün, farkında olmadan, yolun bir ucunda, bir köşeye bırakıveririz onu." "Saadet hissi, aynı zamanda çok hüzünlü ve daussılâlı bir şeydir." Zaten siz onu bırakmazsanız o sizi bırakır; belli bir yerden ötesinin bir "yığın imkânsızlıklar, cılkı çıkan ümidler, birbirini tutmayan hesap-

lar, farkında olmadan işlenen hatâlar, tek çare gibi görünen budalalıklar olduğunu hangimiz bilmeyiz?"

Allahdan alışkanlık vardır: "İnsan nelere alışmaz ki! Zaten hayat dediğimiz bu kapalı dairenin asıl mucizesi bu alışmak değil midir? En sevdiğimiz mahlûkları bile kaybetmeğe alışmıyor muyuz? Günlerce, aylarca, senelerce görmemeğe; mutlak, katî bir gurbet içinde yaşamağa alışmıyor muyuz?"

Bu yüzden gündelik işlerimizle, içimizdeki Tanrı düşüncesini birbirine karıştırmamak gerekir: "O, insanda yıpranmamış, sağlam, her türlü tecrübeden uzak, yalnız hayata dayanmak için kuvvet veren bir menba gibi durmalıdır. İşlerimiz bizim ve bize benzerlerin küçük sakatlıklarıyla, tesâdüflerin ihânetiyle her zaman bozulabilir.. bu bozulma, bu düzensizlik iç kıymetlerimize karşı vaziyetimizi değiştirmemelidir. İki ayrı şeyi birbirine karıştırırsak çıplak kalırız. Hattâ zaferlerimizi bile Tanrılardan bilmemeliyiz. Çünki ihtimâllerin cedvelinde mağlubiyet de vardır." Hayır, Allah'dan bir şey istemez Tanpınar, onu kaderiyle veya ömrünün arızalarıyla karşılaştırmaz.

Ya hep, ya hiç'in adamı demiştik Tanpınar için. O hiç'in insanı oldu maalesef; yaşayamadı, yarattı. Eserleri bu hiç'den aldığı intikamın belgesidir.

**Ümit Meriç**

# "Bir Veda Gibi Her Nefes"*

Sizleri ve Tanpınar'ın ruhaniyetini, onunla buluşmak üzere bir araya geldiğimiz bu mucize şehirde şehrin uhrevî ahengini doğduğundan beri yaşıyor olmanın bahtiyarlığıyla selamlıyorum. "Modern insan"ın kendisini ve dünyasını tamamıyla maddeye indirgediği, bu yüzden de düştüğü bunalımdan bir türlü kurtulamadığı günümüzde metafiziğe ihtiyaç gitgide acilleşiyor. Bu durumda Tanpınar'ın metafizik dünyasına girmek sadece onu anlamak yönüyle değil, insanlığın dramatik durumuna çözüm aramak için de gerekli görülüyor.

Konumuz "Tanpınar'da Metafizik Derinlik ve Tamamiyet Duygusu". Hem metafizik âleme komşu bir dünyadan, felsefeden bir giriş yapmak, hem de Tanpınar'la yıllar öncesine dayanan teşrik-i mesaimizi ifade yönünden Heraklit'in çok bildik bir sözüne atıfta bulunabiliriz. Varlığın, devamlı bir değişim ve oluş halindeliğinin Heraklit'çesi: "Aynı nehre iki kere girmek mümkün değildir." Kur'anî deyişle kâinat, yaratıcısı tarafından her an yenilenmektedir. Bu felsefî metafor, eserlerine her dalışta apayrı bir oluş keşfettiğim dostluk sürecimizi üstelik fizik ötesi bir dalış denemesi öncesinde çok da iyi ifade ediyor. Ölümünden kırkbir yıl sonra Tanpınar'cıların her geçen gün genişleyen ve derinleşen bir he-

---

* Bu yazı Türkiye Yazarlar Birliğince Ahmet Hamdi Tanpınar'ın doğumunun 100. yıldönümü münasebetiyle düzenlenen "Tanpınar'la 100 Yüze" adlı sempozyumun Bursa programında tebliğ olarak sunulmuştur.

yecan halkasında keşfettikleri yeni Tanpınar'lar ise düşüncemi doğruluyor.

Evet, konu başlığımızdan belli olduğu üzere üstadın eserlerinin hatta hayatının mahremiyetine girebilmek için gerekli anahtar kelime, metafiziktir. Kendisinin nefes nefese ama yapayalnız koştuğu yolu onunla birlikte kat etme zahmetine koyulanlar; her adımda, yol göstericiliğinin ve tuttuğu ışığın hayatları için olağanüstü anlamıyla birlikte yaptığı fizik ötesi sürprizler karşısında hayrete düşeceklerdir. Dünyasını ve eserlerini anlamak için sarf ettikleri emek çok lezzetli bir zevke ve hayranlığa dönüşecektir. Karşılaştığım son sürprizlerden birini sizlerle paylaşmak isterim. Heraklit'in meşhur nehir meselini, Tanpınar'ın, an be an farklı çağlayan pınarıyla çarpıcı bir şekilde buluşturmanın imkânını düşünürken şiirleri arasından birkaç mısra göz kırpmakta gecikmedi: *Bilirim kimse içemez / Üst üste aynı pınardan / Bir veda gibi her nefes / Alışılmış kıyılardan.*

Fıtratın kendisine mutlaka ve "mutlak"a gerçekleştirmesi için ezelden bahşettiği kanatlı ruh ona hayatını, Maslow'un deyimiyle zirve bir tecrübe halinde yaşamasını şart koşmuştur. Bu fıtrî mecburiyete, bütün hassas ruhların sanatkâr olma potansiyelini zorunlu ve zorlu bir kader olarak gerçekleştirirken yaşadığı bir ızdırap süreci kaçınılmaz olarak eşlik edecektir. "Izdırabını şuurla çeken" bu muzdarip ruh işte bu yüzden, dünyanın fizikî görüntüsünde fazla oyalanmadan görünmezdeki görünenin huzurunu arar durur. Gerçekten de duyularımızla kavradığımız varlık âleminin ardındaki muhteşem armoniyi görebilmek için beş duyudan daha fazlasına ihtiyacımız vardır. Üç yaşındayken babasının görevi dolayısıyla bulundukları Ergani madeninde bir kış günü buğulu camdan seyrettiği kar manzarasının içinden kendine rastladığını yani oluşunu idrak ettiğini söyleyen bir çocuğun Ahmet Hamdi Tanpınar olmaktan ve etrafındaki şeylerin şuuruna ermekten başkaca bir talihi yoktur. Ona yaradılış idrakinin zirvesinden şu sözleri söyleten de aynı talihtir: "Yaşamak, etrafımızdaki şeylerin şuuruna erdikçe bir dua olur."

Şimdi onun mistik ilhamla vâzıh düşünceyi, şarkla garbı, aşkla ölümü, hayatla ebediyeti buluşturduğu dünyasının görkemli kapısından niçin fizik ötesine ait bir anahtarla girilebileceğini irdeleyelim. Eserlerindeki gerçek bir uzman vukufuyla yaptığı sosyal, psikolojik, felsefî, estetik bütün konulardaki gözlem ve tespitlerin ardında ne olduğu sorusu ilk cevap olarak şunu hak eder: Eşyanın arkasındaki hakikati görüyor olmanın manevi şuuru ya da metafizik bilinci... Kâinatı ve insanı düalist değil, monist bir pencereden, kendisinin çok sevdiği terimle vahdet penceresinden görme arzusundadır Tanpınar. Bu cehd yazılarında; musiki, zaman, tabiat, aşk gibi ana temaları bölünmeden ve parçalamadan bir bütün olarak anlama ve anlatma cehdiyle örtüşür. Eserlerinde ölüm ile hayat, varlık ile yokluk, fani ile ebedi, vahdet değirmeninde aynı cehd eşliğinde öğütülecektir. Metafizik âlemin rüzgârlarıyla; aşk, zaman, musiki; zaman zaman dinî fakat her zaman metafizik bir kisveye bürünecek, beşerî aşk ilahî aşka; dünyevî zaman, mutlak zamana; notanın musikisi, uhrevî bir ahenge; hattâ karanlığın rüyası, aydınlığın keşf ve ilhamına dönüşecektir.

Kendi ifadesiyle eşyayı çıplaklığında, insanı realitesinde hiçbir zaman sevmemiştir Tanpınar. Sezai Karakoç'un şairler için yaptığı tasvir belki de en çok onu tanımlar: O, fizikötesi yaşantılı bir kazazededir. Şimdi sıra ile "aşk"ın, zamanın, musikinin, metafizik hatta dinî bir kisveye nasıl büründüğünü görmek için roman, deneme ve şiirlerine uğrayalım.

Huzurun kahramanı Mümtaz, Nuran'a karşı derin duygularını, cami ve Kuran'a ait istiarelerle desteklerken aşkını ulaştırmak istediği ilahî merhaledeki şuuraltını da ele verir: "Bu acayip ve sihirli bir kapıydı. Birdenbire 27 yaşına açılan bir kapı. Bu kadar telaşlı olmasına hiç de şaşılmazdı. Çünkü bu kapının arkasında Nuran vardı. Onun yumuşak sesi, dost gülüşü... Ve sonra garip şey, eski camilerdeki o renkli camlardan hafız sesleriyle beraber dökülen ışık kadar ruha ait şeylerle dolu iksirini akıtan başkaları vardı." Önce aşk ve ölümü sonra elele yarattıkları tamamiyet duygusunu, "Yaşadığım Gibi"de yine metafiziğin burçlarından şöyle

ifade eder: Sevdiğim bir muharrir, 'aşk ölümün gülümseyen yüzüdür' der. Bu mesut cümleyi her hatırladıkça onu kendim söylememiş olduğuma müteessir olurum. Çünkü bu iki mefhumdan birini, ötekini hatırlamadan hiçbir zaman düşünmedim; hatta onlar benim için eş doğmuş mefhumlar değil, birbirini tamamlayıcı yegâne hakikatlerdir.

Peki; hayatı aynı tezgâhtan dokuyan bu iki mutlak hakikat, insanı nasıl tamamlamaktadır? "Büyüğe, bütüne, kemale, ancak onlara eriştiğimiz; bu tecrübeleri nefsimize malettiğimiz zaman vasıl oluruz... Aşk bize münferit ve dağınık dünyayı bir bütün halinde verir; zekayı, ihsasların yalancı cennetinden ve dar müfredatından, aklın gülünç ve sıkışık hesaplarından kurtararak bir ebediyetin aynası yaptığı içindir ki, biz onun vasıtasıyla arızi olan her şeyi yeneriz... Hakiki hayat, Hayyam'ın şiirlerindeki destiler gibi ölümün elinde yoğrulur, aşkın ateşinde pişer ve tam kıvamını bulduğu zaman yine ölüm onu ebediyetin kucağına atar."

Din psikolojisinin verilerine göre de, bizzat insanın kendi varlığının ve dünyanın, ilahî kudretin göstergesi olarak kavrandığı böyle bir tecrübe, artık metafizikten de öte dinî bir tecrübedir. Objektif ve sübjektif arasındaki zıtlığı aşma, bir vahdet ve bütünlük içerisinde kâinatı kavrama, dinî tecrübenin karakteristikleri olarak kabul edildiğinde Tanpınar'ın eserlerinde "aşk"ın, bir dinî tecrübe süreci olarak nasıl bir ilahî anlama sahip olduğu daha fazla izaha muhtaç olmaktan çıkar. Şimdi de bu derin beşeri duyguyla sadece iç âlemiyle değil bütün beşeriyetle nasıl bir bütünlük kurduğunun izini sürebiliriz. Kendisiyle özdeşleşen karakteri Mümtaz'ın Nuran'a hissettiklerini şöyle anlatır Tanpınar: "Bu duyguyu kendisinde bulması, Mümtaz için hakiki bir selamet hatta bir nevi olgunluk oldu. O zaman, içinde yaşadığı saadeti; kendisine, sadece şahsına ait bir şey gibi görmemeye başladı ve ruhu insan talihine başka türlü açıldı."

Gerçekten böyle midir Ahmet Hamdi? Saadet ve ızdırabında insan talihine açılmış mıdır? Yakın dostlarından Dr. Fikret Ürgüb'e göre "ondaki insan sevgisi müsamaha demektir. Karşısındakini duymak, üzülmek ve sevinmektir. Tam ötekisinin duygula-

rıyla. O kadar açıktır ve o kadar yakındır insanlık ailesine." Anadolu'yla da daima aynı sevgi halesinden kucaklaşır. İçinde bir taraf o fakir evlere, dar sokaklara, insanların o mutlak denecek yalnızlıkta birbirlerine sokuluşlarına âşıktır: "Anadolu acıdır. Eliniz kesildiği zaman, bir yere çarptığınız zaman duyduğunuz şey yok mu? İşte onu çok büyütün, tahammül edilmeyecek hale getirin, işte Anadolu odur. Eserlerinde yine metafizik bir anlam kazanan zaman anlayışına geçmeden önce şu önemli noktayı vurgulamak gerekir: Zaman anlayışı kavranılmadan Tanpınar'ın ne bu hususi zaman etrafında dönen dünyası ne de aynı zaman hâlesi içinde kaderlerini dokuyan kahramanları anlaşılabilir. Düşünce örgüsüne çok büyük ilmekler atmış olan Yahya Kemal'in, kendi zaman tasavvurunu "mazi, hal ve istikbal diye üçe taksim edilirse de bu çok itibarî bir taksimdir. Sabit olan bir şey üçe taksim edilebilir; lakin daima yürüyen bir şey taksim edilemez. 'hal' yarından mazi olacaktır. İstikbal dediğimiz gelecek günler dahi, zaman yürürken 'hal' olacaktır, sonra maziye karışacaklardır. Hakikatte mazi, hal ve istikbal yoktur. Ortada bir 'imtidat' vardır." şeklinde özetlediği sözlerinden sonra, Tanpınar'ın zaman anlayışının esin kaynağı istifham olmaktan çıkar: "Hal yoktur, mazi ve onun emrinde bir istikbal vardır. Biz, farkında olmadan istikbalimizi inşa ederiz... Daha basiti hal; geleceği, geçmişi görmeye yarayan bir rasat kulesidir." Bu kısa ipuçlarından sonra, bu düşünce adamının düşünce sisteminde hâkim zaman dilimi, geleceği de hazırlayan referansıyla, mazidir diyebiliriz.

Artık Tanpınar'ın dünyasına ait zamanın, saat kadranından çıkarak metafizik/mutlak bir eksende nasıl döndüğüne bakabiliriz. Zaman tasavvurunun bütünüyle metafizik bir ahenge büründüğü mısralar en az "Bursa'da Zaman" kadar bildik bir şiirden gelir ve bize onun fizik ötesi zamanının bütün sırlarını açar. Gerçekten de musiki ve aşkı, eserlerinde, mistik bir tecrübe sürecinin uyarıcıları olarak kabul edersek bu tecrübenin zamanı, ancak "başka türlü ritmi olan ve mekânla, eşyayla içten kaynaşan bir zaman" olabilir. *Ne içindeyim zamanın / ne de büsbütün dışında / yekpare geniş bir anın / parçalanmaz akışında* mısraları, böyle bir zamanda söylenmiştir.

O, içinde bulunduğumuz ana nazaran, yaşadığımızdan başka bir zamana uğramış ve bu evvel zaman içinde kendisini, "içi muradına ermiş, abasız, postsuz bir derviş" olarak bulmuştur. Sükûttan söz devşiren düşüncesi, uçsuz bucaksız değirmen gibi gönlüyle... O anda en mutlak anlamıyla mistik bir tecrübe yaşayan şaire hâkim olan duygu rüzgârda uçan tüyün bile sahip olmadığı hafiflik ve bütün dünya, eşya ve kâinatla birlikte kapıldığı huzurdur: *Bir garip rüya rengiyle / uyuşmuş gibi her şekil / rüzgârda uçan tüy bile / benim kadar hafif değil.* Son dörtlükte ise bir insan teki olarak bütün kâinatla barışmış, birleşmiş ve bütünleşmiştir. Adını "Tanpınar'da tamamiyet duygusu" olarak koyduğumuz şeyin ne olduğunu bu masmavi vahdet anının ilhamında dinleyelim: *Kökü bende bir sarmaşık / olmuş dünya sezmekteyim / mavi, masmavi bir ışık / ortasında yüzmekteyim.*

Bir fizikçimiz Taşkın Tuna, Tanpınar'ın bu dizelerinin, özellikle *"ne içindeyim zamanın / ne de büsbütün dışında"* ile başlayan ilk dörtlüğün kendisini şoke ettiğini ifade eder. Bu dörtlükteki zaman anlayışının uzay zaman, an zaman ve mekân ilişkisi açısından modern fiziğin bütün kurallarıyla da örtüştüğünü bilimsel bir tarzda da açıklayan Tuna'ya göre zaman, akacağı bir mekâna ihtiyaç duyar. Mutlakıyetin bulunduğu yerde ise teklik vardır. Tevhid, işte bu teklik yani vahdaniyet âleminde bulunur. Aynı konuda Hümanistik psikolojinin pîri Maslow'un da söyledikleri farklı değildir: "Doruk deneyimlerde özellikle uzay ve zaman arasında bir uyuşmazlık meydana gelir. Hatta uzay ve zaman bilincinin kaybolması söz konusudur. Bu, sonsuzluğun ve evrenselliğin deneyimlenmesi anlamına gelmektedir." Tanpınar'ın şiirlerinin usta tahlilcisi Mehmet Kaplan da dizedeki "yekpare bir anın" neye tekabül ettiğini tayin etmenin güç olduğunu düşünse de şu yaklaşımda bulunmaktan kendini alamaz: "Burada, belki de mistiklerin vecd anında hissettikleri; bütün varlığın sırlarını kavramalarına benzeyen bir hal bahis konusudur."

Sıra musikiye geldiğinde ise bu büyülü unsurun Tanpınar'ın eserlerinde kazandığı dinî hüviyetin peşine düşmek aşk ve zaman anlayışından daha kolay olur. Konunun özel bir çabaya gerek kal-

maksızın olanca açıklığıyla ortaya konduğu satırlar, ilk olarak *Yaşadığım Gibi*'den gelir. "Musıki sanattan ziyade dine benzer". Özellikle *Huzur*'da musiki, hep dine benzeyen bu derunî ve rahmani çehreden gülümser bize. Dede'nin Ferahfeza Ayini'nin ruhunu kanatlandırdığı nihai ufukları anlattığı satırlarda Tanpınar, musiki eşliğinde yaşadığı mistik tecrübenin bütün sırlarını pervasızca ifşa edecektir.

"Sanki dede bu acaip eserde mistik tecrübenin bütün mukadder seyrini gözle görülür şekilde vermek istemişti. Bir an için Hakk ile olan ruh, kendini ve gayesini geniş zaman ve mekânda arıyor, eşyanın uykusunu sarsıyor, her şeyin özüne eğiliyor, büyük uzletlerde kapanıyor, kehkeşanlar atlıyor, her yerde kendi hasretine benzer hasret, kendi susuzluğuna benzer susuzluklar buluyordu. Ferahfeza makamını adeta bir nevi irşat gibi kendisine sunan Acem perdesinden Dügâha, Kürdî'ye, Rast'a, Çârgâh'a, Gerdaniye'ye, Saba'ya, Neva'ya geçiyor, her şey birbirinde kayboluyor, birbirinde arıyor..."

Konuşmamızın sonunda şu ana kadar söylediklerimizi adeta güncelleyen bir ilim adamından Amin Rozari'nin "Modern Dünyanın Meydan Okumaları Karşısında Geleneksel İslam'ın Duruşu"nu incelediği makalesinden bir referans alalım. Düşünür, "Dünyayı yekpare bir bütün olarak değil de, parçalarının bir toplamı olarak gören bir bilim ve teknoloji; tehlikelerinin, sosyolojik, psikolojik ve son olarak ontolojik sonuçlarına karşı nasıl duyarlı olabilecektir?" Sorusunu bütün dünya için sorduktan sonra, konuyu İslam dünyasına götürür: "Müslümanların modern bilimi kabulleri, bir kimlik bunalımını da beraberinde getirmiştir. Bir kere İslam, kendi bilimi, sanatını ve felsefesini üretirken şimdi kendi metafiziğine duyarsız bir bilimi ve felsefesine tamamen yabancı bir mimariyi kullanıyor."

Evet; metafiziği görmek, sanatı ve bilimi onun üzerinde-n- icra etmek; kâinatla insanla ve onları Yaratanla bütünleşme açısından hayati bir durumdur. Bir tamamiyettir... Bu tamamiyette metafiziğin motivasyonunu Tanpınar odaklı incelemeye çalıştık. Son sözü elbette ona bırakacağız:

"Hangimiz bir Itriyi, bir Dede efendiyi, bir Şakir Ağayı, bir Eyyubî Bekir Ağayı, bir Hafız Postu, bir Derunî Mehmet Efendiyi, bir Tabii Mustafa Efendiyi biliyor ve tanıyoruz? Hatta bu sanatkârların eserlerinin çoğu kaybolmuş gibi mevcutların nasıl okunacağını ve çalınacağını bilmiyoruz. Onlar henüz keşfedilmemiş yıldızlar gibi kendi semalarında ve yarattıkları güzelliklerin şa'şaası içinde münzevi fakat emsalsiz parlıyorlar. Biz ise tahakkuku milletimize nasip olmuş bu mükemmeliyetlerden habersiz ve onlara yabancıyız. Hâlbuki onları bilmemiz lazım. Onlar asırların içinde Türk ruhu dediğimiz şeyi, bir ırkın güzellik rüyasını, nesillerin sonsuzluk daussılasını, aşk ve ölüm ürpermelerini, bütün cuşiş ve kederlerini tahakkuk ettirmişlerdir. Biz onların örsünde dövüldük ve hâlâ onlarla hayat ve ruhumuzu zenginleştirebiliriz. İçinde yaşadığımız ve manâsını anlamaya çalıştığımız âlemin altın anahtarları onlardır. Onları bilmeden TAMAMİYETİMİZİ kazanamayız."

Selma Karışman

# Allaha Ismarladık Tanpınar

**NE İÇİNDEYİM ZAMANIN**

Ne içindeyim zamanın,
Ne de büsbütün dışında;
Yekpâre, geniş bir ânın
Parçalanmaz akışında.

Bir garip rüyâ rengiyle
Uyuşmuş gibi her şekil,
Rüzgârda uçan tüy bile
Benim kadar hafif değil.

Başım sükûtu öğüten
Uçsuz, bucaksız değirmen;
İçim muradına ermiş
Abasız, postsuz bir derviş:

Kökü bende bir sarmaşık
Olmuş dünya sezmekteyim.
Mavi, masmavi bir ışık
Ortasında yüzmekteyim

**Ahmet Hamdi Tanpınar**

## AŞKIN SEHİV SECDESİ

*Tanpınar'ın aziz hatırasına*

Gelin ey son mısralar
Güzün son izlerini silip,
Bir segâh dizin vezninize
En sessiz bestesini şairin,
Sarın âhenginize
Öyle gelin...

* * *

Biri var
Diriliş devşiren seccadesinde
Nabzında, sevmeye ait son çırpınışlar
Söndü sönecek
Soldu solacak şiirinin rengi
Bir gazellik kâmı kalmış felekte
Bir de ince hesabı görülecek
Böyle biline...

* * *

Canlanır mı beyt-ül gazel,
Mahur Beste, telinden
İner mi yoksul geceye,
O'na, yalnız O'na dönmeyi

Duyar mı şair, eşyanın nefesinde,
Biçimden yana ne varsa
Atar mı saltanatından bir bir,
"İçim murâdına ermiş
Abasız, postsuz bir derviş"
Deyip deyip
Döner mi yaldızsız hecelere
Kim bilir?

* * *

Artık bilmek zamanıdır şair,
Yanmak zamanıdır artık.
Aşkın olduğu yerde
Ateş var besbelli
Mihnet var varlıktan yana
Mekânsız gurbetler
Zamansız dolunaylar
Ve siz varsınız
Ey son mısralar:
Son dualar gibi berrak
Yenilenip "**kûn fe yekûn**" şevkiyle
**"Ve lel âhiratü hayrun leke minel ûla***
Deyip deyip
Geçip ince hesaplardan
Ve yaldızlı hecelerden âzâde
Gelin, benimle büyüyen şiirime

Gelin ey son mısrâlar
Aşkın sehiv secdesinde
Diriliş devşiren
Biri var...

**Selma Ümit Karışman**

---

* "Şüphesiz senin için son olan, ilk olandan (âhiret, dünyadan) daha hayırlıdır." (Kur'an; 93/4)

# Seçme Kaynakça*

## A. H. TANPINAR'IN ESERLERİ

*Şiirler* (İstanbul, 1961) *Bütün Şiirleri* (İstanbul, 1976)
*Abdullah Efendinin Rüyaları* (İstanbul, 1943)
*Yaz Yağmuru* (İstanbul, 1972)
*Hikâyeler* (İstanbul, 1983)
*Huzur* (İstanbul, 1949)
*Saatleri Ayarlama Enstitüsü* (İstanbul, 1961)
*Sahnenin Dışındakiler* (İstanbul, 1973) (1990)
*Mahur Beste* (İstanbul, 1975)
*Aydaki Kadın* (İstanbul, 1987)
*Beş Şehir* (Ankara, 1946) (İstanbul, 1979)
*Yaşadığım Gibi* (İstanbul, 1970)
*Namık Kemal Antolojisi* (İstanbul, 1942)
*Tevfik Fikret, Hayatı, Şahsiyeti, Şiirleri* (İstanbul, 1944)
*19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, 1949, İstanbul, 1988)
*Yahya Kemal* (İstanbul, 1962)
*Edebiyat Üzerine Makaleler* (İstanbul, 1969) (İstanbul, 1992)

---

* Turgay Anar tarafından hazırlanmıştır. Seçme metinlerde, eserlerin koyu harflerle belirtilen baskıları kullanılmıştır.

*Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Mektupları* (Ankara, 1974)

*Tanpınar'dan H.A. Yücel'e Mektuplar* (İstanbul, 1997)

*İki Ateş Arasında* (İstanbul, 1998)

**ÇEVİRİLERİ:**

*Alkestis,* (Euripides'ten) (Ankara, 1943)

*Elektra,* (Euripides'ten) (Ankara, 1943)

*Medeia* (Euripides'ten) (Ankara, 1943)

*Yunan Heykeli* (Zühtü Müridoğlu ile birlikte) (İst. 1995)

**HAKKINDA YAZILANLAR**

**(Makaleler ve Kitaplar)**

Ağıl, Ayşe, "Huzur" İncelemesi, Ondokuz Mayıs Üniv. Samsun, 1997, Mezuniyet Tezi, 415.

Ağra, Gülten, A. H. Tanpınarın Şiir Lugati, İst. Üniv. Edeb. Fak. 1965, Mezuniyet Tezi.

Akbaş, A. Vahap, Mektuplarındaki Tanpınar, *Düşambarı,* nr. 11, Temmuz-Ağustos 1998, s. 26-33.

Akıncı, Gülümser, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Eserlerinde Rüya, İst. Ünv. Edebiyat Fak. 1965, Mezuniyet Tezi.

Aktaş, Prof. Dr. Şerif, Yenileşme Dönemi Türk Şiiri Antolojisi 2, Akçağ yay., Ankara, 1998, s. 30-41; 165-179.

Akün, Ömer Faruk, A. Hamdi Tanpınar, *İst. Üniv. TDE dergisi,* c. 12, 31 Aralık 1962, s. 1-32.

Akyüz, Kenan, Abdullah Efendinin Rüyaları, *Ülkü,* c. 6, nr. 68, 16 Temmuz 1944, s. 18-20.

Alptekin, Turan, A. H. Tanpınar ve Y. Kemal'e Bakışı, *Yeni Defne,* nr. 39-41, Ekim-Aralık 1984, s. 7-10.

Altan, Çetin, A. Hamdi Tanpınar, *Öküz,* nr. 56, Ocak 1999, s. 20 (Anma)

Anar, Turgay, Tan Pınarına Bakarak Saatlerimizi Ayarlamak, *Sefine,* nr. 2, s. 5-11; nr. 3, s. 37-47.

Andak, Selmi, Tanpınar'ı Anma Günü, *Cumhuriyet,* 27 Şubat 1962.

Aydın, Ertuğrul, A. H. Tanpınar'ın Şiir Görüşünün Kaynaklardaki Aksi, *Yedi İklim,* c. 11, nr. 99, Haziran 1998, s. 42-45.

Ayvazoğlu, Beşir, *Geleneğin Direnişi,* Ötüken yay., İst, 1996, s. 217-248.

————, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* içinde, Dergah yay. İst. 1992.?

Batur, Enis, *A. H. Tanpınar/Seçmeler,* Y.K.Y., İst., 1992.

Bayrav, Süheyla, *Bursa'da Zaman,* Dilbilim I, 1976, s. 72-78.

Bayrıl, V. Bahadır, Nergisle Örtülen Havuz, *Güneş,* 24 Ocak 1987.

Bekiroğlu, Nazan, Huzurun İndeksi Üzerine Yorumlar, *Yedi İklim,* 2. dön., nr.1, Nisan 1992, s. 12-16.

Berker, Gündüz, A.H.Tanpınarın Eserlerinde su unsuru, İst. Ünv. Edebiyat Fak., 1964, Mezuniyet Tezi.

Birkök, Mine, A. H. Tanpınar'da Musiki ile ilgili unsurların tesbiti, İst. Ünv. Edebiyat Fak, 1965, Mezuniyet Tezi.

Caferoğlu, Ahmet, Filolog Gözü ile Tanpınar'ın "Beş Şehir"indeki Kelime Üslubu, *İst. Üniv. TDE dergisi,* c. 12, 31 Aralık 1962, s. 87-96.

Cemalı, Necati, Tanpınar'ın Şiirleri, *Varlık,* yıl: 28, Nr. 548, 15 Nisan 1961, s. 12-13.

Çağlar, B. Kemal, A. H. Tanpınar'la Birkaç Saat, *Yirminci Asır,* c. 12, nr. 300, 15 Mayıs 1958, s. 22,

Çalık, Etem, *Edebi Mülakatlar,* Ötüken Yay., İst, 1993, s. 32-35.

Çankaya, E., Türk Romanında İttihat ve Terakki Yılları, *Yazko Edebiyat,* nr. 31, Mayıs 1983, s. 113-116; nr. 32 S. 101-112.

Demiralp, Oğuz, *Kutup Noktası,* Y.K.Y. İstanbul, 1993.

————, Aydaki Adam, *Kitap-lık,* nr. 40, Mart- Nisan 2000, s. 92-98.

Dino, Güzin, Beyazıt Meydanında Öldürülmüş Bir Genç, *Kitap-lık,* nr. 40 (İnsan Çehresinin Istırabı ve Güzellikte), s. IV, VI.

Edgü, Ferit, Tanpınar ve Ulysses, *Kitap-lık,* nr. 40, Mart-Nisan 2000, s. IV.

Ediboğlu, Baki Süha, *Bizim Kuşak ve Ötekiler,* Varlık yay., İstanbul, 1968, s. 34-40.

Emil, Birol, *Türk Kültür ve Edebiyatından 2/Şahsiyetler,* Akçağ Yay. T.y., s. 375-404; 416-434.

Enginün, İnci, Tanpınarın Bilinmeyen Hatıraları, *Dergah,* c.6, nr. 62, Nisan 1995, s. 1, 11; nr. 63, s. 7; nr. 64, s. 7; nr. 65, s. 8-9.

Erem, Evren, Modern Türk Şiirinde Tanpınar ve Dıranas'ın Yeri, *Defter,* nr. 19, s. 77-83.

Eronat, (haz.) Canan Yücel, *Tanpınar'dan H. Âli Yücel'e Mektuplar,* İstanbul, 1997-25.

————, Dost Ahmet Hamdi Tanpınar, *Kitap-lık,* nr. 40, Mart-Nisan 2000, (İnsan çehresinin Istırabında) s. II, III.

Esen, Nüket, *Türk Romanında Aile Kurumu,* Başbakanlık Aile Aroş. Kur., Ankara, 1999, s. 161-168.

————, Huzur ve Kara Kitap'ta İstanbul'un Semtleri, *Varlık,* nr. 1087, Nisan 1998, s. 26-28.

Feldman, Walter, A. H. Tanpınar'ın S. A. Enstitüsünde Zaman, Bellek ve Özyaşam öyküsü, *Kitap-lık,* Güz, 1999, s. 122-140.

Genç, Nihat, A. H. Tanpınar, *Öküz,* nr. 565, Ocak 1999, s. 21 (Anma)

Gürbilek, Nurdan, Tanpınar'da Görünmeyen, *Defter,* nr. 5, Haziran-Eylül 1988, s. 97-105 (Ayrıca *Yer Değiştiren Gölge.*)

Gürel, Dr. Rahşan, Tanpınar'ın Klasik Türk Edebiyatımız Hakkındaki Hükümlerine Dair Bazı Mütalaalar, *Dergah,* nr. 112, Haziran 1999, sz. 15-18; nr. 113, s. 19-21; nr. 114, s. 14-16.

Güvemli, Zahir, *Beş Mevsim,* Yeni Matbaa, İstanbul, 1957, s. 64-74.

Işın, Ekrem, Osmanlı İlmiye sınıfının romanı: Mahur Beste, *Kitap-lık,* nr. 40, Mart-Nisan 2000, s. 113-122.

————, A. H. Tanpınar ve Musiki, *Sanat Olayı,* nr. 9, Eylül 1981, s.66-68

İleri, Selim, Tanpınar'la Zaman, *Cumhuriyet,* 25 Ocak 1996.

————, Sahnenin Dışındakiler, *Yeni Dergi,* Yıl: 9, nr. 104, Mayıs, 1973, s. 59-62.

————, *Gençlere Türk Romanından Altın Sayfalar 2,* Y.K.Y, İstanbul, 1995, s. 110-141.

İnci, Handan, Elli Yılın Huzur Okumaları, *Kitap-lık,* nr. 40, Mart-Nisan 2000, s. 133-143.

Kaba, Vahap, A. Hamdi Tanpınar'da regresyon, İst. Üniv. Edebiyat Fakültesi, 1970.

Kabacalı, Alpay, *Bedrettin Tuncele' Mektuplar,* Y.K.Y.

Kahraman, Alim, Hatıraları Nasıl okumalı ya da Belleği Tanpınar'a Bir Oyun mu Oynuyor, *Kaşgar,* nr. 14, Mart 2000, s. 59-68. T.Y. 26-95.

Kaplan, Mehmet, *Tanpınar'ın Şiir Dünyası,* Dergah yay. 2. baskı, İstanbul, T.Y. 2695.

————, *Edebiyatımızın İçinden,* Dergah yay., 2. baskı, İstanbul, 1998, s. 149-171.

————, Bir Şairin Romanı: Huzur, *İst. Üniv. TDE dergisi,* c. 12, 31 Aralık 1962, s. 33-86.

————, *Hikaye Tahlilleri,* Dergah yay., 5. bsk, İstanbul, 1994, s. 154-165.

————, Hamdi Bey'i Nasıl Tanıdım, *Dergah,* nr. 1, s. 23.

Kerman, Zeynep, *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri,* Akçağ yay., Ankara, 1998, s. 203-208.

————, Mektupları ve Hatıraları ile A. Hamdi Tanpınar (röportaj) *Dergâh* c. 4, nr. 37, Mart 1993, s. 12-13.

Köngül, Hülya, A. H. Tanpınarın Eserlerinde Işık ve Renk Unsuru, İst. Üniv. Edeb. Fak, 1966, Mezuniyet Tezi.

Köroğlu, Erol, A. H. Tanpınar ve İstanbul, *Varlık,* nr. 1087, Nisan 1998, s. 2932.

Kurdakul, Şükran, Edebiyatımızda II. Abdülhamid, *Yazko Edebiyat,* nr. 5, Mart 1981, s. 73.

————, *Çağdaş Türk Edebiyatı 3,* Bilgi Yay. 3. baskı, İstanbul, 1994, s. 89-96.

Kurhan, Senay, A. H. Tanpınar'ın Metinlerinde Modernizm, Kent, Birey ilişkisi, Mimar Sinan Üniv. Sosyoloji Bölümü, İhtisas Semineri ( 1995-1996), 405.

Kutlu, Mustafa, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* içinde, Dergah yay, İst. 1992.

Lekesiz, Ömer, Bir Yol, *Hece,* Yıl: 1, nr. 2 Şubat 1997, s. 24-29.

Miyasoğlu, Mustafa, *Roman Düşüncesi ve Türk Romanı,* Ötüken Yay, İstanbul, 1998, s. 135-136.

Moran, Tatyana, "Bu Aşkı Yaşamasaydım Huzur'u Yazamazdım", *Kitap-lık* nr. 40, Mart-Nisan 2000 s. VI, VII.

Naci, Fethi, *100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme,* Gerçek yay. 2. bsk, İstanbul, 1990, s. 70-81 (15. ve 16. sorular); 151-164 (29. soru)

————, *60 Türk Romanı,* Oğlak yay. 1. bsk, İstanbul, 1998, s. 174-198.

————, A. H. Tanpınar, *Öküz,* nr. 56 Ocak 1999, s. 20 (Anma)

Necatigil, Behçet, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü,* Varlık yay, 4 bsk, İstanbul, 1967, s. 225-256.

Oğuzertem, Süha, Gizemli Bir "Yaz Gecesi"nde Freud, Joyce ve Tanpınar, *Kitaplık,* nr. 40, Mart-Nisan 2000, s. 99-112.

Okay, Orhan, *Sanat Edebiyat Yazıları,* Dergah yay. 1. bsk, İstanbul, 1990, s. 214-225

————, Bir Monografi Denemesi, *Dergah,* c.2, nr. 25, Mart 1992, s. 8-9; nr. 26, s. 8-9; nr. 27, s. 8-9; nr. 28, s. 8-9; nr. 29, s. 8-9; nr. 30, s. 8-9; nr. 31, s. 10-11; nr. 33, s. 9-11.

————, *A. Hamdi Tanpınar,* Şule Yay., İstanbul, 2000.

————, Ağaçların, Denizin Dilinden Anlardı, *kitap-lık,* nr. 40, s. VIII.

Oktay Ahmet, *Cumhuriyet, Dönemi Edebiyatı 1923-1850,* Kültür bak. Yay. Ankara, 1993, s. 1247-1280.

————, Tanpınar: Bir Tereddütün Adamı, *Defter,* nr. 23, Bahar 1995, s. 49-61

Oktürk, Şerif, *A. H. Tanpınar'dan Düşünceler, Görüşler, Özdeyişler,* Yörük Matbaası, İstanbul, 1977.

Orhanoğlu, Hayrettin, A. H. Tanpınar'da Zaman Estetiği, *Kültür Dünyası,* Yıl: 1, nr. 2, Haziran 1997, s. 70-73.

Önberk, Nevin, A. H. Tanpınar'ın Hikayelerinde Rüya Motifi, *Erdem,* c. 7, nr. 19, Ocak 1991, s. 229-240.

Özdemir-Karışman, Selma Ü., A.H. Tanpınar'ın Eserlerinde Dinî Temalar, Bursa, 1997,

Özgül, M. Kayahan, Neredesin Tanpınar, *Ludingirra,* nr. 6, s. 76-83.

Öztürk, Hasan, Estetiğin Kapılarını Açmak, *Yeni Şafak,* 22.7.1995.

————, Tanpınar için Yazılanlar, *Dergah,* c. 8, nr. 87, Mayıs 1997, s. 20.

————, Tanpınar "Yaşadığı Gibi"dir, *Dergah,* c. 5, nr. 58, Aralık 1994, s. 8-9.

Özyalçıner, Adnan, Huzurun Huzursuzluğu, *Yeni a dergisi,* nr. 13, Nisan 1973, s. 3.

Pamuk Orhan, A. H. Tanpınar ve Türk Modernizmi, *Defter,* nr. 23, Bahar 1995, s. 31-45.

————, *Öteki Renkler,* İletişim yay. 1. bsk İst. 1999.

Püsküllüoğlu, Ali, *Şiirimizin Dört Ahmedi,* Çevre yay., 1959, s. 14-30.

Selim, Ahmet, Önemli bir mesele, *Zaman,* 26.11.1998.

Sınar, Yrd. Doç. Dr. Alev, A. H. Tanpınar ve Bursa, *Kültür ve Sanat,* nr. 35, Eylül 1997, s. 10-14.

Taner, Haldun, *Ölürse Ten Ölür, Canlar Ölesi Değil,* Cem yay. 2. bsk, İstanbul, 1983, s. 28-33.

Tecer, A. Kutsi, Tanpınar'ın Şiirleri, *Varlık,* Yıl: 28, nr. 549, 1 Mayıs 1961, s. 6-7.

Tolluoğlu, Meral, *Babam Nurullah Ataç,* Çağdaş yay. İstanbul, 1980, s. 55-57; 65-68.

Tunç, Ayfer, Tanpınar'ın Bir Kelimesini Bile Feda Etmemek Lazım (T. Alptekin ve B. Emil ile röportaj), *Kitap-lık,* nr. 40, Mart-Nisan 2000, s. 123-129.

Uçman, Abdullah, A. H. Tanpınar ve Türk Kültürü, *Dergâh,* c. 3, nr. 32, Ekim 1992, s. 8-10.

————, Tanpınar'ın Ders Notları, *Dergâh,* nr. 2, s. 8-9; nr. 3, s. 8-9; nr. 4, s. 8; nr. 5, s. 8-9; nr. 6, s.8; nr. 7, s. 8-9; nr. 8, s.8; nr. 9, s. 8; nr. 10, s. 8-9; nr. 11, s. 8-9; nr. 12, s. 8-9.

Uğurcan, Sema, A. H. Tanpınar'da Doktor Tipleri, *Dergâh,* c. 4, nr. 42, Ağustos 1993, s. 16-18.

Uraz, Murat, *Şair ve Ediplerin Hayatı,* Okat yay., 21.bsk, s. 110-111.

Urgan, Mina, "Kadın Dırdırı Dinlememek İçin Bekar Kaldım", *Kitap-lık,* nr. 40, Mart-Nisan 2000, s. VII, VIII.

Yardım. M. Nuri, *Tanzimattan Günümüze Edebiyatçılarımızın Çocukluk Hatıraları,* Kavram yay., İstanbul, 1986, s. 245-252.

Yavuz, Hilmi, *Kültür Üzerine,* Bağlam yay. İstanbul, 1987, s. 32-66.

Yazan, Ümit Meriç, *Türkiye Kanatlarınızın Altında,* İz yay., İstanbul, 1997, s. 263-268.

Yıldırım, Selahattin (Cevat Çapan'la birlikte) *Şairlerin İstanbul'u,* İst. Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, 1988, s. 116-117.

Yücel, Tahsin, Saatleri Ayarlama Enstitüsü, *Varlık,* yıl: 29, nr. 568, 15 Şubat 1962, s. 9 (aynı yaz. *Kitap-lık,* nr. 40, s. 130-132'de)

"İnsan kaderinin büyük taraflarından biri de, bugün attığı adımın kendisini nereye götüreceğini bilmemesidir. Baki'nin Fatih Camii'nde fakir bir müezzin olan babası, oğlunun Türkçe'yi kendi adına fethedeceğini, sözün ebedi saltanatını kuracağını; Nedim'in anası, Türkçe'nin ikliminde oğlunun bir bahar rüzgarı gibi güleceğini, onun geçtiği yerlerde bülbül şakımasının kesilmeyeceğini, ağzından çıkan her sözün ebediliğin köşesinde bir erguvan gibi kanayacağını biliyorlar mıydı? Bunun gibi, Malazgirt Ovası'nda döğüşen yiğitler, kılıçlarının havada çizdiği kavisin, bütün ufku dolduran nal şakırtılarının, Sinan'ın, Hayreddin'in, Itrî'nin, Dede'nin dünyalarına gebe olduğundan elbette habersizdiler. Kader, insan ruhu bir tarafını tamamlasın, yaratılışın büyük rüyalarından biri gerçekleşsin diye, onları bu ovaya göndermişti. Yaratıcı ruhun emrinde idiler, onun istediğini yaptılar."

**Ahmet Hamdi Tanpınar**




ISBN 975-269-172-2




10.00